ΒΥΡΩΝ

ΕΚΔΙΔΟΤΑΙ ΑΠΑΞ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

ΕΤΟΣ Α'.—ΤΟΜΟΣ Α'. | 1 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1874. | ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 7.

ΠΕΡΙ ΖΑΚΧΑΙΟΥ.[1]

Ἡ κυρία ὑπόθεσις τοῦ περὶ τοῦ ἀρχιτελώνου Ζακχαίου ἀναγνώσματος, τὸ ὁποῖον εὐηρεστήθητε ἐλθόντες ἐνταῦθα ν' ἀκούσητε, εἶναι εἰλημμένη ἐκ τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου· εἶναι δὲ αὕτη ἁπλῆ καθ' ἑαυτὴν καὶ σύντομος, ἀλλ' ἠγέρθησαν τόσαι ἀπαιτήσεις καὶ ἀξιώσεις ἔξωθεν, σχετικῶν ὅμως πρὸς αὐτὴν ἔκ τε τοῦ ἐγγὺς καὶ πόρρωθεν ἀντικειμένων, ὥστε φοβοῦμαι μὴ ὁ ἀξιότιμος ἀρχιτελώνης πνιγῇ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν, ἢ λάβῃ τὸ ἐλάχιστον ἐν τῷ ἀναγνώσματι μέρος. Θὰ προσπαθήσω ὅμως νὰ τὸν ἀναβιβάσω εἰς καμμίαν νέαν συκομορέαν, ἵνα μὴ πάντῃ ἀφανὴς διέλθῃ, χωρὶς νὰ παραλείψω καὶ τὰ πρὸς τὴν ὑπόθεσιν συμπλεκόμενα ζητήματα καὶ τὰς παραφυάδας αὐτῶν.

Ἡ πνευματικὴ τῆς ὑποθέσεως ἀνάπτυξις καὶ διδασκαλία εἶναι ξένη καὶ τῆς ἕδρας ταύτης καὶ τῆς ὥρας καὶ τοῦ ἀκροατηρίου. Εἶναι ἔργον τοῦ ἄμβωνος καὶ τῶν ἱεροκηρύκων, καὶ πιστεύω ὅτι, ὅταν παρέλθῃ ἡ καταλαμβάνουσα αὐτοὺς συνήθως μετὰ τὸ Πάσχα νάρκη καὶ καρωτικὴ κατάστασις ἐκ τῶν ἀγώνων τῆς τεσσαρακοστῆς, θὰ χρησιμοποιήσωσι διὰ

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ φιλολογικῷ συλλόγῳ «Βύρωνι» τὸν Μάϊον ἐνεστῶτος ἔτους. Ἐκδίδεται δὲ ὅπως ἐξεφωνήθη ἄνευ ἐπιδιορθώσεων ἢ μεταβολῶν καὶ εἰς τὴν οὐσίαν καὶ εἰς τὸ λεκτικόν.

...ης ἀναπτύξεως εἰς τὸ κοινόν, τὰ ἐκ τῆς περικοπῆς ταύτης τοῦ Εὐαγγελίου ἐξαγόμενα. Ἡμεῖς ἐνταῦθα θὰ περιορισθῶμεν εἰς ἐξηγήσεις ἱστορικὰς, ἀρχαιολογικὰς, τοπογραφικὰς, σχετικάς πως πρὸς τὴν ὑπόθεσιν.

Ἐπισκεπτόμενος ὁ Ἰησοῦς τὰς διαφόρους κώμας καὶ πόλεις τῆς Ἁγίας γῆς, ἔγνω νὰ ἔλθῃ καὶ εἰς Ἰεριχώ. Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, ἕνεκα τῆς ἐπισημότητός της καὶ τῶν πολυτίμων προϊόντων της, εἶχε τὸ κατάστημά του καὶ κατῴκει ὁ ἀρχιτελώνης Ζακχαῖος. Ἵνα ἴδῃ οὗτος τὸν Ἰησοῦν, ἐκ περιεργείας βέβαια, ἀνέβη εἰς συκομορέαν, ἥτις ἦτο ἐν τῇ ὁδῷ, δι' ἧς ἐπρόκειτο νὰ διαβῇ ὁ Θεάνθρωπος· ἔλαβε δὲ τὴν θέσιν ταύτην ὁ Ζακχαῖος, διότι ἦτο τὸ ἀνάστημά του μικρὸν, καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν ἄλλως νὰ εὐχαριστήσῃ τὴν περιέργειάν του, ἥτις ἦτο φαίνεται ἰσχυρὰ καὶ μεταδιδομένη εἰς αὐτὸν ἴσως ἀπὸ τὰς γειτονίσσας του. Διαβαίνων δὲ ὁ Ἰησοῦς καὶ ἰδὼν τὸν Ζακχαῖον ἐκεῖ ἐπάνω, εἶπεν εἰς αὐτὸν ὅτι τὴν ἡμέραν ἐκείνην θὰ καταλύσῃ εἰς τὴν οἰκίαν του· ὁ Ζακχαῖος μετὰ χαρᾶς καὶ συγκινήσεως ἐδέχθη τὴν ἀπόφασιν καὶ ἐφιλοξένησε τὸν Κύριον εἰς τὴν οἰκίαν του. Εἰς τὴν Ἰεριχὼ ἐκατοίκουν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἕως 12000 ἱερέων (Ἰουδαίων δηλ. ἱερέων), ἀλλ' ὁ κύριος ἐπροτίμησε τὴν οἰκίαν τοῦ ἁμαρτωλοῦ Ζακχαίου καὶ ὄχι τῶν αἰδεσιμωτάτων ἐκείνων τὴν ὕποπτον καὶ τυπικὴν φιλοξενίαν. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι οὗτοι καὶ ἄλλοι εἰς τούτους ἀφωσιωμένοι κατέκριναν τὸν Ἰησοῦν, διότι ἠξίωσε νὰ καταλύσῃ εἰς ἁμαρτωλοῦ ἀνθρώπου οἰκίαν· διατὶ δὲ ἦτο ἡ ἐθεωρεῖτο ἁμαρτωλὸς, λέγομεν παρακάτω. Ἐν τούτοις ὁ Ζακχαῖος ἐξ ἐνθουσιασμοῦ καὶ φιλοτιμίας ἀπεφάσισε γενναίαν ἀπόφασιν· ζαθεὶς εἶπε τῷ Ἰησοῦ, ὅτι παραχωρεῖ εἰς τοὺς πτωχοὺς τὰ ἡμίσια τῶν ὑπαρχόντων του καὶ ἂν ἠδίκησέ τινα ἐν τῇ συλλογῇ τῶν τελῶν, τὸ ἀποδίδει τετραπλοῦν, ὅπως δηλ. ὁ περὶ καταχρήσεων τότε Ῥωμαϊκὸς νόμος ὥριζεν.

Ἀλλὰ τὶς ἦτο ὁ Ζακχαῖος οὗτος;

Παρά τινων ἀρχαίων καὶ νεωτέρων σχολιαστῶν τῶν Εὐαγγελίων διεφιλονεικήθη ἡ ἐθνικότης τοῦ ἀνδρός. Οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ἀγνοεῖ πόσον παράξενοι ἄνθρωποι ἦσαν καὶ εἶναι οἱ σχολιασταὶ καὶ μάλιστα οἱ σχολαστικοὶ σχολιασταὶ, καὶ πόσον πείσμονες εἰς τὰς πλάνας των, καὶ ὄχι μόνον παράξενοι καὶ πείσμονες ἀλλὰ καὶ τολμηροί. Ὁ ἥρως τοῦ δράματος φέρει ὄνομα Ἑβραϊκὸν γνησιώτατον, Ζακχαῖος, ὅπερ δηλοῖ καθαρὸς, ἁγνὸς, δίκαιος ἢ δεδικαιωμένος, ὅπως μοὶ τὸ ἡρμήνευσεν εἷς τῶν *Ῥαββίνων* τοῦ ἡμετέρουΠανεπιστημίου. Ὁ Ἰησοῦς τὸν εἶπεν ὀρθὰ κοφτὰ «υἱὸν τοῦ Ἀβραὰμ,» «καθότι καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραὰμ ἐστι» δηλονότι ἀπόγονος Ἀβραάμ· τὸ ὄνομα τῆς γενεᾶς του μνημονεύεται εἰς πολὺ ἀρχαιότερα τῆς ἐποχῆς του βιβλία, εἰς τὸν Ἔσδραν καὶ Νεεμίαν, ἐν οἷς μνημονεύεται ἡ πατριὰ τῶν Ζακχαίων πολυάριθμος οὖσα ἐν τοῖς ἐπανελθοῦσιν εἰς Παλαιστίνην ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας τῆς Βαβυλῶνος Ἰουδαίοις· «υἱοὶ Ζακχοῦ ἑπτακόσιοι ἑξήκοντα» (Ἔσδρ. Β. 9), τὸ αὐτὸ ἀναφέρεται καὶ εἰς Νεεμίαν (Ζ. 14) Εἰς Ἰεριχὼ ἔζη σύγχρονος μὲ τὸν ἡμέτερον Ζακχαῖον καὶ ἄλλος ὁμώνυμος αὐτῷ Ἰουδαῖος γνησιώτατος, ὁ πατὴρ τοῦ διασημοτάτου Ῥαββίνου Ἰωχάναν· *Γιοχάνας* pen Ζαχέ, υἱὸς δηλονότι Ζακχαίου· Ζακχαῖος ὠνομάζετο καὶ ἀξιωματικὸς Ἰούδα τοῦ Μακκαβαίου. Τοῦτον τὸν Ζακχαῖον ὅμως, τὸν τοῦ Μακκαβαίου, θέλει νὰ τὸν γράψῃ Ζαχαρίαν τῶν σχολιαστῶν πάλιν τις. Βλέπετε ὅτι οὐδὲ τοὺς Ζακχαίους ἀφίνουσιν ἡσύχους οἱ σχολιασταί, καὶ ἀπέναντι ὅλων τούτων τῶν σαφῶν ἀποδείξεων εὑρίσκουσιν οὗτοι λόγους νὰ ἀραιρέσωσι τὴν ἐθνικότητα τοῦ Ζακχαίου. Ἐσχάτως τῶν τοιούτων λογομαγείρων τις ἀνεκάλυψε σπουδαίαν παραγωγὴν ἢ σύνθεσιν. Γνωρίζετε ὅτι τὴν κοιτίδα, τὸ λίκνον τοῦ νηπίου, οἱ Τοῦρκοι τὸ λέγουσι Μπεσίκι· αὐτὸς δὲ ἔγραψεν ἐπισήμως ὅτι γίνεται ἐκ τοῦ *παῖς* καὶ *οἶκος*, Παισοῖκος, Μπεσίκι, καὶ ἀκόμη ἐπιμένει εἰς τὴν ἰδέαν του καὶ τὸν φιλολογικόν του θρίαμβον.

Ταῦτα λοιπὸν περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐσπερινοῦ φίλου ἡμῶν Ζακχαίου. Τώρα περὶ τοῦ ἐπαγγέλματός του.

Τὸ Εὐαγγέλιον τὸν λέγει ἀρχιτελώνην· ἠθέλησέ τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι σημαίνει τμηματάρχην τῶν τελωνῶν, διότι οὗτος φαίνεται ὅτι εἶναι ἀρχηγὸς τῶν τελωνῶν, πρωτοτελώνης παρ' ἡμῖν, μὲ ἄλλας λέξεις Ζακχαῖος τῶν τελωνῶν (Δάσιος τῶν τελωνῶν). Ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐγένετο ἐξ ἀγνοίας τοῦ οἰκονομικοῦ ὀργανισμοῦ τῶν καὶ τῆς Ἰουδαίας τότε

κρατούντων Ῥωμαίων, ἐφαρμοζόντων καὶ εἰς τὰς ὑποτελεῖς εἰς αὐτοὺς ἐπαρχίας ἴδιον οἰκονομικὸν σύστημα. Τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἔχει τὴν ἱστορίαν του εἰς τὸ οἰκονομικὸν σύστημα τῶν Ῥωμαίων.

Περὶ τῶν οἰκονομικῶν τῶν Ῥωμαίων ἐν γένει ἀφίσταμαι τοῦ λέγειν, διότι δὲν ἔχω ὄρεξιν νὰ ἴδω διαμαρτυρήσεις τῶν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχαιολογίας καθηγητῶν, εἶμαι ὅμως ἐντὸς τοῦ δικαίου μου, ἂν εἴπω ὀλίγα τινὰ σχετικὰ πρὸς τὸ προκείμενον ὄντα, περὶ τῶν προσόδων αὐτῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς συλλογῆς των· χρειάζεται δὲ αὕτη ἡ παρέκβασις, ὅπως ἐξηγηθῶσι τὰ κατὰ τὸ ὑπούργημα τοῦ ἀρχιτελώνου Ζακχαίου, ὡς εἴπομεν.

Αἱ ὑπὸ διάφορα ὀνόματα γενικὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ῥωμαίων καὶ Ἑλλήνων συγγραφέων μνημονευόμεναι πρόσοδοι τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, βαθμηδὸν νομοθετηθεῖσαι καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου πολλαπλασιασθεῖσαι, ἦσαν περίπου αἱ ἑξῆς.

1) Τὰ ὑπὸ τῶν κατεχόντων δημοσίους ἀγροὺς τελούμενα τῇ ἐπικρατείᾳ δέκατα.

2) Τὰ νόμιστρα, ἤτοι τὸ δικαίωμα, ὅπερ κατέβαλλον τῇ ἐπικρατείᾳ οἱ ποιμαίνοντες τὰ βοσκήματα αὐτῶν εἰς δημοσίους βοσκάς.

3) Τὰ ἐλλιμένια τέλη, ἅτινα ἐπεβάλλοντο εἰς τὰ εἰσαγόμενα καὶ ἐξαγόμενα ἐμπορεύματα, καὶ τὰ εἰς πόλεις εἰσαγόμενα καὶ ἐξαγόμενα, portoria λεγόμενα Ῥωμαϊστί.

4) Τὰ τῶν ἁλυκῶν μισθώματα.

5) Τὰ τῶν μεταλλείων.

6) Αἱ ἑκατοσταὶ λεγόμεναι, ἤτοι τὸ ἑκατοστημόριον τῆς ἀξίας πάντων τῶν ἐκποιουμένων πραγμάτων. Τὸ τέλος τοῦτο μετεβλήθη ποτὲ εἰς διακοσιοστὸν κτλ.

7) Ἡ δεκάτη ἢ εἰκοστὴ τῆς ἀπελευθερώσεως, δηλαδὴ τὸ εἰκοστὸν τῆς ἀξίας τοῦ ἀπελευθερουμένου δούλου.

8) Ἡ εἰκοστὴ τῶν κλήρων καὶ δωρεῶν, ὅταν αὗται ἐγίνοντο εἰς μὴ συγγενεῖς ἢ πτωχούς.

9) Οἱ ἐπιβαλλόμενοι εἰς ξένας χώρας εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ῥωμαίων περιερχομένας φόροι.

10) Ἡ ὀγδόη, ἤτοι τὸ ὄγδοον μέρος τῆς ἀξίας τῆς διοικτησίας τῶν εἰς Ἰταλίαν διαμενόντων ἀπελευθέρων, ἂν αὕτη ὑπερέβαινε τὰ 200 σιστέρτσια. Ὁ φόρος οὗτος ; ἐπεβλήθη ἐπὶ Καίσαρος.

11) Τὸ πυλικὸν καὶ κιονικὸν τέλος, δηλ. φορολογία τῶν πυλῶν καὶ τῶν κιόνων· (εἰς καταστολὴν τῆς πολυτελείας τῶν οἰκοδομῶν· τὸ β' ὑπὸ Ἰουλ. Καίσαρος.)

12.) Τελευταῖον καὶ πως ἀστεῖον ἦτο ὁ φόρος, ὃν ὤφειλον νὰ πληρώνωσιν οἱ ἄγαμοι, τὰ γεροντοπαλήκαρα, ὅστις ἐλέγετο aes uxorium· ἐπέβαλε δὲ αὐτὸν ὁ Φούριος Κάμιλλος τιμητὴς γενόμενος· ἤθελε δὲ, κατὰ Πλούταρχον, δι' αὐτοῦ νὰ διευκολύνῃ τὸν δεύτερον γάμον τῶν χηρευουσῶν γυναικῶν, αἵτινες δὲν ἦσαν ὀλίγαι ἐξ αἰτίας τῶν πολέμων. Γνωστὸν δὲ, ὅτι οἱ πόλεμοι ἔχουσι τὴν συνήθειαν νὰ πολλαπλασιάζωσι τὰς χήρας καὶ τὰ ὀρφανὰ, καὶ νὰ ποτίζωσι μὲ αἷμα τοὺς ἀγροὺς, ἵνα φυτρώνωσιν ἐκεῖ δάφναι διὰ τὰς κεφαλὰς τῶν στρατηγῶν. Ὁ Βαλέριος Μάξιμος λέγει περὶ τοῦ φόρου τούτου τάδε· «Ὁ Κάμιλλος καὶ ὁ Νοσθούμιος, τιμηταὶ ὄντες, ὑπεχρέωσαν τοὺς ἐγγηράσαντας ἐν ἀγαμίᾳ πολίτας νὰ ἀποτίνωσιν εἰς τὸν δημόσιον θησαυρὸν λόγῳ ἀποζημιώσεως ποσὸν χρημάτων. Ἂν δὲ τῶν γερόντων τούτων τις ἤθελε παραπονεθῇ κατὰ τῆς προκειμένης σοφῆς διαταγῆς, ἐπεβάλλετο αὐτῷ πρόσθετος ζημία καὶ ἔλεγε τότε ὁ ἄρχων, «Ἡ φύσις, διδοῦσα ὑμῖν τὸ εἶναι, σᾶς ὑποχρεοῖ νὰ τὸ μεταδώσητε εἰς ἄλλους. Οἱ γονεῖς ὑμῶν, ἀναθρέψαντες ὑμᾶς ἐπέβαλον ὑμῖν καθῆκον, ὅπερ ἡ τιμὴ σᾶς διέταττε νὰ ἐκπληρώσητε, νὰ ἀναστήσητε δηλονότι ἐκγόνους. Ἡ τύχη αὕτη παρέσχεν ὑμῖν ἱκανὸν χρόνον εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου, ὑμεῖς δὲ διηνύσατε τὰς ἡμέρας ὑμῶν χωρὶς νὰ ὑποβληθῆτε εἰς τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ συζύγου καὶ τοῦ πατρός· δεῦτε λοιπὸν λύσατε τὰ βαλάντια ὑμῶν καὶ καταστήσατε αὐτὰ ὀνήσιμα εἰς πολυάριθμον οἰκογένειαν».

Οἱ Ἰουδαῖοι καὶ ἄλλοι ὑποτελεῖς λαοὶ ἐπλήρωναν καὶ κεφαλικὸν φόρον τοῖς Ῥωμαίοις, διὰ τοῦτο καὶ ἠρωτήθη ὁ Ἰησοῦς ὑπὸ τῶν Ἡρωδιανῶν, «ἔξεστι δοῦναι φόρον τῷ Καίσαρι κτλ». Ὁ Κικέρων λέγει τὸν φόρον τοῦτον ἐπικεφάλιον, τὸ τουρκιστὶ χαράτσι (ἴδε καὶ Ἀριστ. Οἰκ. Β. 15.)

Ἀγνοοῦμεν ἀκριβῶς τὶ συνέβαινεν ἐν Ῥώμῃ κατὰ τοὺς ἀρχαίους της χρόνους, ὡς πρὸς τὴν συλλογὴν τῶν φόρων· καὶ τὸ ἀγνοοῦμεν, διότι, ὅπου ἐρίζουσι πρὸς ἄλληλα κόμματα

καὶ φατρίαι, ὑφ' οἱονδήποτε τύπον, πρὸς ἕνα δὲ καὶ μόνον ἀναντιρρήτως σκοπὸν, ἡ ἐξακρίβωσις τῆς ἀληθείας εἶναι δύσκολος διὰ τὴν ἔλλειψιν κριτῶν. Ὁσάκις δύο φιλονεικοῦσι περὶ οἱουδήποτε πράγματος, φιλονεικοῦσι, διότι ἑκάτερος νομίζει ὅτι ἔχει δίκαιον, ὁ ἀντίπαλός του δὲ ἄδικον. Τοῦτο συμβαίνει καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ καὶ εἰς πολιτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, καὶ ἰδοὺ κόμματα, φατρίαι, αἱρέσεις, σχίσματα, παπισταὶ, διαμαρτυρόμενοι, βούλγαροι, ἄρειοι, εὐαγγελικοὶ, ὧν ἡ ἀπαρίθμησις ἠδύνατο νὰ μᾶς φέρῃ εἰς καλὸ ξημέρωμα. Ἂν μὴ ἦσαν κυρίαι παροῦσαι ἤθελα εἰπεῖ, διατὶ, μόνον ὅταν δύο κυρίαι φιλονεικῶσι, καὶ αἱ δύο ἔχουσιν ἄδικον.

Ἀγνοοῦμεν λοιπὸν τί συνέβαινεν ἐν Ῥώμῃ παρὰ τοῖς ἐπιτετραμμένοις τὴν συλλογὴν καὶ εἴσπραξιν τῶν φόρων ὑπαλλήλοις, καὶ ἰδοὺ ἡ σύγκλητος ἔγνω καὶ ἐδογμάτισε νὰ μισθώνωνται οἱ ἄμεσοι φόροι καὶ τὰ τέλη τῆς εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς. Δὲν ἀνευρέθη κατ' ἀκρίβειαν κατὰ ποῖον χρόνον ἀπεφασίσθη ἡ τοιαύτη μίσθωσις, βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἐγίνετο ἤδη αὕτη κατὰ τὸν δεύτερον φοινικικὸν λεγόμενον πόλεμον.

Ἰδοὺ δὲ πῶς ἐγίνετο.

Γνωστὸν ὑμῖν βέβαια εἶναι ὅτι ἐν ταῖς μεγάλαις ἀρχαῖς τῆς τῶν Ῥωμαίων πολιτείας ἦσαν καὶ οἱ τιμηταὶ, ὧν ἔργον ἦτο Α') ἡ ἀπογραφὴ τῶν Ῥωμαίων πολιτῶν καὶ τῆς περιουσίας αὐτῶν. Β') ὁ ἔλεγχος τῶν ἠθῶν καὶ τῆς διαγωγῆς τῶν πολιτῶν, καὶ Γ') ἡ διοίκησις τῶν οἰκονομικῶν τοῦ κράτους. Τὸ Γ' τοῦτο ἔργον τῶν τιμητῶν καθίστα αὐτοὺς οἷον ὑπουργοὺς τῶν οἰκονομικῶν. Παρατηρητέον ὅμως ὅτι διώκουν μὲν ὡς τοιοῦτοι τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους, ἀλλὰ δὲν ἐλάμβανον καὶ τὰς προσόδους· ἀπεστέλλοντο αὗται εἰς τὸν τοῦ κράτους θησαυρὸν, ὅστις ὑπήγετο εἰς τὴν Σύγκλητον, ὑφ' ἣν εἰργάζοντο οἱ ταμίαι. Πρῶτος συστήσας τὴν τιμητείαν, χωρὶς ὅμως τιμητῶν εἰδικῶν, ἦτο ὁ τῆς Ῥώμης πέμπτος βασιλεὺς Σέρβιος Τούλιος· ἄχρι δὲ τοῦ 443 π. Χ. ἔτους δὲν ἀπεδεικνύοντο εἰδικοὶ ἄρχοντες εἰς τὴν λειτουργίαν ταύτην. Ἔκτοτε δὲ ἐξελέγοντο ἵνα τὴν ἐκτελῶσι δύο ἄρχοντες, ὀνομαζόμενοι κήνσορες, ὅ ἐστι τιμηταὶ· ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἦτο πενταετὴς κατ' ἀρχὰς, εἶτα δὲ περιωρίσθη διὰ νόμου τοῦ δικτάτορος Μαμερκίνου εἰς δέκα καὶ ὀκτὼ μῆνας.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἦτο παρὰ Ῥωμαίοις ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων καὶ σεβαστοτάτων· «Μάλιστα γὰρ δὴ Ῥωμαῖοι σέβονται καὶ νομίζουσιν ἱερὰν τὴν τῶν τιμητῶν ἀρχήν·» (Πλουτ. Κάμιλ. 14) καὶ ἀλλαχοῦ ὁ αὐτὸς, «ἥτις (τιμητεία) ἐστὶν ἀρχὴ πασῶν ἱερωτάτη καὶ δυναμένη μέγα κτλ.» (Αἰμ. Παύλ. 38.) «Τιμηταί, ἥτις ἐστὶν ἀρχὴ μεγίστη καὶ τρόπον τινὰ τῆς πολιτείας ἐπιτελείωσις. (Τιτ. Φλαμ. 17.) Διὰ τοῦτο καὶ ἐξελέγοντο τιμηταὶ ἐπίσημοι ἄνδρες, κατ' ἀρχὰς ἐκ τῶν πατρικίων, μετά τινα δὲ καιρὸν εἷς ἐκ τούτων καὶ εἷς ἐκ τῶν πληβείων. Ἰστέον ὅμως ὅτι τὸ ἀξίωμα τοῦτο ὑπέστη τῷ χρόνῳ πολλὰς τροποποιήσεις καὶ τέλος κατηργήθη, ἀνετέθησαν δὲ ἄλλαις ἀρχαῖς τὰ τούτων καθήκοντα.

Οὗτοι δὲ οἱ τιμηταὶ, ὡς ἐπιμεληταὶ τῶν οἰκονομικῶν τοῦ κράτους, ἐμίσθουν κατὰ πενταετείαν, ἐν μηνὶ Μαρτίῳ, διὰ δημοπρασίας τὰ τέλη εἰς πολίτας Ῥωμαίους. Οἱ τιμηταὶ ἅμα λαμβάνοντες τὴν ἀρχὴν, πρῶτον ἔργον εἶχον νὰ ἀπομισθῶσι, δηλαδὴ νὰ δίδωσιν εἰς ἐργολαβίαν τὴν τροφὴν τῶν ἱερῶν χηνῶν τοῦ Καπιτωλίου, καὶ τοῦτο, κατὰ Πλούταρχον, (Κεφαλ. Ῥωμ. 98) εὐγνωμοσύνης χάριν πρὸς τὰ ζῶα ταῦτα, διότι τὰ πρόγονα αὐτῶν ἔσωσάν ποτε τὴν Ῥώμην ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν. Ἐνθυμεῖσθε, ὅτι ὅτε οἱ πολέμιοι ὑπερέβαινον διὰ νυκτὸς τὸ περιτείχισμα τοῦ Καπιτωλίου (ἀφροπόλεως τῆς Ῥώμης,) οἱ νυκτοφύλακες ἐκάθευδον καὶ οἱ σκύλοι ὁμοίως, μόνον δὲ οἱ ἐκεῖ χῆνες ἠσθάνθησαν τὴν ἔφοδον καὶ διὰ τῶν βοῶν των ἐπήγειραν τοὺς φύλακας καὶ οὕτως ἐσώθη ἡ ἀκρόπολις. Διὰ τῆς προκειμένης πράξεώς των οἱ τιμηταὶ ἐδίδασκον τοὺς πολίτας νὰ ὦσιν εὐγνώμονες πρὸς τοὺς εὐεργέτας τῆς πατρίδος καὶ πρὸς τούτοις νὰ μὴ ἀμελῶσι τῶν ἱερῶν. Εἶναι ἐν τούτοις περίεργον, ἐν ᾧ τὸ προκείμενον πτηνὸν, οἱ χῆνες, εἶναι τόσον ἔξυπνον ζῶον, οἱ Ἄγγλοι λέγουσι χῆνας τοὺς κουτοὺς ἀνθρώπους ἢ τοὺς παλαβόν τι χρῆμα πράττοντας. Ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ προκείμενον.

Ἐπειδὴ ἀπῃτοῦντο μεγάλα κεφάλαια εἰς τὴν ἐκμίσθωσιν τῶν τελῶν κατήντησε νὰ γίνωνται συνήθως ἐκμισθωταὶ αὐτῶν οἱ ἐκ τῆς τάξεως τῶν ἱππέων, οἵτινες ἦσαν ἐν Ῥώμῃ

ἡ πλουσιωτέρα τάξις, διότι φαίνεται ἦσαν τῆς αἱρέσεως τοῦ Ἀγγλικοῦ δόγματος «Μάζευε ὅ,τι μπορεῖς καὶ φύλαγ' ὅ,τ' ἔχεις.» Ἐπειδὴ δὲ πάλιν ἡ ἐκμίσθωσις τῶν τελῶν, διὰ τ' ἀπαιτούμενα μεγάλα ἔξοδα τῆς εἰσπράξεως, ἐτύγχανε πολλάκις νὰ ὑπερβαίνῃ τὰς ὑλικὰς δυνάμεις ἑνὸς μόνον κεφαλαιούχου, συνεκροτοῦντο πρὸς τὴν ἐκμίσθωσιν ἑταιρίαι. Αὗται δὲ ἐξέλεγον τὸν διευθυντήν των ἐν Ῥώμῃ ὅστις παρίστατο πλειοδοτῶν εἰς τὰς δημοπρασίας τῶν προσόδων. Παρεκτὸς δὲ τούτου ὑπῆρχε καὶ ἐπιμελητὴς, ἐν Ῥώμῃ συνήθως διαμένων, ὅστις διῴκει τὴν ἑταιρίαν, ἔδιδε εἰς τοὺς ἑταίρους καὶ μετόχους τὸ ἀνάλογον μέρισμα. Ὑπὸ τοῦτον δὲ διωρίζοντο ὑποδιοικηταὶ, οἵτινες διέμενον ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, ὧν τὰ τέλη εἶχεν ἐκμισθώσει ἡ ἑταιρία των· οὗτοι δὲ πάλιν εἶχον ὑφ' ἑαυτοὺς εἰσπράκτορας, σταθμάρχας, φύλακας καὶ λοιποὺς ὑπαλλήλους. Καὶ οἱ μὲν καθαυτὸ ἐκμισθωταὶ **Publicani** κυρίως λεγόμενοι, ἤτοι δημοσιῶναι, ἄτε τὰ δημόσια τέλη ὠνούμενοι, ἦσαν ἐκ τῶν σπουδαίων καὶ εὐσεβάστων πολιτῶν τῆς τῶν ἱππέων, ὡς εἴπομεν, τάξεως· εἶχον καὶ διὰ τὸν πλοῦτον αὐτῶν καὶ διὰ τὴν ἐξουσίαν των ὡς δημοσιῶναι πολλὴν ἐπιρροὴν εἰς τὴν Ῥώμην. Ὡς τοιούτους δὲ τοὺς ἐθώπευον καὶ τοὺς ἐκολάκευον οἱ πανταχόθεν ἐνίσχυσιν ἀρυόμενοι πολιτευόμενοι ὡς χρησίμους εἰς τοὺς πολιτικούς των σκοποὺς, διὰ τοῦτο καί τις τούτων, ὁ Κικέρων εἶπεν ὅτι ἦσαν «ἄνθος τῶν Ῥωμαίων ἱππέων, κόσμος καὶ στήριγμα τῆς πολιτείας. «**Flos equitum Romanorum, ornamentum civitatis, firmamentum reipublicae.**» Δὲν ἐπετρέπετο δὲ οὔτε τοῖς δούλοις οὔτε τοῖς ἀπελευθέροις νὰ γίνωνται ἑταῖροι εἰς τὰς τελωνιακὰς ἑταιρίας.

Ὅταν ἡ πολιτεία περιέπιπτεν εἰς ἀνάγκας, οἱ δημοσιῶναι προκατέβαλλον εἰς τὸ ταμεῖον τὰς ἀναγκαίας δαπάνας, καὶ τοῦτο μάλιστα ηὔξανε πολὺ τὴν ἐπιρροήν των, ὡς ἕκαστος ἡμῶν δύναται νὰ εἰκάσῃ ἐκ νεωτέρων καὶ συγχρόνων παραπλησίων πραγμάτων. Ὁ Βαλέριος Μάξιμος, συγγραφεὺς ἀκμάσας ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου, ἐν τῇ ἱστορικῶν ἀνεκδότων συλλογῇ αὐτοῦ, ἀναφέρει ὡς δεῖγμα φιλοπατρίας τῶν δημοσιωνῶν, ὅτι κατὰ τὸν δεύτερον φοινικικὸν πόλεμον (μετὰ τὴν ἐν Κάνναις μάχην) ἐξαντληθέντος τοῦ δημοσίου θησαυροῦ τόσον, ὥστε οὐδὲ τὰ πρὸς ἱεροτελεστίας ἔξοδα ἦσαν, παρουσιάσθησαν εἰς τοὺς τιμητὰς οἱ δημοσιῶναι αὐθορμητοι καὶ τοὺς προσεκάλεσαν νὰ συμφωνήσωσι μετ' αὐτῶν πάσας τὰς ἀναγκαίας πράσεις, ὡς νὰ ἦσαν εἰς ἀνθρὰν κατάστασιν τὰ οἰκονομικὰ τῆς πολιτείας, ὑποσχεθέντες ὅτι τὰ πάντα θέλουσι προμηθεύσει χωρὶς νὰ ζητήσωσι τίποτε ἀπὸ τὸ δημόσιον πρὸ τοῦ τέλους τοῦ πολέμου.

Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ δημοσιῶναι, ὑπὸ τὴν τοιαύτην ἔποψιν· ἀλλ' οἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ὑπάλληλοι αὐτῶν, οἱ λεγόμενοι ἀρχιτελῶναι, τελῶναι καὶ μάλιστα οἱ ἐλλιμενισταὶ κτλ. ἦσαν ὅλον τὸ ἐναντίον, λύκοι, ἅρπαγες, πλεονέκται· δυνάμει αὐστηροτάτων νόμων καὶ κανονισμῶν, οὓς οἱ δημοσιῶναι προὐκάλουν, ἐν τῇ εἰσπράξει τοῦ δικαίου καὶ ὡρισμένου τέλους ἐβασάνιζον μυριοτρόπως τοὺς ἀνθρώπους· καὶ δι' ὑπερβολικῶν ἐκτιμήσεων καὶ ἁπάτης καὶ ἐνοχλήσεων ποικίλων ἐλάμβανον πλέον τοῦ νομίμου· ἀπατῶντες δὲ καὶ τοὺς προϊσταμένους αὐτῶν, καθίσταντο τῷ χρόνῳ πλούσιοι· ἐπειδὴ δὲ εἶχεν ἀνάγκην ἡ πολιτεία τῶν δημοσιωνῶν διὰ τὰς προκαταβολὰς, παρέβλεπε καὶ αὐτῶν τὰς τυχὸν καταχρήσεις καὶ τῶν ὑπαλλήλων αὐτῶν.

Εἰς πρόληψιν καὶ κολασμὸν τῶν καταχρήσεων τῶν τελωνῶν ὑπῆρχον βέβαια διατάξεις, ἀλλ' αὗται ὀλίγον ὠφέλουν, ἴστὸς ἀράχνης. Π. χ. ἵνα οἱ διοικηταὶ καὶ κατὰ τόπους ἄρχοντες προστατεύωσι τοὺς ὑπὸ τῶν τελωνῶν πιεζομένους, δὲν ἐπετρέπετο αὐτοῖς νὰ εἶναι μερῖται εἰς τὰς τῶν δημοσιωνῶν ἑταιρίας, δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι μετοχάς.

Ὑπῆρχον ἔτι νόμοι ἄλλοι προστατευτικοὶ τῶν φορολογουμένων καὶ ἄλλοι ἐνισχυτικοὶ τῶν τελωνῶν εἰς τὸ ἔργον των.

Ἡ ἀπόδοσις τοῦ τετραπλοῦ εἰς τὸν ἀδικούμενον φορολογούμενον ἦτο ἐκ τῶν νόμων τούτων. Καὶ παρ' ἡμῖν ὑπάρχει νόμος νὰ πληρώνῃ τὸ ὀκταπλοῦν τοῦ τέλους τοῦ ἀποκρυπτομένου καὶ λάθρα ὑπεξαγομένου ἐμπορεύματος ὁ λαθρέμπορος, ἀλλὰ δὲν ἐφρόντισαν οἱ ἁρμόδιοι εἰς τοῦτο, νὰ ψηφισθῇ νόμος νὰ δίδῃ καὶ ὁ τελώνης τὸ ὀκταπλοῦν τοῦ ἀδίκως λαμβανομένου τέλους, ἴσως διότι δὲν δύναται νὰ συμβῇ τὸ τοιοῦτο. Καταχρασταὶ λοι-

πὸν κυρίως ἦσαν οἱ κατ' ἐπαρχίας ὑπάλληλοι τῶν δημοσιωνῶν, οἱ ἀποτελοῦντες, κατὰ λατινικὴν φράσιν, τὴν Familia Publicanorum, ὅ ἐστι τὸν τῶν εἰσπρακτόρων (τελωνῶν) θίασον· ἦσαν δὲ οὗτοι ἀπελεύθεροι, δοῦλοι, καὶ ἐπαρχιῶται ὑποτελεῖς.

Τὸ θράσος, ἡ αὐθάδεια, ἡ ἀναίδεια τῶν τοιούτων ἀνθρώπων ἦτο παροιμιώδης. Ὅτε οἱ Μακεδόνες ἐγένοντο ὑποτελεῖς τοῖς Ῥωμαίοις καὶ ἐπεβλήθη αὐτοῖς διοίκησις καὶ οἰκονομικὸς ὀργανισμὸς ῥωμαϊκὸς, ἔλεγον παραπονούμενοι «ὅπου εἶναι τελῶναι, ἐκεῖ καὶ οἱ νόμοι δὲν ἰσχύουσι, καὶ ἡ τῶν συμμάχων ἐλευθερία κενὸς εἶναι λόγος» ἢ καθὼς τὸ λέγει ὁ Λίβιος «ubi publicanus est, ibi aut jus publicum vanum, aut libertas sociis nulla». Σύμμαχοι δὲ ὠνομάζοντο τότε δὰ κατ' εὐφημισμὸν οἱ ὑποτελεῖς τῇ Ῥώμῃ λαοί.

Ὁ Τάκιτος ἐν περιγραφῇ τῆς Γερμανίας λόγον ποιούμενος περὶ τῶν Βατούων οἵτινες ἐκ τῶν ὁμοφύλων αὐτοῖς Χατῶν, μιᾶς τῶν μεγάλων Γερμανικῶν φυλῶν, ἕνεκα ἐμφυλίων ταραχῶν καὶ διενέξεων, ἀποσπασθέντες, εἶχον ἔλθει καὶ κατοικήσει νῆσον μικρὰν ἐν τῷ Ῥήνῳ ποταμῷ, καὶ ἀπετέλεσαν οὕτω μέρος τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, θεωρεῖ ὡς εὐτύχημα αὐτῶν, ὅτι ἄχρι τῶν ἡμερῶν του ἦσαν ἀπηλλαγμένοι τῆς εὐτελείας τῶν φόρων καὶ ἑπομένως τῆς καταθλίψεως τῶν καταράτων τελωνῶν.—Ἀπέκειντο δὲ οἱ Βάτουοι οὗτοι ὡς πολεμισταὶ καλοὶ, καὶ ὁ τόπος των διὰ τοῦτο ἐθεωρεῖτο ὡς ὁπλοφυλακεῖον τῶν Ῥωμαίων (Γερμ. 29.)

Ἠθέλησέ ποτε, καθὰ ὁ αὐτὸς Τάκιτος λέγει, ἠθέλησέ ποτε ὁ Νέρων, εἰς ὃν ἔγειναν παράπονα κατὰ τῆς τυραννίας τῶν τελωνῶν, νὰ καταργήσῃ τὰ εἰσαγωγικὰ καὶ ἐξαγωγικὰ τέλη, τὰ λεγόμενα portoria (ἐλλιμένια), ἀλλ' ἡ σύγκλητος, ἡ τέως ὑποκλινὴς ὑπήκοος εἰς τοῦ αὐτοκράτορος τὰς θελήσεις, ἤγειρε κεφαλὴν κατὰ τοῦ νεωτερισμοῦ τούτου.—Ἀφ' οὗ ἐπήνεσε τὸν αὐτοκράτορα διὰ τὴν γενναιότητά του, παρέστησεν αὐτῷ ἔπειτα ὅτι διὰ τοῦ προκειμένου μέτρου ἤθελον ἐλαττωθῇ αἱ πρόσοδοι τοῦ κράτους, αἵτινες χρησιμεύουσιν εἰς διατήρησιν τῆς δυνάμεώς του. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπείσθη εἰς τὰς ἐνστάσεις τῆς γερουσίας. Ἐν τούτοις ὅμως ὁ ἄλλως ἀπάνθρωπος ἐκεῖνος ἄνθρωπος διέταξε νὰ δημοσιεύωνται αἱ τέως ἀπόρρητοι κρατούμεναι διατιμήσεις (ταρίφαι=γνώμονες κατὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας). Κατὰ τὴν γνώμην δὲ πάλιν τῆς συγκλήτου ἐπηνέχθησαν αὐστηραὶ καὶ κολαστικαὶ τῶν καταχρήσεων διατάξεις, αἵτινες ὅμως τηρηθεῖσαί πως ἐν ἀρχῇ περιέπεσαν κατόπιν εἰς ἀχρηστίαν. Ἡ πλεονεξία τῶν τελωνῶν κατέβαλεν αὐτὰς, καὶ ἰδοὺ πάλιν μεγάλη καὶ φοβερὰ ἡ τῶν τελωνῶν ἀκολασία «immodestia publicanum.»

Τὸ τοιοῦτο τῆς φορολογίας σύστημα ἐπεβλήθη καὶ εἰς τὴν Ἰουδαίαν ὅτε αὕτη κατέστη Ῥωμαϊκὴ ἐπαρχία. Οἱ Ἰουδαῖοι, δυσκάθεκτος καὶ ἄγαν φιλελεύθερος λαὸς, δεινῶς ἔφερον τὸν Ῥωμαϊκὸν ζυγὸν καὶ σφόδρα μάλιστα ἐνοχλητικὸν ἐφαίνετο αὐτοῖς τὸ εἰσαχθὲν ὑπὸ τῶν δεσποτῶν αὐτῶν φορολογικὸν σύστημα, διὰ τοῦτο καὶ ἠρώτησάν ποτε τὸν Ἰησοῦν, ἂν ἔπρεπε νὰ πληρώνωσι καὶ τὸν κεφαλικὸν φόρον εἰς αὐτοὺς «ἔξεστι δοῦναι κῆνσον τῷ Καίσαρι;» Εἶχον δὲ καὶ δίκαιον οὕτω νὰ δυσανασχετῶσι, διότι ἡ ἐπὶ τῆς ἐξουσίας τῶν Ῥωμαίων φορολογία των ἦτο συγχριτικῶς πρὸς τὰς προηγουμένας βαρυτάτη καὶ ἐπαχθεστάτη.

Ἰδοὺ ὡς ἐν κεφαλαίῳ ἡ προτέρα αὐτῶν κατ' ἐποχὰς φορολογία.

Πρὶν ἢ εἰσαχθῇ παρ' Ἑβραίοις ἡ μοναρχία, οἱ μόνοι βαρύνοντες τὸν λαὸν φόροι ἦσαν ἡ δεκάτη, τὰ πρωτογεννήματα (ἀπαρχαὶ) καὶ τὰ τοῖς ἱερεῦσι ἀφωρισμένα λύτρα τῶν πρωτοτόκων ἀνθρώπων καὶ κτηνῶν, καὶ ἄλλαι τινὲς μικραὶ προσφοραὶ, ὧν τινες ἦσαν ἑκούσιοι. Ἐπὶ τῆς βασιλείας οἱ φόροι ἦσαν 1) ἡ δεκάτη τῶν προϊόντων τῆς γῆς καὶ τῶν κτηνῶν. Προστιθεμένου δὲ ταύτῃ καὶ τοῦ ἱερατικοῦ φόρου, ἐγίνετο περίπου εἰκοστὴ, ἤτοι διπλοδέκατον.

2) Καταναγκαστικὴ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία ἐπὶ ἕνα μῆνα καθ' ἕκαστον ἔτος.

3) Δωροφορίαι τῷ βασιλεῖ ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας ἢ ἐν καιρῷ πολέμου· ἑκούσιοι μὲν κατὰ τύπον, ἀλλὰ ἀκαθυστέρητοι, εἰς χρήματα ἢ πράγματα.

4) Εἰσαγωγικά τινα τέλη ἔξωθεν εἰσκομιζόμενα.

5) Μονοπώλιον ὀλίγων τινῶν εἰδῶν.

Χάριν στρατιωτικῶν ἐκδουλεύσεων ἠδύνατο νὰ χορηγηθῇ ἀτέλεια, ὡς εἰκάζεται ἐκ

χωρίων τινῶν τῆς Π. Δ. Ὅτι δὲ βαρεῖα ἐφαίνετο ἡ φορολογία αὕτη, ἐξάγεται ἐκ τοῦ πρὸς Ῥοβοὰμ παραπόνου τοῦ λαοῦ «Ὁ πατήρ σου ἐβάρυνε τὸν κλοιὸν ἡμῶν, καὶ σὺ νῦν κούφισον κτλ.» Διάφορα ἄλλα βάρη ἐπεβλήθησαν τῷ λαῷ καὶ ἐν τῷ βασιλείῳ τοῦ Ἰούδα καὶ ἐν τῷ τοῦ Ἰσραὴλ, ἕνεκα τῶν καταβαλλομένων καταναγκαστικῶν φόρων εἰς ξένους βασιλεῖς κατὰ καιρούς.

Ὑπὸ τὴν τῶν Περσῶν ἐξουσίαν, εἰς πολλὰς καὶ βαρείας εἰσφορὰς ἦσαν ὑποβεβλημένοι οἱ Ἰουδαῖοι, εἰσαχθέντος τοῦ καταθλιπτικοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος Δαρείου τοῦ Ὑστάσπους εἰς τὰ ὑποτελῆ του ἔθνη, ἀνθ' οὗ καὶ ὠνομάσθη ὑπ' αὐτῶν τῶν ὑπηκόων του Περσῶν «Κάπηλος» ὁ Δαρεῖος οὗτος· διότι, καθ' Ἡρόδοτον, «ἐκαπήλευε πάντα τὰ πράγματα.»

Ὅτε οἱ Ἰουδαῖοι ἐγένοντο ὑποτελεῖς εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας οἱ αὐτοῖς τελούμενοι φόροι ἦσαν ἔτι βαρύτεροι· καὶ ἀπεμισθοῦντο διὰ δημοπρασίας, οἱ δὲ δημοσιῶναι μετῄρχοντο πᾶσαν δυναστείαν ἵνα ὠφελῶνται ὅσον ἠδύναντο πλειότερον. Πεντήκοντα περίπου ἑκατομμύρια δραχμῶν συνεποσοῦντο τὰ τέλη τῆς κοίλης Συρίας, τῆς Φοινίκης, τῆς Ἰουδαίας καὶ τῆς Σαμαρείας (κατὰ Ἰώσηπον Ἀρχ. ιϐ.) Ὠνησάμενος δὲ τοὺς φόρους τῶν ἐπαρχιῶν τούτων Ἰώσηπός τις παρὰ Πτολεμαίου τοῦ Εὐεργέτου εἰς τὸ διπλάσιον ἤτοι ἀντὶ ἑκατὸν περίπου ἑκατομμυρίων δραχμῶν (16,000 ταλάντων), εἰσέπραξε τόσα, ὥστε καὶ τὰ συμπεφωνημένα ἐπλήρωσε, καὶ κέρδη μεγάλα ὁ ἴδιος ὠφελήθη.

Βαρεῖς ἦσαν ἔτι οἱ ἐπιβληθέντες τοῖς Ἰουδαίοις φόροι ὑπὸ τῶν τῆς Συρίας βασιλέων ὑπὸ διάφορα ὀνόματα. Δόγμα τοῦ βασιλέως Δημητρίου τοῦ Σωτῆρος περὶ ἀτελείας τῶν Ἰουδαίων ἢ ἐλαττώσεως τῶν τέως φόρων αὐτῶν, δεικνὺς τὸ ἐπαχθὲς αὐτῶν. Ἰδοὺ μέρος αὐτοῦ «Καὶ νῦν ἀπολύω ὑμᾶς, καὶ ἀφίημι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἀπὸ τῶν φόρων καὶ τῆς τιμῆς τοῦ ἁλὸς, καὶ ἀπὸ τῶν στεφάνων,[1] καὶ ἀντὶ τοῦ τρίτου τῆς σπορᾶς, καὶ ἀντὶ τοῦ ἡμίσους τοῦ καρποῦ τοῦ ξυλίνου τοῦ ἐπιβάλλοντός μοι λαβεῖν, ἀφίημι ἀπὸ τῆς σήμερον καὶ ἐπέκεινα τοῦ λαβεῖν ἀπὸ τῆς γῆς Ἰούδα, καὶ ἀπὸ τῶν τριῶν νομῶν τῶν προστιθεμένων αὐτῇ ἀπὸ τῆς Σαμαρείτιδος καὶ Γαλιλαίας,» (Α. Μακαϐ. 10).

Καὶ ὅμως ἀπέναντι πάντων τῶν εἰρημένων φόρων ἐπαχθεστάτη ἐφαίνετο τοῖς Ἰουδαίοις ἡ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων αὐτοῖς ἐπιβληθεῖσα, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐδήλου αὕτη κατὰ τύπον τὴν δουλοσύνην τοῦ ἔθνους των.

Καὶ τὸ μὲν ἔθνος βαρέως ἔφερε ταῦτα, οἱ ἐξ αὐτῶν ὅμως διοριζόμενοι ὑπὸ τῶν δημοσιωνῶν Ῥωμαίων εἰσπράκτορες τῶν τελῶν τῆς εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς μάλιστα, δηλαδὴ οἱ τελῶναι οὐδὲν διέφερον τῶν ἐν ἄλλαις ἐπαρχίαις. Φαίνεται ἡ φύσις τῆς ὑπηρεσίας καθίστα αὐτοὺς τοιούτους. Ἐκατήχει ὁ Ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς τοὺς ἐρχομένους πρὸς αὐτὸν νὰ βαπτισθῶσι βάπτισμα μετανοίας τελώνας, καὶ ἐρωτῶντας «διδάσκαλε τί ποιήσωμεν;» νὰ μὴ εἰσπράττωσι μηδὲν πλέον παρὰ τὸ διατεταγμένον, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἔμειναν πάλιν τελῶναι. Ἱεροκήρυξ τις ὡμίλει ποτὲ κατὰ τοῦ ἐπαγγέλματος τῆς τοκογλυφίας. Ἐκ τῶν ἀκροατῶν του τις ἐφαίνετο κατευχαριστημένος ἐκ τοῦ κηρύγματος, ἔτριβε τὰς χεῖρας του· ὅτε δὲ ὁ ἱεροκήρυξ τὸν συνεχάρη διὰ τὴν συγκίνησίν του, εἶπεν εἰς αὐτὸν εἰλικρινῶς, Σοὶ εὐχαριστῶ διδάσκαλε· πιστεύω ὅτι ὅλοι θὰ παύσωσι τώρα μετερχόμενοι τὸ ἐπάγγελμα κατὰ τοῦ ὁποίου ὡμίλησας, καὶ θὰ μείνω μόνος ἐγὼ, θὰ κάμω λοιπὸν τὴν τύχην μου, εὐχαριζῶ εὐχαριζῶ λοιπὸν, ἅγιε δάσκαλε. Ἐπειδὴ λοιπὸν καὶ οἱ Ἰουδαῖοι τελῶναι ἦσαν τοιοῦτοι, κατελέγοντο εἰς τὴν τάξιν τῶν σφόδρα ἁμαρτωλῶν μετὰ τῶν λῃστῶν, τῶν ἀτίμων, τῶν ἐθνικῶν καὶ τὰ λοιπὰ, καὶ τὸ τρώγειν καὶ πίνειν μετ' αὐτῶν ἐθεωρεῖτο μιαρὸν, καὶ αὐτὸν τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν πολλάκις οἱ Φαρισαῖοι (ἄλλη παστρικὴ τάξις αὕτη, τῆς ὁποίας τὸ συναξάρι θὰ εἴπω εἰς ἄλλην εὐκαιρίαν) κατέκρινον, διότι ἐσχετίζετο μὲ τελώνας. Εἶχον δὲ τόσην πρὸς αὐτοὺς ἀποστροφὴν καὶ μῖσος οἱ συμπολῖταί των Ἰουδαῖοι, ὥστε ἐθεώρουν εἰδικῶς σωσὸν καὶ εὐσυνείδητον νὰ μὴ φυλάττῃ τις τὴν ὑπόσχεσίν του πρὸς φονεῖς, λῃστὰς, καὶ τελώνας. Τὰ ἐξ αὐτῶν προερχόμενα χρήματα δὲν ἦσαν δεκτὰ εἰς τὸ ἐν τῷ ναῷ κιβώτιον τῆς ἐλεημοσύνης (Κορβανᾶν)· οὔτε καὶ κριταὶ

[1] Χρυσοῖ στέφανοι, ἢ ἰσότιμον αὐτῶν ἐστέλλοντο κατ' ἔτος τῷ βασιλεῖ.

προσελαμβάνοντο οἱ τελῶναι, οὔτε κἂν ὡς μάρτυρες.

Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος λέγει, περὶ τῶν τοιούτων τελωνῶν, οἵτινες καὶ εἰς τὸν καιρόν του δὲν θὰ ἦσαν καλλίτεροι· «Τί τελώνου χεῖρον; τῶν ἀλλοτρίων συμφορῶν ἐστι πραγματευτής, καὶ τὸν μὲν κάματον οὐκ ἐπιβλέπει, τὸ δὲ κέρδος συμμερίζεται, ὥστε ἐσχάτη ἁμαρτία τοῦ τελώνου· οὐδὲν γὰρ ἄλλο ἐστὶν ὁ τελώνης ἢ πεπαρρησιασμένη βία, ἔννομος ἁμαρτία, εὐπρόσωπος πλεονεξία.» Καὶ πάλιν ὁ αὐτός· «κοινὸν τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων τελώνης κακόν· νόμος ἄδικος, ἅρπαξ ἀκατηγόρητος, ἄφοβος κλέπτης, λῃστὴς ἀνέγκλητος, δύσφευκτος βλάβη, λύκος τῶν λογικῶν προβάτων, θηρίον ἀνθρωπόμορφον.» Καὶ Ἀστέριος ὁ Ἀμασίας λέγει περὶ τελωνῶν. «Πᾶσα μὲν ἀδικία κακόν, καὶ μίσους ἄξιον, ὁ δὲ τελώνης ἀνυπέρβλητον, οὐδὲ γὰρ οὐδὲ πρόφασιν ἔχει τῆς ἁμαρτίας εὐπρόσωπον. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἄλλων εὑρίσκεταί τις ἀνάγκη τοῦ κακοῦ, ἡ ῥίζα ἐξ ὧν φύεται τὸ ἀδίκημα, ὁ δὲ τελώνης θηρίον ἐστὶν, ἀπροφάσιστος λοιμὸς τοῖς λεωφόροις ἐπικαθήμενος.» Καὶ ἄλλος πατὴρ, ὁ Θεοφάνης τὰ αὐτὰ περίπου λέγει «Ὁ τελώνην εἰπὼν ἐν ταὐτῷ περιλαμβάνει καὶ πλεονέκτην καὶ ἄδικον καὶ ἅρπαγα καὶ φιλάργυρον.»

Φαίνεται δὲ ὅτι οὐ μόνον οἱ παρὰ Ῥωμαίοις τελῶναι, ἀλλὰ ἐν γένει καὶ πρὸ τούτων καὶ μετὰ τούτους καὶ ἐν ἄλλαις χώραις τῆς αὐτῆς ποιότητος ἦσαν τὰ ἀξιότιμα ταῦτα ὑποκείμενα. Ὁ Ἀρτεμίδωρος λέγει· «Ἀκανθαι καὶ σκόλωπες καὶ παλίουροι καὶ βάτοι πρὸς μὲν ἀσφάλειαν ἐπιτήδεια πάντα διὰ τὸ φραγμοὶ γίνεσθαι καὶ ἄρκη χωρίων, πρὸς δὲ τὰς ἐκπλοκὰς οὐ πάνυ τι ἐπιτήδεια διὰ τὸ καθεκτικόν. *Τελώναις* δὲ καὶ καπήλοις καὶ λῃσταῖς καὶ ζυγοκρούσταις καὶ παραλαγαῖς ἀνθρώποις ἐπιτηδειότερα τῶν ἄλλων γίνεται διὰ τὸ βία τὰ ἀλλότρια καὶ μὴ βουλομένων ἀποσπᾶν.»

Ὁ φιλόσοφος Θεόκριτος ὁ Χῖος, εὐφυὴς καὶ ἀστεῖος ἄνθρωπος, ὡς εἶναί πως καὶ νῦν οἱ Χῖοι, ἐρωτηθείς ποτε, Ποῖα τῶν θηρίων ἐστὶ χαλεπώτερα; εἶπεν· ἐν μὲν τοῖς ὄρεσιν ἄρκτοι καὶ λέοντες, ἐν δὲ ταῖς πόλεσι τελῶναι καὶ συκοφάνται. Ὁ αὐτὸς Θεόκριτος εἶπε καὶ περὶ τῶν λόγων τοῦ Ἀναξιμένους ὅτι εἶναι λέξεων μὲν ποταμὸς, νοῦ δὲ σταλαγμὸς, καὶ τοῦτο τὸ ἀναφέρω ἵνα ἔχητέ τι νὰ εἴπητε περὶ τοῦ ἐμοῦ ἑσπερινοῦ τούτου λόγου, ὅταν σᾶς καλονυκτίσω. Ὁ Δικαίαρχος, ἢ ὁ συγγραφεὺς τοῦ εἰς τὸν περιπατητικὸν τοῦτον φιλόσοφον, σύγχρονον τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀναγραφομένου βίου Ἑλλάδος, λόγον περὶ τῶν ἐν Ἀττικῇ Ὠρωπίων ποιούμενος, λέγει τὴν πόλιν αὐτῶν τελωνῶν ἀνυπέρβλητον πλεονεξίαν, «τελωνοῦσι γὰρ καὶ τὰ μέλλοντα πρὸς αὐτοὺς εἰσάγεσθαι,» παρατίθεται δὲ δύο στίχους κωμικοῦ ποιητοῦ ἀγνώστου ἐποχῆς, τοῦ Ξένωνος περὶ Ὠρωπίων τοὺς ἑξῆς.

Πάντες τελῶναι, πάντες εἰσὶν ἅρπαγες.
Κακὸν τέλος γένοιτο τοῖς Ὠρωπίοις;

Εἶναι δέ περίεργον ὅτι οἱ νῦν Ὠρώπιοι, ὅπως μὲ βεβαιοῖ ὁ βουλευτὴς ἀνεψιός μου Ὄθων Μακρυγιάννης, εἶναι σωστοὶ ἄνθρωποι καὶ οὐδέποτε τοῦ ἐζήτησαν νὰ γείνωσιν εἰσπράκτορες ἢ τελῶναι. Δίδουσι τὰς ψήφους των ἐλευθέρας ἐν καιρῷ τῶν ἐκλογῶν, πίνουσι τὸ κρασί των καὶ ἡσυχάζουσιν, ὡς τίμιοι καὶ καλοὶ ἄνθρωποι. Ὅτι δὲν διέφερον κατὰ τὴν πλεονεξίαν τῶν ἄλλων τελωνῶν καὶ οἱ ἐν Ἀθήναις ἐκμισθωταὶ τῶν δημοσίων τελῶν τελῶναι, μᾶς τὸ βεβαιοῖ ἡ κατά τινος αὐτῶν ἀγανάκτησις τοῦ φιλοπάτριδος καὶ τιμιωτάτου ῥήτορος καὶ πολιτικοῦ Λυκούργου τοῦ Ἀθηναίου. Γνωρίζετε ὅτι οἱ ἐν Ἀθήναις (καὶ ἄλλαις Ἑλληνίσι πόλεσι) μέτοικοι κατέβαλλον τῇ πόλει μετοίκιον, οἱ μὲν ἄνδρες δώδεκα ἐτησίως δραχμὰς, αἱ δὲ κυρίαι ὅσαι δὲν εἶχον υἱὸν πληρώνοντα μετοίκιον, ἓξ δίδον ἓξ μόνον δραχμάς. Ἡ εἴσπραξις δὲ τῶν μετοικίων ἀπεμισθοῦτο εἰς τελώνας. Ἂν τις τῶν μετοίκων ἤρνεῖτο ἢ δὲν εὐκολύνετο νὰ πληρώσῃ τὸν κεφαλικὸν τοῦτον φόρον, ἐφυλακίζετο ἢ καὶ ἐπωλεῖτο. Ἐπὶ Λυκούργου λοιπὸν παρεπεδήμει ὡς μέτοικος ἐν Ἀθήναις ὁ ἐκ Χαλκηδόνος φιλόσοφος Ξενοκράτης. Ὡς φιλόσοφος καὶ νωθρὸς ἄνθρωπος ἦτο πτωχὸς καὶ δὲν εἶχε νὰ πληρώσῃ τὸ μετοίκιόν του, ὁ τελώνης ὅμως δὲν ἔδιδε λεπτὸν διὰ τὴν γενέτειραν τῆς πενίας φιλοσοφίαν, ἤθελε τὰς 12 του δραχμὰς, ὅθεν ἁρπάσας τὸν καλὸν φιλόσοφον τὸν ἔφερεν εἰς τὴν φυλακὴν ἀδυσώπητος· τοῦτον λοιπὸν τὸν τελώνην ἀπαντήσας τότε ὁ Λυκοῦργος κατήνεγκε ῥάβδον κατὰ τῆς κεφαλῆς του καὶ τὸν κατέκλεισεν εἰς τὸ δεσμωτήριον, «ὡς οὐ τὰ πρέποντα δράσαντα» τὸν δὲ φιλόσοφον ἀπέλυσε καὶ ἐπηνέθη παρὰ πάντων διὰ τὴν πρᾶξίν του ταύτην· πλὴν ἀλλ' ὅμως κατ' ἄλλο ὡς φαίνεται ἔτος, ἐξακολουθῶν ὁ καλότυχος Ξενοκράτης νὰ μένῃ φιλόσοφος, πάλιν δὲν εἶχε δώδεκα δραχμὰς νὰ πληρώσῃ εἰς τοὺς πρακτικοὺς φιλοσόφους τελώνας, ὅθεν τὸν ἐπώλησαν καὶ ἠγόρασεν αὐτὸν Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς, ἐπλήρωσε δὲ καὶ τὸ μετοίκιον καὶ τὸν φιλόσοφον ἀπηλευθέρωσεν· ἦτο δὲ τόσον ἀξιόπιστος ἄνθρωπος ὥστε μόνῳ τούτῳ συνεχωρεῖτο νὰ δίδῃ μαρτυρίαν ἀνώμοτος. Ὅτι δὲ ἐπωλοῦντο τότε οἱ φιλόσοφοι ἔχομεν εἰς βεβαίωσιν καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ Πλάτωνος, τὸν ὁποῖον ἤθελε νὰ φονεύσῃ δυσαρεστηθεὶς κατ' αὐτοῦ ἀληθείας λέγοντος ὁ τῆς Σικελίας τύραννος Διονύσιος ὁ πρεσβύτερος, εἶτα ὅμως ἐχάρισεν αὐτὸν εἰς τὸν ἐκεῖ τότε μεταβεβηκότα πρέσβυν τῶν Λακεδαιμόνων Πόλιδα, ὅστις καὶ τὸν ἔφερεν εἰς τὴν Αἴγιναν καὶ τὸν ἐπώλει· ἐκεῖ δὲ οἱ Αἰγινῆται ἐζήτησαν νὰ τὸν φονεύσωσι διότι εἶχον νομοθετήσει νὰ φονεύσωσιν ἄκριτον τὸν πρῶτον Ἀθηναῖον, ὅστις ἤθελε πατήσει εἰς τὴν νῆσόν των. Ἐπειδὴ δέ τις εὐρεθεὶς εἰς τὰς στιγμὰς τῆς εὐφυΐας του εἶπεν, ἀστειζόμενος, ὅτι ὁ νόμος λέγει νὰ φονεύσωσιν Ἀθηναῖον καὶ οὐχὶ φιλόσοφον, οἱ Αἰγινῆται δὲν τὸν ἀπέκτειναν, τὸν ἠγόρασε δὲ ἀντὶ εἴκοσι μνῶν Ἀννίκερις ὁ Κυρηναῖος καὶ τὸν ἔστειλε δῶρον εἰς Ἀθήνας. Περὶ πράσεως ἄλλων φιλοσόφων ἀνωνύμων ἔχει ἀξιόλογον διατριβὴν ὁ Λουκιανός, ἣν ἔγραψε πρὶν ἢ μεταμορφωθῇ εἰς ὄνον. Λέγεται δὲ ἡ διατριβὴ αὕτη Πρᾶσις.

Ἐπανερχόμεθα εἰς τοὺς ἡμετέρους πρακτικοὺς τελώνας.

Ὁ Πολυδεύκης ἐν τῷ ὀνομαστικῷ αὐτοῦ σωρεύει ὅσα ἐπίθετα ἠδύνατό τις προσφυῶς καὶ δικαίως νὰ ἐπιθέσῃ εἰς τοὺς τελώνας, ταῦτα δὲ δεικνύουσι τὸ ποιὸν αὐτῶν· ἀκούσατε.

«Καὶ κακίζων μὲν τελώνην εἴποις ἂν βαρὺς, φορτικὸς, ἄγχων, λῃστεύων, λῃζόμενος, παρεκλέγων, θαλάττης ἀγριώτερος, χειμῶνος βιαιότερος, ἀπάνθρωπος, ἐπαχθὴς, ἄπληστος, ἄμετρος, αἰσχροκερδὴς, ἀποπνίγιον πιεύων, λωποδοτῶν, ἀποδύων, ἁρπάζων, ἀφαιρούμενος, παρεισπράττων, ἰταμὸς, ἀναίσχυντος, ἀπηυθριακὼς, δυσχερὴς, ἀνήμερος, ἄγριος, ἄξενος, θηριώδης, ἔρμα, πρόβολος πέτρα, ναυάγιον, θηρίον ἄμικτον.»

Μήπως καὶ ὁ καλὸς ἐκεῖνος καὶ φιλόπατρις Ἀριστοφάνης δὲν λογίζει τοὺς τελώνας ὅπως πρέπει; Ἰδοὺ τί λέγει (Ἱππ. 247) Παῖε, παῖε τὸν πανοῦργον καὶ ταραξιππόστρατον καὶ *τελώνην* καὶ φάραγγα καὶ χάρυβδιν ἁρπαγῆς, ἔνθα ὁ σχολιαστὴς λέγει. Διεβέβλητο τὸ τοῦ τελώνου ὄνομα, ὡς καὶ τοῦ Κλέωνος ὄντος τελώνου καὶ ὑπὲρ τὸ τέλος τελωνοῦντος. Ὁ Σουΐδας ἐν λ. τελώνης φέρει τάδε. Τελώνης Ἰάμβλιχος «ἔδωκε τὸν ὅρμον ὁ τελώνης τῷ ἐμπόρῳ· οὐκ ἤδη καὶ λύκοι θήσουσι ἄρνας ἐκ τῶν στομάτων, καὶ λέοντες ἀπὸ τῶν ὀδόντων ἀπολύουσι νεβροὺς μητράσιν ὁπότε καὶ τελώνης ἀφῆκεν ἄγραν τηλικαύτην;» Ἂν λοιπὸν τοιοῦτοι ἦσαν ἐν γένει οἱ τελῶναι, φαντάσθητε ὁποῖοι θὰ ἦσαν οἱ Ἰουδαῖοι ὁμότεχνοι αὐτῶν. Καὶ ὁποῖος ὁ ἀπόψε εἰσαγόμενος εἰς τὴν γνωριμίαν ὑμῶν ἀρχιτελώνης Ζακχαῖος.

Ὁ φίλος οὗτος δὲν ἦτο ὡς τὸ ἀξίωμά του δηλοῖ τελώνης ἁπλοῦς ἀλλὰ ἀρχιτελώνης. Φαίνεται ὅτι ἦτο οἷον ἐπιμελητὴς ἢ προϊστάμενος τῶν κατὰ τὴν Ἰεριχὼ τελωνιακῶν σταθμῶν καὶ εἰσπράκτης τῶν τῆς ἐπαρχίας ταύτης φόρων. Ἔχων ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του μικροτελώνας, ὅ ἐστι εἰσπράκτορας καὶ σταθμάρχας καὶ φύλακας κτλ. οἵτινες ἦσαν ὑπεύθυνοι εἰς αὐτὸν, ὅπως δὴ καὶ οὗτος εἰς τὸν ἐν Ῥώμῃ συνήθως διαμένοντα δημοσιώνην καὶ τὸν διαχειριστὴν τῆς τῶν δημοσιωνῶν ἑταιρίας.

Εἰς Ἰεριχὼ ὑπῆρχε πολλὴ τελωνιακὴ ἐργασία διότι ὁ τόπος παρήγαγε πολύτιμα προϊόντα. Ὡς ἐκ τῶν ἑξῆς ὀλίγων λέξεων θὰ μάθητε, οἱ μὴ τέως μεμαθηκότες. Δὲν ἀνέρχομαι εἰς τὴν γένεσιν καὶ τὰς τύχας τῆς Ἰεριχὼ, διότι οὐ μόνον δὲν ἤθελεν ἐπαρκέσει ἡ νὺξ ὅλη, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιοῦσα ἡμέρα καὶ πολλαὶ ἴσως ἐφεξῆς. Μετὰ τὴν καταστροφὴν ὑπὸ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ τῆς παλαιᾶς ταύτης Χαναανίτιδος πόλεως, ἐκτίσθη νεωτέρα ἄλλη ὁμώνυμος εἰς ἄλλην πλησίον που ἐκείνης θέσιν. Ἀπεῖχε δὲ αὕτη τῶν μὲν Ἱεροσολύμων στάδια ἑκατὸν πεντήκοντα ἤτοι ἓξ περίπου ὡρῶν ὁδὸν, τοῦ δὲ Ἰορδάνου πεντήκοντα στά-

δια, ἤτοι δύο ὥρας. Ἔκειτο ἐν μέσῳ πεδιάδος εὐφόρου, τὴν ὁποίαν διαῤῥέει ὁ Ἰορδάνης, καὶ ἔνθεν μὲν αὐτῆς ἦτο ἡ θάλασσα τῆς Τιβεριάδος, ἔνθεν δὲ ἡ Ἁλυκὴ θάλασσα, ἡ κοινῶς λεγομένη Νεκρὰ θάλασσα. Ἡ τῷ καιρῷ ἐκείνῳ εὐφορία τῆς χώρας ταύτης ἦτο μοναδική, ὡς καὶ ἡ ποικιλία πολυτίμων προϊόντων. Ὁ Στράβων περιγράφων διὰ βραχέων τὴν κοιλάδα τῆς Ἰεριχὼ λέγει περὶ αὐτῆς τάδε. Ἐνταῦθά δ' ἐστὶν φοινικῶν, μεμιγμένην ἔχων καὶ ἄλλην ὕλην ἥμερον καὶ εὔκαρπον, πλεονάζων δὲ τῷ φοίνικι ἐπὶ μῆκος σταδίων ἑκατόν, διάῤῥυτος ἅπας καὶ μεστὸς κατοικιῶν, ἔστι δ' αὐτοῦ καὶ βασίλειον (παλάτι) καὶ ὁ τοῦ βαλσάμου παράδεισος, ἔστι δὲ τὸ φυτὸν θαμνῶδες, κυτίσῳ ἐοικὸς καὶ τερμίνθῳ ἀρωματίζον, οὗ τὸν φλοιὸν ἐπισχίσαντες ὑπολαμβάνουσιν ἀγγείοις τὸν ὀπὸν γλίσχρῳ γάλακτι παραπλήσιον. Ἀναληφθεὶς δ' εἰς κογχάρια λαμβάνει πῆξιν· λύει δὲ κεφαλαλγίας θαυμαστῶς καὶ ὑποχύσεις ἀρχομένης ἀμβλυωπίας. *Τίμιος οὖν ἐστι καὶ διότι ἐνταῦθα μόνον γεννᾶται*· καὶ ὁ Φοινικῶν δὲ τοιοῦτος, ἔχων τὸν καρυωτὸν φοίνικα *ἐνταῦθα μόνον*, πλὴν τοῦ βαβυλωνίου καὶ τοῦ ἐπέκεινα πρὸς τὴν ἕω. *Μεγάλη οὖν ἀπ' αὐτῶν ἡ πρόσοδος*· καὶ τῷ ξυλοβαλσάμῳ δὲ ὡς ἀρώματι χρῶνται. (Στραβ. ις. 41 σελ. 763)· παραλλήλως πρὸς τὰ τοῦ Στράβωνος ταῦτα περὶ τῆς προκειμένης χώρας παραθέτομεν καὶ ὅσα περὶ αὐτῆς λέγει ὁ Ἰουδαῖος Φλάβιος Ἰώσηπος ἐν τῷ περὶ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου ἀξιολόγῳ συγγράμματι.

«Παρὰ μέν τοι τὴν Ἰεριχοῦντά ἐστι πηγὴ δαψιλής τε καὶ πρὸς ἀρδείας λιπαρωτάτη, παρὰ τὴν παλαιὰν ἀναβλύζουσα πόλιν..... ἄρδει γοῦν τὸ ὕδωρ πλέον τῶν ἄλλων ἁπάντων, καὶ πεδίον μὲν ἔπεστιν ἑβδομήκοντα σταδίων μῆκος, εὖρος δὲ εἴκοσιν, ἐπιτρέφει τε ἐν αὐτῷ παραδείσους καλλίστους τε καὶ πυκνοτάτους· τῶν δὲ φοινίκων ἐπαρδομένων γένη πολλά, ταῖς γεύσεσι καὶ ταῖς παρηγορίαις διάφορα τούτων οἱ πιότεροι πατούμενοι καὶ μέλι δαψιλὲς ἀνιᾶσιν, οὐ πολλῷ τοῦ λοιποῦ χεῖρον· καὶ μελιττοτρόφος δὲ ἡ χώρα, φέρει δὲ καὶ ὀποβάλσαμον, ὅθ' ἡ τιμιώτατον τῶν τῇδε καρπῶν, κύπρον τι καὶ μυροβάλανον, ὡς οὐκ ἂν ἁμαρτεῖν τινα εἰπόντα *θεῖον εἶναι τὸ χωρίον*, ἐν ᾧ δαψιλῶς τὰ σπανιώτατα καὶ κάλλιστα γεννᾶται· τῶν μὲν γὰρ ἄλλων αὐτῷ καρπῶν ἕνεκεν οὐκ ἂν ῥᾳδίως τι παραβληθείη κλίμα τῆς οἰκουμένης. Διὰ ταῦτα καὶ λέγει (Ἰώσηπ. Ἰουδ. Πολ. Δ.) παρακατιὼν εὐδαιμονεστάτην τὴν Ἰεριχὼ, καὶ περιγράφει τὴν θαυμασίαν τοῦ ὕδατος τῆς εἰρημένης πηγῆς ποιότητα, ἣν ἀπέδωκεν εἰς αὐτὸ ὁ προφήτης Ἐλισαιὲ, ἐν ᾧ πρότερον ἦτο πονηρὸν, ἀπαμβλύνον τῶν δένδρων τοὺς καρποὺς καὶ τῶν γυναικῶν τὴν γονιμότητα κτλ.

Ὅτι δὲ ἦτο σπουδαία ἡ ἐξ αὐτῶν πρόσοδος καθ' ὕλην τε καὶ εἶδος ἀποδεικνύει ἡ αὐτῶν παραχώρησις εἰς τὴν περιώνυμον Κλεοπάτραν παρὰ τοῦ ἀγγελίσαντος ἐν τῷ ἔρωτι αὐτῆς Ἀντωνίου. Ἡ εἰς ὅλα τὰ πράγματα παρουσία καὶ δύναμις τοῦ ἔρωτος εἶναι ἀναπόφευκτος· βῆμα δὲν δύναταί τις νὰ κάμῃ χωρὶς νὰ τὸν ἀπαντήσῃ ἐμπρός του. Πρέπει νὰ ἐργασθῇ τις ὑπὲρ τὰ ἑξήκοντα δύο ἔτη, ἵνα κατορθώσῃ νὰ ἀπαλλαγῇ ὀπωσοῦν τῆς δυναστείας του. Ὡς δὲ μανθάνω πολλοὶ οὐδὲ τοῦτο κατορθώνουσιν, εἶναι δαίμων, μικρὸς (Ζακχαῖος), καὶ παντοῦ εἰσδύει. Δύναμις ἀκατάληπτος εἰς τοὺς δέκα καὶ τέσσαρα ἔτη τῆς ἡλικίας των ἄγοντας, λίαν δὲ καταληπτὸς καὶ φοβερὸς εἰς τοὺς ἐπέκεινα τῆς ἡλικίας ταύτης προβεβηκότας· δὲν ἐγνώριζε τὸ πάλαι οὔτε ἡλικίαν, οὔτε ἀξίωμα. Ἡ Σάῤῥα ἠγαπήθη ὑπὸ δύο βασιλέων τῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν Γεράρων (Φαραὼ καὶ Ἀβιμέλεχ), ὅταν ἦτο γερόντισσα πλέον, ὁ δὲ Σολομὼν τότε ἠγάπησε τὰς πλείους γυναῖκας καὶ ἀφιέρωσεν εἰς αὐτὰς τὴν καρδίαν του ἀλλαξοπίστησε πρὸς χάριν των, ὅταν δὲν εἶχεν εἰμὴ τρεῖς ἢ τέσσαρας ἑτοιμορρόπους καὶ αὐτοὺς ὀδόντας εἰς τὸ στόμα του, δηλαδὴ τὰ ἄθλια ἀπομεινάρια τῆς νεότητός του. Μήπως δὲν ἔπαθε τὰ ἴδια ὁ ἡμέτερος Πλάτων; Δὲν ἠγάπησε μίαν Σάῤῥαν τοῦ καιροῦ του γερόντισσαν, Ἀρχεάνασσαν λεγομένην; καὶ εἰς τραγουδι του περὶ αὐτῆς ἔλεγεν ὅτι καὶ εἰς τὰς ῥυτίδας της ἀκόμη ἐνεφώλευεν ἔρως, «ἧς καὶ ἐπὶ ῥυτίδος πικρὸς ἔπεστιν ἔρως» καὶ προσθέτει «τί φωτιὰ θὰ ἔκαψεν ἐκείνους, οἵτινες τὴν εἶδον νέαν;» Ὁ Ἀθήναιος ἀναφέρει ὅτι παρεπιδημῶν εἰς Ἀθήνας ποτὲ σατράπης ξένος γέρων ἕως ἐννενήκοντα ἐτῶν ἰδὼν εἰς πανήγυρίν τινα τὴν ὡραίαν Γναθαίνιον καὶ

ἐρασθεὶς αὐτῆς ἠγόρασε τὴν εὔνοιάν της ἀντὶ πέντε μνῶν. Ἀντὶ τοιούτου λοιπὸν ἔρωτος ἔδωκεν ὁ Ἀντώνιος εἰς τὴν καρδιοκάφτραν Κλεοπάτραν τῆς Ἰεριχὼ τὰς προσόδους τὸ πολύτιμον καὶ σπάνιον καὶ τῶν ἄλλων προϊόντων τῆς περὶ τὴν Ἰεριχὼ κοιλάδος, καὶ μάλιστα τὸ μυροβάλανον, ἐξ οὗ κατεσκευάζετο τὸ ὁμώνυμον μῦρον, καὶ ἡ τῶν προϊόντων τούτων παραχώρησις παρὰ τοῦ Ἀντωνίου εἰς τὴν Κλεοπάτραν φέρει ὡς ἀναγκαῖον εἰς τὴν ὑπόθεσιν ἐπεισόδιον ὀλίγους περὶ αὐτῆς λόγους. Δὲν εἶναι εὔκολος, φίλοι μου, ἡ τῶν αἰσθημάτων ἀπολίθωσις, καὶ ὅστις θέλει ἂς ὑποκρίνεται ἀναισθησίαν. Καὶ ὁ Ἀντώνιος καὶ ὁ Αὔγουστος κατέκτησαν ἔθνη καὶ ὑπέταξεν λαοὺς, ἐκυρίευσαν πόλεις καὶ ἡχμαλώτισαν ἡγεμόνας, ἀλλὰ δύο βλέμματα τῆς Αἰγυπτίας Κλεοπάτρας παρέλυσε τὰς δυνάμεις των, καὶ πρὸ τῶν ποδῶν τῆς νέας ταύτης Ὀμφάλης ἔκυψεν ἑκάτερος τῶν Ἡρακλέων αὐτῶν, κατέθεσε τῶν νικῶν του τὰ σύμβολα, καὶ οἱ τοῦ κόσμου δαμάτορες καὶ ἐξουσιασταὶ ἔγειναν ὑποχείριοι καὶ δοῦλοι δύο ὑγρῶν ὀφθαλμῶν.

Εἶναι μεγάλη, θερμὴ καὶ εἰς ἄκρον ταραξικάρδιος ἡ αἰσθηματικὴ ἱστορία τῆς Κλεοπάτρας. Ἤθελε κινδυνεύσει νὰ λησμονηθῇ ὁ ἀρχιτελώνης Ζακχαῖός μου καὶ ὀλίγα ἐκ τῶν πολλῶν περὶ αὐτῆς ἂν ἔλεγον, καὶ οὐ μόνον ὁ Ζακχαῖος ἤθελε λησμονηθῆ, ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῆς ἀγάπης ὑμῶν ἄστρα ἤθελον ἐκλείψει, ἂν εἰς τὸ αἰσθηματικὸν στερέωμα ἐπαρουσιάζετο, ἐπέτελλε πλησιφαὴς καὶ ἀκτινοβόλος ὁ τῆς Αἰγυπτίας καλλονῆς Ἥλιος, εἰς ὃν ὁ ἀτυχὴς Ἀντώνιος ἐθυσίασε διὰ λήθης καὶ ἀπιστίας τὴν Ὀκταβίαν του καὶ εἰς ὃν προσήνεγκε δεσμώτιδα τὴν καρδίαν του καὶ τῆς Ἰεριχὼ τὰ προϊόντα ἐπ' ἄλλοις πλουσίοις δωρήμασιν. Ὁ Ἀππιανὸς λέγει περὶ τοῦ Ἀντωνίου ὅτι ἰδὼν ἐλθοῦσαν εἰς Κιλικίαν τὴν Κλεοπάτραν ἐπιάσθη σὰν παιδὶ εἰς τὰ θέλγητρά της· «καταπλαγεὶς, εὐθὺς αὐτῆς μειρακιωδῶς ἐαλώκει, καίπερ ἔτη τεσσαράκοντα γεγονώς· καὶ εὐθὺς οὖν Ἀντωνίῳ μὲν ἡ περὶ ἅπαντα τέως ἐπιμέλεια ἀθρόα ἠμβλύνετο, Κλεοπάτρα δ' ὅ,τι προστάξειεν ἐγίγνετο, οὐ διακριδὸν ἔτι περὶ τῶν ὁποίων ἢ δικαίων κτλ. (Ῥωμ. Ε. 9). Καὶ Δίων ὁ Κάσσιος ὡσαύτως λέγει περὶ τοῦ αὐτοῦ Ἀντωνίου τάδε· «Κἂν τούτῳ τῆς Κλεοπάτρας ἐν Κιλικίᾳ ὀφθείσης ὁ ἐρασθείς, οὐκέτι οὐδεμίαν τοῦ καλοῦ φροντίδα ἐποιήσατο, ἀλλὰ τῇ τε Αἰγυπτίᾳ ἐδούλευεν (ὁ κακομοίρης) καὶ τῷ ἐκείνης ἔρωτι ἐσχόλαζε, καὶ ἄλλα τε διὰ τοῦτο πολλὰ καὶ ἄτοπα ἔπραξε, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῆς ἀπὸ τοῦ ἐν Ἐφέσῳ Ἀρτεμισίου ἀποσπάσας ἀπέκτεινε κτλ. (Δ. Κάδ. ΝΗ. 24).

Ἐν τούτοις βλέπω ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ τὴν παραιτήσωμεν, ἀφήσαντες πρὸς χάριν της τὸ κύριον τοῦ λόγου ἡμῶν θέμα.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς οἷον εἰπεῖν Κλεοπατρικοὺς, ἡγεμὼν τῆς Ἰουδαίας Ῥωμαιοποίητος ἦτο ὁ ἐξ Ἰδουμαίας Ἡρώδης, ἄλλος οὗτος κατεργάρης καὶ ἐξώλης καὶ προώλης ἄνθρωπος. Ὁ Ἡρώδης οὗτος γνωρίζων ὅ,τι καὶ ὅλος ὁ τότε κόσμος δὲν ἠγνόει, τὰς αἰσθηματικὰς δηλονότι, σχέσεις τῆς Κλεοπάτρας καὶ τοῦ Ἀντωνίου, καὶ τὴν διὰ τοῦτο ὑποδούλωσίν του εἰς τὰ νεύματα τῆς ἀγάπης του, ἐκολάκευσεν αὐτὴν ἵνα συστηθῇ ἔτι μᾶλλον εἰς τὴν εὔνοιαν τοῦ καλοῦ της, ἀλλὰ κατόπιν τῶν κολακειῶν εὑρέθη ἡ ταλαίπωρος Κλεοπάτρα κάπως ἐρωτικῶς διατεθειμένη πρὸς τὸν Ἡρώδην. Οὗτος ὅμως πονηρὸς καὶ τὰς πλεκτάνας τῆς Αἰγυπτίας ἀνάσσης φοβούμενος ἀπέφυγε τὸν ἔρωτά της. Δὲν εἶναι βέβαια τῆς ἑσπέρας ταύτης νὰ εἴπωμεν τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν συντριβεῖσαν καρδίαν της παρεπόμενα, ὅ,τι μᾶς χρειάζεται εἶναι νὰ μάθωμεν ὅτι ὁ Ἰδουμαῖος Ἡρώδης ἠγόρασε παρὰ τῆς Κλεοπάτρας (Ἰωσ. Ἀρχ. ΙΕ. 4. 2) τὴν κάρπωσιν τῶν τῆς κοιλάδος τῆς Ἰεριχὼ προϊόντων, τὰ ὁποῖα ὁ Ἀντώνιος, κατὰ συμβουλὴν τοῦ ἔρωτός του εἶχε δωροφορήσει εἰς αὐτὴν, ὅπερ δεικνύει, ὡς εἶπον, πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν σπουδαιότητα αὐτῶν, ἐξ οὗ ἐξηγεῖται διατὶ ὑπῆρχε καὶ ἀρχιτελώνης ἐν Ἰεριχώ. Περὶ τῆς οὐσίας καὶ ποιότητος τῆς ἀξίας τῶν περὶ οὗ ὁ λόγος προϊόντων κάτι ἠδυνάμην νὰ εἴπω, ἀλλὰ τὸ κατ' αὐτὸ ἤθελε παρατείνει τὴν ἑσπερινὴν ταύτην συναναστροφὴν ἡμῶν ἐπέκεινα τοῦ δέοντος. Φαίνεται δὲ ὅτι τὰ πολυτιμώτερα αὐτῶν ἦσαν τὸ ὀποβάλσαμον, ἡ κύπρος, ἐξ οὗ παρήγετο τὸ κύπρινον λεγόμενον μῦρον, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ μυροβάλανος, ἐκ τῶν καρπῶν τῆς ὁποίας ἐξεπιέζετο τὸ βαλάνινον ἔλαιον, εὐο-

σμον ὂν καὶ εἰς κατασκευὴν μύρων χρήσιμον. Ὅτι δὲ καὶ αὐτὰ τὰ ῥόδα τῆς Ἰεριχὼ ἦσαν περίφημα, ἀρκεῖ εἰς ἀπόδειξιν ἡ Ἁγία Γραφὴ ἔνθα ὁ γράψας τὴν ἐν Ἐκκλησιαστῇ αἴνεσιν τῆς σοφίας ποιεῖ αὐτὴν λέγουσαν «Ὡς κέδρος ἀνυψώθην ἐν Λιβάνῳ καὶ ὡς κυπάρισσος ἐν ὄρεσιν Ἀερμών. Ὡς φοῖνιξ ἀνυψώθην ἐν Αἰγιαλοῖς καὶ ὡς φυτὰ ῥόδου Ἰεριχὼ» (Κδ. 13—14). Ἕκαστος τώρα δύναται νὰ φαντασθῇ πόσον πλούσιοι ἐγίνοντο οἱ εἰς τὸν τόπον τοῦτον τελῶναι, καὶ πόσον μάλιστα ὁ ἀρχιτελώνης αὐτῶν, καὶ δὴ ὁ ἡμέτερος Ζακχαῖος ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐπὶ γῆς διατριβῆς τοῦ ἐνανθρωπίσαντος υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

Χρειάζεται διὰ τὸν Ζακχαῖον ἡμῶν νὰ προσθέσω ὅτι εἰς Ἰεριχὼ μεταξὺ τῶν ἄλλων δένδρων ὑπῆρχον καὶ αἱ λεγόμεναι συκομορέαι ἢ καὶ συκάμινοι, δένδρον ἀειθαλές, φυόμενον οὐ μόνον ἐν Παλαιστίνῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, ἔχον μέγεθος ὡς τὸ τῆς καρυδαίας. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ κλάδοι του εἶναι ἀμφιλαφεῖς, καὶ διὰ τοῦτο σκιοπάροχοι, ἐφυτεύετο συνήθως ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῶν ὁδῶν. Οἱ καρποί της ἔχουσι μέγεθος καὶ ὄψιν σύκου, ἀλλὰ δὲν ἔχουσιν ὡς αὐτὸ κεγχραμίδας· φύεται δὲ οὐχὶ ἀπὸ τῶν βλαστῶν οὐδ' ἀπὸ τῶν ἀκρεμόνων, ἀλλ' ἀμέσως ἐκ τοῦ στελέχους καὶ δὲν ὡριμάζει ἂν μὴ ἐπικνισθῇ, δηλαδὴ κεντηθῇ ἢ ἐπαλειφθῇ μὲ ἔλαιον· φαίνεται δὲ ὅτι ὁ δι' εἰδικοῦ ἐργαλείου κνισμὸς τῶν συκαμίνων ἐγίνετο ὑπὸ εἰς τοῦτο ἐπιτηδείων ἀνθρώπων.

Ὁ ἐκ τῶν μικρῶν λεγομένων προφητῶν Ἀμὼς, ὁ ἐκ Θεκουὲ πρὶν ἢ κληθῇ παρὰ τοῦ Θεοῦ ὡς προφήτης, ἦτο, κατὰ τὸ λέγειν του, «αἰπόλος καὶ κνίζων συκάμινα» κνίστης συκαμίνων, δὲν εἶχε φοιτήσει, ὡς φαίνεται, εἰς τὰ τότε ὑπάρχοντα ἐν Παλαιστίνῃ σχολεῖα τῶν προφητῶν, εἰς ἃ ἐσπούδαζον οἱ προφῆται καὶ οἱ παῖδες αὐτῶν.

Οὕτως εἶχον λοιπὸν ἱστορικῶς, τελωνικῶς, τοπογραφικῶς καὶ κυκεωνικῶς τὰ πράγματα, ὅτε ὁ Ζακχαῖος ἀνέβη εἰς τὴν συκομορέαν.

Συναισθανθεὶς δὲ τὸ βάρος τῶν ἀνομιῶν του μετεμελήθη καὶ ἐσώθη. Ἂν δὲ ἀπέμεινε τελωνιακόν τι ἀδίκημα, τὸ ὁποῖον ἐξετελέσθη διὰ λογαριασμόν του εἶναι ὅτι ἡ ἑσπερινὴ αὕτη ἀφήγησις τῶν κατ' αὐτὸν ἐτελώνισε δεινῶς τὸν καιρὸν ὑμῶν καὶ σᾶς ὑστέρησε τῆς γλυκύτητος τοῦ πρώτου ὕπνου.

Διατὶ δὲ ἐπροτιμήθη ἡ φιλοξενία αὐτοῦ καὶ οὐχὶ τῶν ἐν Ἰεριχὼ ἱερέων, θὰ εἴπωμεν τὸ προσεχὲς ἔτος, ἂν οἱ ἐκτελεσταὶ τῶν ἰατρικῶν συνταγῶν ἡμέτεροι ἱερεῖς μὲ ἀφήσωσιν ἥσυχον εἰς τὴν οἰκίαν μου καὶ δὲν μὲ μεταφέρωσιν ἐκεῖ, ὅπου οὔτε ὁμιλεῖ τις οὔτε γράφει.

Δ. ΠΑΝΤΑΖΗΣ.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ.

ΙΟΥΛΙΟΥ ΠΟΛΥΔΕΥΚΟΥΣ ΕΡΜΗΝΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΑΙ ΟΜΙΛΙΑΙ.

(Ἴδε φυλλάδ. Δ'.)

Κατὰ τὸ ἔτος 1872 ἐξεδόθη ἐν Παρισίοις ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ Ἑλληνιστοῦ κ. **A. Boucherie** καθηγητοῦ τοῦ ἐν Μομπελιὲ Πανεπιστημίου, σύγγραμμα Ἑλληνικόν, ἀνέκδοτον τέως, ἐξαχθὲν δὲ ἔκ τινος χειρογράφου ὑπ' ἀρ. 306 ἐκ τῶν ἐν τῷ εἰρημένῳ Πανεπιστημίῳ σωζομένων. Φέρει ἐπιγραφὴν *Ἰουλίου Πολυδεύκους Ἑρμηνεύματα* (καὶ) *καθημεριναὶ ὁμιλίαι*, κριθὲν πολλοῦ λόγου ἄξιον παρ' Εὐρωπαίοις διὰ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ.

Τῆς αὐτῆς ὕλης σύγγραμμα ὑπάρχει τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Boecking, τὸ πρῶτον, ἐκδοθὲν ἐκ χειρογράφου τοῦ κώδικος Sciligeranc, ἐν Βόννῃ, τὸ 1832, φέρον ἐπιγραφὴν *Δοσιθέου τοῦ Γραμματικοῦ ἑρμηνεύματα, βιβλίον Γ'*. Ὁ Δοσίθεος οὗτος ἔζη ἐπὶ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ, ὢν σύγχρονος σχεδὸν τοῦ Πολυδεύκους, ἀλλὰ κατὰ τοὺς πλείστους τῶν κριτικῶν, συγγραφεὺς τῶν *Ἑρμηνευμάτων* εἶναι ὁ Πολυδεύκης, ὁ φιλοπονήσας καὶ τὸ *Ὀνομαστικόν*.

Ὁ Ἰούλιος Πολυδεύκης, Ναυκρατίτης (ἐξ Αἰγύπτου), ἐγεννήθη κατὰ τὸ ἔτος 150 μ. Χ. καὶ ἀπεβίωσε τὸ 208. Τὸ *Ὀνομαστικὸν* αὐτοῦ ἤρχισε συντάττων ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου, ἐπεράτωσε δὲ ἐπὶ Κομμόδου, ὅτε ἦν καθηγητὴς τῆς Ῥητορικῆς ἐν Ἀθήναις, καὶ ἐδίδασκεν, ὡς λέγει ὁ ἴδιος, «ὀσημέραι δύω λόγους, τὸν μὲν ἐκ τοῦ θρόνου λέγων, τὸν δὲ ὀρθοστάδην.» Εἰκάζεται δὲ ὅτι τὰ *Ἑρμηνεύματα* συνέγραψε βραδύτερον, ἐν Ἀθήναις ἐνδημῶν πάντοτε, χάριν τῶν ἐπιθυμούντων «Ἑλληνιστὶ διαλέγεσθαι καὶ Ῥωμαϊστί.»

Ὡς ὀρθότατα παρατηρεῖ ὁ κ. Boucherie, ὁ Πολυδεύκης συγγράφων τὸ μὲν *Ὀνομαστικὸν* ὑπ' ὄψιν εἶχε τὴν Ἀττικὴν ὀρθοέπειαν, τὰ δὲ *Ἑρμηνεύματα*, τὴν *καθημερινὴν*, ἤτοι τὴν κοινὴν ὁμιλίαν «τὴν τῶν πολλῶν καὶ ἰδιωτῶν χρῆσιν,» καὶ τὴν ἰδίαν βεβαίως ὠφέλειαν, διότι πολλοὶ εἵπετο νὰ ὦσιν οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἀγορασταὶ τῆς βίβλου.

Ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐπιθεωρήσει τῶν Παρισίων, (Revue Archéologique) τοῦ Φεβρουαρίου ἐν. ἔτους ἀναγινώσκομεν τὰ ἑπόμενα περὶ τῆς ἐν λόγῳ ἐκδόσεως. «Πρὸ πέντε ἐτῶν, ὁ κ. Βουχήριος (Boucherie) ἀνεκοίνου τῇ Ἀκαδημίᾳ μελέτην του περὶ τοῦ συγγράμματος τοῦ ἐπιγραφομένου *Ἑρμηνεύματα*, ὅπερ περιελαμβάνετο ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 306 χειρογράφῳ τῆς ἐν Μομπελλιὲ Σχολῆς τῆς Ἰατρικῆς· ἀλλὰ μέχρι τῆς ἐκδόσεως εἷς φῶς τοῦ εἰρημένου χειρογράφου, ἐξέδωκε μέρος τοῦ κειμένου εἷς λόγιος Γερμανὸς, ὁ κ. Haupt, ἀλλ' ἡ εὕρεσις πάντως ὀφείλεται τῷ Γάλλῳ λογίῳ.

Τὸ πρῶτον μέρος τῆς βίβλου περιλαμβάνει τὰ *Ἑρμηνεύματα*, ἅπερ ὁ κ. Boucherie ἀποδίδει τῷ Ἰουλίῳ Πολυδεύκῃ, τὸ δὲ δεύτερον τὰς Καθημερινὰς Ὁμιλίας.

Ἐν τῷ εἰρημένῳ συγγράμματι δὲν πρόκειται νὰ ζητήσωμεν ὕφός τι ἢ χαρακτῆρα συγγραφέως· τὸ οὐσιῶδες εἶναι, ὅτι παρέχει ἡμῖν ἀ) εἰδήσεις περὶ τοῦ δημοσίου βίου τῶν ἀρχαίων· ὑπὸ ταύτην τὴν ἔποψιν τὸ νέον σύγγραμμα συμπληροῖ, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ἐκτεταμένην καὶ πολύτιμον ἐγκυκλοπαιδείαν, τὴν γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως· (ὅρα τὴν ἐφημερίδα ὁ ΙΘ'. *Αἰὼν* π. ἔτους·)[1] β') ὅτι περιέχει πλείστας ὅσας λέξεις καὶ φράσεις ἑλληνικάς τε καὶ λατινικάς, ὧν ἡ χρῆσις καὶ ἐκδοχὴ κατὰ πρῶτον ἤδη γνωρίζεται καὶ δέον νὰ περιληφθῶσιν, ἐν παραρτήματι, εἰς τὸν *Θησαυρὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης* τοῦ Ἐρρίκου Στεφάνου καὶ τὰ μεγάλα Λατινικὰ λεξικά.»

[1] Δὲν εἴδομεν τὴν ἐφημερίδα, περὶ ἧς ὁ λόγος ὅπως γνωρίσωμεν περὶ τίνος ἐγκυκλοπαιδείας πρόκειται, ἀλλ' εὐχῆς ἔργον ἵνα γνωσθῶσι τὰ περὶ τούτου τοῖς ἡμετέροις λογίοις.

Ὅθεν, τὸ βιβλίον, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ κ. Boucherie, γραμματολογικῶς μὲν οὐδεμίαν ἔχει σπουδαιότητα, ἀλλ' ἐστὶ λίαν περίεργον, καθὸ περιέχον λεπτομερείας τοῦ δημοσίου βίου τῶν ἀρχαίων, πρὸς δὲ πλουτίζει τὴν Ἑλληνικὴν καὶ Λατινικὴν λεξικολογίαν διὰ νέων σχημάτων καὶ σημασιῶν ἑκατοντάδων λέξεων.

Τὸν Πολυδεύκην ἔσκωψεν ὁ Λουκιανὸς, ὑπαινιττόμενος αὐτὸν ἐν τῷ διαλόγῳ του «Ῥητόρων διδάσκαλος» ὅπου, σὺν τοῖς ἄλλοις, θέτει εἰς τὸ στόμα τούτου τὰ ἑξῆς, κατάλληλα ἴσως ἵνα λεχθῶσι καὶ περί τινων παρ' ἡμῖν δοκησισόφων· «Ἔπειτα δὲ πεντεκαίδεκά που ἢ οὐ πλείω γε τῶν εἴκοσιν ἀττικὰ ὀνόματα ἐκλέξας ποθὲν καὶ ταῦτα ἀκριβῶς ἐκμελετήσας πρόχειρα ἐπ' ἄκρας τῆς γλώττης ἔχε....» Ὁ δὲ Φιλόστρατος, «ἐν βίῳ Πολυδεύκους» τοιαῦτά τινα λέγει περὶ αὐτοῦ. «Πολυδεύκην δὲ τὸν Ναυκρατίτην οὐκ οἶδ' εἴτ' ἀπαίδευτον δεῖ καλεῖν, εἴτε πεπαιδευμένον· εἴθ' ὅπερ εὔηθες δόξοι, καὶ ἀπαίδευτον καὶ πεπαιδευμένον· Ἐνθυμουμένῳ γὰρ αὐτοῦ τὰ ὀνόματα ἱκανῶς ἐγγύμναστο τὴν γλῶτταν τῆς ἀττικιζούσης λέξεως, διορῶντι δὲ τούτου τῆς μελέτης εἶδος οὐδὲν βέλτιον ἑτέρου ἠττίκισε....»

Παρετηρήθη ὡσαύτως καὶ τοῦτο, ὅτι αἱ λέξεις καὶ φράσεις, αἱ περιεχόμεναι ἐν τοῖς *Ἑρμηνεύμασι* καὶ ταῖς *Καθημεριναῖς ὁμιλίαις* (εἶναι δὲ διάλογοί τινες ἑλληνολατινικοὶ ἐπὶ ποικίλων ὑποθέσεων καὶ ὀνομαστικόν) δὲν ἀπαντῶσι βεβαίως παρὰ τοῖς δοκίμοις συγγραφεῦσιν, ἐλήφθησαν ὅμως ἐκ τῆς κοινῆς χρήσεως, τῆς κοινῆς ὁμιλίας καὶ εἰσὶν ὀρθαὶ καὶ αὐθεντικαὶ πάντως.

Χάριν τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ *Βύρωνος*, ὅσοι δὲν ἔτυχον νὰ περιεργασθῶσι τὸ προκείμενον βιβλίον παραθέτομεν κατωτέρω μέρη τινά, παραφράζοντες κατὰ λέξιν καὶ σημειοῦντες ἐν παραθέσει πᾶσαν φράσιν διαφέρουσαν τῆς σήμερον ὁμιλίας. Ὁ ἀναγνώστης θέλει παρατηρήσει ὅτι ἡ διαφορὰ δὲν εἶναι μεγάλη.

Ἰδοὺ δὲ ἡ τάξις τῶν διαλόγων· α) ὁ ἐνταῦθα παραφραζόμενος, β) μετάβασις ἐξ εἱματοπώλου (στρωματοπώλου) γ) ὀθονιοπώλου, δ) μυροπώλου, ε) εἰς βαλανεῖον, ς) εἰς περίπατον, ζ) ἐπιστροφὴ εἰς τὸν οἶκον καὶ δεῖπνον. Ἀκολουθεῖ τὸ ὀνομαστικόν, καὶ εἶτα

αἱ *Καθημεριναὶ ὁμιλίαι*, ὅπου καὶ ἡ κατωτέρω παραφραζομένη μετάβασις παιδὸς εἰς τὸ σχολεῖον κτλ.

Ὁ ἐκδότης κ. Boucherie πλουτίζει τὸ βιβλίον διὰ γλωσσαρίου, ἐν ᾧ σημειοῖ πάντας τοὺς νέους τύπους λέξεών τινων καὶ τὰς σπανίας χρήσεις καὶ σημασίας, συμποσοῦνται δὲ αἱ ἑλληνικαὶ περὶ τὰς *ἑξακοσίας*.

ΚΩΝΣΤ. ΠΩΠ.

Ἐπίσκεψις.

Καλῶς σ' εὗρον, καλῶς ἦλθες. (Ἡδέως σὲ εἶδον· καὶ ἐγὼ σέ.)

Τίς κρούει τὴν θύραν;—Μ' ἔστειλεν ὁ Λούκιος πρὸς τὸν Γάϊον ἐὰν εἶναι ἐδῶ, εἰπὲ τοῦτο (ἄγγειλον)

Ἦλθεν εἰς τοῦ Γαΐου·—Πάρεστιν παρὰ Γαΐου, ἐρώτησον αὐτόν·

—Τί εἶναι παιδί; (Τί ἐστι παιδάριον;)

—Ὅλα καλὰ (πάντα καλῶς) ναί, κύριε. Σοὶ ἔπεμψεν ἐπιστολὴν ἐσφραγισμένην. Δὸς νὰ τὴν ἀναγνώσω, (δὸς ἀναγνῶ) μοὶ ἔγραψε περὶ τῆς ὑποθέσεως (πράγματος) πήγαινε (πορεύου) καὶ ἄγγειλον ὅτι ἔρχομαι.

Δότε μοι ὑποδήματα· φέρε ὕδωρ νὰ νιφθῶ (εἰς ὄψιν) δὸς τὸ ζωνάρι (ζῶστρον·) ζῶσόν με, δὸς τὸν ἐπενδύτην (τήβεννον.) βάλε μέ τὴν (περίβαλέ με·) δὸς τὸν μανδύαν (φελόνην) καὶ δακτύλιον.

Τί στέκεις, φίλε; (τί στήκεις, ἑταῖρε;)

Λάβε τὰ χρειώδη (λάβε τὰ χρεία ὄντα) καὶ ἐλθὲ μετ' ἐμοῦ. Σπεύδω πρὸς φίλον ἀρχαῖον, συγκλητικὸν, ὅστις ἀπὸ Ῥωμύλου κατάγει τὸ γένος, ἀπὸ Τρώων τῶν Αἰνειαδῶν.

Ἐπιθυμῶ νὰ μάθω (μαθεῖν) διάλεκτον Ἀττικήν.

—Ἐπιθυμῶ πολὺ (λίαν). Θέλεις νὰ ἦσαι ῥήτωρ (ῥήτωρ εἶναι.) Ἔγραψα ἐγκώμιον.—τίνος; — Διὸς Καπιτωλίνου. —Ἀνάγνωθι· λάβε (ἆρον) τὸν στέφανον· οὐδεὶς σοι ἀντιλέγει.

Εἰξεύρεις (οἶδες) ποῦ μένει ὁ φίλος μου;...

Πρόλαβέ με καὶ μάθε ἂν εἶναι μέσα (καὶ γνῶθι εἰ ἔνδον ἐστὶ) καὶ δός μοι ἀπάντησιν (ἀπάντησον ἐμοί.)

Ζεῦξον τὰς ἡμιόνους (ὀλκάδας) (ἡμιοναγὲ) καὶ σὺ, στρατιῶτα, ἐλθὲ μαζῆ μου (ἐλθὲ μετ' ἐμοῦ) εἰς Τίβουρτον. Πηγαίνομεν (ἄγωμεν) ἡμεῖς πρὸς τοὺς ἄλλους φίλους.

Χαῖρε, κύριε· χαῖρε, κυρία· πῶς εἶναι τὰ παιδιά; (πῶς τὰ παιδία;) Εἶναι καλά. (Ζῶσι καὶ καλῶς ἔχουσιν.) Ἦλθεν ὁ δικαστὴς (κριτὴς), ἐτελείωσεν ἡ ὑπόθεσις καὶ ἐνικήσαμεν (ἐπράχθη τὸ πρᾶγμα καὶ νενικήκαμεν.) Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ ποδαρικό σου ἦτο καλὸν, (ἐπειδὴ οὖν καλῷ ποδὶ συνῆλθες) δυνάμεθα σήμερον νὰ προγευθῶμεν εὐθὺς (ἅμα ἀριστῆσαι.) Σὲ φωνάζω (ἐρωτῶ) ἐλθέ. Ἐπειδὴ ἐκάλεσα φίλους, ἐλθὲ ἐδῶ (πρὸς ἐμὲ) καὶ ἑτοίμασε τὰ χρειώδη εἰς δεῖπνον καὶ εἰπὲ τῷ μαγείρῳ ν' ἀρτύσῃ καλῶς τὰ φαγητὰ (προσφάγια.) Ἔλθετε ἐδῶ (ὧδε) τινάξατε τὸ στρῶμα (τύλην·) βάλετε (θέτε) τὸ προσκεφάλαιον, βάλετε γύρω τὰ στρώματα (καὶ περιβόλαια· σαρώσατε (ἑλκύσατε σάρον) βρέξετε (ῥάνατε ὕδωρ) στρώσατε τὸ τρικλίνιον· φέρετε τὰ ποτήρια καὶ τὰ ἀργυρώματα.

Εἶναι ἐξώρας, ἄγωμεν εἰς τὸν οἶκον (ἤδη ὀψέ ἐστιν, ἄγωμεν εἰς οἶκον) Ποῦ εἶναι ἡ κυρία (ποῦ ἐστιν) εἶμαι ἐδῶ (ἐνθάδε εἰμὶ) ἔχομεν τίποτε διὰ τὸν δεῖπνον (ἔχομέν τι δειπνῆσαι) ἔχομεν ἀπ' ὅλα (πάντα) θέσετε (θέτε) τὴν τράπεζαν, δότε ἄρτον, κόψε τυρὶ (ταμὲ τυρὸν) δὸς ὀπωρικὰ (ὀπώραν) Μήπως (μήτι) θέλετε καλὰς ἐλαίας. Δὸς κομμάτια (κοπάδια) καὶ πιατέλλαν (πατέλλαν) τυροῦ. Φέρε πλακούντια, δὸς κρασὶ (ἄκρατον), δὸς χειρόμακτρον (χειρομαγεῖον) καὶ τοὺς ςεφάνους.

Τί ὥρα εἶναι; (πόσαι ὧραι εἰσίν;) Τρεῖς τῆς νυκτὸς (τῆς νυκτὸς ἤδη τρεῖς) βάλε (θὲς) τὴν λεκάνην καὶ τὸ σταμνίον.

Πᾶρε (ἆρον) τὸν λύχνον, θέλω νὰ κοιμηθῶ διὰ νὰ σηκωθῶ πρωΐ· (κοιμᾶσθαι θέλω, ἵνα πρωΐ γρηγορήσω.)

Ἡμέρα μαθητοῦ.

Πρὶν φέξῃ ἐξύπνησα (πρὸ τοῦ ὄρθρου ἐγρηγόρησα ἐξ ὕπνου), ἀνέστην ἐκ τῆς κλίνης, ἐκάθισα, ἔβαλον (ἔλαβον) τὰς ἐμβάδας (ὑποδεσμίας) σανδάλια, ὑποδήματα, (ὑπεδησάμην) ἐζήτησα νερὸν νὰ νιφθῶ (ᾔτησα ὕδωρ εἰς ὄψιν.) Ἔνιψα πρῶτον τὰς χεῖρας, εἶτα τὸ πρόσωπον, ἐσπογγίσθην (ἀπέμαξα τὴν ὄψιν) ἐξέβαλα τὸ κάλυμμα (ἀπέθηκα τὴν μήτραν) ἔβαλα τὸ ὑποκάμισον (ἔλαβον χιτῶνα πρὸς τὸ σῶμα) ἐζώσθην (περιεζωσάμην) ἤλειψα τὴν κεφαλήν μου καὶ ἐκτενίσθην (ἐκτένισα) ἐνεδύθην (ἐνεδυσάμην) ἐπενδύτην λευκὸν (λευκήν)· ἐξῆλθον (προῆλθον) ἐκ τοῦ κοιτῶνος μετὰ τοῦ παιδαγωγοῦ καὶ τῆς τροφοῦ (σὺν) ν' ἀσπασθῶ (ἀσπάσασθαι) τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα· ἐχαιρέτισα (ἀσπασάμην καὶ κατεφίλησα ἀμφοτέρους καὶ οὕτως κατῆλθον. Ἐκ τοῦ οἴκου μεταβαίνω (προέρχομαι) εἰς τὴν σχολὴν, εἰσῆλθον, εἶπον χαῖρε, διδάσκαλε, (καθηγητὰ) καὶ αὐτὸς μὲ κατεφίλησε καὶ ἀντεσπάσατο. Ὁ ὑπηρέτης μου μοὶ δίδει (ἐπιδίδωσί μοι ὁ παῖς ὁ ἐμὸς, πινακίδα, θήκην, γραφεῖον, ἐξάγω τὴν γραφίδα· καθήμενος, καθαρίζω τὸν τόπον μου (τῷ ἐμῷ τόπῳ λεαίνων.) Ἀντιγράφω πρὸς τὸ παράδειγμα (πρὸς τὸν ὑπογραμμὸν) γράψας δὲ δεικνύω εἰς τὸν διδάσκαλον (τῷ) ἐδιόρθωσεν, ἐχάραξε καὶ μὲ διατάττει ν' ἀναγνώσω (κελεύει με) μ' ἐπρόσταξε νὰ δώσω εἰς ἄλλον (ἄλλῳ δέδωκα)· ἐμάνθανον ἐξήγησιν (ἑρμηνεύματα) ἀλλ' εὐθὺς μοὶ λέγει (ὑπαγορεύει μοι) συμμαθητής τις,

«Καὶ σὺ—λέγει (φησὶν) τῷ εἶπον ἐγὼ (εἶπον αὐτῷ) ἀποδὸς πρῶτον.

Ἐν τούτοις, κελεύσαντος τοῦ καθηγητοῦ, ἐγείρονται οἱ μικροὶ ν' ἀναγνώσωσι (πρὸς τὰ στοιχεῖα) καὶ ἀνέγνωσεν εἰς αὐτοὺς τὰς συλλαβὰς εἷς τῶν μεγαλειτέρων (κατέλεξεν αὐτοῖς εἷς τῶν μειζόνων) Ἄλλα πρὸς τὸν ὑποδιδάσκαλον (ὑποδιδάκτην) ἀπαντῶσι (ἀποδιδόασιν) γράφουσιν ὀνόματα, ἔγραψαν στίχους καὶ ἐγὼ ἐν τῇ πρώτῃ τάξει ἐδέχθην συναγωνισμὸν (ἅμιλλαν ἐξέλαβον.) Ἔπειτα, ἀφοῦ (ὡς) ἐκαθήσαμεν, μελετῶ (διέρχομαι) ὑπομνήματα, γλώσσας, τεχνολογίαν (τέχνην) προσκληθεὶς (φωνηθεὶς) πρὸς ἀνάγνωσιν, ἀκούω ἐξήγησιν, ἐννοίας (διανοίας) περὶ προσώπων. Ἔκλινα γένη ὀνομάτων, ἐμέρισα στίχους, ἀφοῦ δὲ ἐτελειώσαμεν ὅλα (ὡς δὲ πάντα ἐπράξαμεν) ἀπέλυσεν ἡμᾶς νὰ προγευθῶμεν (ἀπέλυεν εἰς ἄριστον.)

Ἀπολυθεὶς ἐπανέρχομαι εἰς τὸν οἶκον, ἀλάσσω, λαμβάνω ἄρτον καθαρὸν, ἐλαίας, τυρὸν, σῦκα (ἰσχάδας) καρύδια (κάρυα) πίνω ὕδωρ ψυχρόν: Προγευθεὶς (ἠριστηκὼς) ἐπανέρχομαι πάλιν εἰς τὸ σχολεῖον, εὑρίσκω τὸν καθηγητὴν μελετῶντα (ἐπαναγινώσκοντα) καὶ εἶπε, ν' ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τὸ μάθημα (ἄρξασθαι ἀπ' ἀρχῆς.)

Ἀφοῦ εἰσῆλθον εἰς τὸν οἶκον ἐζήτησα ὕδωρ νὰ νιφθῶ (ᾔτησα ὕδωρ εἰς ὄψιν κλπ.) Καὶ οὕτως ἐξῆλθον ἐκ τοῦ οἴκου καὶ ἀπέρχομαι ν' ἀσπασθῶ πάντας τοὺς φίλους.

ΚΩΝ. ΠΩΠ.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΑΘΩΝ

ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΝΕΩΤΕΡΑΣ ΤΗΣ ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΣ.

ὑπὸ ΦΕΡΝΑΝΔΟΥ ΠΑΠΙΛΛΩΝΟΣ.

(Ἐκ τῆς ἐπιθεωρ. τῶν δύο κόσμων.)

Ἐὰν ὑπάρχῃ πρᾶγμα ἀποδεδειγμένον σήμερον διά τε τοῦ λογικοῦ ἐν ἑαυτῷ ἐγκύπτοντος καὶ διὰ τῆς προσεκτικῆς παρατηρήσεως ὅλης τῆς ἀναπτύξεως τῆς τοῦ ἀνθρώπου σοφίας, τοῦτό ἐστιν ἡ ἐπὶ τοσοῦτον ἀναγκαία ἀλληλεγγύη ἁπασῶν τῶν δυνάμεων καὶ τῶν φυσικῶν ἐνεργειῶν, ὥστε ἀδύνατον ἀποβαίνει ἡμῖν νὰ ἐννοήσωμεν μίαν μόνην λεπτομέρειαν, ἂν δὲν ἐπισκοπήσωμεν ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν φαινομένων. Ὅθεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον κεχωρισμέναι ἀλλήλων διατελοῦσαι ἅπασαι αἱ ἐπιστῆμαι τείνουσι ταυτῦν νὰ προσπελάσωσιν ἀλλήλαις, νὰ συνενωθῶσι πρὸς ἐξήγησιν τῶν πραγμάτων. Πρὸ πάντων δ' αἱ χρεῖαι τῆς περὶ τὸν ἄνθρωπον ἐπιστήμης ἐπέφερον τὴν ἀκατάσχετον ταύτην ἕλξιν, τοῦ συστηματικοῦ τούτου συναγωνισμοῦ τῶν διαφορωτάτων γνώσεων πρὸς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ κέντρον, ἔνθα αὗται προσκτῶνται ἅπασαν τὴν ἀξίαν καὶ τὴν σημασίαν αὐτῶν· εἰκότως· διότι ὁ ἄνθρωπος συνενοῖ ἐν ἑαυτῷ, καθὼς λέγει ὁ Buffon, ἁπάσας τῆς φύσεως τὰς δυνάμεις, ὧν κέντρον, πρὸς ὃ τὸ πᾶν ἀναφέρεται, οἱονεὶ κόσμος τις ἐν σμικρῷ. Ὅθεν ἅπαντα μὲν τὰ εἴδη τῶν ἀναλύσεων εἰσὶν ἀναγκαῖα πρὸς ἀνάλυσιν τῆς ἀπείρου συνθέσεως τοῦ τοσοῦτον πολλαπλοῦ τούτου ὄντος, ἅπαντα δὲ τὰ φῶτα ἀπαιτοῦνται πρὸς διασκέδασιν τοῦ περιβάλλοντος τὸ μυστηριῶδες τοῦτο πλάσμα σκότους. Εἰ δ' ἀληθῶς ἐστιν, ὥσπερ δοξάζει ὁ Leibniz, ὅτι μία μόνη μονὰς, ἓν ἀδιόρατον ἄτομόν ἐστι κάτοπτρον τῆς ὁλικῆς τοῦ παντὸς καλλονῆς, πόσον τοῦτο ἀληθέστερον ἐπὶ τοῦ ἐνιαίου καὶ ποικίλου συνό-

λου μονάδων, ὅπερ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐσμέν! Βεβαίως ἄδικον θὰ ἦν νὰ μεμφθῶμεν τοὺς ψυχολόγους, οἵτινες ἐσπούδασαν νὰ ἐννοήσωσι τὸν ἄνθρωπον μόνον διὰ τῆς παρατηρήσεως τῶν φαινομένων τῆς συνειδήσεως ἢ τοὺς φυσιολόγους τοὺς ἀξιώσαντας, ὅτι διεσαφήνισαν τὰ κατ' αὐτὸν διὰ μόνης τῆς ἐξετάσεως τῶν ὀργανικῶν φαινομένων· διότι καὶ οὗτοι κἀκεῖνοι μετὰ μόχθων παρεσκεύασαν τὸ ἔδαφος, ἐν ᾧ αἱ ἔρευναι δύνανται τοῦ λοιποῦ νὰ ὦσι καρποφόροι. Ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο μάλιστα, διότι τὸ ἔδαφος τοῦτό ἐστι προπαρεσκευασμένον, κὐχόμεθα, ἵνα τὰς μέχρι χθὲς καὶ πρώην λογοτριβὰς καὶ ἀνταγωνισμοὺς διαδεχθῇ συνεννόησις λυσιτελεστέρα πρὸς τὴν ἀληθῆ γνῶσιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ αἱ σπουδαί, ἀντὶ νὰ διίστανται καὶ ἀπόλλυνται, νὰ διαταχθῶσιν ἁρμοδίως πρὸς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπόν.

Τὰς σκέψεις ταύτας δὲν ἀποτείνομεν οὔτε πρὸς ἐκείνους οἵτινες φαντάζονται, ὅτι ἡ ψυχολογία ἐτελειοποιήθη, οὔτε πρὸς τοὺς ἀποφαινομένους, ὅτι οὐδέποτε θέλει τελειοποιηθῆ, ἀλλὰ καθυποβάλλομεν αὐτὰς εἰς τὴν φρόνησιν ἐκείνων, οἵτινες, παρακολουθοῦντες μετὰ προσοχῆς τὴν διττὴν τῆς φυσιολογίας καὶ ψυχολογίας πορείαν, ἀποδεικνύουσιν ἀναντιρρήτως ὅτι αἱ πρόοδοι τοὐλάχιστον τῶν δύο τούτων ἐπιστημῶν εἰσι σχετικαὶ καὶ ἀδιαχώριστοι. Διὸ φιλόσοφοι μὲν, ὧν ἡ θέσις καὶ τὰ προγενέστερα πονήματα οὐδαμῶς ἐφαίνοντο προσκαλοῦντα αὐτοὺς εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου, ἤδη μετὰ συνετῆς προθυμίας εἰς ταύτην ἐπιδίδονται, πειραματισταὶ δὲ, ὧν ἡ φήμη καὶ αἱ ἔξεις ἐφαίνοντο μικρὸν παρορμῶντα αὐτοὺς εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ ἠθικοῦ ἀνθρώπου, παραδίδονται εἰς ταύτην μετ' εὐσυνειδήτου ἐπιμελείας. Τί δ' ἐκ τούτου ἕπεται; Βαθυτέρα καὶ ἀκριβεστέρα ἐπίγνωσις τῶν σχέσεων τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ πλήρης ἀποκαλύψεων καὶ θαυμασμοῦ.

Α'.

Οἱ ἀρχαῖοι εἶχον δοξασίαν τινὰ περὶ παθῶν, ἥτις κατὰ βάθος δὲν διέφερε πολὺ ἐκείνης, ἣν ἡ πειραματικὴ φυσιολογία καὶ ἡ παθολογία κατέστησαν παραδεκτὴν ἐν τοῖς τελευταίοις τούτοις χρόνοις· διότι ἠπατῶντο μὲν ὡς πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῶν ὑγρῶν καὶ ὡς πρὸς τοὺς φυσιολογικοὺς μηχανισμοὺς ἐν τῇ παραγωγῇ τῶν παθητικῶν φαινομένων ἀλλ' εἶχον παρατηρήσει σαφῶς καὶ ὁρίσει μετ' ἀξιολόγου ἀκριβείας τὴν ἐπιρροὴν ἣν ταῦτα ἐξασκοῦσιν ἐπὶ τῶν κοιλιακῶν σπλάγχνων. Οἱ στίχοι τῶν ποιητῶν καὶ τὰ συγγράμματα τῶν ἰατρῶν αὐτῶν εἰσι πλήρη φράσεων, αἵτινες μαρτυροῦσιν ὁπόσον ἀρχαία ἐστὶν ἡ γνῶσις ταύτης τῆς μεταξὺ τῶν αἰσθημάτων τῆς ψυχῆς καὶ τῶν κινήσεων τῆς καρδίας, τοῦ πνεύματος, τοῦ στομάχου, τοῦ ἥπατος σχέσεως. Εἶχον μάλιστα προχωρήσει οἱ ἀρχαῖοι ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ νὰ ὁρίσωσι τὴν ἕδραν τῶν παθῶν ἐν τοῖς σπλάγχνοις, συνοψίσαντες τὴν περὶ ταύτης δοξασίαν ἐν τῷδε τῷ ἀφορισμῷ» splene rident, felle irascunt, jecore amant, pulmone jactantur, τουτέστι διὰ τοῦ σπληνὸς γελῶμεν, διὰ τῆς χολῆς παροργιζόμεθα, διὰ τῆς καρδίας ἀγαπῶμεν, διὰ τῶν πνευμόνων συγκινούμεθα Ἡ φυσιολογία τῶν παθῶν οἵαν οἱ τῆς ἀρχαιότητος συγγραφεῖς ἠδυνήθησαν νὰ δημιουργήσωσι καὶ ἐδημιούργησαν, ἐστὶ περιγραφικῶς τοιαύτης ἀκριβολογίας, ὥστε οὐδὲν δύναταί τις νὰ ἐπιπροσθέσῃ· οὐχ ἧττον παρεγνώρισαν ἐκεῖνοι τὴν πραγματικὴν ἕδραν τῶν καταστάσεων τούτων τῆς ψυχῆς καὶ ὁ Καρτέσιος πρῶτος ἐν τῷ περιωνύμῳ *περὶ παθῶν* βιβλίῳ αὐτοῦ ἀπεφάνθη, ὅτι αὕτη ἐστὶν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ, καὶ ἐν τῷ ὀργάνῳ τούτῳ ἁπάσας τὰς παθητικὰς καταστάσεις ἐτοποθέτησεν. «Ἡ ψυχὴ, λέγει ὁ Καρτέσιος, μόνον διὰ τοῦ ἐγκεφάλου δύναται ἀμέσως νὰ πάθῃ,» καὶ ἀλλαχοῦ «τὸ πνεῦμα δὲν λαμβάνει τὴν ἐντύπωσιν ἁπάντων τῶν μερῶν τοῦ σώματος, ἀλλὰ μόνον τοῦ ἐγκεφάλου.» Ἡ ἀλήθεια αὕτη, ἥτις σήμερον ἁπλουστάτη ἡμῖν φαίνεται, μόλις ὑπὸ τῆς νεωτάτης φυσιολογίας ἀπεδείχθη, διότι καὶ αὐτὸς ὁ μέγιστος θεωρητικὸς τῶν παθῶν φυσιολόγος Bichat δὲν παραδέχετο ταύτην παντάπασιν, ὡς ἔστιν εἰκάσαι ἐκ τῆς ἐκθέσεως τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ.

Ὁ πρῶτος φυσιολογικὸς χαρακτὴρ, ὃν ὁ Bichat ἀναγνωρίζει ἐν τοῖς πάθεσιν, ἐστὶν ἡ διάλειψις. Ἐνῷ αἱ ἰδέαι δύνανται νὰ διαρκῶσι, νὰ παρατείνωνται ἐπιπολὺ, ἐνῷ ἡ ἕξις τῶν αὐτῶν σκέψεων καὶ τῶν αὐτῶν κρίσεων ἐνισχύει καὶ τελειοποιεῖ αὐτὰς, τὰ πάθη δὲν διαρκοῦσι παντελῶς. Ἐξαιρέσει δὲ τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ ἄλγους, ἅτινα δύναταί τις ἀπόλυτα νὰ ἐνομάσῃ καὶ ἅτινα ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἀμέσου νευρικοῦ ἐρεθισμοῦ, ἔξεστιν εἰπεῖν, ὅτι ἡ ἕξις τῶν αὐτῶν αἰσθημάτων δὲν βραδύνει ν' ἀμβλύνῃ καὶ ἐξασθενίσῃ αὐτά· εὐάρεστος ἢ δυσάρεστός τις αἴσθησις παρατεινομένη καταντᾷ νὰ μὴ προξενῇ ἐπὶ τέλους μήτε εὐχαρίστησιν μήτε δυσαρέσκειαν. Ὁ ἐν ἀρωματικῇ ἀτμοσφαίρᾳ π. χ. διατελῶν μυρεψὸς δὲν ἀντιλαμβάνεται πλέον ἡδέως τῶν ἀρωμάτων· πᾶν δὲ τὸ θέλγον τὴν ὅρασιν, ἢ τὸ οὖς κατακηλοῦν καθίσταται ἡμῖν ἀδιάφορον, ἐὰν ἐπιπολὺ δεχώμεθα τὴν τούτου ἐντύπωσιν. Τοῦτ' αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ ἐπὶ τῶν δυσαρέστων αἰσθημάτων. «Ἡ εὐτυχία λοιπὸν, λέγει ὁ Bichat, ἔγκειται ἐν τῇ ἀσταθείᾳ, ἡ δὲ ἡδονὴ ἐστιν αἴσθημα συγκρίσεως, καταπαῦον, ἅμα ὡς ἡ ὁμοιότης μεταξὺ τῶν παρόντων καὶ παρελθόντων αἰσθημάτων ἐπέλθῃ. Ἂν δὲ τὸ πρόσωπον ἁπασῶν τῶν γυναικῶν ἦν κατὰ τὸν αὐτὸν τύπον πεπλασμένον, ὁ τύπος οὗτος θὰ ἦν ὁ τάφος τοῦ ἔρωτος.»

Τὴν βαθείαν ταύτην διαφορὰν μεταξὺ τῶν συλλογισμῶν καὶ τῶν παθῶν ἐξηγεῖ ὁ Bichat, παραδεχόμενος, ὅτι οἱ μὲν ἐξαρτῶνται ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἡμίσεως ἡμῶν αὐτῶν, ὅπερ ἀποκαλεῖ ζωϊκὴν ζωὴν, τὰ δὲ πάθη προέρχονται ἐκ τῆς ὀργανικῆς ζωῆς. Ὅθεν πᾶν τὸ εἰς τὰς κυρίως διανοητικὰς ἐργασίας λεγομένας ἀναγόμενον ἕδρεύει ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ, κέντρῳ τῶν πράξεων τῆς ζωϊκῆς ζωῆς, πᾶν δὲ τὸ εἰς τὰς παθητικὰς καταστάσεις ἀφερόμενον ἔχει τὴν ἕδραν αὐτοῦ ἐν τοῖς σπλάγχνοις. Τὸ δ' ἀποτέλεσμα παντὸς εἴδους πάθους ἐστὶ τὸ νὰ παράγῃ μεταβολὴν, ἢ ἀλλοίωσίν τινα ἐν τῇ ὀργανικῇ ζωῇ, τουτέστιν ἐν τοῖς ὀργάνοις τῆς κυκλοφορίας, τῆς ἀναπνοῆς, καὶ τῆς θρέψεως. Ἡ οὐσιώδης αὕτη διαφορὰ τῆς νοήσεως πρὸς τὴν πάθησιν ὡς πρὸς τὰ ὄργανα, ἅτινα φαίνονται ὡς ἕδρα αὐτῶν, προπολλοῦ μὲν παρετηρήθη ὑπὸ τῆς δημώδους ἀγχινοίας, ὑπὸ δὲ τῆς γλώσσης κατεκυρώθη. Λέγουσι κοινῶς πάντοτε ἰσχυρὰ κεφαλὴ, καλῶς διωργανωμένη κεφαλὴ, διὰ νὰ ἐκφράσωσι τὴν τελειότητα τοῦ νοητικοῦ, καὶ καλὴ καρδία, καρδία εὐαίσθητος πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς τελειότητος τοῦ αἰσθήματος. Λέγουσι προσέτι, ὅτι ἡ παραφορὰ κυκλοφορεῖ εἰς τὸ αἷμα καὶ διαταράττει τὴν χολὴν, ἡ δὲ χαρὰ κάμνει νὰ σκιρτῶσι τὰ σπλάγχνα. Καὶ αἱ χειρονομίαι δὲ συνάδουσι πρὸς τὰς λέξεις. Ὁπόταν θέλωμεν νὰ παραστήσωμεν διὰ τρόπου ἀναύδου κατάστασίν τινα, σχέσιν πρὸς τὴν μνήμην, τὴν φαντασίαν, τὴν ἀντίληψιν, τὴν κρίσιν ἔχουσαν, φέρομεν τὴν χεῖρα ἡμῶν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ὁπόταν δὲ τοὐναντίον πρόκειται νὰ ἐκφράσωμεν τὴν ἀγάπην, τὴν χαρὰν, τὸ μῖσος, τὴν δυσαρέσκειαν, ἐπὶ τῆς καρδιακῆς, τῆς στομαχικῆς χώρας διευθύνομεν αὐτήν.

Ἡ ἀκριβὴς παρατήρησις τῶν πραγμάτων ἀποδεικνύει τὴν εὐθύτητα τῶν ἐνστίκτων, ἐξ ὧν ἐγεννήθησαν αἱ φράσεις αὗται καὶ αἱ χειρονομίαι. Προφανές ἐστιν, ὅτι ἡ μὲν ὀργὴ ἐπιταχύνει τὰς κινήσεις τῆς κυκλοφορίας καὶ ὅτι ἡ χαρὰ ἐνεργεῖ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἡ δὲ θλῖψις καὶ ὁ φόβος παράγουσιν ἀντίθετον ἀποτέλεσμα· ἐνίοτε μάλιστα θανατηφόροι συγκοπαὶ δύνανται νὰ ὦσι τὸ ἐπακολούθημα ἰσχυροτάτων συγκινήσεων· μεγάλη θλῖψις παράγει δύσπνοιαν, πνιγμονήν· αἰφνίδιος δὲ τρόμος ἐπέχει τὸν ῥοῦν τῆς χολῆς. Ἐκτὸς δὲ τῶν καταδήλων τούτων φαινομένων τὰ πάθη τροποποιοῦσι βαθέως τὴν λειτουργίαν τῆς θρέψεως καὶ ἐμποιοῦσι βαρείας κατὰ τὸ μᾶλλον, ἢ ἧττον καχεκτικὰς καταζάσεις. Καὶ ἐνταῦθα δὲ ἡ γλῶσσα συνάδει πρὸς τὴν φυσιολογίαν· ἀποξηραίνεσθαι ὑπὸ τοῦ φθόνου, διαβιβρώσκεσθαι ὑπὸ τῶν τύψεων τοῦ συνειδότος, κατατήκεσθαι ὑπὸ τῆς λύπης ἰδοὺ φράσεις διαβεβαιοῦσαι τὴν τῶν παθῶν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ὀργανικῆς ζωῆς. Ὁ Bichat παρατηρεῖ εὐφυῶς τὴν ἐνυπάρχουσαν ἀρ' ἑτέρου σχέσιν μεταξὺ τῶν παθῶν καὶ τῶν κράσεων. Ὁ ἔχων π.χ. τὸν πνεύμονα λίαν ἀνεπτυγμένον καὶ οὗτινος τὸ κυκλοφορικὸν σύστημα ἐστὶ λίαν ἐνεργητικὸν, ἔχει εἰς τὰς διαθέσεις (affections) αὐτοῦ ὁρμήν τινα προδιαθέτουσαν αὐτὸν πρὸ πάντων εἰς τὴν ὀργὴν, τὴν παραφοράν, τὸ θράσος· ἔνθα δ' ὑπερισχύει τὸ χολικὸν σύστημα, ὁ φθόνος, τὸ μῖσος φαίνονται συνηθέστερα. Ἡ λεμφικὴ κρᾶσις ἐμβάλλει εἰς τὰ πάθη χαρακτῆρα ἥσυχον καὶ ἀπαθῆ. Τὰ πάντα λοιπὸν δεικνύουσι κατὰ τὸν Bichat, ὅτι ἡ μὲν ὀργανικὴ ζωὴ ἐχει τὸ τέρμα, εἰς ὃ καταλήγουσιν, ἡ τὸ κέντρον, ἐξ οὗ ἀπο-

χωροῦσι τὰ πάθη, ἡ δὲ ζωϊκὴ ζωὴ δὲν δέχεται τὴν ἀντιτυπίαν εἰ μὴ ἀκολούθως. Ἐὰν δὲ ὁ ἐγκέφαλός ἐστιν ἡ τῆς ζωϊκῆς ζωῆς ἕξια, ποία ἐστὶν ἡ τῆς ὀργανικῆς; ποῖόν δ' ἐστὶ τὸ εἰδικώτερον προσβαλλόμενον ὄργανον κατὰ τὴν παραγωγὴν τῶν συγκινήσεων καὶ τῶν παθητικῶν ἐκδηλώσεων; Ὁ **Bichat** φρονεῖ, ὅτι δὲν ὑπάρχει ὄργανον ὅπερ ἀποκλειστικῶς κέκτηται τοιαύτην λειτουργίαν καὶ τοποθετεῖ τὰ πάθη εἰς τὸ παρ' αὐτοῦ καλούμενον ἐπιγαστρικὸν κέντρον, τουτέστιν εἰς τὴν καρδίαν, τὸ ἧπαρ, τὸν σωλῆνα καὶ εἰς τὸ νευρικὸν γαγγλιῶδες σύστημα, ὅπερ διακλαδοῦται εἰς τὰ ὄργανα ταῦτα ὧν ἕκαστον κατ' αὐτόν ἐστιν ἡ ἕδρα πάθους τινὸς διακεκριμένου, αἱ δὲ κινήσεις, ἃς τὸ πάθος εἰς αὐτὰ παράγει εἰσὶν ἐξαιρέτως ἀκούσιοι.

Τοιαύτη ἐστὶν ἡ περὶ παθῶν διδασκαλία τοῦ **Bichat**, ἥτις ἐστὶν αὐτὴ ἡ τῶν ἀρχαίων, ἀλλ' ἀνειλιγμένη, διασαφηνισμένη, μετὰ μείζονος ἀκριβολογίας ἐκτεθειμένη καὶ διὰ νέων ἀποδείξεων ἐνισχυομένη. Καὶ καθόσον μὲν ἀναλύει τὰς ὑπὸ τῶν παθῶν εἰς τὰ σπλάγχνα παραγομένας κινήσεις ἐστὶν ἀληθὴς, ψευδὴς ὅμως ἐφόσον τὸ ἐλατήριον καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν κινήσεων τούτων θέτει ἐν τοῖς σπλάγχνοις. Εἰς τὸν **Gall** λοιπὸν ἀποδοτέα ἡ τιμὴ τῆς ἀποδείξεως, ὅτι τὰ πάθη προσβάλλουσι πρωτοπαθῶς τὸν ἐγκέφαλον καὶ οὐχὶ τὰ σπλάγχνα. Διὰ τῶν πειραμάτων τοῦ μεγάλου τούτου ἀνδρὸς ἀπεδείχθη, ὅτι ὁ ἐγκέφαλός ἐστι τὸ ὄργανον οὐ μόνον τῶν ἰδεῶν ἀλλὰ καὶ τῶν αἰσθημάτων.—Τὰ κατὰ τοῦ **Bichat** ἐπιχειρήματα αὐτοῦ συνοψίζονται ἐν ταῖς ἑξῆς θεμελιώδεσι παρατηρήσεσιν. Ἡ καρδία καὶ τὸ διάφραγμα εἰσὶν ἁπλοῖ μῦς, ὁ στόμαχος καὶ τὸ ἧπαρ εἰσὶν ἐκκριτικὰ ὄργανα, οἱ νεφροὶ ἀποκριτικὴ μηχανὴ, ὁ δὲ σπλὴν ἁπλοῦς αἱματώδης ἀδήν· πλείονα τῶν ὀργάνων τούτων δύνανται νὰ βλαφθῶσιν, ἢ ν' ἀφαιρεθῶσι χωρὶς διὰ τοῦτο τὰ πάθη νὰ ἐκλείψωσιν, ἑπομένως ἀδύνατον νὰ τοποθετήσωμεν ταῦτα ἐν ἐκείνοις. Ὁ **Gall** ἐξετάζει ἀκολούθως ἅπαντα τὰ τοῦ νευρικοῦ συστήματος μέρη πλὴν τοῦ ἐγκεφάλου, ἤτοι τὰ πλέγματα, τὰ γάγγλια,[1] τὰ νεῦρα, τὰ αἰσθητήρια ὄργανα καὶ ἀποδεικνύει, ὅτι οὐδαμοῦ τούτων δύναται μᾶλλον ν' ἀνεύρῃ τὴν πηγὴν τῶν κλίσεων, τῶν ἐνστίκτων, τῶν (ψυχικῶν) διαθέσεων, τῶν παθῶν· ἐπὶ τέλους δὲ φθάνων εἰς τὸν ἐγκέφαλον, ἀνευρίσκει ἐν τούτῳ καὶ ἀναγνωρίζει τὴν ἀποκλειστικὴν ἕδραν ἁπασῶν τούτων τῶν ἐνεργειῶν. Ἡ ἀπόδειξις δὲ, ὅτι τὰ πάθη ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου οὐσιωδῶς ἐξαρτῶνται, ἐστὶν, ὅτι πᾶσα τοῦ σπλάγχνου τούτου ἀλλοίωσις συνεπιφέρει διατάραξιν τῶν παθητικῶν φαινομένων, καθάπερ καὶ τῶν διανοητικῶν. Ὁπόταν βλέπῃ τις ἰατροὺς, βαθέως ἐν τῇ σπουδῇ τῆς μανίας ἐγκύψαντας, οἷοι ὁ **Pinel**, ὁ **Esquirol**, πρὸ πεντηκονταετίας ζήσαντας, νὰ διστάζωσι νὰ τοποθετήσωσιν εἰς τὸν ἐγκέφαλον τὴν ἄμεσον τῆς ἠλιθιότητος καὶ τῶν ἄλλων εἰδῶν τῆς μανίας αἰτίαν, ἐκτιμᾷ τις τὴν σπουδαιότητα τῆς ὠφελείας, ἣν ὁ **Gall** τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ ἀνθρώπου περιεποιήσατο, προσδιορίσας ἀκριβῶς τὰς μέχρις αὐτοῦ παραγνωρισθείσας λειτουργίας τοῦ ἐγκεφάλου καὶ ἀποδείξας τὴν ἀκρίβειαν τῆς περὶ τῶν παθῶν διδασκαλίας τοῦ Καρτεσίου.

Τὰ δὲ τῶν νεωτέρων φυσιολόγων πειράματα, ἰδίᾳ δὲ τὰ τοῦ κ. Κλαυδίου Βερνάρδου ἀπέδειξαν, ὅτι ἅπασαι αἱ αἰσθήσεις ἐνεργοῦσιν ἐμπρώτοις ἐπὶ τῶν νευρικῶν κέντρων διὰ τῶν νεύρων, ἅτινα ἀπὸ τῆς περιφερείας τοῦ σώματος εἰς αὐτὰ τὰ νευρικὰ κέντρα βαίνουσιν. Ὁ δ' ἐρεθισμὸς ὃν αὗται προξενοῦσιν οὕτως εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ εἰς τὸν νωτιαῖον μυελὸν, μεταφέρεται ἀκολούθως εἰς τὰ νευρικὰ νημάτια, τὰ εἰς τὰ σπλάγχνα καὶ τὰ μέλη ἀπολήγοντα οὕτως, ὥστε ταῦτα οὐδέποτε προσβάλλονται εἰ μὴ δευτεροπαθῶς. Ἡ καρδία δὲ ἐξ ἁπάντων τῶν ὀργάνων ἐστὶ τὸ μᾶλλον καὶ τάχιον αἰσθανόμενον τὴν ἐπιρροὴν τῶν αἰσθητικῶν ἐρεθισμῶν τῶν εἰς τὰ νευρικὰ κέντρα τελουμένων· διότι ἅμα τροποποίησίς τις οἱαδήποτε παράγεται εἰς τὴν κεντρικὴν νευρικὴν οὐσίαν, τὰ νεῦρα μεταβιβάζουσι τὴν δόνησιν ταύτην εἰς τὴν καρδίαν, καὶ ἐν ἀκαρεῖ αἱ κινήσεις ταύτης ὑφίστανται διατάραξιν, ἥτις ἐκδηλοῦται κατὰ διαφόρους τρόπους, ἤγουν ὁτὲ μὲν ἡ νευρικὴ ἐνέργειά ἐστιν ἱκανῶς ἰσχυρὰ, ὥστε νὰ κα-

[1] Τὰ νευρικὰ γάγγλιά εἰσι στρογγύλα σωμάτια, ἐρυθρωπὰ ἢ φαιώδη, συνιστάμενα ἐκ περιπεπλεγμένων νευρικῶν νηματίων διὰ λεπτοφυοῦς (κυτταρώδους) ἱστοῦ συνδεδεμένων, ἐνῷ τὰ πλέγματα εἰσὶ δικτυοειδεῖς περιπλοκαὶ νευρικῶν δικλαδώσεων (Σ.Μ.)

ταστείλῃ ἀμέσως τὴν καρδίαν, τοῦ δ' αἵματος μὴ στελλομένου τότε εἰς τὰ ἀγγεῖα, παράγεται συγκοπὴ καὶ τὸ δέρμα λαμβάνει τὴν ὠχρότητα καὶ πελιδνότητα τοῦ θανάτου· ὁτὲ δὲ τοὐναντίον συμβαίνει, οἱ κτύποι τῆς καρδίας ἀντὶ νὰ κατασταλῶσιν ἐπιταχύνονται τὸ δ' αἷμα τότε ἐξακοντιζόμενον ἄφθονον εἰς τὸν ἐγκέφαλον, παράγει ὑπερερεθισμὸν τούτου. Ἡ καρδία λοιπὸν δὲν εἶνε ἡ ἕδρα τῶν αἰσθημάτων, καθὼς καὶ ἡ χεὶρ δὲν εἶνε ἡ ἕδρα τῆς θελήσεως, ἀλλ' ἀντιδραστικὸν (**reactif**), ὅπερ τὰ αἰσθήματα τροποποιοῦσι μεθ' ὑπερβαλλούσης λεπτότητος καὶ ἀλανθάστου βεβαιότητος. Οὐ μόνον δὲ ἀποκαλύπτει διὰ τῆς διαταράξεως αὐτοῦ τοῦ φυσικοῦ αὐτῆς ῥυθμοῦ τὴν φύσιν τῆς ἀρχικῆς τοῦ ἐγκεφάλου ἐρεθιστικότητος, ἀλλὰ καὶ προσκαλεῖ ἐφ' ὅλου τοῦ ὀργανισμοῦ διαταράξεις, ὧν τὸ σύνολον σχηματίζει εἰκόνα ἥτις ἐστὶν οἱονεὶ τὸ φυσικὸν ἀπεικόνισμα καὶ τὸ καταληπτὸν ἐξωτερικὸν τοῦ πάθους· μόνον ἀντεπιδρῶσα ἐπὶ τοῦ ἐγκεφάλου, ὀργάνου ἁπασῶν τῶν διαδηλώσεων καὶ τῶν κινήσεων τῶν νεύρων καὶ ἑπομένως τῶν μυῶν προκαλεῖ τὰς διαταράξεις ταύτας. Οὕτω δὲ ἡ καρδία καὶ ὁ ἐγκέφαλος, τὸ αἱματῶδες δηλονότι καὶ τὸ νευρικὸν σύστημα συντείνουσιν ὁμοῦ εἰς τὴν παραγωγὴν τῶν φαινομένων τῶν παθῶν διὰ σειρᾶς δράσεων καὶ ἀντιδράσεων ἀλλεπαλλήλων.

Τοιαύτη ἐστὶ τοὐλάχιστον ἡ ἀρχὴ καὶ βάσις τῆς διδασκαλίας, ἣν ὁ κ. Κλ. Βερνάρδος ἐξέθηκεν ἔν τινι ἐπισήμῳ συνελεύσει, γενομένῃ ἐν Σορβώννῃ κατὰ τὸ **1864**. Κατὰ ταύτην τὴν ἐποχὴν δὲν ἦν γνωστὴ ἔτι καλῶς ἡ φύσις τῶν νευρικῶν σχέσεων τῆς καρδίας πρὸς τὸν ἐγκέφαλον καὶ πρὸς πλήρωσιν τοῦ κενοῦ τούτου, φυσιολόγος τις Ῥῶσσος ὁ κ. **E. Cyon** εἰργάσθη ἐπιτυχῶς κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη. Ἡ καρδία κέκτηται ἀριθμόν τινα γαγγλίων νευρικῶν αὐτονόμων, ἀνεξαρτήτων δηλαδὴ τοῦ ἐγκεφάλου, ἀφ' ὧν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ αἵματος προέρχεται ἀριθμός τις ὥσεων κινητῶν. Τὰ γάγγλια ταῦτα προεξάρχουσι τῶν τακτικῶν καὶ φυσικῶν τοῦ καρδιακοῦ συστήματος κτύπων ὧν ὅμως ὁ ῥυθμὸς καὶ ἡ δύναμις τροποποιοῦνται ἑκάστοτε ὑπὸ ἐρεθισμῶν ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου πηγαζόντων· διότι ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου δύο εἰδῶν νεῦρα εἰς τὰ τῆς καρδίας γάγγλια ἐκπορεύονται, τουτέστι τὰ πνευμογαστρικὰ, ἢ ἐπιβραδυντικὰ καὶ τὰ ἐπιταχυντικὰ νεῦρα, καὶ ἐκείνων μὲν ὁ ἐρεθισμὸς ἐλαττοῖ τὸν ἀριθμὸν, αὐξάνων τὴν δύναμιν τῶν καρδιακῶν κινήσεων, ταῦτα δ' ἐρεθιζόμενα παράγουσιν ἀντίστροφον ἀποτέλεσμα, ἤτοι αὐξάνουσι τὸν ἀριθμὸν, ἐλαττοῦντα τὴν δύναμιν τῶν συστολῶν. Τὰ διπλᾶς ἐνεργείας ταῦτα νεῦρα διαρρυθμίζουσι τὴν ἐνέργειαν τῆς καρδίας πρὸς τὴν τοῦ λοιποῦ ὀργανισμοῦ καὶ κατέχουσιν αὐτὴν ἐν ἰσορροπίᾳ πρὸς τὰς συνεχεῖς ταλαντώσεις τῶν διαφόρων λειτουργιῶν τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς. Παρὰ τὰ εἰρημένα ὅμως νευρικὰ νημάτια, ἅτινα ἀπὸ τῆς καρδίας εἰς τὸν ἐγκέφαλον βαίνουσιν, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα, ἅτινα ὁ κ. **Cyon** χαλαστικὰ (**depresseurs**) νεῦρα ἀποκαλεῖ, λειτουργίαν ἔχοντα νὰ προαναγγείλωσι τῷ ἐγκεφάλῳ καὶ ἑπομένως τῇ ψυχῇ περὶ τῶν εἰς τὸν ῥυθμὸν καὶ τὴν δύναμιν τῶν καρδιακῶν συστολῶν ἐπελθουσῶν μεταβολῶν. Ὅθεν ἡ καρδία διὰ μὲν τῶν πνευμογαστρικῶν (ἐπιβραδυντικῶν) καὶ ἐπιταχυντικῶν νεύρων ἐστὶν ὄργανον, ἐν ᾧ ἅπασαι αἱ παθητικαὶ καταστάσεις μετὰ τῶν λεπτοφυεστέρων αὐτῶν παραλλαγῶν ἀντανακλῶνται ἐπακριβῶς καὶ ἀμέσως, ὡς ἐν κατόπτρῳ, διὰ δὲ τῶν χαλαστικῶν νεύρων καὶ τοῦ φυσιολογικοῦ νόμου τοῦ ν' ἀναφέρωμεν τὴν ἕδραν τῶν ἡμετέρων αἰσθήσεων ἐν τῷ ὀργάνῳ, ὅπερ προσδέχεται αὐτὰς, ἡ συναίσθησις ἡμῶν γνωρίζει τὰς ἀπείρους διαφορὰς καὶ παραλλαγὰς τῶν καρδιακῶν κτύπων τῶν τὰ διάφορα πάθη παρακολουθούντων· ὁ δὲ μηχανισμὸς τῶν κινήσεων τῆς καρδίας ἐν τοῖς πάθεσιν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῶν δύο τούτων ἀντιθέτου διευθύνσεως νευρικῶν ῥευμάτων.

Ἅπασαι αἱ εὐάρεστοι, ἢ φαιδραὶ τῆς ψυχῆς κινήσεις ἐρεθίζουσι τὰ ἐπιταχυντικὰ τῆς καρδίας νεῦρα καὶ προκαλοῦσι ταχύτατον κτύπον τοῦ ὀργάνου τούτου ἐλαττοῦσαι τὴν ἔκτασιν τῶν συζολῶν, ἃς δοκιμάζει. Αἱ ἐκφράσεις ἡ καρδία πάλλει ὑπὸ χαρᾶς, σκιρτᾷ ὑπὸ χαρᾶς χαρακτηρίζουσι θαυμασίως τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο τῶν ἐπιταχυντικῶν νεύρων. Ἡ εὐκολία, μεθ' ἧς ἡ καρδία ἐν τοιαύταις περιστάσεσι κενοῦται, παράγει αἴσθημά τι εὐπραγίας

διερμηνευόμενον διὰ τῶν λέξεων καρδία ἐλαφρὰ, τοὐναντίον δὲ ἅπαντα τὰ λυπηρὰ αἰσθήματα ἐνεργοῦσι κυρίως ἐπὶ τῶν ἐπιβραδυντικῶν νηματίων τῶν πνευμογαστρικῶν· αἱ τοῦ εἴδους τούτου συγκινήσεις, ἐλαττοῦσαι τὴν ταχύτητα τῶν καρδιακῶν κτύπων, αὐξάνουσι τὴν ποσότητα τοῦ αἵματος, ὅπερ τὸ ὄργανον τοῦτο ἀντλεῖ κατὰ τὴν διαστολὴν, ἐξ οὗ προκύπτει, ὥστε αἱ συστολαὶ αἱ πρὸς ἀποδίωξιν τοῦ αἵματος εἰς τὰ ἀγγεῖα ὡρισμέναι, νὰ γίνωνται ἐπίπονοι καὶ παρατεταμέναι· αἱ τοιαῦται δὲ μετὰ κόπου γινόμεναι συστολαὶ προκαλοῦσι σύνολόν τι αἰσθημάτων, ὅπερ ἐκφράζεται διὰ τῶν φράσεων καρδία τεθλιμμένη, καρδία βεβαρυμένη, παρισανουσῶν μετὰ μεγίστης ἀκριβείας τὸ αἴσθημα ὅπερ αἰσθάνεταί τις ἐπὶ τῆς καρδιακῆς χώρας μετὰ μακρὰς λύπας. Ἀγγελία τις θλιβερὰ, γενομένη δι' αἰφνιδίου τρόπου, παράγει συνεχῶς συστολὰς θορυβώδεις, ἀνωμάλους, ἐπιγιγνομένας ἕνεκα παραλύσεώς τινος τῶν ἐπιβραδυντικῶν νεύρων καὶ οὐχὶ σπανίως δύναται νὰ ἐπέλθῃ καὶ ἐντελὴς παῦσις τῆς καρδιακῆς κινήσεως καὶ ἐπομένως τὸν ἄτακτον τοῦτον ἐρεθισμὸν νὰ διαδεχθῇ συγκοπή. Προσήκει λοιπὸν, ἐπιλέγει ὁ κ. Κλ. Βερνάρδος, ὁπόταν πρόκειται ν' ἀναγγείλῃ τις εἴδησίν τινα ἐξ ἐκείνων, αἵτινες κατασυντρίβουσι τὴν καρδίαν, μετὰ προφυλάξεως καὶ προσοχῆς νὰ πράξῃ τοῦτο. Ἡ ἔντασις δὲ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς ἐπὶ τῆς καρδίας ἐξαρτᾶται κυρίως ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐρεθιστικότητος τῶν νεύρων, ἅτινα συνδέουσι τὴν καρδίαν μετὰ τοῦ ἐγκεφάλου· διὸ ὅσῳ μείζων ἐστὶν ἡ ἐρεθιστικότης αὕτη, τοσούτῳ προφανέστεραί εἰσιν αἱ καρδιακαὶ κινήσεις καὶ αἱ ἐπακόλουθοι ἐντυπώσεις λεπτοφυέστεραι· ἐπειδὴ δὲ αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδία ἔχουσι τὰ νεῦρα ταῦτα εὐερεθιστότερα, διὰ τοῦτο ἔχουσι καὶ τὴν καρδίαν ὑπὸ τῶν παθῶν εὐπροσβλητοτέραν, ἢ, ὥσπερ κοινώτερον λέγεται, τρυφερωτέραν καὶ εὐαισθητοτέραν.

Ἐνῷ δὲ ἡ καρδία φαίνεται ἀμεσώτερόν πως ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν αἰσθημάτων ὑποκειμένη, οἱ πνεύμονες διατελοῦσιν ἐν ἀλληλουχίᾳ πρὸς τὰς ἰδέας. Ὁπόταν διατελῶμεν βεβυθισμένοι ἐν βαθείᾳ τινὶ σκέψει, ἢ ὁπόταν ἀκούωμεν ῥήτορά τινα, οὗτινος ἡ ὁμιλία προσελκύει ἡμᾶς, κατέχομεν τὴν ἀναπνευστικὴν ἡμῶν κίνησιν ἐν καταστάσει ἐκπνοῆς. Ὁ κ. Darwin εὐφυῶς ἑρμηνεύει τὸ φαινόμενον τοῦτο, ἀποδίδων αὐτὸ εἰς τὴν ἕξιν, ἣν ἀπεκτήσαμεν νὰ μὴ ἀναπνέωμεν, ὁπόταν μετὰ προσοχῆς ἀκούωμεν, ἵνα μὴ διαταράξωμεν δι' ὀὐδεμιᾶς πνοῆς τὴν σιγὴν, ἧς χρείαν ἔχομεν.

Ἐπειδὴ δὲ αἱ πραγματικαὶ παθήσεις τῆς ψυχῆς καὶ ἐπομένως τοῦ ἐγκεφάλου διεκδηλοῦνται κατ' ἀνάγκην διὰ διαταράξεως τῶν ἀναπνευστικῶν καὶ κυκλοφορικῶν λειτουργιῶν δύναταί τις ἐκ τούτου νὰ ἐξαγάγῃ ὅτι ἡ καρδία καὶ ἡ τῶν ἀρτηριῶν διάτασίς εἰσι τὸ ἀληθὲς θερμόμετρον τῶν παθητικῶν καταστάσεων. Τούτου ἕνεκα καὶ ἐν τῷ δράματι, ὅταν πρόσωπόν τι θέλῃ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἐπικίνδυνός τις θέσις δὲν ἐκφοβίζει αὐτὸ, καταλαμβάνει τὴν χεῖρα ἐκείνου, ὃν θέλει νὰ διαβεβαιώσῃ ἢ καταπείσῃ περὶ τῆς ἀφοβίας αὐτοῦ καὶ θέτει αὐτὴν ἐπὶ τῆς καρδίας, διὰ νὰ καταδείξῃ αὐτῷ ὅτι οἱ κτύποι τοῦ ὀργάνου τούτου διατηροῦσι τὸν συνήθη αὐτῶν ῥυθμόν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ αἱ φωναὶ καὶ αἱ χειρονομίαι δὲν πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς βέβαιον τοῦ πάθους τεκμήριον. Ὁπόταν βλέπητε γυναῖκα κλαίουσαν ταραττομένην ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ δυστυχοῦς τινος συμβάντος, τὸν σφυγμὸν αὐτῆς μόνον πρέπει νὰ ἐξετάσητε. καὶ ἂν μὲν οὗτος διατελῇ ἐν τῇ συνήθει καταστάσει, δύνασθε νὰ διαβεβαιώσετε, ὅτι ἡ συγκίνησις ταύτης ἐστὶν ἐπίπλαστος· ἂν δ' ἐξ ἐναντίας βλέπετε ἑτέραν, ἧς ἡ λύπη δι' οὐδενὸς ἐξωτερικοῦ σημείου ἐκδηλοῦται, ἧς ὅμως ἡ καρδία πάλλει μετ' ἀσυνήθους ταραχῆς, δύνασθε νὰ εἰκάσητε, ὅτι αὕτη προσποιεῖται ἀταραξίαν, ἥτις ἀληθῶς δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῆς· ὑπάρχει δὲ καὶ ἕτερον μέσον νὰ γνωρίσῃ τις καὶ καταμετρήσῃ μάλιστα, ἀσφαλῶς τὴν σφοδρότητα τῶν παθῶν, τοῦτο δ' ἐστὶ ἡ ἐφαρμογὴ εἴτε ἐπὶ τοῦ σφυγμοῦ, εἴτε ἐπὶ τῆς καρδίας λεπτοφυοῦς ὀργάνου, ἐφευρεθέντος ὑπὸ τοῦ κ. Marey, καὶ χαράττοντος ἐπὶ χάρτου μεμελανωμένου καμπύλας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον κολπώδεις, δι' ὧν σημειοῦνται ὁ ἀριθμὸς, ἡ δύναμις καὶ τὸ εἶδος τῶν παλμῶν τοῦ σφυγμοῦ ἢ τῶν συστολῶν τῆς καρδίας. Καθάπερ δὲ διὰ τοῦ ὀργάνου τούτου δύναταί τις νὰ λάβῃ διαγράμματα (tracés), ὧν ἡ θέα ἀποκαλύπτει ἀμέσως τὴν φύσιν τῶν κινήσεων τῆς καρδίας ἐν ταύτῃ, ἢ ἐκείνῃ τῇ νόσῳ, ἐν τῷ πυρετῷ· πδ. χ. τῷ τύφῳ, τῇ πνευμονίᾳ, οὕτω θὰ ἦν δυνατὸν νὰ παράγῃ τις δι' αὐτοῦ σχεδιογραφήματα τῆς κινήσεως τῆς καρδίας κατὰ τὰ διάφορα πάθη, οἷον τὸν ἔρωτα, τὸν φόβον, τὴν λύπην, τὴν χαρὰν, τὴν ὀργὴν κτλ. διότι ἑκάστη τῶν καταστάσεων τούτων τῆς ψυχῆς παράγει τῳόντι ἐν τῇ τάξει τῶν καρδιακῶν παλμῶν τροποποίησίν τινα τοσοῦτον εἰδικὴν καὶ χαρακτηριστικὴν, ὥστε δύναταί τις νὰ θεωρήσῃ ἕκαστον πάθος, ὡς ἔχον τὸ ἴδιον αὐτοῦ καμπυλόγραμμον. Ὁ κ. Cyon, ὅστις ἔσχεν ἐσχάτως τὴν εὐφυᾆ ταύτην ἰδέαν νὰ ἐφαρμώσῃ τὸ ἀναγραφικὸν συσκεύασμα (appareilles enregistreures) ἐν τῇ φυσιολογίᾳ τῶν παθῶν, ἀναφέρει παραδείγματα δεικνύοντα τὴν δύναμιν τῶν τοιούτων πειραμάτων. Μεταξὺ τῶν περιστοιχούντων τὴν ἐπιθανάτιον κλίνην θνήσκοντος κληρονόμων εἰσί τινες, παρ' οἷς εἰλικρινὴς θλῖψις προκαλεῖ παλμοὺς ἰσχυροὺς καὶ βραδεῖς. Τὸ μετ' ἀξιοθαυμάστου ἀκριβείας χαράττον τὸν ῥυθμὸν τῶν καρδιακῶν συζολῶν ὄργανον ὁ καρδιογράφος θὰ ἠδύνατο ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ προδίδῃ τὰ ἀληθῆ τῶν κληρονόμων αἰσθήματα. Τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Cyon ἀναφερόμενον παράδειγμα οὐδὲν ἔχει τὸ ὑπερβάλλον τὸ γ' ἐφ' ἡμῖν, ὅτι ὄργανον λίαν εὐαίσθητον δυνατὸν νὰ παριστᾷ τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος διαφοράς. Ἴσως δὲν θὰ συμβαίνει τὸ αὐτὸ ἐπὶ τῆς μᾶλλον ἐπιπεπλεγμένης ἀκολούθου περιστάσεως. Αἱ τῶν παλμῶν τῆς καρδίας τροποποιήσεις κατὰ δύο τρόπους ἐπέρχονται εἰς τὴν παραγωγὴν (determination) τῶν ἡμετέρων κλίσεων καὶ εἰς τὰς ἐνεργείας αἵτινες τούτων προηγοῦνται, εἴτε δηλονότι προκαλοῦσαι αἰφνιδίας μεταβολὰς εἰς τὴν ποσότητα τοῦ τὰ νευρικὰ κέντρα διαβρέχοντος αἵματος ἢ ἐμποιοῦσαι ἡμῖν εὐάρεστους ἢ δυσαρέστους αἰσθήσεις διὰ τῶν χαλαστικῶν νεύρων. Λοιπὸν αἰφνιδία συρροὴ αἵματος εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ αἰσθήσεις καθ' ὑπερβολὴν λυπηρὰς δύνανται νὰ φέρωσιν ἄνθρωποι, ὑπ' οὐδεμιᾶς τῶν φρενῶν νόσου κατεχόμενοι, εἰς παραλογωτάτας ἰδέας καὶ εἰς βαρυτάτας πράξεις. Ὁ διαπράξας κακούργημα ἐν περιπτώσει μὴ καλῶς ἐγνωσμένης ἐκινήθη εἰς τοῦτο ἄνευ συνειδήσεως αὐτοῦ ὑπὸ φυσιολογικῶν αἰτίων ἢ καταπεισθεὶς ὑπὸ ἐσκεμμένης καὶ ψυχρᾶς προμελέτης; Ἰδοὺ τίνι τρόπῳ φρονεῖ ὁ κ. Cyon, ὅτι δύναταί τις νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα. Ἡ ψυχὴ κέκτηται τὴν δύναμιν νὰ πάσχῃ διὰ τῆς ἀναμνήσεως πράξεώς τινος παθητικῆς συγκινήσεως ὁμοίας πρὸς ἐκείνας, οἵας ἠσθάνθη κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς πράξεως. Ἰδίᾳ δὲ ἡ λεπτομερὴς διήγησις ἐγκλήματός τινος πρέπει νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τὸν κατηγορούμενον, ὅστις ἀκροᾶται αὐτὴν καὶ ἐν περιστάσει καθ' ἣν οὗτος διέπραξε τοῦτο ἐκ προμελέτης, τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος συγκινήσεις καὶ τὰς καρδιακὰς κινήσεις, τὰς κατ' ἀνάγκην μετὰ τούτων συσχετιζομένας. Ὁ δικαστὴς λοιπὸν θέλει δυνηθῇ διὰ τοῦ καρδιογράφου νὰ ἐξελέγξῃ τὴν ὕπαρξιν ἢ μὴ τῶν κινήσεων τούτων καὶ νὰ ἐξαγάγῃ, ὅτι ὁ κατηγορούμενος ἔχει ἢ οὐχὶ τὴν μνήμην τοῦ ἐγκλήματος, ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὅτι διέπραξε τὸ ἔγκλημα μετὰ ἢ ἄνευ συνειδήσεως. Τὸ παράδειγμα ὅμως τοῦτο εἶναι μᾶλλον εὐφυὲς ἢ πιθανὸν καὶ κατὰ θεωρίαν μᾶλλον ἀληθὲς, ἢ πρακτικόν. Τῳόντι ὁ διαπράξας ἔγκλημά τι ἐν καταστάσει παραφροσύνης διατελῶν, δύναται νὰ μὴ αἰσθανθῇ, ἀκροώμενος τὴν διήγησιν τοῦ ἐγκλήματος τούτου, τὰς αὐτὰς συγκινήσεις καὶ ἐπομένως τὰς αὐτὰς τροποποιήσεις τῆς καρδιακῆς κινήσεως, ἃς θὰ ἠσθάνετο ἂν διέπραττε τοῦτο ἐν ἐντελεῖ γνώσει· ἀλλ' ἔν τε τῇ πρώτῃ καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει καθίσταται αὐτῷ ἀδύνατον νὰ διατηρῇ ἀπόλυτον ἀταραξίαν. Ὁ ἐπὶ διαπράξει ἐγκλήματός τινος κατηγορούμενος, ὅστις γνωρίζει, ὅτι διέπραξε τὸ ἔγκλημα, συγκινεῖται κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν θέαν τοῦ ἐρωτῶντος αὐτὸν δικαστοῦ, εἰς τὴν ἰδέαν τῆς κατηγορίας, ἧς αὐτὸς τὸ ἀντικείμενον τυγχάνει καὶ καθ' ἣν περίπτωσιν ἔτι διέπραξε τὸ ἔγκλημα ἐν στιγμῇ παραφροσύνης. Τοὐναντίον δὲ δύναται νὰ συμβῇ, ὥστε πεπωρωμένος κακοῦργος καταστὰς ἔνοχος ἐγκλήματος, ὅπερ ἐντελῶς προεμελέτησε νὰ ἔχῃ ἱκανὸν ἐφ' ἑαυτοῦ κράτος, ὥστε νὰ μὴ αἰσθανθῇ, ὅταν ἀναμνήσῃ τις αὐτῷ τὰς περιστάσεις τοῦ ἐγκλήματος, εἰ μὴ ἀσήμαντόν τινα συγκίνησιν. Οὐχ ἧττον ἡ ἰδέα τοῦ κ. Cyon ἐστὶν ἀξία τῆς προσοχῆς τῶν φυσιολογιστῶν ψυχολόγων καὶ δὲν πρέπει ν' ἀπελ-

πισθῶμεν, ὅτι ἐλεύσεται ἦμαρ, καθ' ὃ αἱ τῆς ψυχολογίας πραγματεῖαι θὰ περαίνωσι τὰς τῶν παθητικῶν καταστάσεων περιγραφὰς διὰ γραφικῶν διαγραμμάτων, παριστώντων τὸν ῥυθμὸν τῶν συστολῶν τῆς καρδίας τὸν εἰς ἕκαστον πάθος σχετικόν. Τὰ διαγράμματα ταῦτα ἔσονται οὐ μόνον ἀκριβῆ ἀλλὰ καὶ πιστά· διότι ἂν ἡ θέλησις δεσπόζῃ τῶν φαινομένων κινήσεων καὶ τῶν ὁρατῶν ἀποδείξεων, οὐδεμίαν ὅμως σχεδὸν ἰσχὺν ἔχει αὕτη ἐπὶ τῶν κεκρυμμένων σπλάγχνων, ὡς ἡ καρδία καὶ ταῦτά εἰσι μάρτυρες φιλαλήθεις, ἀείποτε ἕτοιμοι νὰ ἐπιδιορθῶσι τὰς ψευδεῖς καταθέσεις.

Β'.

Ἰστέον ὅμως ὅτι οἱ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς βουλήσεως ὑποκείμενοι μῦς δὲν δύνανται νὰ ὑποκρύψωσι πάντοτε τὰ πάθη, τοὐναντίον μάλιστα λίαν συνεχῶς διὰ τοῦ αὐτομάτου σχεδὸν σχηματισμοῦ αὐτῶν προδίδουσι τὴν πραγματικὴν τῶν παθήσεων κατάστασιν. Μάτην ὁ μανιώδης προσπαθεῖ νὰ μένῃ ἀκίνητος, ἅπαντα αὐτοῦ τὰ μέλη ταράττονται ὑπὸ σφοδρῶν κινήσεων· ἐν δὲ τῇ ἐκπλήξει ὑπάρχει τοιαύτη τῶν μυῶν ἔκλυσις, ὥστε οἱ βραχίονες πίπτουσιν, ὡς κοινῶς λέγεται· ὁ φόβος ἀναρπάζει τοὺς πόδας, ἀπολῃοῖ· ἀλλ' οὐδενὸς μέρους τοῦ σώματος οἱ μῦς ὑφίστανται τοσαύτας τροποποιήσεις ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν παθῶν, ὅσας οἱ τοῦ προσώπου. Ἡ φυσιογνωμία ἀληθῶς ἀποκαλύπτει τὰς ἐσωτερικὰς τῆς ψυχῆς καταστάσεις. «Ὁπόταν ἡ ψυχὴ ᾖ τεταραγμένη, λέγει ὁ Buffon, τὸ πρόσωπον τοῦ ἀνθρώπου καθίσταται εἰκὼν ζῶσα, ἐν ᾗ τὰ πάθη ἀναπαριστῶνται μετ' ἴσης λεπτότητος καὶ ἰσχύος καὶ ἐν ᾗ πᾶσα τῆς ψυχῆς κίνησις ἐκφράζεται δι' ἰδίου τινὸς σχήματος, πᾶσα πρᾶξις δι' ἰδίου χαρακτῆρος οὗ ἡ ζωηρὰ καὶ ἀκαριαία ἐντύπωσις προηγεῖται τῆς θελήσεως, ἀποκαλύπτουσα ἡμῖν καὶ ἐκφαίνουσα διὰ σημείων παθητικῶν τὰς εἰκόνας τῶν μυστικωτέρων ταραχῶν». Τῳόντι τί περιπλοκώτερον καὶ μᾶλλον εὐκίνητον τῆς ἁρμονίας, καθ' ἣν αἱ γραμμαὶ τοῦ προσώπου συστέλλονται, ἢ κάμπτονται κατὰ μυρίας διαφόρους διευθύνσεις, καθ' ἣν οἱ χρωματισμοὶ τῆς σαρκὸς ἑνοῦσιν ἁπάσας τὰς βαθμολογικὰς διαφορὰς τῆς χρωματικῆς κλίμακος καὶ ἐν ᾗ ὁ ὀφθαλμὸς ἐπιρρίπτει ἐπὶ τῆς εἰκόνος τὰς λάμψεις τῆς ζέσεως, ἢ τὰς σκιὰς τῆς ψυχρότητος καὶ τοῦ μαρασμοῦ!

Καί τοι δὲ φαίνεται ἀδύνατον νὰ καθυποβληθῶσιν εἰς φυσιολογικὴν ἀνάλυσιν φαινόμενα τοσοῦτον περίπλοκα, ποικίλα καὶ ἄστατα, οὐδὲν ἧττον εὐφυὴς πειραματιστὴς κατώρθωσεν ἐπ' ἐσχάτων νὰ ἐξελίξῃ ἐν μέρει τὸ χάος τοῦτο καὶ προσδιορίσῃ καθ' ὡρισμένον τρόπον τοὺς μυώδεις μηχανισμοὺς τῆς ἀνθρωπίνης φυσιογνωμίας σχετικῶς πρὸς τὰ διάφορα πάθη. Βεβαιωθεὶς προηγουμένως διὰ λεπτῶν ἀνατομῶν περὶ τοῦ τρόπου τῆς διανομῆς καὶ τῆς ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξαρτησίας τῶν πολυαρίθμων μυῶν, τῶν μεταξὺ τοῦ δέρματος καὶ τῶν ὀστῶν τοῦ προσώπου καὶ ἐρευνήσας πῶς τὰ νευρικὰ νημάτια τοῦ ἑβδόμου ζεύγους[1] διακλαδίζονται καὶ ζωογονοῦσιν αὐτούς, ὁ ἐκ Βουλώνης κ. Duchenne ἐπροσδιώρισε τοῦτο μὲν διὰ τοῦ ἠλεκτρικοῦ ῥεύματος, τοῦτο δὲ διὰ διαφόρων ἐρεθιστικῶν μέσων τὴν συστολὴν ἑκάστου κατ' ἰδίαν τῶν μικρῶν τούτων μυῶν. Ἡ παρατήρησις ἀφ' ἑτέρου τῶν ὅλως ἑτοίμων πειραμάτων, ἅτινα καλοῦνται νοσήματα, κατάδειξεν αὐτῷ τὶ συμβαίνει, ὁσάκις μῦς τινες συστέλλονται κατ' ἰδίαν μεμονωμένοι ἄλλων τινῶν. Ἀνεγνώρισε λοιπὸν ἀκριβέστατα, ὅτι ἡ συστολὴ ἑκάστου μυὸς τοῦ προσώπου προσδιορίζει ἔκφρασίν τινα τοῦ προσώπου ἀμετάβλητον, τουτέστιν, ὅτι ἕκαστον πάθος φαίνεται ἔχον πρὸς ἰδίαν αὐτοῦ λειτουργίαν μῦς τινας τοῦ προσώπου, οὗτινος ἡ συστολὴ ἐπιγίγνεται ἅμα ὡς ἡ ψυχὴ αἰσθανθῇ τὸ πάθος τοῦτο. — Ἰδοὺ πῶς ἐκφράζεται ὁ κ. Duchenne περὶ τοῦ *μυὸς τοῦ ἄλγους* (muscle de la souffrance.) Ἀπ' ἀρχῆς τῶν ἀναζητήσεών μου εἶχον παρατηρήσει, ὅτι ἡ μετωπιαία κίνησις ἑνὸς τῶν κινούντων τὴν ὀφρὺν μυῶν παρῆγεν ἀείποτε ἐντελῆ τινα ἔκφρασιν τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου. Ὑπάρχει λ. χ. ὁ *ἐπισκήνιος μῦς* (sourcilier)[1] ὅστις εἰκονίζει τὸ ἄλγος. Λοιπὸν ἅμα προυκάλουν τὴν ἠλεκτρικὴν τούτου συστολήν, οὐ μόνον ἡ ὀφρὺς ἐλάμβανε τὸ χαρακτηρίζον τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἄλγους σχῆμα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου, ἰδίᾳ δὲ τὸ στόμα καὶ ἡ ῥινοχειλιακὴ γραμμὴ ἐφαίνοντο ἐπίσης ὑφιστάμενα βαθεῖάν τινα τροποποίησιν, ὅπως τεθῶσιν ἐν ἁρμονίᾳ μετὰ τῆς ὀφρύος καὶ ἀπεικονίσωσιν, ὡς αὐτὴ τὴν ὀδυνηρὰν ταύτην τῆς ψυχῆς κατάστασιν.» Καὶ ἄλλοι μῦς τῳόντι φαίνονται λαμβάνοντες μέρος εἰς τὴν ἔκφρασιν ταύτην τοῦ ἄλγους. Ὁ κ. Duchenne φρονεῖ, ὅτι δικαιοῦται ὑπὸ τῶν πειραμάτων αὐτοῦ νὰ ὑποστηρίζῃ οὐχ ἧττον, ὅτι ἡ μυώδης χώρα τοῦ προσώπου ἥτις κατ' εὐθεῖαν ἀμέσως τροποποιεῖται ὑπὸ ἁπλοῦ πάθους ἐστὶ λίαν περιωρισμένη. Ἀλλ' ὅμως ἡ χώρα αὕτη τροποποιουμένη ἐπιδρᾷ διὰ συνεργείας τινὸς ἐπὶ τῶν παρακειμένων χωρῶν ἀκριβῶς καθ' ὃν τρόπον χρῶμά τι τροποποιεῖ τὴν χροιὰν τῶν παρακειμένων χρωμάτων· καθάπερ δ' ἐν τούτῳ παράγεται ὀπτική τις ἀπάτη ἐκ τῆς συγχρόνου τῶν χρωμάτων ἀντιθέσεως, ὥσπερ ἀποκαλεῖ τὸ φαινόμενον ὁ κ. Chevreul, οὕτω καὶ ἐν ταῖς μυώδεσι τοῦ προσώπου κινήσεσιν ἐπιγίγνεται εἴδός τι ἀντικατοπτρισμοῦ, ὅπερ τροποποιεῖ, ἐπιπλέκει καὶ φαίνεται ἐκτεῖνον κίνησίν τινα, ἧς ἡ πραγματικὴ σφαῖρα λίαν περιωρισμένη τυγχάνει. Ὅπως πότ' ἂν ᾖ, ὁ κ. Duchenne κατώρθωσε νὰ παράγῃ διὰ προκεκλημένης συστολῆς ἀριθμοῦ τινος μυῶν τοῦ προσώπου ἁπάσας σχεδὸν τὰς ἐκφράσεις τὰς ἀντιστοιχούσας πρὸς τὰς ἐσωτερικὰς τῆς ψυχῆς καταστάσεις καὶ ἠδυνήθη νὰ δώσῃ εἰς ἕκαστον μῦν παρὰ τὸ φυσιολογικὸν αὐτοῦ ὄνομα καὶ ἕτερον ψυχολογικόν. Οὕτως ὁ *μετωπιαῖος*[1] ἐστὶν ὁ μῦς τῆς προσοχῆς, τῆς ἐκπλήξεως, τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τοῦ τρόμου. Ἕκαστον τῶν παθῶν τούτων κινεῖ αὐτόν, ἢ ταράττει κατὰ διακεκριμμένον τινὰ τρόπον. Ὁ *μέγας ζυγωματικὸς* καὶ ὁ *κατώτερος σφιγκτὴρ* (grand zygomatique et l'orbiculaire inferieur)[2] εἰσὶν οἱ μῦς τῆς χαρᾶς, ὁ *πυραμιδοειδὴς τῆς ῥινός*[3] ἐστὶν ὁ μῦς τῆς ἐπιθέσεως κτλ. Ἐν γένει δὲ οἱ μὲν τοῦ ὀφθαλμοῦ μῦς παθαίνονται κατὰ τὰς ἐκφράσεις εὐγενεστέρας τάξεως, εἰ δὲ τοῦ στόματος ἐπὶ ὑλικωτέρων καὶ χυδαιοτέρων ἐκφράσεων τῆς ψυχῆς. Τὸ καθαρῶς ἐγωϊστικὸν καὶ ἡδυπαθὲς μειδίαμα μόνον τὸν ζυγωματικὸν μῦν τίθησιν εἰς ἐνέργειαν· ἐνῷ ἡ συστολὴ τοῦ σφιγκτῆρος τοῦ ςόματος δίδει εἰς τὴν ἔκφρασιν τῆς θυμηδίας χαρακτῆρά τινα γλυκύτητος καὶ εὐμενείας. Πλὴν διὰ τῶν πρωτογενῶν ἐκφράσεων τῶν ἀμέσως ἀπὸ τῆς ἐνεργείας ἑνὸς μεμονωμένου μυὸς ἐκπηγαζουσῶν ὁ κ. Duchenne παραδέχεται, ὅτι ἀριθμός τις παθητικῶν καταστάσεων τῆς φυσιογνωμίας πρέπει ν' ἀποσυντεθῇ εἰς πλείονας κινήσεις ἁπλουστέρας.

Ὥσπερ δὲ τεχνηττῶς παρήγαγε τὰς ἁπλᾶς παθητικὰς ἐκφράσεις, οὕτως ἐπραγματοποίησε καὶ τὴν σύνθεσιν τῶν συνθέτων ἐκφράσεων. Ἡ προσοχὴ, ἥτις παράγεται διὰ τῆς συζολῆς τοῦ ἐπισκυνίου μυὸς καὶ ἡ χαρὰ ἡ διὰ τῆς διπλῆς ἐνεργείας τοῦ μεγάλου ζυγωματικοῦ καὶ τοῦ κατωτέρου σφιγκτῆρος γινομένη εἰσὶ πρωτογενεῖς ἐκφράσεις. Ἅμα δὲ

[1] Τὸ ἕβδομον ζεῦγος (ἑβδόμη συζυγία) τῶν ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου ἐκπορευομένων δώδεκα νευρικῶν ζευγῶν ἐστὶ τὸ καλούμενον προσωπικὸν νεῦρον, ὅπερ ἐξερχόμενον τοῦ κρανίου δι' ὀπῆς κειμένης ἐν τῷ ὄπισθεν τοῦ ὠτὸς προεξέχοντι ὀστεώδει μέρει, στυλοειδεῖ ἀποφύσει καλουμένῳ, διαιρεῖται εἰς πολλοὺς κλάδους καὶ κλώνους διανεμομένους εἰς τοὺς περὶ τὸ οὖς, τοὺς κροτάφους, τοὺς ὀφθαλμοὺς, τὰς παρειὰς, τὸ στόμα κτλ. μῦς κτλ. καὶ μετὰ κλώνων ἄλλου ζεύγους (τοῦ πέμπτου), ἤτοι τοῦ τριδύμου νεύρου, πολλάκις ἑνουμένους. (Σ. Μ.)

[1] Οὗτος ὁ καὶ συνάγων τὴν ὀφρὺν μῦς καλούμενός ἐστι μικρὰ κρεατίνη γλῶσσα κειμένη ὑπὸ τὸν σφιγκτῆρα τῶν βλεφάρων (ἕτερον μῦν ἐκ κρικοειδῶν κρεατίνων δεμάτων συγκείμενον καὶ περιβάλλοντα τὸ σχίσμα τῶν βλεφάρων, ἅτινα κλείει κατὰ τὴν συστολὴν αὐτοῦ·) ὁ ἐπισκύνιος συστελλόμενος συνάγει τὴν ὀφρὺν· ὁπόταν δ' ἀμφότεροι συστέλλωνται, συμπλησιάζουσι τὰς ὀφρῦς πρὸς ἀλλήλας καὶ ῥυτιδοῦσι τὸ δέρμα κατὰ τὸ μεσόφρυον.

[1] Οὗτος ἐκφυόμενος ἐκ τῆς ῥίζης τῆς ῥινὸς καὶ τοῦ ἄνω χείλους τῶν ὀφθαλμικῶν κογχῶν καὶ συνεχόμενος μετὰ τοῦ σφιγκτῆρος τῶν βλεφάρων καὶ τοῦ ἐπισκυνίου, λήγει πρὸς τὰ ἄνω ὑπὸ τὸ πρόσθιον τριχωτὸν μέρος τῆς κεφαλῆς. Διὰ τῶν δύο μετωπιαίων συστελλομένων συνάγεται καὶ ῥυτιδοῦται τὸ δέρμα τοῦ μετώπου κτλ. (Σ. Μ.)

[2] Ὁ μέγας ζυγωματικὸς ἐστι μῦς διήκων λοξῶς ἀπὸ τοῦ ζυγωματικοῦ τόξου (ὀστεΐνου μέρους προεξέχοντος ἐμπρὸς τοῦ ὠτὸς καὶ κάτωθεν τῶν κροτάφων) εἰς τὴν γωνίαν τοῦ στόματος, ἣν ἕλκει πρὸς τὰ ἄνω. Ὁ δὲ κατώτερος σφιγκτὴρ ἐστιν ὁ δακτύλιωδῶς τὸ σχίσμα τοῦ στόματος περιβάλλων μῦς. (Σ. Μ.)

[3] Ὁ πυραμιδοειδὴς τῆς ῥινός ἐστι μικρὸς μῦς κατὰ τὸ κατωτέρω μέρος τοῦ μετωπιαίου, οὗτινος θεωρεῖται ὡς παράρτημα καὶ παρὰ τὸ ῥινικὸν τμῆμα τοῦ σφιγκτῆρος τῶν βλεφάρων κείμενος. (Σ. Μ.)

παραγάγῃ τις ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου τὴν τῶν διαφόρων τούτων μυῶν συστολήν, σχηματίζει τὴν φυσιογνωμίαν ἀνθρώπου, ὅστις ἐστὶν ὑπὸ τὴν ζωηρὰν ἐντύπωσιν εὐτυχοῦς καὶ ἀπροσδοκήτου ἀγγελίας· ἐὰν δὲ συνάμα μετὰ τῶν μυῶν τούτων ἐρεθίσῃ τις καὶ τὸν χρησιμεύοντα νὰ ἐκφράσῃ τὴν λάγνον ἡδυπάθειαν, δηλονότι τὸν ἐγκάρσιον τῆς ῥινὸς[1] πραγματοποιεῖ τὸν τύπον τῆς προσοχῆς φερομένης εἰς λάγνον τινα αἰτίαν. Ἂν δ' ἑνώσῃ τις τὰς τὴν εὐαρέσκειαν προδιδούσας γραμμὰς μετὰ τῶν τὴν λύπην παριστανουσῶν, ἀναγνωρίζει τὴν εἰκόνα τοῦ μελαγχολικοῦ μειδιάματος· ὁπόταν δ' ἑνώσῃ τις τὸ μειδίαμα (διὰ τῆς συστολῆς τοῦ μεγάλου ζυγωματικοῦ) μετὰ τοῦ ἠπίου κλαυθμυρισμοῦ (διὰ τῆς συστολῆς τοῦ μικροῦ ζυγωματικοῦ)[2] καὶ ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς ἐλαφρᾶς συστολῆς τοῦ μυὸς τοῦ ἄλγους (τοῦ ὑπερορρύου) βλέπει ἀναφαινομένην ἀξιοθαύμαστον καὶ θελκτικὴν ἔκφρασιν τῆς ἐλεήμονος συμπαθείας.

Αἱ τοσοῦτον λεπτοφυεῖς φυσιολογικαὶ αὗται ἀναλύσεις καὶ αἱ σοφαὶ συνθέσεις, ἃς αὗται ἐνέβαλον τῷ κ. **Duchenne**, παράγουσιν ἀποτελέσματα σχεδὸν πάντοτε σύμφωνα πρὸς τὰς ἀρχαιοτέρας τοῦ ἐμπειρισμοῦ παρατηρήσεις πρὸς τὰς τῶν ζωγράφων καὶ γλυπτῶν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὰς τὰς τῶν ψυχολόγων καὶ ἠθικολόγων.[3] Τοιαῦτα συμπεράσματα δὲν προσθέτουσι μὲν οὐδὲν εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ σώματος οὔτε εἰς τὴν τῆς ψυχῆς, ἴσως ὅμως περιποιήσωσιν ὠφέλειάν τινα τοῖς καλλιτέχναις, οἵτινες μεριμνῶσι νὰ ὦσιν ἀκριβεῖς εἰς τὴν ἀνατομικὴν παράστασιν τῶν παθητικῶν τῆς φυσιογνωμίας κινήσεων. Ἀναμφιβόλως ἡ μεγαλοφυΐα τῶν ἀνωτέρων καλλιτεχνῶν ἐστι βέβαιον καὶ ἰσχυρόν τι ἔνστικτον, χάριν τοῦ ὁποίου ἠκολούθησαν οὗτοι τοὺς κανόνας χωρὶς νὰ γνωρίζωσιν αὐτοὺς καὶ πιθανόν ἐστιν, ὅτι οὔτε ὁ Ῥαφαὴλ οὔτε ὁ Κορρέγιος, οὔτε ὁ Τιτιανὸς θὰ ὑπῆρχον μεγαλείτεροι, ἂν ἐγνώριζον ὥσπερ οἱ ἡμέτεροι φυσικοὶ τῶν τελευταίων χρόνων τοὺς νόμους τῆς ἁρμονίας καὶ τῆς ταὐτοχρόνου ἀντιθέσεως τῶν χρωμάτων, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἀληθῶς δύναταί τις εἰπεῖν, ὅτι τὸ ἐν σπέρματι ἐν ταῖς ἐπιλέκταις φύσεσιν ἐνυπάρχον βέβαιον καὶ ἰσχυρὸν τοῦτο ἔνστικτον δύναται νὰ προσκτηθῇ κατὰ τὸ μᾶλλον, ἢ ἧττον διὰ φιλοπόνου σπουδῆς καὶ ὡς ἐκ τούτου θέλουσιν ἐννοήσει οἱ ἐμβριθεῖς καλλιτέχναι ἅπασαν τὴν ὠφέλειαν, ἣν δύνανται ν' ἀρυσθῶσιν ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης, ἥτις παρέχουσα αὐτοῖς τοσαύτας ἐπιτυχεῖς καὶ ἀκριβεῖς ὁδηγίας, θέλει ἀπαλλάξει αὐτοὺς πολλῶν ἀμφιβόλων δοκιμῶν καὶ ἀγώνων.

Ἀλλὰ διατί μῦς τις τοῦ προσώπου παθαίνεται ὑπὸ τοῦ ἄλγους, ἄλλος δέ τις ὑπὸ τοῦ φόβου καὶ ἄλλος ὑπὸ τῆς ὀργῆς; διατὶ ἐν ἑνὶ λόγῳ ἕκαστον πάθος διερμηνεύηται ἐπὶ τῆς φυσιογνωμίας διὰ κανονικῶν καὶ ὡρισμένων κινήσεων, ἐνῷ ταὐτοχρόνως τροποποιεῖ τῆς καρδίας τὸ ῥυθμόν; Ὑπάρχει ἐν γένει σχέσις τις λογικὴ μεταξὺ τῶν μυϊκῶν κινήσεων καὶ συγκινήσεων; Ἰδοὺ δύσκολος ἐρώτησις, ἣν ἑαυτῷ ἐσχάτως ἀπέτεινεν ὁ κ. **Darwin** καὶ ἣν ἐπροσπάθησε νὰ λύσῃ, ἐφαρμόζων τὰς συνήθεις δοξασίας αὐτοῦ. Κατ' αὐτὸν τὰ ἔνστικτά εἰσιν ἕξεις ἀρχικῶς ἐπίκτητοι κατά τινα ἠτιολογημένον καὶ ἑκούσιον τρόπον, εἶτα ὅμως κατ' ἀνάγκην ἔμφυτοι γενόμεναι ἐν τῇ φυλῇ (dans la race) διὰ τῆς κληρονομίας. Τὴν αὐτὴν δὲ ἀρχικὴν αἰτίαν ἔχουσι καὶ αἱ ἔνστικτοι τῆς φυσιογνωμίας κινήσεις ἐν τῇ τῶν παθητικῶν ἐκφράσεων ἐπόψει. Ὅθεν ἡ ἕξις τοῦ νὰ παρακαλῶμεν, ἐκτείνοντες τὰς χεῖρας ἡνωμένας, προέρχεται κατ' αὐτὸν ἐκ τοῦ ὅτι ἄλλοτε οἱ αἰχμάλωτοι ἐδείκνυον τὴν πλήρη αὐτῶν ὑποταγὴν, ἐκτείνοντες τὰς χεῖρας πρὸς τὸν νικητὴν, ὅστις ἐδέσμευεν αὐτὰς, ἐγονάτιζον δὲ, ἵνα καταστήσωσιν εὐχερεστέραν τὴν πρᾶξιν ταύτην. Αἱ δὲ κινήσεις καὶ ἡ στάσις αἵτινες ἤδη εἰσὶν ἡ ἔνστικτος ἔκφρασις τῆς λατρείας, τῆς εὐλαβείας, εἰσὶ κατὰ ταῦτα ἴχνη τῶν ἀγρίων ἠθῶν τῆς πρωτογενοῦς ἀνθρωπότητος. Ὅταν ὀργιζώμεθα κατά τινος, σφίγγομεν ἀκουσίως τὰς πυγμὰς, ὡσεὶ προὔκειτο νὰ μεταχειρισθῶμεν αὐτὰς καὶ ὁπόταν ἀκόμη δὲν ἔχωμεν τὴν πρόθεσιν νὰ προσβάλωμεν τὸ ἐρεθίσαν ἡμᾶς πρόσωπον· ἐὰν δὲ τὸ αὐτὸ αἴσθημα συζέλλῃ τὰ χείλη, ὅπως ἀποκαλύψῃ τοὺς ὀδόντας ἡμῶν ὡσεὶ ἡτοιμαζόμεθα νὰ δήξωμεν, τοῦτο γίνεται, διότι καταγόμεθα, λέγει ὁ κ. **Darwin**, ἐκ ζώων, ἅτινα ἐμάχοντο διὰ τῆς κεφαλῆς. Διατὶ αἱ ὀρρῦς λαμβάνουσι κατὰ τὸ ἄλγος θέσιν λοξήν; Ἰδού! ὅταν τὰ παιδία φωνάζωσι, διότι πεινῶσιν, ἢ ἀλγοῦσιν, ἡ ἐνέργεια τῆς φωνῆς (γινομένη δι' ἐκπνοῆς), τροποποιεῖ βαθέως τὴν κυκλοφορίαν, τὸ αἷμα συμφορεῖται εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ κυρίως εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐξ οὗ προκύπτει δυσάρεστον αἴσθημα· οἱ περιβάλλοντες τοὺς ὀφθαλμοὺς λοιπὸν μῦς συστέλλονται τότε ἵνα προφυλάττωσιν αὐτοὺς καὶ αὕτη ἡ πρᾶξις κατέστη ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς ἐξευγενίσεως τῆς φυλῆς (seléction) καὶ τῆς κληρονομικότητος ἕξις ὁρμέμφυτος.

Τὸ πλεῖστον τῶν εὐφυῶν ἐξηγήσεων τοῦ **K. Darwin** τείνει ν' ἀναγάγῃ τὰς ἤδη ἀκουσίους καὶ ὁρμεμφύτους κινήσεις τῆς φυσιογνωμίας εἰς κινήσεις ἀρχικῶς ἑκουσίους καὶ ἠτιολογημένας. Πολλαὶ τῶν ἑρμηνειῶν τούτων ἀληθῶς φαίνονται πιθαναὶ, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἀληθές ἐστιν, ὅτι ἡ φυσιογνωμία προδίδει τὰς συγκινήσεις καὶ τὰ πάθη διὰ σημείων ἐντελῶς τῆς βουλήσεως ἀνεξαρτήτων. Δὲν ἀντιλέγομεν, ὅτι μυϊκαί τινες τοῦ προσώπου κινήσεις δυνατὸν νὰ ἔχωσι τὴν ἀρχὴν, ἣν ἀπονέμει αὐταῖς ὁ **K. Darwin**, ἀλλ' ὅμως δὲν βλέπομεν τίνι τρόπῳ ὁ εὐφυὴς φυσιολόγος θὰ ἀνήγαγεν εἰς τὴν θεμελιώδη αὐτοῦ ὑπόθεσιν τὰς πολυπλόκους κινήσεις, αἵτινες παράγονται διὰ τοῦ γέλωτος ἢ τῆς ἐκκρίσεως τῶν δακρύων, διὰ τῆς ἐρυθρότητος ἢ τῆς ὠχρότητος, διὰ τοῦ σφρίγους ἢ πλαδαρότητος τῶν μυῶν, διὰ τῆς ζωηρότητος ἢ τῆς κατηφείας τοῦ βλέμματος· ἅπαντα τὰ φαινόμενα ταῦτα, ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὰς τῶν προσωπικῶν μυῶν κινήσεις, εἰσὶν ἐντελῶς ἀνεξάρτητα τῆς θελήσεως καὶ ἀνεξήγητα διὰ λόγων, οἷος ὁ **K. Darwin** ἐπιφέρει πρὸς ἐξήγησιν τῆς συστολῆς τοῦ συνάγοντος τὴν ὀφρὺν μυὸς ἐν τῷ ἄλγει, ἢ τῆς συστολῆς τῶν χειλέων ἐν τῇ ὀργῇ. Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν ὀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν παθῶν προσκαλουμένη τῶν κεφαλικῶν κέντρων διάσεισις ἐπιφέρει διὰ τῶν ἀνατομικῶν μάλιστα σχέσεων τῶν κέντρων τούτων πρὸς τὰ νεῦρα καὶ τοὺς μῦς τοῦ προσώπου φαινόμενα κατ' ἀνταπάκλασιν ὧν ἡ παραγωγὴ οὐδέποτε ὑπῆρξεν ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἡμετέρας αὐθαιρέτου βουλήσεως. Ἡ δ' ἕξις νὰ βλέπωμεν τοιαύτην ἔκφρασιν μετὰ τοιούτου πάθους συνηνωμένην ἄγει ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ κρίνωμεν ὁρμεμφύτως τὸ μὲν ἐκ τῆς δὲ· ἀλλ' ἡ ἕξις δὲν εἶνε τῆς ἐκφράσεως τὸ ποιητικὸν αἴτιον.

Ὑπολείπεται νὰ θεωρήσωμεν τελευταῖον σύνολόν τι φυσιολογικῶν φαινομένων, φέρον τὸν τύπον τῶν παθῶν, δηλονότι τὰ φωνητικὰ φαινόμενα. Αἱ τῆς φωνῆς κάμψεις ἐν τῇ πρὸς τὰ πάθη σχέσει αὐτῶν εἰσι τοσοῦτον ποικίλαι, ὅσον αἱ τῆς φυσιογνωμίας ἐκφράσεις. Πᾶν πάθος ἔχει τὴν διάλεκτον αὐτοῦ, τὸν ἦχον, τὰ μουσικὰ αὐτοῦ σημεῖα, καθὼς ἔχει τὸ νεῦρον καὶ τὸν μῦν αὐτοῦ· ἡ φυσιολογικὴ ἀνάλυσις ὅμως ἐστὶν ἐνταῦθα δυσχερεστέρα ἢ ἐν τῇ τῆς φυσιογνωμίας ἀναλύσει. Τίνι τρόπῳ νὰ ἐκτυλίσσῃ τις τοὺς μηχανισμοὺς, οἵτινες διεγείρουσι τοὺς πνεύμονας καὶ τὸν λάρυγγα ἐν τῇ παραγωγῇ τοῦ κλαυθμυρισμοῦ, τῆς κραυγῆς, τοῦ γογγυσμοῦ, τοῦ λυγμοῦ, τοῦ στεναγμοῦ; Γνωρίζει μέν τις τὸ σύνολον τῶν μυϊκῶν λειτουργιῶν, αἵτινες παράγουσι τὰς διαφόρους ταύτας ἐκδηλώσεις τῆς καταστάσεως τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ διατὶ ὁ γέλως ἐκφράζει τὴν χαρὰν καὶ ἡ σοναχὴ τὴν λύπην; Ἰδοὺ πρὸς τί δὲν δύναταί τις ν' ἀπαντήσῃ.[1]

Ἐν συνόλῳ δ' εἰπεῖν βαθεῖα διατάραξις τῶν κυκλοφορικῶν καὶ ἀναπνευστικῶν λειτουργιῶν, κίνησις μᾶλλον ἢ ἧττον ἐνεργητικὴ τῶν μελῶν, στάσεις ἀλλάσσουσαι τὸ σχῆμα τοῦ σώματος, διάφοροι τῆς φυσιογνωμίας κινήσεις, κάμψεις καὶ μελῳδίαι τῆς φωνῆς ἐπ' ἄπειρον ποικίλλουσαι, πάντα ταῦτα τὰ φαινόμενα μᾶλλον ἢ ἧττον συνδεδεμένα εἰσὶ συνέπεια τοῦ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ἐπισυμβαίνοντος

[1] Οὗτος καλούμενος καὶ πιεστήριος τῆς ῥινὸς ἐκφύεται ὑπεράνω τοῦ πρώτου τραπεζίτου ὀδόντος καὶ διευθύνεται πλατυνόμενος λοξῶς πρὸς τὴν ῥῖνα, ἧς καλύπτων τὰ πτερύγια ἀνέρχεται μέχρι τῆς ῥάχεως, ἔνθα συμπίπτει μετὰ τοῦ ἐκ τοῦ ἑτέρου μέρους ὁμωνύμου (Σ. Μ.)

[2] Ὁ μικρὸς ζυγωματικὸς διήκει παρὰ τὸ πρὸς τὴν ῥῖνα χεῖλος τοῦ μεγάλου ζυγωματικοῦ τὸν αὐτὸν δρόμον (Σ. Μ.)

[3] Ὁ ζωγράφος **Lebrun** ἐδημοσίευσε τῷ 1667 ἀξιοσημείωτον σύγγραμμα ἐπὶ τῆς ἐκφράσεως. Ὁ δὲ Κάρολος **Bell** ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος αἰῶνος καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ὁ **Gratiolet** καὶ κ. **Albert Lemoine** ἔδωκαν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου λεπτοτάτας περιγραφάς· (Σ. Σ.)

[1] Ἰδὲ τὴν ἐπὶ τοῦ γέλωτος μελέτην τοῦ **K. Charles Lévêque** ἐν τῇ ἐπιθεωρήσει τῆς 1 Δεκεμβρίου 1863.

ὅταν οὗτος ἀποδέχηται ἐντυπώσεις ἱκανὰς νὰ συγκινήσωσιν αὐτόν.

Φαίνεται λοιπὸν ἐκ τούτου, ὅτι τὸ ἀρχιτὸν ἐλατήριον τοῦ πάθους ἐστὶν ἡ αἰσθητικὴ ἐντύπωσις. Ἀλλ' εἰς τί συνίσταται ἡ ἐντύπωσις αὕτη; Ὅπως ἐννοήσωμεν τοῦτο, ἀναλύσωμεν παθητικήν τινα κατάστασιν οἱανδήποτε. Ἐν ταύτῃ διακρίνομεν τρία θεμελιώδη στοιχεῖα, ἤγουν αἴσθησίν τινα ἀρχικὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον διακεκριμένην τῆς εὐαρεσκείας ἢ δυσαρεσκείας, κινήσεις ἑκουσίους ἢ ἀκουσίους κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον καταφανεῖς καὶ τέλος αἴσθησίν τινα παλίνδρομον, παρεπομένην ταῖς κινήσεσι ταύταις. Δῆλόν ἐστιν, ὅτι ἂν μὴ ὑπῆρχεν ἡ αἴσθησις, οὐδ' αὐτὸ τὸ πάθος ἦν δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ· ἀφ' ἑτέρου ἂν ἡ αἴσθησις αὕτη ἦν κίνησίς τις μόνον, ἠδύνατό τις εἰπεῖν, ὅτι τὸ πάθος σύγκειται ἐκ συνεχείας κινήσεων, ἐχουσῶν ὡς ἀρχὴν τὴν διατάραξιν τῶν αἰσθητηρίων, παραγομένων ὑπὸ αἰτίων ἐξωτερικῶν ἢ ἐσωτερικῶν τῆς συγκινήσεως· ἀλλὰ τότε δὲν θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἐννοήσῃ, διατί ἡ διατάραξις αὕτη, φύσεως καθαρῶς κινητικῆς, διαθέτει ἡμᾶς κατά τινα τρόπον ὁτὲ μὲν εὐαρέστως ὁτὲ δὲ δυσαρέστως καὶ παρατείνεται κατὰ τρόπους οὑτωσὶ δὴ ποικίλους· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ δύναμις τοῦ νὰ διακρίνωμεν ἀμέσως ἐν τῇ διὰ τῶν αἰσθητηρίων αἰσθήσει διαφορὰς, οὐδὲν τὸ μηχανικὸν ἰσόσταθμον ἐχούσας, δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ διὰ λόγων μηχανικῶν, δέον κατ' ἀνάγκην ν' ἀναγνωρίσωμεν ἐνταῦθα ψυχικήν τινα δύναμιν ἐπιπεφορτισμένην ν' ἀπεκδέχηται καὶ καταγοῇ τὰς αἰτίας τῆς συγκινήσεως καὶ κανονίζῃ μετά τινος ἁρμονίας τὰς παρεπομένας ταύτῃ φυσιολογικὰς κινήσεις. Ἅπαν τὸ πάθος λοιπὸν συνίσταται εἴς τι, ὅπερ αἰσθάνεται, ἀπολαμβάνει καὶ κινεῖ ἅπαν τὸ σῶμα συμφώνως πρὸς τὰ ἴδια αὐτοῦ αἰσθήματα. Ἡ δὲ συνειδυῖα αὕτη δύναμις, ἡ αἰσθανομένη τὰς αἰτίας, αἵτινες οὐδὲν τὸ μηχανικὸν ἔχουσιν, ἐστὶν ἡ ψυχή. Καὶ ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅσῳ βαθύτερον σπουδάζει τις τὴν φυσιολογίαν τῶν παθῶν, τοσούτῳ μᾶλλον προσκτᾶται τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἡ τῶν νευρικῶν καὶ κινητικῶν ἐνεργειῶν δόνησις ἐν τούτοις ἐστὶν ἡ ἐξωτερικὴ τροποποίησις αἰτιῶν βαθυτέρων, ἃς καλοῦσι ψυχικὰς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅσῳ μᾶλλον σπουδάζει τις τὴν ὕλην, τοσούτῳ μᾶλλον ἀναγνωρίζει, ὅτι αὕτη ἐστὶ τὸ ἐξωτερικὸν καὶ τὸ ἔνδυμα, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἐνεργείας ἀοράτου τινὸς ἀρχῆς. Οὕτω δὲ ἡ ἐπιστήμη ἐπαναφέρει ἡμᾶς εἰς τὸ ἄϊδιον καὶ μυστηριῶδες τοῦτο πρᾶγμα, τὴν δύναμιν, καὶ ἐκεῖθεν τῆς δυνάμεως εἰς τὴν ψυχήν.

Γ'.

Καὶ τοιαύτη μὲν ἡ γενικὴ τῶν παθῶν φυσιολογία, ἡ δὲ παθολογία αὐτῶν οὐδὲν ἧττον ἀξιοσπούδαστός ἐστιν. Ὅταν σκεφθῇ τις ὅτι τὸ νευρικὸν τῆς ζωϊκῆς ζωῆς σύστημα[1] καὶ τὸ σύστημα τοῦ μεγάλου συμπαθητικοῦ[2] διοικοῦσιν ἁπάσας τῆς ζωῆς τὰς λειτουργίας καὶ ὅτι ἡ συναρμονία τούτων ἐστὶν ἀπολύτως ἀλληλέγγυος περὶ τῆς ἀκεραιότητος τῶν λειτουργιῶν τῶν κέντρων, ἐν οἷς ἑδράζουσι τὰ ἀρχικὰ ἐλατήρια καὶ αἱ θεμελιώδεις δυνάμεις τῆς ζωϊκότητος, βλέπει ἀμέσως ὅτι ἀπειρία νόσων δύνανται νὰ προέλθωσιν ἐκ τῶν διαταράξεων, ὧν ἡ πηγὴ εὑρίσκεται ἐν τῇ καταχρήσει ἢ ἐν τῇ ὑπερβολῇ τῶν παθῶν. Οἱ ἰατροὶ πάσης ἐποχῆς συγκατηρίθμησαν τὰ πάθη ἐν τοῖς προδιαθέτουσιν, ὁριστικοῖς ἢ ἐπιβαρυντικοῖς αἰτίοις τῶν πλειοτέρων νοσημάτων, πρὸ πάντων δὲ τῶν χρονίων, διότι ὁ χαρακτὴρ τῆς νευρικῆς οὐσίας ἐστὶ τὸ νὰ ἀλλοιῶται καὶ ἐκτείνῃ τὴν ἑστίαν καὶ τὰς συνεπείας τῆς ἰδίας αὐτῆς ἀλλοιώσεως μικρὸν κατὰ μικρὸν ὑποκώφως. Ἡ ἐργασία τῶν παθῶν παραβλητέα πρὸς τὰ ἔργα τῆς προπελάσεως πολεμίου εἰς πολιορκουμένην πόλιν. Τὰ πάθη τουτέστιν ἐπιχειροῦσι νὰ κατακρατήσωσι τῆς ὑγείας καὶ τῆς ζωῆς μετ' ἐπιφυλάξεως καὶ βραδύτητος ἀσφαλοῦς. Παρατηρήσεις τινὲς ἐπὶ τῶν ψυχολογικῶν καὶ φυσιολογικῶν διαταράξεων εἰς ἠθικὰ πάθη, τὰ ἐπικινδυνωδέστερα, ἤγουν τὸν ἔρωτα, τὴν μελαγχολίαν, τὸ μῖσος, τὴν ὀργὴν κτλ. θέλουσι παράσχει ἰδέαν τινὰ τῆς ὑλικῆς ἐνεργείας τῶν δηλητηρίων τούτων τῆς ψυχῆς.

Δύναταί τις εἰπεῖν, ὅτι ὁ ἔρως ἐστὶ νεύρωσις τῶν ὀργάνων τῆς μνήμης καὶ τῆς φαντασίας, καθόσον αἱ δύο αὗται δυνάμεις ἔχουσιν ὑπ' ὄψιν τὸ ἐρώμενον ἀντικείμενον. Ἡ μνήμη μάλιστα φαίνεται προσκτωμένη ἐν τούτῳ ἔντασίν τινα ἀληθῶς ὑπερβάλλουσαν. Ὁ Ἀλιβέρτης ἀναφέρει ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου γεγονός τι, συμβὰν ἐν Fahlun. Ἡμέραν τινὰ, καθ' ἣν εἰργάζετο ν' ἀποκαταστήσῃ συγκοινωνίαν μεταξὺ δύο φρεάτων ὀρυκτῶν, εὑρέθη πτῶμα νέου τινὸς μὴ φθαρὲν παντελῶς καὶ ἐμπεποτισμένον ὑπ' ἀσφαλτωδῶν οὐσιῶν. Οἱ χαρακτῆρες τοῦ πτώματος παρ' οὐδενὸς ἀνεγνωρίσθησαν. Ἀνεμνήσθησαν δὲ μόνον ὅτι ἡ καταστροφὴ καθ' ἣν εἶχε καταχωσθῇ, ἐχρονολογεῖτο ἀπὸ ἡμίσεως αἰῶνος καὶ πλέον. Εἶχον δὲ παύσει ἤδη αἱ ἔρευναι τῶν περὶ τούτου πληροφοριῶν, ὅτε πάραυτα γυνή τις ὑπέργηρως παρέστη ἐπὶ βακτηριῶν στηριζομένη καὶ πλησιάσασα πρὸς τὸ μουμιωθὲν ἐκεῖνο πτῶμα, ἀνεγνώρισεν ἐκεῖνον, πρὸς ὃν εἶχον ὑποσχεθῇ αὐτὴν πρὸ πεντήκοντα καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν καὶ ῥιφθεῖσα ἐπὶ τοῦ δυσκάμπτου σώματος, παρεμφέροντος ὀρειχαλκίνῳ ἀγάλματι, κατέβρεξεν αὐτὸ διὰ τῶν δακρύων αὐτῆς, ἐκδηλώσασα θορυβώδη χαράν· διότι, πρὶν ἡ εἰς τὸν τάφον κατέλθῃ, ἐπανεῖδε τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀρχαίας αὐτῆς συμπαθείας. Ὁποίαν ἀληθῶς ἐντύπωσιν ἐπέφερε τοῖς παρισταμένοις ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὅστις ἀπὸ τοσούτου χρόνου εἶχε διατηρήσει ἅπασαν, τῆς νεότητος τὴν ὄψιν, παραβαλλόμενος πρὸς ταύτην τὴν ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ἐτῶν κυρτωθεῖσαν γυναῖκα, ἧς ὁ ἔρως εἶχε διατηρήσει τὴν ζέσιν τῆς πρώτης ἡμέρας!—Ἡ δὲ φαντασία ἀπόλλυσι πᾶν μέτρον καὶ σταθμόν· ἡ θέλησις δὲν ἄρχει πλέον τῶν τῆς ζωῆς λειτουργιῶν· «ἐνταῦθα, ἀνακράζει ὁ Ῥωμαῖος παρὰ τὸ πτῶμα τῆς Ἰουλίας, ἐνταῦθα ἐπιθυμῶ νὰ συμπήξω τὸ ἐνδιαίτημά μου μετὰ τῶν συντρόφων σου ἤδη καταστάντων σκωλήκων... ὦ ἐρωμένη μου, ὦ σύζυγέ μου! ὁ θάνατος, ὅστις ἐξεμύζησε τὴν τῆς πνοῆς σου ἀμβροσίαν, δὲν ἔσχεν ἰσχὺν ἐπὶ τῆς καλλονῆς σου, ἥτις διαλάμπει ἔτι ἐπὶ τῶν φοινικῶν χειλέων σου, ἐπὶ τῶν ῥοδοβαφῶν παρειῶν σου, ἐφ' ὅλων τῶν χαρακτήρων σου. Ὁ θάνατος δὲν σὲ κατέκτησεν ὅλην!» — «Ἕλκομαι πρὸς σέ, γράφει ἡ δεσποινὶς de Lespinasse πρὸς τὸν K. Guibert, ὑπὸ θελγήτρου τινὸς, ὑπ' αἰσθήματος, ὅπερ ἀποτροπιάζομαι, ἀλλ' ὅπερ ἔχει τὴν ἰσχὺν τῆς κατάρας καὶ τοῦ εἱμαρμένου.» Ὁ Ἄγγλος ποιητὴς Keats ἀποθνήσκων ἐκ φθίσεως ἔγραφε πρὸς φίλον τινά. «Εἰμὶ ἐν καταισχύνῃ, ἐν ᾗ γυνὴ, ὡς γυνὴ δὲν ἔχει ἐπ' ἐμοῦ μεῖζον κράτος, ἢ ὅσον δένδρον, ἢ λίθος, καὶ ὅμως ἡ ἰδέα, ὅτι ἐγκαταλείπω τὴν Ξ.. ὑπερβαίνει πᾶν ὅ,τι τρομερὸν ὑπάρχει. Σταθερῶς διακρίνω τὴν μορφὴν αὐτῆς, ἥτις σταθερῶς γίνεται ἄφαντος.» Τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονὸς ἀνάγεται εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν φαντασμάτων (hallucinations) συνεχομένην μετὰ τῆς ἱστορίας τῶν ἐκστάσεων, λίαν συνεχῶν ἐν τῇ μοναστικῇ ζωῇ· τοσοῦτόν ἐστιν ἀληθὲς, ὅτι ὁ ἔρως, ἔστω καὶ αὐτὸς ὁ πνευματικὸς καὶ θεσπέσιος, ὁπόταν δὲν διατηρῆται ἐν τοῖς τοῦ λογικοῦ ὁρίοις, μεταβάλλεται εἰς εἶδος μονομανίας, ἐπικινδυνου διὰ τὴν ὁλοσχέρειαν τῶν λειτουργιῶν, καθὼς ἐν τοῖς ἑξῆς φανήσεται.

[1] Ἡ ζωὴ ἐν τῷ συνόλῳ τῶν φαινομένων αὐτῆς διακρίνεται φυσιολογικῶς εἰς δύο βαθμοὺς, ὧν ὁ μὲν λέγεται φυτικὴ ζωὴ, συνισταμένη εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῆς ὕλης, ἐξ ἧς θρέψις καὶ ἀνάπτυξις, καὶ τὴν παραγωγὴν, ἐξ ἧς διάδοσις τοῦ εἴδους· αἴτινές εἰσι τῶν φυτῶν ἰδιότητες, ὁ δὲ δεύτερος καὶ τελειότερος ζωϊκὴ ζωὴ καλούμενος περιλαμβάνει ἐκτὸς τῶν εἰρημένων ἰδιοτήτων τῶν φυτῶν καὶ τὴν κίνησιν, τὴν αἴσθησιν ἄτινά εἰσι ἰδιότητες ἀποκλειστικαὶ τῶν ζώων. Ἐπειδὴ δὲ τῆς τε φυτικῆς καὶ τῆς ζωϊκῆς ζωῆς τὰ φαινόμενα τελοῦνται δι' ἰδίων ὀργάνων, διὰ τοῦτο ἐν τῇ φυσιολογίᾳ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα καλοῦνται διὰ τοῦ γενικοῦ ὀνόματος ἐνόργανα ἢ ὀργανικὰ ὄντα πρὸς διάκρισιν τῶν λοιπῶν, ἅτινα καλοῦνται ἀνόργανα (ὀρυκτὰ κλ.) Καὶ ὄργανα μὲν τῆς φυτικῆς ζωῆς παρὰ τοῖς ζώοις (καὶ τῷ ἀνθρώπῳ) εἰσὶ τὰ πεπτικὰ, τὰ κυκλοφορικὰ καὶ ἀναπνευστικὰ, τὰ οὐροποιητικὰ καὶ γεννητικὰ ζωογονούμενα ὑπὸ τοῦ μεγάλου συμπαθητικοῦ, τῆς δὲ ζωϊκῆς ζωῆς τὸ ὀστεομυϊκὸν σύστημα, τὰ αἰσθητήρια ὄργανα κλ. ἅπαντα ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ ἐκπορευομένων νεύρων ὑποκείμενα. Ὁ δ' ἐγκέφαλος ἀποτελεῖ τὴν ἕδραν τοῦ διανοητικοῦ καὶ τῆς λοιπῆς ζωῆς τὴν ἀρχικὴν αἰτίαν. (Σ. Μ.)

[2] Τὸ μέγα συμπαθητικὸν ἐστι σύνολον νευρικῶν γαγγλίων σύστημα, τεθειμένον ἑκατέρωθεν τῆς σπονδυλικῆς στήλης ἐν ταῖς σπλαγχνικαῖς κοιλότησιν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς μέχρι τοῦ κόκκυγος, σύστημα γαγγλίων συνδεομένων διὰ νευρικῶν χορδῶν. Ἐκ τῶν γαγγλίων τούτων ἐκπορεύονται τοῦτο μὲν νευρικὰ νημάτια ἐσωτερικὰ καλούμενα, ἅτινα εἰς τὰ ὄργανα τῆς φυτικῆς ζωῆς διακλαδίζονται, ὡς εἴρηται, σχηματίζοντα πλέγματα νευρικὰ, τοῦτο δὲ νευρικὰ νημάτια ἐξωτερικὰ, ἢ ἀναστομωτικὰ ὀνομαζόμενα δι' ὧν τὸ μέγα συμπαθητικὸν συγκοινωνεῖ μετὰ τῶν ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ ἐκπορευομένων καὶ τὰ ὄργανα τῆς ζωϊκῆς ζωῆς ζωογονούντων νεύρων. (Σ. Μ.)

Ἡ διάνοια χαράττει τὸ ἰχνογράφημα τῆς ζωῆς, τὸ δὲ πάθος ἐπιπροσθέτει τὸν χρωματισμόν· ὁπόταν τὸ πάθος ᾖ εὐτυχὲς, ὁ χρωματισμός ἐστι λαμπρὸς καὶ φαιδρὸς, ἡ ὕπαρξις ἔχει τὸ θέλγητρον φωτεινοῦ ἔαρος, συχνότερον δὲ τὸ πάθος ἐστὶ λυπηρὸν, καὶ τότε ὁ χρωματισμὸς, ὃν δίδει εἰς τὴν εἰκόνα τῆς ζωῆς, ἐστὶ ζοφερός. Ἡ δὲ μελαγχολία ἐςὶν ἐξ ἐκείνων τῶν παθῶν, ἅτινα ἀποζοφοῦσι τὰς ἡμέρας τοῦ ἀνθρώπου· ὑπάρχει δὲ μελαγχολία τις, ἥτις πράγματί ἐστιν εἶδος παραφροσύνης, καὶ ἦν οἱ φρενολόγοι συνεχῶς ἀπαντῶσι· χαρακτηρίζεται δὲ αὕτη ὑπὸ ἀνιάτου λύπης, ἀκρατήτου ἀνάγκης πρὸς τὴν μοναξίαν, ἀπολύτου ἀπραξίας καὶ πίςεως πρὸς πλῆθος φανταστικῶν δυστυχημάτων, ὑπὸ τῶν ὁποίων ὁ πάσχων ἀπαύστως παρενοχλεῖται. «Τὸ σῶμά μου ἐστὶ καίουσα ἑστία, ἔγραφε μελαγχολικός τις πρὸς τὸν ἰατρὸν αὐτοῦ, τὰ νεῦρά μου διάπυροι ἄνθρακες, τὸ αἷμά μου ζέον ἔλαιον, ὁ ὕπνος ἐντελῶς ἀπὸ τῶν βλεφάρων μου ᾤχετο, πάσχω μαρτύριον.» «Στεροῦμαι νοημοσύνης καὶ αἰσθητικότητος, ἔγραφεν ἕτερος, δὲν αἰσθάνομαι οὐδὲν, δὲν βλέπω, δὲν ἀκούω, δὲν ἔχω οὐδεμίαν ἰδέαν, δὲν αἰσθάνομαι τοπαράπαν οὔτε εὐαρέσκειαν, οὔτε δυσαρέσκειαν, πᾶσα πρᾶξις, πᾶσα αἴσθησις μοὶ εἶνε ἀδιάφορος. Εἰμὶ ἠλίθιον ζῶν, ἀνίκανον ν' ἀντιλαμβάνηται, νὰ αἰσθάνηται, νὰ ἐνθυμῆται, νὰ θέλῃ, νὰ κινῆται.» Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μελαγχολίας νόσος καὶ οὐχὶ πάθος ὂν, ἐστὶν εἶδος παραφροσύνης λίαν συγγενοῦς πρὸς τὰς ἀλλοκότους ἐκείνας τοῦ νοὸς ἀποπλανήσεις, ἅστινας ἐκάλεσαν λυκανθρωπίαν, λυπομανίαν κλ.

Ἡ ἀληθῶς παθητικὴ μελαγχολία ἐςὶν αὐτὸ τὸ ἐσκεμμένον, τὸ βαθὺ καὶ λυπηρὸν αἴσθημα ἕνεκα τῶν ἀτελειῶν τῆς ἡμετέρας φύσεως καὶ τῆς τοῦ ἡμετέρου βίου ματαιότητος, ὅπερ καταλαμβάνει ψυχάς τινας, βασανίζει, ἀπελπίζει αὐτὰς καὶ ἀποκαθιστᾷ τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν διηνεκῆ στεναγμόν. Ἐστὶ τὸ αἴσθημα, ὅπερ ἐκφράζει ὁ πρᾶος Βιργίλιος, λέγων, ὅτι πανταχοῦ εἰσὶ δάκρυα (sunt lacrymae rerum), ἡ ζοφερὰ καὶ κατηφὴς μέριμνα ἡ ἀποπλανῶσα τὸν Ἄμλετον, ἐστὶν ἡ φαντασιώδης τοῦ Πασχὰλ ἀπελπισία, ἡ μαραίνουσα τὸν Oberman καὶ René θλῖψις, ὁ πικρὸς καὶ σπαρακτικὸς τοῦ Childe-Harold ὀδυρμὸς, ἡ ἔξοχος βαρυθυμία τοῦ Manfred, ἐστὶν ἡ ἀνησυχία καὶ τὸ βασανιστήριον ἄπερ ἡ γλυφὶς τοῦ Albert Dürer καὶ ἡ γραφὶς τοῦ Feti παρέστησαν εἰς παθητικὰς σελίδας. Ἡ μελαγχολία, οὕτως ὁριζομένη, ἐςὶν ἐν τῷ βάθει τῆς καρδίας ἀπάντων τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες θεωροῦσι φιλοσοφικῶς τὸ εἱμαρμένον καὶ ἐνταῦθα μόνον ἀναζητητέον τὸν λόγον τῆς κατηφοῦς διαθέσεως, ἥτις διακρίνει ἅπαντας σχεδὸν καὶ ἣν μαρτυροῦσι τὰ βιβλία, ἐν οἷς ἀφηγοῦνται τὴν ἱστορίαν τῶν ταραχῶν τῆς ψυχῆς αὐτῶν· διότι, ἂν ἡ τοιαύτη διάθεσις ἐπήγαζεν ἐκ τῶν συνήθων τῆς ζωῆς δυστυχημάτων, τῶν ταλαιπωριῶν, τῆς ἀθλιότητος, τῆς ἀπάτης, θὰ ἦν καταληπτὴ δι' ἀνθρώπους, οἷος ὁ Swift, ὁ Rousseau, ὁ Shelley, ὁ Leopardi· ἀλλ' ὅταν ἀπαντᾷ τις αὐτὴν παρ' ἀνθρώποις εὐποροῦσιν, ὡς ὁ Byron, Goethe, Lamartine, Alfred de Vigny, βιάζεταί τις ν' ἀναγνωρίσῃ, ὅτι αὕτη παρὰ ταῖς εὐγενέσι ψυχαῖς ἔχει ὡς αἰτίαν τὴν λύπην, ὅτι δὲν δύνανται νὰ κατασβέσωσι τὴν κατατρύχουσαν αὐτοὺς ἰδεώδη δίψαν[1]. Τοιαύτη ἐστὶν ἡ μελαγχολία, ἣν ἠδύνατό τις ν' ἀποκαλέσῃ φιλοσοφικήν.

Ἐκτὸς τοῦ εἴδους τούτου τῆς μελαγχολίας ὑπάρχει καὶ ἕτερον, πηγάζον ἀπὸ αἰτίων, κάλλιον ὡρισμένων, δηλονότι ὑπὸ ταλαιπωριῶν καὶ θλίψεων ἠτιολογημένων. Τὰ δυστυχήματα, αἱ φιλόδοξοι μέριμναι, αἱ τοῦ ἔρωτος ἀπάται εἰσὶ συνήθεις αἰτίαι τοῦ εἴδους τούτου τῆς λύπης, ἥτις ἐνεργητικωτέρα τῆς καθαρῶς φιλοσοφικῆς ἐπιφέρει συνεχῶς βαρυτάτας ὀργανικὰς διαταράξεις.—Ὁ Albert Dürer ἀποθνήσκει ἐκ τῆς λύπης, ἣν προξενεῖ αὐτῷ ἡ σύζυγος· ὁ Κέπλερος τελευτᾷ θῦμα τῶν πικριῶν, ἃς ἡ εἱμαρμένη ποτίζει αὐτόν. Ὁ δὲ ἀτυχὴς ἔρως ἐστὶν ἡ συχνοτέρα πηγὴ τοῦ εἴδους τούτου τῆς μελαγχολίας. Ἐκ τούτου κατατήκεται καὶ καταβλίβεται ἡ δεσποινὶς de Lespinasse· ὑπὸ τούτου ταράττεται καὶ βασανίζεται ἡ ἁγνὴ ψυχὴ τῆς Paméla· οὗτος φονεύει τὴν ὡραίαν γενναίαν Θωμασίνην Σπινόλα, ὅταν μανθάνῃ τὴν ἀσθένειαν τοῦ IB'. Λουδοβίκου καὶ

[1] What from this barren being do we reap
Our senses narrow, and our reason frail,
Life short, and truth a gem which loves the deep.
(Child-Harold, IV, XCIII.)

τὴν κυρίαν Καρολίναν Lamb κατὰ τὴν ἐκ τῆς κηδείας τοῦ Λόρδου Βύρωνος ἐπάνοδον. Αἱ δύο αὗται γυναῖκες εἶχον ζήσει ἐπὶ μακρὰ ἔτη, διατηροῦσαι ἐν τῷ βάθει τῆς καρδίας, ἡ μὲν τὴν καρτερικὴν ἀπελπισίαν ἀδυνάτου ἔρωτος, ἡ δὲ τὴν πικρὰν μνήμην ἔρωτος καταφρονηθέντος, ἀλλ' οὔτε ἡ μὲν οὔτε ἡ δὲ ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιζήσωσιν ἐκ τῆς λύπης, ὅτε εἶδον τὸ ἀντικείμενον τοῦ ἔρωτος αὐτῶν ἐκλείψαν. Ὑπάρχουσι δὲ περιστάσεις, καθ' ἃς ἡ ἀντίστασις δὲν διαρκεῖ ἐπὶ τοσοῦτον μακρὸν χρόνον καὶ καθ' ἃς αἱ ἐκ τοῦ πάθους καταστροφαὶ εἰσὶ τοιαῦται, ὥστε ὁ ὀργανισμὸς ἀποσυντίθεται μετὰ δεινῆς ταχύτητος. Ἀληθῶς οὐδαμῶς σπανία ἐστὶν ἡ πρόσκλησις ἰατροῦ παρὰ πάσχοντι, ὃν ἡ θλῖψις καὶ ὁ μαρασμὸς φθίνουσι καὶ παρ' ᾧ ἡ ἀσθένεια εὐδεμίαν αἰτίαν ὀργανικὴν καταληπτὴν ἔχει καὶ ὅμως τὰ φάρμακα ἄνευ ἀποτελέσματος μένουσιν, ὁ δὲ πάσχων δὲν ἐκμυστηρεύεται καὶ συχνότερον μάλιστα συγκαλύπτει τὸ μυστήριον τοῦ πάθους αὐτοῦ. Ὅθεν ὁ ἰατρὸς ὀφείλει ἀείποτε ν' ἀναζητῇ μετὰ προσοχῆς, ἂν μὴ ὑπάρχῃ τι πάθος τῆς ψυχῆς, διατηροῦν τὴν διατάραξιν τῶν λειτουργιῶν καὶ ἀποκαθιστῶν τὰ φάρμακα ἀνωφελῆ· διότι ὡσεπιτοπλεῖστον ὑπάρχει. Οὕτως ὁ Ἐρασίστρατος διεῖδε τὸν ἔρωτα τοῦ Ἀντιόχου πρὸς τὴν Στρατονίκην, τὴν μητρυιὰν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Βοκκάκιος διηγεῖται ἐπίσης, ὅτι ἰατρός τις ἀνεκάλυψε κατὰ τύχην τὸ σκοτεινὸν μεῖναν ἀληθὲς αἴτιον τῆς νόσου νέου τινός, παρατηρήσας τὴν ταχύτητα τοῦ σφυγμοῦ, τὴν ἐπιγενομένην ἐκ τῆς ἐπελεύσεως τῆς νέας ἐξαδέλφης τοῦ πάσχοντος. Συμβαίνει δὲ συνεχῶς, ὁ μελαγχολικὸς νὰ καταντᾷ ἀνίκανος νὰ ὑποστῇ τὴν λύπην καὶ νὰ περιμένῃ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου· τοιαύτη ἐστὶν ἡ ἀρχὴ τῆς αὐτοκτονίας. Ἡ ἱστορία τῆς ἰατρικῆς καὶ ἡ φιλολογία εἰσὶ πλήρεις διηγήσεων αὐτοχειριῶν ἐπιπλάστων ἢ πραγματικῶν προξενηθεισῶν ὑπὸ δυστυχῶν παθῶν. Καί τοι δὲ θαυμάζομεν τὸ ἐπαγωγὸν καὶ δραματικὸν τὸ ἐν τοῖς διηγήμασι τούτοις περιεχόμενον, οὐδὲν ἧττον ἀναγνωρίζομεν, ὅτι ἡ αὐτοκτονία ἐστὶν ἀείποτε νοσηρᾶς φύσεως, ἔχουσα ὡς αἰτίαν ὁλοχερῆ τοῦ ἐνστίκτου τῆς διατηρήσεως ἀποπλάνησιν, καὶ ἐπειδὴ τοῦτο ἐδράζει ἐπί τινα τοῦ ἐγκεφάλου μοῖραν, δύναταί τις νὰ βασισθῇ νὰ τοποθετήσῃ τὴν αἰτίαν τῆς αὐτοχειρίας ἔν τινι ἐγκεφαλικῇ ἀπορρανώσει οὐχὶ ἀμέσῳ ἀλλὰ μᾶλλον ἢ ἧττον ταχέως παρεσκευασμένῃ ὑπὸ γενικωτέρων ἀλλοιώσεων.

Ἀνάλογοι ἀλλοιώσεις ἐπιγίνονται ἐν μακρῷ χρόνῳ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς μνησικακίας, τοῦ μίσους καὶ τῆς ὀργῆς. Ἡ μνησικακία ἐστὶ λαθραῖον πάθος, παρασκευάζον ἐν σιγῇ τὰ σχέδια αὐτοῦ, τὸ μῖσός ἐστι σιγηλὸν ἢ ἐκρήγνυται δι' ἀρῶν, ἡ δὲ ὀργὴ ἀναφαίνεται κατὰ παροξυσμούς. Καὶ ἐνῷ ἡ μὲν μνησικακία ἐπιφέρει δυσφορίαν, τὸ δὲ μῖσος λύπην, ἡ δὲ ὀργὴ κατάθλιψιν, ἡ ἐκδίκησις προξενεῖ εἶδος εὐχαριστήσεως· ταύτην παραβάλλουσι πρὸς τὸ αἴσθημα τῆς δίψης, ἵνα ἐκφράσωσι συνάμα πόσον δεσπόζον πάθος ἐστὶ καὶ πόσον εὐχάριστος ἡ ἱκανοποίησις αὐτοῦ. Οἴμοι! ἀληθῶς, ὁπόταν ἡ ὀργὴ καὶ ἡ ὁρμὴ τῆς ἐκδικήσεως οἰδαίνωσι τὰς φλέβας, φλογίζωσι τὸ πρόσωπον, καθιστῶσι τοὺς βραχίονας δυσκάμπτους, κάμνωσι νὰ σπινθηροβολῇ ὁ ὀφθαλμὸς[1], ἀποπλανῶσι τὸ πνεῦμα καὶ ὠθοῦσι τὸν ἄνθρωπον εἰς πράξεις συνεχῶς ἐγκληματικὰς, ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται εἶδος εὐχαριστήσεως, ἥτις ὅμως δὲν διαρκεῖ πολὺ, καὶ ἡ παροδικὴ τῶν δυνάμεων ἐξέγερσις παρακολουθεῖται ὑπὸ βαθείας καταθλίψεως, ἧς

[1] Εἰς τὰς εὐφυεῖς μελέτας αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἐκφράσεως τῶν συγκινήσεων ὁ Darwin ἐσημείωσε χαρακτῆρά τινα τῆς φρίκης, τῆς μανίας, τῆς ὀργῆς, ὅστις ἐλλείπει μὲν παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ, φαίνεται δὲ γενικὸς παρὰ τοῖς ζώοις, τουτέστι τὴν ἀνόρθωσιν καὶ τὴν ἔγερσιν τῶν τριχῶν, ἢ τῶν πτερῶν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο, ἀνάλογον τῇ παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ φρικιάσει, δὲν παράγεται μόνον ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν παθητικῶν συγκινήσεων, ἀλλὰ δύναται νὰ ἔχῃ ὡς αἰτίαν τὸ ψῦχος. Ὁ K. Darwin ἐξήγεῖ τὴν φρικίασιν ταύτην διά τινος ἐπιδράσεως τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἐπὶ τῶν ἀνορθωτικῶν τῶν τριχῶν (arrectores pili), τουτέστι μικρῶν μυῶν δερμικῶν, οὓς ὁ Kœlliker ἀνεκάλυψεν ἐσχάτως περὶ τοὺς ἀδενίσκους, ὅθεν φύονται αἱ τρίχες καὶ τὰ πτερά. Ὁ τῶν μυῶν τούτων λοιπὸν ἐρεθισμὸς, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἐστι μέγιστος ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σώματος, καὶ ὧν αἱ κινήσεις δὲν ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς βουλήσεως, φαίνεται, ὅτι ἐπιφέρει διὰ τῆς κατ' ἀντανάκλασιν γινομένης συστολῆς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἀνόρθωσιν καὶ ἥτις παρὰ τοῖς ζώοις ἐστὶ τὸ χαρακτηριστικὸν σημεῖον τοῦ τρόμου, τῆς παραφορᾶς καὶ τῆς ὀργῆς. (Σ. Σ.)

τὰ ἀποτελέσματα, ἐὰν συνεχῶς ἐπαναλαμβάνωνται, δὲν διαφέρουσι τῶν τῆς ὑπερβαλλούσης μνησικακίας, ἢ τοῦ συνεχοῦς μίσους. Ὁ παραφερόμενος ὑπὸ τῆς ὀργῆς ἄνθρωπός ἐστιν ὑποκείμενος εἰς ταχεῖαν τῶν ὀργάνων ἀλλοίωσιν, ἂν δὲν ἀποθάνῃ ἔν τινι ἐξάψει ὀργῆς.

Ὁ ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν ἐπελθὼν θάνατός ἐστιν ἱκανῶς συχνός. Ὁ Σύλλας, ὁ Οὐαλεντινιανὸς, ὁ Νερούας, ὁ Veneslas, ὁ ἐκ Βαυαρίας Isabeau ἀπέθανον ἕνεκα παροξυσμοῦ ὀργῆς. Τὰ χρονικὰ τῆς συγχρόνου ἰατρικῆς περιέχουσι πολλὰς παρατηρήσεις θανατηφόρων συμβάντων, ἐπακολούθων βιαίων διασείσεων τοῦ ἐγκεφάλου ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πάθους. Τὰ συμβάντα ταῦτά εἰσι συνήθως συμφορήσεις τῶν πνευμόνων καὶ τοῦ ἐγκεφάλου· ἀλλ' αἱ ἀπολήξεις αὗταί εἰσιν ἐξαιρετικαί· ἐν γένει δὲ τὰ πάθη τοῦ μίσους καὶ τῆς ὀργῆς καταστρέφουσι τὸν ὀργανισμὸν διὰ τρόπου βραδέος μὲν, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἀσφαλοῦς καὶ βεβαίου.

Τίς λοιπόν ἐστιν ἡ ἀλληλουχία τῶν νοσηρῶν τούτων φαινομένων, ὧν ὁ ἀτυχὴς ἔρως, ἡ ἐψευσμένη φιλοδοξία, τὸ μῖσος, ἡ ὀργή εἰσιν ἡ πηγὴ καὶ ἄτινα ἀπολήγουσιν εἴτε εἰς βαρέα χρόνια νοσήματα, εἴτε εἰς θάνατον ἢ αὐτοχειρίαν; Τὸ πᾶν φαίνεται ἀρχόμενον ἐξ ἀλλοιώσεως τῶν ἐγκεφαλορραχιτικῶν κέντρων· ὁ δὲ συνεχὴς ἐρεθισμὸς τούτων ὑπὸ τῆς συγκινήσεως, ἀείποτε παρούσης, ἐπιφέρει παράλυσιν τῆς κεντρικῆς νευρικῆς οὐσίας καὶ ἐμβάλλει οὕτως εἰς κίνδυνον τὴν ἀκεραιότητα τῶν σχέσεων τῆς οὐσίας ταύτης μετὰ τῶν εἰς τὰ διάφορα ὄργανα διακλαδιζομένων νεύρων, ἅτινα ἐξασθενοῦσι τότε, ἀλλοιοῦνται μικρὸν κατὰ μικρὸν καὶ αἱ μεγάλαι λειτουργίαι δὲν βραδύνουσι νὰ διακινδυνεύωσιν. Ἡ καρδία καὶ οἱ πνεύμονες παύουσι νὰ ἐνεργῶσι κατὰ τὸν φυσικὸν ῥυθμὸν, ἡ κυκλοφορία καθίσταται ἀκανόνιστος καὶ ἄτονος, ἡ ὄρεξις ἀπόλλυται, ἡ ποσότης τοῦ ἐκπνεομένου ἀνθρακικοῦ ὀξέος[1] ἐλαττοῦται καὶ αἱ τρίχες λευκαίνονται ἕνεκα τῆς διακοπῆς τῆς ἐκκρίσεως τῆς χρωματιστικῆς οὐσίας (pigmentum). Ἡ γενικὴ δὲ αὕτη διατάραξις τῆς θρέψεως καὶ κατ' ἀλληλεγγύην τῶν ἐκκρίσεων συνοδεύεται ὑπὸ ἐλαττώσεως τῆς θερμοκρασίας τοῦ σώματος καὶ ὑπὸ ἀναιμίας. Οἱ μῦς μαραίνονται, ὁ ὀργανισμὸς ἀποκαθίσταται ἧττον ἱκανὸς ν' ἀνθίσταται εἰς τὰς νοσηρὰς αἰτίας· συγχρόνως καὶ ἀκολούθως ἕνεκα ἀντηχήσεως ἁπασῶν τούτων τῶν ἐπὶ τοῦ ἐγκεφάλου διαταράξεων, αἱ ψυχικαὶ δυνάμεις ἀμβλύνονται, ἢ διαστρέφονται καὶ ὁ πάσχων πίπτει εἰς μαρασμὸν, μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπιβαρυνόμενον καὶ ἐπιπλεκόμενον ὑπὸ φοβερῶν συμπωμάτων· ὑπὸ τὰς περιστάσεις δὲ ταύτας ἀποθνήσκει, ἢ αὐτοκτονεῖ.

Δύο δὲ ὄργανα συχνῶς προσβάλλονται κατ' ἴδιον καὶ χαρακτηριστικὸν τρόπον εἰς τὴν πορείαν τῆς παθολογικῆς ταύτης ἀναπτύξεως, ἤτοι ὁ στόμαχος καὶ τὸ ἧπαρ· αἱ ἐπὶ τῆς ἐνεργείας τῶν νεύρων ἐπερχόμεναι μεταβολαὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς διασείσεως τοῦ ἐγκεφάλου προκαλοῦσιν ἀληθῶς διατάραξιν τῆς εἰς τὸ ἧπαρ κυκλοφορίας τοῦ αἵματος τοιαύτην, ὥστε ἡ χολὴ, εἰς μείζονα ποσότητα ἐκκρινομένη, ἀπορροφᾶται ὑπὸ τὸν αἱματοφόρων ἀγγείων εἰς τὸ αἷμα ἀντὶ νὰ ἐκχῆται εἰς τὴν χοληδόχον κύστιν καὶ οὕτως ἐπέρχεται ὁ καλούμενος ἴκτερος, καθ' ὃν τὸ δέρμα γίνεται ὠχρὸν, εἶτα κίτρινον ἕνεκα τῆς ἐν τῷ αἵματι ὑπάρξεως τῶν χρωματιστικῶν τῆς χολῆς ὑλῶν. Ἡ ἀλλοίωσις αὕτη τοῦ ἥπατος συνήθως λίαν βραδέως ἀναπτύσσεται, ἀλλ' ὅμως ἐνίοτε ἀνεφάνη ὁ ἴκτερος σχεδὸν αἰφνιδίως ἐπελθών. Ὁ Villeneuve ἀναφέρει τὸ γεγονὸς δύο νέων, οἵτινες ἔν τινι φιλονεικίᾳ ἔλαβον τὸ ξίφος εἰς τὴν χεῖρα, πάραυτα δὲ ὁ εἷς τούτων ἐγένετο ἰκτερικὸς, ὁ δ' ἕτερος ἔντρομος ἐπὶ τῇ μεταβολῇ ταύτῃ ἄφησε νὰ πέσῃ τὸ ὅπλον ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ. Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ὁμιλεῖ περὶ ἱερέως τινὸς, ὅστις κατέστη ἰκτερικὸς, ἰδὼν κύνα λυσσῶντα νὰ ἐπιπέσῃ κατ' αὐτοῦ. Ὅπως ποτ' ἂν ᾖ, αἱ δυσάρεστοι τῆς ψυχῆς παθήσεις λογίζονται ὡς παραγωγικὰ τῶν χρονίων τοῦ ἥπατος νοσημάτων αἴτια.

Ἡ δὲ κατάστασις τῆς πέψεως, λέγει συγγραφεὺς συγγράμματός τινος πρὸ ὀλίγων ἐτῶν δημοσιευθέντος[1], ὑπόκειται ἐντελῶς ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς κατα-

[1] Ὁ ἐκπνεόμενος ἀὴρ περιέχει ἐν φυσιολογικῇ καταστάσει ὀλιγώτερον μὲν ὀξυγόνον πολλῷ δὲ μείζονα ποσότητα ἀνθρακικοῦ ὀξέος, ἢ ὁ εἰσπνεόμενος. (Σ. Μ).

[1] Beau, πραγματεία περὶ δυσπεψίας.

στάσεως. Ὅταν ὁ ἐγκέφαλος ἢ ὑπὸ τῶν παθῶν κεκμηκὼς, δὲν ὑπάρχει, ἢ σχεδὸν δὲν ὑπάρχει ὄρεξις καὶ πέψις. Ἅπασαι δὲ αἱ αἰτίαι τῆς λύπης καὶ τοῦ τρόμου ἀλλοιοῦσιν ἐπίσης τὸν στόμαχον κατά τινα τρόπον μᾶλλον ἢ ἧττον βαθύν. Ἐν ἐπιδημίαις, κατὰ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους καὶ ἐν ἁπάσαις ἐν γένει ταῖς κοινωνικαῖς περιστάσεσι, καθ' ἃς ἐκτακτός τις κίνδυνος ἐπαπειλεῖ τοὺς ἀνθρώπους, αἱ δυσπεψίαι καθίστανται συχναὶ καὶ βαρεῖαι. Ἡ δὲ πάθησις αὕτη προεξέχει τὸ πλεῖστον ἐν τῷ μέσῳ τῶν διαφόρων συμπτωμάτων, τῶν συνοδευόντων τὴν κατάθλιψιν καὶ τὸν μαρασμὸν, ἅτινα ἕνεκα ἠθικῶν λυπῶν ἀναφαίνονται. Αἱ δ' ἄμεσοι παθολογικαὶ τῆς θρεπτικῆς διαστροφῆς συνέπειαι, ὧν ἡ δυσπεψία ἐστὶ τὸ κύριον σημεῖον, εἰσὶ φοβερώτατα καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἐνταῦθα ὀφείλει τις νὰ κατατάξῃ τὸν καρκῖνον· τοῦθ' ὅπερ ἐκίνησε τὸν Ἀντώνιον Dubois νὰ λέγῃ, ὅτι ἡ αἰτία τοῦ καρκίνου ἐστὶν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ.

Δ'.

Καθάπερ χορδὴ κραδαινομένη ἐπιφέρει τὸν κραδασμὸν χορδῆς παρακειμένης, οὕτω καὶ ἡ θέα πάθους τινὸς προκαλεῖ παρ' ἐκείνοις, οἵτινές εἰσι τούτου μάρτυρες πάθος ἢ τάσιν τινὰ πρὸς πάθος ὁμοταγές. Τὸ βρέφος πδ. χ. ἀποκρίνεται ὁρμεμφύτως διὰ μειδιάματος πρὸς τὸ μειδίαμα τῆς μητρὸς αὐτοῦ καὶ δυσχερὲς ἡμῖν καθίσταται νὰ παρατηρῶμεν μετὰ προσοχῆς τὴν εἰκόνα ἀνθρώπου μειδιῶντος καὶ πρὸ πάντων νὰ παρατηρῶμεν, ὅτι αὐτὸς μειδιᾷ, χωρὶς νὰ λάβωμεν καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ὁμοίαν τινὰ ἔκφρασιν· διότι, ὡς λέγει ὁ κ. Λέων Dumont, ἐστὶν ἀδύνατον ἡμῖν νὰ διαλογισθῶμεν τρόπον τινὰ ἐκφράσεως χωρὶς τὸ πρόσωπον νὰ ἔχῃ κλίσιν τινὰ νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τοῦτον κατά τινα βαθμὸν, πολλῷ δὲ μᾶλλον θέλομεν συμμορφωθῇ, ἐὰν, ἀντὶ νὰ διαλογιζώμεθα, βλέπωμεν αὐτόν· ἡ χάσμη, ὁ λύγξ, ὁ στεναγμὸς εἰσὶ μεταδόσιμα, ὥσπερ ὁ γέλως.

Τὰ πάθη λοιπὸν καλὰ, ἢ κακὰ εἰσὶ μεταδόσιμα. Ὁ Ἐσκυϊρόλης δὲ φαίνεται ὁ πρῶτος διακρίνας καὶ χαρακτηρίσας τὴν ἠθικὴν μετάδοσιν, ἣν ὁρίζει ἰδιότητα, ἣν κέκτηνται τὰ πάθη ἡμῶν νὰ διαγείρωσι παρὰ τοῖς μᾶλλον ἢ ἧττον παρεσκευασμένοις ὅμοια πάθη. Ἡ μετάδοσις τῶν καλῶν παραδειγμάτων ἐξ ἰσοῦ προφανὴς καὶ βέβαιόν ἐστιν, ὅτι ἡ λατρεία τῶν ἁγίων ὑπῆρξε τὸ δραστικώτερον καὶ συνετώτερον ἅμα μέσον, ὅπερ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἐφαντάσθη· δυστυχῶς ὅμως καὶ τὰ κακὰ πάθη οὐχ ἧττον εὑρίσκουσι μιμητάς· ἐν τούτοις δὲ ἡ μίμησίς ἐστιν τοσοῦτον ταχεῖα, τοσοῦτον πλήρης καὶ οἱονεὶ τοσοῦτον αὐτόματος, ὥστε πολλάκις φαίνεται ἀκράτητος. Σοφὸς δέ τις ψυχολόγος ἰατρὸς, πολλὰς ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἐσχάτως καταβαλὼν μελέτας, ὁ Κ. Prosper Despine ἀπέδειξε διὰ πολυαρίθμων παραδειγμάτων, ὅτι, ὁπόταν ἔγκλημά τι ὑπὸ δραματικῶν περιστάσεων περιβεβλημένον δημοσιευθῇ μετὰ κρότου, ἐπιγίνεται πάντοτε ἀριθμός τις ὁμοίων ἐγκλημάτων μετὰ βραχὺν χρόνον. Τὰ πνεύματα, ἅτινα αὐστηρὰ ἦθη καὶ χρηστὴ ἀγωγὴ δὲν προφυλάττουσι κατὰ τοῦ θελγήτρου τῶν ἀταξιῶν τούτων καὶ παρ' οἷς τὸ ἀποκεκομμένον πάθος ἀφορμὴν μόνον περιμένει, ὅπως ἀφυπνισθῇ, διεγείρονται καὶ ἐνθαρρύνονται ὑπὸ τοῦ θορύβου καὶ τοῦ πατάγου, ἅτινα περιβάλλουσι τὸν ἥρωα τοῦ δικαστηρίου. Οὐδὲν περιεργώτερον, θλιβερώτερον καὶ ὁριστικώτερον ὑπὸ ταύτην τὴν ἔποψιν τῶν στατιστικῶν τοῦ Κ. Despine. Νῦν μὲν ἴδιος δολοφονίας τρόπος, νῦν δὲ νέος τις δηλητηριάσεως τρόπος καὶ ἄλλοτε πρωτότυπον μέσον τοῦ ν' ἀπαλλαχθῇ τις πτώματός τινος, ταῦτα πάντα διεγείρουσιν ἀμέσως λυπηρὰς λογοκοπίας διαπραχθείσας ἐν ταῖς αὐταῖς περιστάσεσι. Βραχέως δ' εἰπεῖν ἅπασαι αἱ ἐγκληματικαὶ πράξεις, ἃς ὑποβάλλουσι τὸ μῖσος, ἡ ἐκδίκησις, ἡ πλεονεξία διεγείρουσι πάντοτε εἴς τινα ἄτομα ἁμιλλαν, ἥτις ὠθεῖ αὐτὰ νὰ διαπράξωσιν ὁμοίως. Ποῖον δὲ πρακτικὸν συμπέρασμα νὰ ἐξαγάγῃ τις ἐκ τούτου; ὅτι θὰ ἦν ὠφέλιμον ν' ἀπαγορευθῇ ἀπολύτως ἡ ἐν ταῖς ἐφημερίσι τοῦ λαοῦ δημοσίευσις τῶν ἐγκληματικῶν δικῶν εἴτε πραγματικῶν εἴτε φαντασιωδῶν καὶ ἡ παράστασις δραμάτων, ἐν οἷς ἡ πονηρία καὶ τὸ σκάνδαλον ἐκτίθενται εἰς τὴν νοσηρὰν περιέργειαν τῶν θεατῶν. Ἡ εὐχὴ, ἣν ὁ Κ. Despine ἐκφράζει πρὸς τοῦτο, ἐστὶν εὐχὴ πάντων τῶν ἰατρῶν καὶ ὑγιεινολόγων, δι' οὓς ἐστιν ἀποδεδειγμένον πλέον,

ὅτι συγγραφαί τινες καὶ θεάματα λογίζονται ὡς αἴτια ὁδηγοῦντα τοσούτους δυστυχεῖς εἰς τὴν εἱρκτὴν, εἰς τὸ νεκροσκοπεῖον, ἢ εἰς τὸ φρενοκομεῖον, διότι ὁπόταν σπείρῃ τις παραδείγματα βίας καὶ ἀταξίας, οὐδαμῶς ξένον ἐστὶ νὰ συγκομίζῃ κακουργήματα καὶ παραφροσύνην. Ὅθεν ἂς ὑποστηρίξωμεν ἰσχυρῶς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος εὐχὴν, ἣν ὁ K. Bouchut ἀνέγραψεν ὡς ἀξίωμα, λέγων, ὅτι, ἀντὶ νὰ βόσκωμεν τὸ δημόσιον διὰ διηγημάτων καὶ θεαμάτων τοσοῦτον ἐπικινδύνων διὰ τὴν γενικὴν ἀσφάλειαν, ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν εἶδος ἠθικοῦ λοιμοκαθαρτηρίου, ὅπως διαφύγωμεν ἅμα τῇ αὐτῶν ἐμφανίσει τὰς ἀταξίας, ὧν τὸ μόλυσμα δὲν δύναταί τις ν' ἀρνηθῇ σήμερον.

Ἐκτὸς τῆς τῶν εἰς τὸ ἔγκλημα ἀπολιγόντων παθῶν μεταδόσεως παρετηρήθη καὶ ἡ τῶν παθητικῶν καταστάσεων τῶν εἰς τὴν αὐτοχειρίαν ἀποτερματιζομένων. Αἱ τῆς αὐτοχειρίας ἐπιδημίαι εἰσὶ συχναὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Γνωστόν ἐστι τὸ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἀναφερόμενον παράδειγμα τῶν θυγατέρων τοῦ Μιλέτου. Τῆς μιᾶς τούτων ἀπαγχονισθείσης, ταχέως πολλαὶ τῶν φίλων αὐτῆς ἠὐτοκτόνησαν διὰ τῆς ἀγχόνης καὶ ὅπως κατασταλῇ ἡ φρικώδης τῆς μανίας πρόοδος, ἐδέησε νὰ ἐκδοθῇ διάταγμα νὰ ἐκτίθενται τὰ τῶν αὐτοχειριαζομένων πτώματα γυμνὰ ἐν τῇ πλατείᾳ. Ἀρχαῖος δέ τις τῆς Μασσαλίας ἱστορικὸς ὁμιλεῖ περὶ ἐπιδημίας τινὸς αὐτοχειρίας ἐπὶ τῶν νεανίδων τῆς πόλεως ταύτης ἐπισκηψάσης. Κατὰ τὸ 1793 μόνον ἡ τῶν Βερσαλλιῶν πόλις παρέχει τὸ θέαμα 1,300 ἑκουσίων θανάτων. Κατὰ δὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ παρόντος αἰῶνος ἡ ἐπιδημικὴ τῆς αὐτοχειρίας μανία ἔσχε μέγαν θυμάτων ἀριθμὸν ἐν Ἀγγλίᾳ, Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ, παρὰ τοῖς νεανίαις, οἵτινες ἕνεκα τῆς τῶν μελαγχολικῶν μυθιστορημάτων ἀναγνώσεως συνηνωμένης μετὰ τῆς καταχρήσεως τῶν προώρων ἡδονῶν εἶχον ἀηδιάσει τὴν ζωήν. Ἄλλη παραδοξοτέρα ἐπιδημία ἐστὶν ἡ τῆς παιδοκτονίας, ἐνσκήψασα εἰς Παρισίους περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος τούτου, ὅταν αἱ ἐφημερίδες ἐδημοσίευσαν τὸ περὶ τῆς ὑποθέσεως τῆς Cornier διήγημα. Ἡ κυρία αὕτη, κατειλημμένη ὑπὸ παιδοκτόνου μονομανίας, εἶχε φονεύσει τὸ ἑαυτῆς τέκνον εἰς περιστάσεις, αἵτινες προσέβαλον ἀριθμόν τινα μητέρων ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καί περ τιμιώταται καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν ἀγαπῶσαι, κατελήφθησαν ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ν' ἀπαλλαγῶσιν αὐτῶν· καὶ δὲν ἐνέδωκαν μὲν εἰς τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην, ἀλλ' ὁ πειρασμὸς διήγειρε σφόδρα τὴν τῶν ἰατρῶν ἔκπληξιν.

Δὲν θεωροῦμεν δὲ ἀπὸ σκοποῦ νὰ ἐπισυνάψωμεν εἰς τὰ περίεργα ταῦτα φαινόμενα καὶ τὰ τῆς νευρικῆς μεταδοσιμότητος γεγονότα, ἐφ' ὧν ὁ K. Bouchut εἵλκυσε πρό τινων ἐτῶν τὴν προσοχὴν τῶν ἰατρῶν. Πρὸ πολλοῦ ἦν γνωστόν, πρὸ πάντων δὲ ἀπὸ τῆς περιλαλήτου παρατηρήσεως τῶν ὑπὸ σπασμῶν παθόντων τοῦ κοιμητηρίου ἁγίου Μεδάρδου (Saint-Médard) ὅτι νευροπαθητικαί τινες καταστάσεις πολλαπλασιάζονται δι' ὁρμεμφύτου μιμήσεως· ἀλλ' ὁ K. Bouchut ἔδειξεν, ὅτι τὰ γεγονότα ταῦτά εἰσι κοινότερα, ἢ ὅσον ὑπετίθετο καὶ τὸ πόνημα, ἐν ᾧ περιέγραψεν αὐτὰ, ἐστὶ νέον καὶ δραματικὸν κεφάλαιον τῆς τοσοῦτον παραδόξου ἱστορίας τῶν τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἀποπλανήσεων. Ἐκ τῶν πρώτων τῶν ὑπὸ τοῦ K. Bouchut ἀναφερομένων περιστατικῶν ἐστι καὶ τόδε, παρατηρηθὲν ἐν Παρισίοις κατὰ τὸ 1848 ἐν ἐργοστασίῳ, ἔνθα 400 γυναῖκες εἰργάζοντο. Ἡμέραν τινὰ ἐργάτις τις ὠχριάσασα ἀπώλεσε τὰς αἰσθήσεις αὐτῆς καὶ ἔπεσε μετὰ σπασμῶν τῶν μελῶν καὶ συσφίγξεως τῶν σιαγόνων. Ἐν διαστήματι δύο ὡρῶν τριάκοντα τῶν γυναικῶν τούτων κατελήφθησαν ὑπὸ τῆς αὐτῆς παθήσεως. Τὴν τρίτην ἡμέραν ἑκατὸν δέκα καὶ πέντε ἦσαν προσβεβλημέναι, ἅπασαι τὰ αὐτὰ συμπτώματα παρουσιάζουσαι, τουτέστι κατελαμβάνετο ὑπὸ πνιγμονῆς μετὰ μυρμικιάσεως τῶν μελῶν, σκοτοδινίας, φόβου ἐπικειμένου θανάτου καὶ εἶτα ἀπώλλυον τὰς αἰσθήσεις αὐτῶν ἐν τῇ σπασμωδικῇ καταστάσει. Ὁμοία ἐπιδημία παρετηρήθη τῷ 1861 μεταξὺ τῶν νεανίδων τῆς ἐνορίας Montmartre, αἵτινες προητοιμάζοντο διὰ τὴν πρώτην μετάληψιν. Τὴν πρώτην τῆς ἀποχωρήσεως ἡμέραν τὴν πρωΐαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τρεῖς ἐξ αὐτῶν ἀπώλεσαν τὰς αἰσθήσεις αὐτῶν καὶ κατελήφθησαν ὑπὸ γενικῶν σπασμωδικῶν κινήσεων· τὴν δευτέραν ἡμέραν τὰ αὐτὰ συμπτώματα συνέβησαν εἰς τρεῖς ἄλλας νεάνιδας· ἡ πάθησις κατέλαβεν

ἄλλας τὴν ἐπιοῦσαν· τὴν τετάρτην ἡμέραν, τὴν τῆς πρώτης μεταλήψεως, τριάκοντα δύο κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν αὐτῶν προσβολῶν· τὴν πέμπτην ἡμέραν κατὰ τὸ ἅγιον χρίσμα δεκαπέντε κατὰ τὴν προσέγγισιν τοῦ ἀρχιερέως κατελήφθησαν ὑπὸ σπασμωδικοῦ τρόμου, ἐξέβαλον κραυγὴν καὶ ἔπεσαν ἀναίσθητοι, ὅτε ὁ ἀρχιερεὺς παρεσκευάζετο νὰ χρίσῃ αὐτάς. Οὕτως ἐν πέντε ἡμέραις τεσσαράκοντα νεάνιδες ἐπὶ ἑκατὸν πεντήκοντα ἐξεδήλωσαν τὰς αὐτὰς νευρικὰς διαταράξεις.

Αἱ διάφοραι ἀποπλανητικαὶ τῆς φαντασίας καταστάσεις, αἱ ἐκστατικαὶ καὶ σπασμωδικαὶ μεταδιδόμεναι καὶ διὰ τοῦ παραδείγματος πολλαπλασιαζόμεναι παριστῶσι μέγα πρόσωπον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ μεσαιῶνος, πρὸ πάντων δὲ ἐν ταῖς τῶν μοναχῶν τάξεσι. Μεγίστη δὲ ὑπάρχει ἀναλογία μεταξὺ τῶν διηγημάτων, ἅτινα ὑπὸ τῶν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους συγγραφέων μετεδόθησαν ἡμῖν πρὸς τὰς ὑπὸ τῶν σημερινῶν ἰατρῶν δημοσιευθείσας παρατηρήσεις. Ἀλλὰ τότε μὲν ἠρμήνευον τὰς νευροπαθείας ταύτας διὰ λόγων πνευματικῶν, σήμερον δὲν ἑρμηνεύουσιν αὐτὰς τὸ παράπαν. Πρὸς θεραπείαν δ'αὐτῶν μόνον ἠθικὰ μέσα ἔχομεν· τούτων δ' ἡ ἐπιτυχία διαδηλοῖ τὴν καθαρῶς νευρικὴν φύσιν τῶν παραδόξων τούτων παθήσεων. Διηγοῦνται, ὅτι ὁ Bœrhaave κατέπαυσε ἐπιδημίαν τινὰ ὑστερικῶν σπασμῶν ἔν τινι παρθεναγωγείῳ διὰ τῆς ἀπειλῆς, ὅτι θέλει καυτηριάσει διὰ τοῦ πεπυρακτωμένου σιδήρου τὰς νεάνιδας, αἵτινες ἤθελον λάβει προσβολάς. Δι' ἀναλόγων δὲ μεθόδων καὶ τεχνασμάτων καὶ οἱ νῦν ἰατροὶ προσπαθοῦσι νὰ νικήσωσι τὰ εἰς νοσηρὰς καταστάσεις ἐκφυλιζόμενα πάθη· προσπαθοῦσι δηλονότι νὰ ἐμπνεύσωσι τῷ πάσχοντι πάθος διάφορον τοῦ κατέχοντος αὐτὸν καὶ νὰ προσηλώσι τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἐπὶ ἀντικειμένων, οὐδεμίαν σχέσιν ἐχόντων πρὸς ἐκεῖνα, ἐν οἷς εἰσι βεβυθισμένοι.

Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἰατρικῆς, ἡ ἠθικὴ αὕτη θεραπευτικὴ ἀπαιτεῖ πολλῷ μείζονα δεξιότητα καὶ κρίσιν, ἢ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν συνήθων φαρμακευτικῶν ἰαμάτων. Οἱ δ' εἰς τὴν τέχνην τοῦ θεραπεύειν ταῦτα προοριζόμενοι νέοι οὐχὶ ἐν ταῖς ἡμετέραις τῆς ἰατρικῆς σχολαῖς δύνανται νὰ μανθάνωσι νὰ γνωρίζωσι καὶ νὰ θεραπεύωσι τὰ νοσήματα ἐκεῖνα, δι' ὧν ἡ ψυχὴ καταφθείρει τὸ σῶμα· ἡ θεραπευτικὴ τούτων ἐστὶν ἐμπειρικὴ γνῶσις πολλὴν μὲν τὴν σπουδήν, πολλὰς δὲ τὰς προσωπικὰς παρατηρήσεις ἀπαιτοῦσα καὶ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ὁποίας συντείνει ἐπίσης τὸ ν'ἀρύωνται ἀπὸ πηγῆς, λίαν παρημελημένης ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν, τουτέστι ἀπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων τῶν περὶ τούτων τῶν ζητημάτων συγγραψάντων. Οἱ νέοι ἰατροὶ εὑρήσουσιν οὐ μόνον ὠφέλειαν ἀλλὰ καὶ θέλγητρον ἐν τῇ σπουδῇ τῶν βαθυγνώστων τούτων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, οἵτινες καλοῦνται La Chambre, Stahl, Pinel, Hoffmann, Bichat, Tissot, Richerand, Esquirol, Alibert, Georget. Ἐν τοῖς συγγράμμασι τούτων οὐ μόνον νὰ κρίνωσι καλῶς περὶ τῶν παθῶν τῶν ἄλλων καὶ περὶ τῶν μέσων τῆς θεραπείας, ἢ τῆς βελτιώσεως ὧν εἰσι ἐπιδεκτικὰ θέλουσι μάθει, ἀλλὰ θέλουσιν ἀπαντήσει προσέτι καὶ τὰ σοφώτερα παραγγέλματα πρὸς διοίκησιν τῶν ἰδίων ἑαυτῶν παθῶν· θέλουσι δὲ ἴδει ἐπίσης, ὅτι ἡ ὑγεία ἐστὶν ἐντελὴς μόνον, ὅταν μέτρια πάθη μεθ' ἁρμονίας ἀντισορροπῶνται καὶ ὅτι ἡ ἠθικὴ ἐγκράτειά ἐστιν ἐξίσου ἀπαραίτητος διὰ τὴν γαλήνην καὶ ἡσυχίαν τῆς ζωῆς, ὥσπερ καὶ ἡ φυσιολογική. Θέλουσι κατανοήσει, ὅτι χωρὶς νὰ προχωρήσωσι μέχρι στωϊκισμοῦ, ἐν ᾧ μᾶλλον οἴησις ἢ σωφροσύνη, μᾶλλον ἐπίδειξις ἢ ἀρετὴ ὑπάρχει, ἡ ἀξιοπρεπεστέρα καὶ ἐπιθυμητοτέρα διά τε τὸ πνεῦμα καὶ διὰ τὸ σῶμα κατάστασις ἀπέχει ἐξίσου τῶν ἄκρων παθῶν, τουτέστι κεῖται πλησίον κανονικοῦ τινος καὶ γαληνιαίου μέσου. Καὶ ἐπὶ τῇ πεποιθήσει ταύτῃ, ὅτι ἡ εὐταξία καὶ τὸ μέτρον ἔν τε τῇ ὑλικῇ ζωῇ καὶ ἐν τῇ παθητικῇ εἰσι τὸ μυστήριον οὐχὶ τῆς εὐτυχίας, ἥτις οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, ἀλλὰ τῆς γαλήνης καὶ τῆς ἀταραξίας, θέλει βιασθῇ νὰ διαχέῃ ταύτην περὶ αὐτὸν, ὡς τὸ ὠφελιμώτερον τῆς ἰατρικῆς παράγγελμα. Ἐὰν περὶ πολλοῦ ποιῆσθε, θέλει εἴπει, προσηκόντως καὶ φυσικῶς αἱ ὑμέτεραι τῆς κυκλοφορίας, τῆς ἀναπνοῆς καὶ τῆς πέψεως λειτουργίαι νὰ ἐκπληρῶνται, ἐὰν ἐπιθυμῆτε ἡ μὲν ὄρεξις ὑμῶν νὰ ᾖ καλὴ, ὁ δὲ ὕπνος γλυκὺς καὶ ἡ διάθεσις ὁμοιόρροος ἀποφεύγετε τὰς λίαν ζωηρὰς συγκινή-

σεις, τὰς πολὺ ἰσχυρὰς ἡδονάς· ἀντιτάξατε εἰς τὰς ἀναποφεύκτους λύπας καὶ τὰς σκληρὰς τῆς ὑπάρξεως ἀδημονίας ψυχὴν καρτερικὴν καὶ εὐθαρσῆ, ἔχετε ἀείποτε ἀσχολίας, αἵτινες νὰ ἐλκύωσι, νὰ διασκεδάζωσι καὶ νὰ ἐνισχύωσιν ὑμᾶς ἱκανῶς, ὅπως καταστήσωσιν ὑμᾶς ἀπροσίτους εἰς τοὺς κινδυνώδεις πειρασμοὺς τῆς ἀνάγκης καὶ ἐπιθυμίας· οὕτω δὲ θέλετε ἀφιχθῆ ἄνευ πολλῶν φροντίδων καὶ πόνων εἰς τοῦ βίου τὸ τέρμα.

Ἐν Ἀδριανουπόλει τὴν 19 Ἰουλίου 1874,

ΚΩΝΣΤ. ΔΗΜΗΣΣΑΣ Ἰατρός.

ΚΥΡΙΟΙ ΤΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

«Ο ΒΥΡΩΝ.»

Ἂν ἐπιθυμεῖτε ἠμπορεῖτε νὰ ξαναεγδόσετε τὴν παροῦσα Στιχουργικήμου, ἐπιθεωρημένη τώρα ὕστερα, καὶ λίγο αὐξημένη.

Στὴν ἀγγελίανμου τῶν 1865 εἶχα καὶ τὰ ἀκόλουθα, τὰ ὁποῖα ἐπιθυμῶ νὰ ἐνθυμίσω.

«Ἡ τέχνη τοῦ νὰ τραγουδοῦμε ὀρθᾶ ςὴ στιγμὴ ποῦ τὸ σπῆτιμας καίεται, ποῦ τὸ Κράτος ψυχομαχάει, ἤθελ' ἴσως σᾶς φανεῖ ἀκατάλληλη.

«Σφάλετε.

«Ὅταν οἱ Τοῦρκοι στὰ τείχη τῆς Κωνσταντινούπολης ἐμετρούσανε στὸ ρολόϊ τὸ ἔμβασμάτους στὴν Πόλη, οἱ πολίτες μέσα ἤτανε σοβαρὰ ἐνασχολημένοι νὰ κάμουν ἁγίους.

«Ὅταν προχθὲς ἐσκαφτόντανε ἀπ' ἔξω τὰ θεοκρατικὰ θεμέλια τῆς Ῥώμης, τὸ μόνο ποῦ ἐνασχολοῦσε μέσα τὸν Πάπα ἤτανε ἡ παρθενία τῆς ἁγίας Ἄννας.

«Ἔτσι καὶ σ' ἐμᾶς τώρα, καμμία ἐποχὴ ἁρμοδιώτερη ἀπὸ τὴν παροῦσα γιὰ τὴν τέχνη τοῦ ψάλειν· καὶ μάλιστα ἠμπορούσαμ' ἴσως νὰ 'ποῦμε πῶς ἦλθ' ἡ ὥρα καὶ γιὰ τὸ Ἔθνος μας..... νὰ δώσῃ κ' ἐκειὸ τὴ Στιγουργική του.»

Κατ' ἐμέ, ἡ θέση τῶν πραγμάτωνμας ἀπὸ τότε δὲν ἄλλαξε· ἀλλὰ μᾶλλον ἐκορυφώθη· ὥστε ἁρμοδιώτατα ἠμποροῦμε καὶ τώρα νὰ ξαγατονίσωμεν τὸ τραγοῦδιμας.

Ἂς ἦσθε βέβαιοι, Κύριοι, οὔτε οἱ παλαιοὶ Κωσταντινουπολίτες, οὔτε οἱ χθεσινοὶ Ῥωμάνοι ἦσαν ἀνόητοι· οὔτ' ἐμεῖς τώρα εἴμασθε ἀνόητοι, ἂν εἰς σὲ παρόμοιες περίστασες, τοὺς μιμούμασθε σήμερα· ἀλλὰ κ' ἐκεῖνοι, κ' ἐμεῖς 'σὰν ἐκείνους, αἰσθανούμασθε ὅτι, στὸν τρίτον βαθμὸν τῆς φθίσεως, δὲν εἶναι τὰ γιατρικὰ, ἀλλὰ ἡ διασκέδαση ποῦ χρειάζεται τοῦ ἀρρώστου.

ΣΤΙΧΟΥΡΓΙΚΗ
ΤΗΣ ΓΡΑΙΚΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ.

> La secule politiqne dans un poème doit être de faire de bons vers.
>
> Frédéric, Roi de Prusse.
>
> Le grand mérite des vers est qu' ils soient aussi corrects que la prose. C'est cette extrême difficulté surmontée qui charme les connaisseurs.
>
> Voltaire.

ΠΡΟΔΕΓΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 1865.

Ἡ Στιχουργικὴ εἶναι εἰς τοὺς στίχους ἐκεῖνο ποῦ ἡ Γραμματικὴ εἶναι εἰς τὴ γλῶσσα· καὶ καθὼς χιλιάδες ἄνθρωποι 'μιλοῦν ὡραία τὴ γλῶσσα τους χωρὶς νὰ ξέρουνε τί εἶναι γραμματικὴ, ἔτσι 'μποροῦνε καὶ χιλιάδες ποιητάδες νὰ κάνουνε στίχους ὡραίους, χωρὶς νὰ ξέρουνε τί εἶναι Στιχουργική.

Μὰ τί λοιπὸν χρειάζεται ἡ Στιχουργική;

Ἐκεῖνο ποῦ χρειάζεται κ' ἡ Γραμματική.

Ἡ Γραμματικὴ δὲ μᾶς μαθένει βέβαια νὰ 'μιλοῦμε· μᾶς δείχνει ὅμως τοὺς νόμους ὁποῦ ἡ φύση ἔβαλε στὴν ὁμιλίαμας· καὶ ἡ γνώριση τούτη μᾶς γένεται ὀφέλημη, ὅταν ὁμιλοῦμε ἢ γράφουμε σ' ὁποιοδήποτε θέμα.

Ἡ Στιχουργικὴ δὲ μᾶς μαθένει βέβαια νὰ κάνωμε στίχους· μᾶς δείχνει ὅμως καὶ αὐτὴ τοὺς νόμους ὁποῦ ἡ φύση ἔβαλε εἰς τὸ γένομά τους· καὶ ἡ γνώριση τούτη μᾶς γένεται ὠφέλημη ὅταν κάνουμε στίχους.

Ἡ Στιχουργικὴ εἶναι ἡ θεωρία τῶν στίχων. Ἡ Στιχουργικὴ ὅθεν εἶναι ἡ Φιλοσοφία τῶν στίχων· ὡς ἡ Γραμματικὴ εἶναι ἡ Φιλοσοφία τῆς γλώσσας.

Τὴ Στιχουργικὴ τούτη δὲ σᾶς τὴ δίνω διόλου γιὰ τέλεια. Ἐξ ἐναντίας, ἐπειδὴ δὲν ἠμπόρεσα νὰν τὴ συντάξω ἀπὸ ἄλλες Στιχουργικὲς, ἀλλὰ ἐχρειάστηκα 1ον νὰ συνάξω μὲ τὸν νοῦμου τὴν ὕλην ὅσην ἐνόμισα πῶς ἠμπορεῖ νὰ 'μπαίνῃ στὸν κύκλον τῆς στιχουργικῆς τέχνης, 2ον νὰ σπουδάσω τὰ πράγματα καὶ νὰ βγάλω κανῶνας· ἡ Στιχουργικήμου, γιὰ τοῦτο, 'μπορεῖ νὰ ἦναι καὶ πολὺ ἀτελής. Ἴσως νὰ μοῦ ἐξεφύγανε πολλὰ στὲς προσπάθειές μου. Ἴσως νὰ μὴν ὁμίλησα ἀρκετὰ γιὰ τὸ καθένα ἀπ' ὅσα εἶπα. Ἴσως καὶ κάποια πράμματα νὰν τὰ βλέπουν οἱ ἄλλοι διαφορετικὰ ἀπ' ὅ,τι ἐγὼ τὰ βλέπω. Κ' ἔτσι ὅμως ἀτελὴς ὁποῦ 'μπορεῖ νἄναι, δὲ διςάζω νὰ σὰς τὴ συστήσω, ἐπειδὴ ἡ μόνη ποῦ νὰ ἔχουμε στὴ γλῶσσαμας[1]. Παρεμπρὸς, βέβαια, θέλει ἔλθουν ἄλλοι οἱ ὁποῖοι θέλει τελειοποιήσουνε τὴ Στιχουργικήμου. Γιὰ τὴν ὥρα ὅμως ἰδοὺ, ἂν δὲν σφάλω, τὸ ὅσον ἔχουμε.

Ἡ Στιχουργικήμου τούτη ἐνασχολεῖται,

1ον περὶ στίχων ἐν γένει.
2ον περὶ τονισμοῦ τῶν στίχων.
3ον περὶ μέτρου τῶν συλλαβῶν.
4ον περὶ ὁμοιοκαταληξέως.
5ον περὶ στιχοσχημάτων, ἢ στροφῶν.
6ον περὶ ποιητικῆς ἀδείας.
7ον περὶ πεζικότητος, καὶ ἄλλων ἐλαττωμάτων τοῦ στίχου.
8ον περὶ ρυθμοῦ καὶ ἁρμονίας εἰς τοὺς στίχους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 1ον.

Περὶ στίχων ἐν γένει.

1.

Στιχουργικὴ λέγεται ἡ τέχνη τῶν στίχων.

Στίχος εἶναι ὁρισμένος ἀριθμὸς ἀπὸ συλλαβὲς, ταχτικὰ τονισμένες, ὥστε νὰ γενοῦν ἁρμονίαν.

Ἡ γρεκικὴ γλῶσσα ἔχει στίχους ὀξύτονους, παροξύτονους, καὶ προπαροξύτονους.

Λέγουνται ὀξύτονοι ἐκεῖνοι οἱ στίχοι ποῦ τελειόνουν μὲ λέξην ὀξύτονην· παροξύτονοι ἐκεῖνοι ποῦ τελειόνουν μὲ παροξύτονην· καὶ προπαροξύτονοι ἐκεῖνοι ποῦ τελειόνουν μὲ προπαροξύτονην.

2.

Ὁ μεγαλήτερος στίχος στὴ γλῶσσαμας ἔχει ἕνδεκα συλλαβές· ὁ μικρότερος 'μπορεῖ νὰ ἔχῃ καὶ μία, ἂν κανεὶς στιχουργὸς ἀρκετὰ ἐπιτήδιος λάβῃ τὴ φαντασία νὰ κάμῃ καὶ στίχους ἀπὸ μία συλλαβή.

Εἶναι ἀξιοπαρατήρητον ὅτι, στίχοι ἐννεασύλλαβοι εἶναι ἐπιδεχτικοὶ ὀλίγου ρυθμοῦ, λίγης ἁρμονίας, ἀκολούθως δὲν γένουνται.

3.

Κάθε στίχος λαβαίνει τὴν ὀνομασία του ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν συλλαβῶν του. Ἔτσι, ἕνας στίχος μὲ ἕνδεκα συλλαβὲς λέγεται ἑνδεκασύλλαβος· ἕνας μὲ δέκα λέγεται δεκασύλλαβος· καὶ πάει λέοντας.

Ὁ μόνος παροξύτονος στίχος εἶναι ὁ φυσικὸς στίχος, εἶναι ὁ γνώμων, καὶ δίνει τὸν κανόνα τοῦ μέτρου. Ὁ ὀξύτονος θεωρεῖται σὰν παροξύτονος κολοβομένος· καὶ ὁ προπαροξύτονος, σὰν παροξύτονος περιττοσύλαβος. Ἔτσι οἱ δύο στίχοι ὀξύτονος καὶ προπαροξύτονος, μόλον ὁποῦ ἔχουν ὁ πρῶτος μίαν συλλαβὴν ὀλιγότερην, ὁ δεύτερος μίαν περισσότερην ἀπὸ τὸν παροξύτονον, θεωροῦνται ὅμως 'σὰν ἰσάριθμοί του.

Παράδειγμα.

Τί βλάβει ἂν λέω γελόντας τὴν ἀλήθεια;
Ἄνθια τὸ μάη, καὶ τὸ γεννάρη χόβολη.
Πάντα πεινάει ὁ λύκος ὁ φαγάς.

Ἀπὸ τοὺς ἄνοθεν τρεῖς στίχους, ὁ πρῶτος ἔχει ἕνδεκα συλλαβές· ὁ δεύτερος δώδεκα· ὁ τρίτος δέκα· καὶ ὅμως ὅλοι λέγουνται ἑνδεκασύλλαβοι. Καὶ μόνον, ὁ πρῶτος εἶναι ἑνδεκασύλλαβος παροξύτονος, ὁ δεύτερος ἑνδεκασύλλαβος προπαροξύτονος, καὶ ὁ τρίτος ἑνδεκασύλλαβος ὀξύτονος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 2ον.

Τονισμὸς τῶν στίχων.

Τονισμὸς, ἢ ἁπλῶς τόνος γενικῶς ὁμιλόντας, εἶναι ἕνα κάποιο ἀκούμβισμα ποῦ ἡ φωνὴ κάμνει ἀπάνου σὲ μίαν ἀπὸ τὲς συλλαβὲς κάθε λέξης. Ὅμως,

Τονισμὸς στίχου, ἢ τόνος στίχου, εἶνα ἕνας, δύο ἢ τρεῖς ἀπὸ τοὺς ὅλους τόνους τοῦ στίχου, οἱ ὁποῖοι διὰ τὸ δυνατώτερότους

[1] Ἐκείνη τοῦ Χριστόπουλου εἶναι ἀλλόκοτη. Δὲν ἀξίζῃ τὸ ὄνομάτης.

ἀκούμβισμα διακρίνουνται ἀνάμεσα στοὺς ἐπίλοιπους τόνους τῶν ἄλλων λέξεων.

Οἱ διακρινόμενοι τοῦτοι τόνοι ἔχουνε θέσες ὁρισμένες σὲ κάθε διαφορετικὸ μέτρο στίχων. Ἡ παραβίαση τῶν θέσεων τούτων εἰς τὴν τοποθέτησην τῶν τόνων, χαλάει τὴν ἁρμονία τοῦ στίχου, ἀκολούθως τὸν στίχον.

Κάθε στίχος ἔχει ἕνα σταθερὸν τόνον εἰς τὴν προθύστερη συλλαβήτου· ἡ ὁποία βρίσκεται νὰ ἦναι ὕστερη ἂν ὁ στίχος ὀξύτονος, ἢ ἀντιπροθύστερη ἂν ὁ στίχος προπαροξύτονος.

Ἐχτὸς τοῦ σταθεροῦ τούτου τόνου ὅλων τῶν στίχων, κάθε στίχος ἠμπορεῖ νὰ ἔχῃ καὶ ἄλλους τόνους· καὶ μάλιστα οἱ μεγάλοι στίχοι δὲν ἤθελε ἠμπορέσουνε νὰ σταθοῦνε μ' ἐκεῖνον μόνον.

Ἐνδεκασύλλαβοι.

Ὁ ἑνδεκασύλλαβος εἶναι ὁ μεγαλήτερος στίχος τῆς γλώσσαμας.

Ἐχτὸς τοῦ εἰρημένου σταθεροῦ τόνου τῆς προθύστερης συλλαβῆς, ἠμπορεῖ ὁ ἑνδεκασύλλαβος νὰ ἔχῃ τὸν τόνον εἰς τὴν ἔχτην συλλαβήν· ὡς

Καὶ προβαίνει ἡ Μαρία λίγη νὰ πάρῃ
Δροσία στὰ σωθικὰ τὰ μαραμένα.
Εἶναι νύχτα βαθειὰ, καὶ τὸ φεγγάρι
Δὲ 'βγαίνει νὰ σκεπάσῃ ἄστρο κανένα.
Περίσια, μύρια, σ' ὅλητους τὴ χάρη
Λάμπουν' ἄλλα μονάχα, ἄλλα δεμένα·
Κάμνουν κ' ἐκεῖνα ἀνάσταση ποῦ πεύτει
Τοῦ ὁλόστρωτου πελάου μέσ' στὸν καθρεύτη.

Ἠμπορεῖ πάλε νἄχῃ τὸν τόνον εἰς τὴν τετάρτην καὶ ὀγδόην· ὡς

Πέσμας μὲ πριόνε περπατεῖς ἀντάμα
Καὶ νὰ σοῦ 'ποῦμε καὶ γιὰ σὲ τί κάνεις
Γιατ' ἤθελ' εἶναι ἀληθινὰ ἕνα θάμμα
Ἄλλα νὰ κάνῃ ὁ Μίμης κι' ἄλλα ὁ Γιάννης
Ἀφοῦ συζοῦνε ἁρμονικὰ, κι' ἀφοῦ
Τοὺς βλέπουν ὅλοι ὁλοχρονὶς ὁμοῦ.

Ἠμπορεῖ ἀκόμη νἄχῃ τὸν τόνον εἰς τὴν τετάρτην καὶ ἑβδόμην· ὡς εἰς τοὺς πρώτους πέντε στίχους τῆς στροφῆς ὁποῦ ἔρχεται,

Ἀρχόντισέσμου, σᾶς λέω τὴν ἀλήθεια.
Πῶς τὸ συνήθειο τῶν τόσω φιλιῶνε,
Μὲ συγχωρᾶτε, εἶν' ἀνόητο συνήθειο,
Καὶ ἄστετο, νἄχετε βοήθεια τὸ θειόνε.
Ἐμὲ μοῦ φαίνεστε σίντα φιλήεστε
Τόσες πανοῦκλες ὁποῦ δὲ βαστηέστε.

Ὠρελοῦμαι, ἀπὸ τὴν περίσταση ποῦ μοῦ παρουσιάζει ὁ ὕστερος τοῦτος στίχος ὡς ἀκόμη καὶ ὁ δεύτερος τῆς παραπάνου στροφῆς διὰ νὰ συμβουλέψω, ὁ τόνος νὰ μὴν πεύτῃ ποτὲ ἀπάνου σὲ μονοσύλλαβο, ἔξω μόνον ἂν μᾶς χρειάζεται νὰ βάνωμε σ' ἐκεῖνο τὸ μονοσύλλαβο μίαν ξεχωριστὴν ἔμφαση· ὡς τῷ ὄντι συμβαίνει εἰς τοὺς εἰρημένους δύο στίχους.

Καὶ νὰ σοῦ ποῦμε καὶ γιὰ σὲ τί κάνεις.
Τόσες πανοῦκλες ὁποῦ δὲ βαστηέστε.

Δεκασύλλαβοι.

Ἐχτὸς τοῦ σταθεροῦ τόνου τῆς προθύστερης συλλαβῆς, ὁ δεκασύλλαβος ἔχει καὶ δύο τόνους εἰς τὴν τρίτην καὶ εἰς τὴν ἔχτην· ὡς

Τὰ τραγούδιαμου τἄλεγες ὅλα
Τοῦτο μόνον δὲν θέλει τὸ 'πεῖς.
Τοῦτο μόνον δὲν θέλει τ' ἀκούσεις·
Ἄχ! τοῦ τάφου τὴν πλάκα κρατεῖς!

Ἐννεασύλλαβοι.

Ἐννεασύλλαβοι στίχοι, καθὼς εἶπα, δὲ γένουνται. Διάφοροι Ἰταλοὶ ποιηταὶ ἐπασχίσανε νὰ νικήσουν' τὲς δυσκολίες, μὰ ἐκάμανε στίχους χωρὶς ἁρμονίαν. Ἕνας φίλοσμου, ἔμπειρος ποιητὴς, ἔκαμε κ' ἐκεῖνος ἐννεασύλλαβους γρεκικοὺς στίχους· μὰ δὲν τοὺς εἶδα τυπομένους μαζὺ μὲ τ' ἄλλα του. Ἂς δέχουμάσθε μ' εὐγνωμοσύνη ὅσον ἡ φύση εὐχαριστεῖται νὰ μᾶς παραχωρῇ, χωρὶς νὰν τὴ στενοχωροῦμε γιὰ τὸ περισσότερο.

Ὁ Σολωμὸς ἐνόμισε νὰ ἔκαμε ἐννεασύλλαβους στίχους γράφοντας δύο ποίησες, ἀπὸ τὲς ὁποίες ἡ μία ἀρχίζει ἔτσι,

Φωνούλα μὲ πίκρα μὲ κράζει
Ἐκύτταξ' ἀπάνου καὶ κάτου-κλ.

Ἡ ἄλλη ἀρχίζει ἔτοι,

Ἡ δόξα δεξιά συντροφεύει
Τὸν ἄντρα ποῦ τρέχει μὲ κόπους-κλ.

Φθάνει ὅμως μία μικρὴ προσοχὴ εἰς τὸν εἰς ὅλους τοὺς στίχους στερεότυπον τόνον, γιὰ νὰ βεβαιοθοῦμε ὅτι οἱ στίχοι ἐκεῖνοι εἶναι τρισύλλαβοι, βαλμένοι ἀπὸ τρεῖς στὴν ἀράδα· καὶ μόνον παρατηροῦμε ὅτι δανείζονται συχνὰ συλλαβὲς μεταξύτους, ὡς εἰς τοὺς ἀκόλουθους δύο τοῦ ὕμνουτου στὴν ἐλευθερία.

Καθὼς πέφτουνε τὰ θέρισμένα ἀστάχια στοὺς ἀγρούς.

Ἰδού.

Φωνοῦλα
Μὲ λύπη
Μὲ κράζει
Ἐκύττα-
ξα 'πάνου
Καὶ κάτου
κτλ.

Ἡ δόξα
Δεξιὰ συντροφεύει
Τὸν ἄντρα
Ποῦ τρέχει
Μὲ κόπους
κτλ.

Ὀχτασύλλαβοι.

Οἱ ὀχτασύλλαβοι ἔχουνε τὸν τόνον εἰς τὴν τρίτην καὶ ἑβδόμην συλλαβήν· ὡς

Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν κόψη
Τοῦ σπαθιοῦ τὴν τρομερὴ
Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν ὄψη
Ποῦ μέβία μετρᾷ τὴ γῆ.

Καὶ ἄλλο,

Ἡ Τσουτσοὺ στὸ παρεθύρι
Κι' ὁ Διακάκης στὴν αὐλὴ
Ζαχαρόκκουκο τσῆς ρίχνει
Καὶ τὴ βρίσκει στὸ βυζί.

Ἑφτασύλλαβοι.

Ὁ ἑφτασύλλαβος στίχος ἔχει περισσότερη ποικιλία τόνων.

Ἠμπορεῖ νὰ σταθῇ μὲ τὸν μόνον τόνον τῆς ἔχτης τοῦ· ὡς εἰς τοὺς δύο ὕστερους στίχους τῆς στροφῆς ὁποῦ ἔρχεται, μὰ τότες ὁ στίχος εἶναι λίγο ἁρμονικός.

Κυττάει τὴν γῆν ποῦ φεύγει
Σὰ σύγνεφο θολό·
Τὴν ἀποχαιρετάει
Μ' ἕν' ἀναστεναγμό.

Ἠμπορεῖ νὰ ἔχῃ καὶ ἄλλον τόνον ἀκόμη εἰς τὴν τετάρτην· ὡς εἰς τοὺς τρεῖς πρώτους στίχους τῆς στροφῆς ἐδῶ κάτου,

Μόνο τὸ ἀχνὸ φεγγάρι
Ποῦ σὰν ἐμὲ ἀγρυπνᾷ
Μέσ' στ' οὐρανοῦ ἀρμενίζει
Τὴν ἥσυχη ἐρημιά.

Ἕναν ἄλλον τόνον, ἐχτὸς τῆς προθύστερης, ἠμπορεῖ νὰ λάβῃ στὴ δεύτερη συλλαβή· ὡς εἰς τὴ στροφὴ τὴν ἀκόλουθη,

Ὠοιμένανε, τὰ πάθη μου
Τῆς πέτρας νὰν τὰ λέω·
Κ' ἡ πέτρα νὰν τὰ λέῃ ἐμὲ
Νὰ κάθωμαι νὰ κλαίω.

Ὁ στίχος τοῦτος ὁ ἑφτασύλλαβος, εἶν' ἐκεῖνος ὁποῦ περισσότερο συνηθήεται ἀπὸ τὸν λαὸν εἰς τὴ δημοτικὴ ποίησήτου.

Τὰ τραγούδιατου ὁ λαόςμας τὰ κάνει πάντα, ἢ σχεδὸν πάντα, ἀπὸ τέσσαρους στίχους. Τέσσαροι στίχοι ἕνα τραγοῦδι! (ἴδὲς Λύχνον σελ. 207—208—209)[1]. Εἶναι δὲ ἀξιοπαρατήρητον ὅτι, τὸν πρῶτον καὶ τὸν τρίτον στίχον κάθε τραγουδιοῦ, ἢ στροφῆς, τόνε θέλει πάντα προπαροξύτονον· ὡς

Μάτια ποῦ μὲ σαϊτεύετε
Μὲ τὴν ταπεινοσύνη
Περικαλῶσας κάμετε
Γιὰ 'μένα ἐλεημοσύνη.

καὶ ὅτι πολὺ συχνὰ τοὺς προπαροξύτονους τούτους τοὺς ὀξυτονίζει· ὡς,

Δὲν εἶν' καράβια στὸ γιαλὸ
Δὲν εἶν' πανιὰ ἁπλομένα.
Δὲν εἶν' καμμιὰ στὴ γειτωνιὰ
Νά μ' ἀγαπάῃ κ' ἐμένα.

Εἰς τὸ τραγούδισμα ὅμως οἱ ὀξυτονιαμένοι τοῦτοι προφέρουνται προπαροξυτόνως· ὡς,

Δὲν εἶν' καράβια στό-γιαλο.
Δὲν εἶν' καμμιὰ στὴ γείτωνια.

Εἶναι ἀκόμη νὰ παρατηρηθῇ ὅτι, τοῦτοι εἶν' ἐκεῖνοι οἱ στίχοι τοὺς ὁποίους οἱ λογιότατοι γράφοντες ἀπὸ δύο τὴ φορὰ στὴν ἀράδα, βρίσκουνε, μ' εὐχαριστησήτους, ἕναν ἀπὸ συλλαβὲς δεκαπέντε· καὶ π. χ. ἀντὶ νὰ γράψουνε,

Εἰς τὸν ὡραῖον Βόσπορον,
Εἰς τῆς τρυφῆς τὰ στήθη,
Ἡ ποίησις τῆς νέας μας
Ἑλλάδος ἐγεννήθη.
Ἐκεῖ ὁ Ἀθανάσιος
Ὡς νέος Ἀνακρέων
Ὡραῖα πρῶτος ἔψαλε
Τὰ κάλλη τῶν ὡραίων. κτλ.

Ἐκεῖνοι γράφουν ἐξ ἐναντίας,

Εἰς τὸν ὡραῖον Βόσπορον, εἰς τῆς τρυφῆς τὰ στήθη
Ἡ ποίησις τῆς νέας μας Ἑλλάδος ἐγεννήθη.
Ἐκεῖ ὁ Ἀθανάσιος ὡς νέος Ἀνακρέων,
Ὡραῖα πρῶτος ἔψαλε τὰ κάλλη τῶν ὡραίων. κτλ.

Σουτσος.

Μὰ, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἠμπορούσαμε νὰ κάμωμε ὄχι μόνον δεκαπεντασύλλαβους, ἀλλὰ καὶ χιλιοσύλλαβους. Ἐμπορούσαμε νὰ κάμωμε στίχο ποῦ νὰ κάνῃ θέλημα στὰς Ἀθήνας, καὶ νὰ φέρνῃ καὶ τὴν ἀπόκριση. Ἐγέλασα συχνὰ μὲ τὴν ἀμηχανίαν τῶν Ἰταλῶν, κάθε ποῦ ἐν καλῇ τῇ πίστει μοῦ εἴπανε. «Ἡ γλώσσαμας ἔχει κατὰ πάντα

1 «Στέκω καὶ συλλογίζομαι, ἔλεγεν ὁ Φωκίων εἰς τοὺς Ἀθηναίους, πῶς νὰ σᾶς εἰπῶ τὲς ἰδέεμου μὲ λιγότερα λόγια.» Ὁ λαός μας ὅμως τὸν ἐπέρασε στὴ λακονικότητα.

»τὴν ἴδιαν ἁρμονία μὲ τὴν ἐδικήσας, καὶ »ὅμως σεῖς ἔχετε δεκαπεντασύλλαβους στί»χους, κ' ἐμεῖς δεκαπεντασύλλαβους δὲν ἠμ»ποροῦμε νὰ κάμωμε. Κάνουμε, λέει, δεκα»πεντασύλλαβους, μὰ ἐκεῖνοι δὲν εἶναι παρὰ »δύο στίχοι, γραμμένοι ὁ ἕνας κατ' ἐξακο»λούθησιν τοῦ ἄλλου.»

Ἂν οἱ Λογιότατοίμας δὲν εἴχανε τ' αὐτιὰ γιὰ τὴν ὠμορφιὰ μόνον, εὑρίσκανε κ' ἐκεῖνοι τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα στοὺς δεκαπεντασύλλαβους ἐδικούς τους. Μὰ οἱ λογιότατοι εἶναι πλάσματα εἰς τὰ ὁποῖα τὸ κλίμα τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔδοσε ἀκόμη τὸ φύσημάτου!

Ἑξασύλλαβοι.

Οἱ ἑξασύλλαβοι, ἐχτὸς τῆς πρωθύστερης συλλαβῆς, ἠμποροῦν νὰ ἔχουν τονισμένην τὴν πρώτην· ὡς

Κάθε τὸ κοντόβραδο
Ἔπερνε τὸ ῥάσοτου
Κ' ἔβγαινε στὸ ψήλομα

Ἢ ἠμποροῦν νὰ ἔχουν τονισμένη τὴ δεύτερη, ὡς

Τί τρόμος ἐπλάκοσε
Τὸ ἔρμο Τεπλένι!

Ἢ νὰ ἔχουν τονισμένην τὴν τρίτην, ὡς

Τοῦ παπᾶ τὸ γάϊδαρο...
Τοῦ χωριοῦ στὰ Σώσματα...

Ἠμπορεῖ ὅμως νὰ εὐχαριστηθῇ καὶ στὸν μόνον ἐκεῖνον τῆς προθύστερης συλλαβῆς τοῦ στίχου. ὡς

Ὁ Παπᾶ-Γεράσιμος
. . . . . .
Καὶ τὴν κουβεντιάζανε.

Ἐδὼ ὅμως ἡ τονισμένη συλλαβὴ εὑρήσκεται νὰ ἦναι ἀντιπροθύστερη ἐξαιτίας τοῦ περιττοσύλλαβου.

Πεντασύλλαβοι.

Ὁ πεντασύλλαβος δέχεται τὸν τόνον παντοῦ. Σὲ κάθε συλλαβὴ τονιζόμενος δίνει ῥυθμό. Εἶναι πέντε συλλαβὲς παροξύτονες; Εἶναι στίχος! Ἰδοὺ παραδείγματα,

Ἡ Ἀφροδίτη . . ὁ τόνος εἰς τὴν	»	— 4ην
Σ' εἶδε καὶ φρίττει. .	ὁμ.	1ην καὶ 4ην
Καὶ ἀπορεῖ, ...	»	» — 4ην
Πῶς τάχα κι' ἄλλη	»	2ην καὶ 4ην
Παρόμοια κάλλη . .	»	2ην καὶ 4ην
Νἄχῃ ἠμπορεῖ. . . .	»	1ην καὶ 4ην
Ἡ στερνὴ σβύνεται	»	3ην καὶ 4ην
Ἀχτίνα ἡλιοῦ . . .	»	2ῆν καὶ 4ην
Ἀσράφτουν χρόματα	»	2ην καὶ 4ην
Μύρια παντοῦ . . .	»	1ην καὶ 4ην

Τετρασύλλαβοι.

Ὁ τετρασύλλαβος, καθὼς καὶ ὁ τρισύλλαβος, εἶναι στίχοι πάρα μικροί, γιὰ νἄχουν περισσότερο ἀπὸ ἕναν τόνον· Ἔτσι, ἡ προθύστερη συλλαβή, ἐκείνη ποῦ κάθε στίχος πρέπει νὰ ἔχῃ τονισμένην, δικαίει διὰ τούτους τοὺς δύο στίχους.

Τὸ κλοντῆρι,
Τὸ ποτῆρι,
Νἄναι πάντα
Στὴ 'μπασιά·

Ὅποιος 'μπαίνει
Νὰ διαβαίνῃ
Καὶ νὰ πέρνῃ
Μιὰν κουπιά.

Τρισύλλαβοι.

Λουλοῦδι
Στὸ βράχο,
Μονάχο
Ἀνθεῖ.

Ὁ βράχος
Τὸ ἀνοίγει,
Ὁ βράχος
Τὸ κλεῖ.

Δισύλλαβοι.

Βάκχε
Χύνε.
Φίλε
Πίνε.
Πίνε
Λέγω
Ὅσο
Ζῇς.

Μονοσύλαβοι στίχοι ἤθελ' εἶναι δυσκολότατοι, καὶ ἄχρηστοι.

Συμβουλεύω τοὺς στιχουργούσμας νὰ μὴ χάνουνε τὸν καιρότους μήτε σὲ τρισύλλαβους στίχους. Στίχοι τόσο στενόχωροι στενοχωροῦν τὴν ἰδέα, καὶ ἐνταυτῷ τὸ πνεῦμα τοῦ ποιητοῦ. Ἀληθινὸν ὅτι οἱ μικροὶ στίχοι καμμιὰ φορὰ 'πιτυχένουνε σὲ μικρὲς καὶ ἐλαφρὲς ποίησες, ὡς ἡ ἐρωτικὴ καὶ ἡ βακχική· μὰ εἶναι πάντα καλὸ νὰ μεταχειριζόμάσθε μὲ οἰκονομία τὰ ἄκρα.

Οἱ μικροὶ τοῦτοι στίχοι κάμνουν καὶ πολὺ ἀποτέλεσμα προσθετόμενοι ἀπουκάτου σὲ μεγάλους στίχους· ὡς

Ἀχ! τώρα δὲν ἀξίζει τὸ κοτσίδι
Ἕνα κρεμίδι!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 3ον.

Πῶς μετρῶνται ἡ συλλαβές.

Ἡ συλλαβὲς εἰς τοὺς στίχους μετρῶνται διαφορετικὰ ἀπ' ὅ,τι μετρῶνται εἰς τὸ πεζόν. Εἰς τὸ πεζὸν ἡ συλλαβὲς μετρῶνται μὲ τὰ δάχτυλα, εἰς τοὺς στίχους μετρῶνται μὲ τὸ αὐτί.

Τὸ αὐτὶ δὲν χωρίζει φωνήεντα ποῦ δὲν χωρίζουνται ἀνάμεσότους ἀπὸ σύμφωνα. Ἔτσι π. χ. ἐνῷ μετρόντες πεζικὰ τὸν ἀκόλουθον στίχον.

Καὶ προβαίνει ἡ Μαρία λίγη νὰ πάρῃ

ἤθελε τοῦ εὕρουμε δεκατρεῖς συλλαβές, μετρῶντες μὲ τ' αὐτὶ θέλει τοῦ εὕρουμε μόνον ἕνδεκα· ἐπειδὴ τ' αὐτὶ μαζόνει κάθε φορὰ τὰ φωνήεντα ὅλα τὰ μὴ χωριζόμενα ἀπὸ σύμφωνο, καὶ περνάει μὲ μίας ἀπάνουθέτους σὰν ἀπάνουθε ἀπὸ μίαν συλλαβὴν μόνην. Ἔτσι, στὲς λέξες προβαίνει ἡ, τὰ δύο «ει ἡ» προφέρουνται σὰν ἕνα «ι» μόνο. Στὴν λέξιν Μαρία, τὰ δύο «ία» προφέρουνται κ' ἐκεῖνα σὰ μία συλλαβὴ μόνη.

Τοῦτος εἶναι ὁ γενικὸς κανόνας. Τ' αὐτὶ ὅμως συχνὰ δίνει τὴν ἄδεια νὰ παραβαίνωμε τὸν κανόνα τοῦτον· καὶ κάποτε μάλιστα διορίζει κῆπολας τὴν παραβίασή του. Λυποῦμαι νὰ μὴν ἠμπορῶ νὰ σημειόσω μὲ κάποια θετηκότητα τὲς ἄδειες τοῦτες, ἡ ὁποῖες, ὄντας ἐξουσιοδοτημένες, ἢ καὶ ἀπαιτημένες ἀπὸ τ' αὐτὶ, δὲν πρέπει νὰ συγχέονται μὲ τὲς ποιητικὲς ἄδειες, καὶ νὰ θεωροῦνται ἀνάξιες ὡς ἐκεῖνες.

Χωρίζει ὅμως εὐχαρίστως τ' αὐτίμας κάποτε τὰ φωνήεντα, ὅταν τὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ ἦναι τονισμένο· ὡς

Ἄλλη φορὰ ὁποῦ τὰ ζὰ
Εἴχαν φωνὴν, 'μιλοῦσαν.
Κ' εἰς κοινωνίαν ταχτικὴν
Ἀνθρωπινὰ ἐζοῦσαν.

φορὰ ὁποῦ εἶναι τέσσαρες συλλαβὲς, στανικῶς τοῦ κανόνος· ἀνθρωπινὰ ἐζοῦσαν εἶνε ἑφτὰ συλλαβὲς, καὶ τοῦτες στανικῶς τοῦ κανόνος.

Χωρίζει πάλιν εὐχαρίστως τὰ φωνήεντα τὸ αὐτίμας κάποτε, καὶ τὰ προφέρει μὲ περσσότερο ἀπὸ μία συλλαβὴ, ὅταν ἦναι συσωρευμένα πάρα πολλὰ φωνήεντα, ὥστε νὰ μὴν ἠμποροῦνε νὰ προφερθοῦνε ὅλα μὲ μίας· ὡς εἰς τὸν ὕστερον τῶν ἀκολούθων στίχων τοῦ Δάντη,

Ma chi tu se'che in su lo scoglio muse
Forse per indugiar d'ire alla pena
Ch'é giudicata sulle tue accuse?
Inferno. Canto 28.

ὅπου τὸ tue a κάμνει δύο συλλαβὲς, ἀντὶς γιὰ μία ποῦ ἤθελ' εἶναι κατὰ τὸν κανῶνα.

Κάποτε πάλε τὰ χωρίζει ὅταν εἶναι χωρισμένα ἀπὸ τελείαν· ἢ καὶ ἀπὸ ἄλλο κόμμα ὁποιονδήποτε· ὡς εἰς τὸν τρίτον στίχον τῆς ἀκόλουθης στροφῆς.

Ἂν ἀποχτήσῃ δώδεκα
Τὰ θέλει δεκατρία·
Ἀλλέως, λέγει, ἡ ζωὴ
Ἀφόρητος τοῦ εἶναι.

Τοῦτες εἶναι ἡ λίγες, καὶ ὄχι σταθερὲς ὁδηγίες, ὁποῦ 'μπορῶ νὰ δώσω γιὰ τὸ μέτρημα τῶν στοιχικῶν συλλαβῶν. Ὁ μέγιστος ὅμως κανόνας γιὰ τὸ μέτρημα τοῦτο εἶναι νὰ ῥοτηέται πάντα τὸ αὐτί. Ἐννοῶ τὸ αὐτὶ τοῦ ἔθνους· ὄχι τοῦ λογιότατου. Ὁ λογιότατος δὲν εἶναι συνεθνήτησμας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 4ον.

Ἡ Ῥίμα.[1]

Ῥίμα εἶναι ἡ ὁμοία κατάληξη δύο ἢ περισσοτέρων στίχων ἀνάμεσότους.

Ὑπάρχει ὁμοία κατάληξη, ὅταν ἀπὸ τὸν τόνον κ' ἐμπρὸς, συλλαμβανομένου καὶ τοῦ τονισμένου φωνήεντος, ἡ λέξες ἔχουνε συλλαβὲς ὁμόφωνες· ὡς

καλ=ῶς	μεγ—άλοι	μαλ—όματα
γλυκ—ὸς	κ—άλλη	σαρ—όματα
μαλι—ὰ	ἀπ—ίδι	σοφ—ίσματα
πικν—ὰ	ξ—ύδι	ξ—ίσματα
πολ—ὴ	καλ—άθι	κλ—άσματα
μικρ—οὶ	π—άθη	βρ—άσματα.
κτλ.	κτλ.	κτλ.

Ἡ λέξες ὁποῦ κάνουνε ῥίμα ἀναμεσότους πρέπει νὰ ἦναι διάφορες. Ἔτσι, τὸ καλὸς δὲν πρέπει νὰ κάμῃ ῥίμα μὲ τὸ καλὸς, οὔτε τὸ κάλλη μὲ τὸ κάλλη, οὔτε τὸ βέλος μὲ τὸ βέλος. Ἐνῷ τὸ καλὸς ἠμπορεῖ νὰ ῥιμάρῃ μὲ τὸ σωστὸς, τὸ κάλλη

1 Ἡ λέξις ῥίμα προτιμότερη ἀπὸ τὴ λέξη ὁμοιοκαταληξία, τώρα πλέον ὑπάρχει στὴ γλώσσαμας· καὶ ὁ λαός μας μάλιστα ἐννοεῖ μ' ἐδαύτη τραγούδι. Πρόκειται ὅμως νὰ πολιτογραφθῇ στὸ λεξικόμας, κ' ἐγὼ τῆς δίνω τὴν ὑφορμου, δίνοντάς της θέση στὴ Στ.χουργικήμου.

Ὄχι πῶς τὸ πιστεύω, Μὰ, ἰδέτε στὸ Dizionario Etimologico Scientifico delle voci italiane, di greca origine· καὶ θέλει εὕρετε ὅτι ἡ λέξη ῥίμα θεωρεῖται ὡς ἀπὸ ἑλληνικῆς καταγωγῆς, δηλαδὴ, ἀπὸ τοῦ ῥύω, τὸ σύρω, ἐπειδὴ, λέγουν, τὰ καλῶς ταχτοποιημένα σύρονται ἀναμεσότους. Ὥστε ποῦ, ἂν ἦν' ἔτσι, δὲν πρόκειται γιὰ τὴ ῥίμα, παρὰ νὰ κάμῃ κ' ἐκείνη τὰ 'πιστρόφιατης· κ' ἐγὼ προτείνω νὰ τὴ δεχθοῦμε μὲ φιλοστοργία.

μὲ τὸ κεφάλι, τὸ βέλος μὲ τὸ μέλος καὶ πάει λέοντας.

Ἀπὸ τὸν ἄνοθεν κανόνα ἐξαιροῦνται ἡ λέξες ὁποῦ, ὅμο.ες κατὰ τὴν γραφὴν, ἢ κατὰ τὸν ἦχον, ἤθελ' ἔχουν ὅμως διαφορετικὸ νόημα· ὡς

βάγια—ἡ τροφὸς μάνα—ἡ μητέρα μέλι—τὸ μέλι
βάγια—τὰ βάϊα μάνα-τὸ ἰατρικὸ μέλλει—ῥῆμα
κτλ. κτλ. κτλ.

Συγχωρεῖται ὅμως ἡ ἐπανάληψη τῆς ἰδίας λέξης διὰ τὴ ῥίμα, ὅταν τοῦτο γένεται ἐπιταυτοῦ, μὲ ἕνα σκοπό· ὡς εἰς τὸ ἀκόλουθο σονέτο.

Μέγας καὶ φοβερὸς εἶν' ὁ Μακράκης,
Γιατὶ κ' ἐκεῖνος σήμερα εἶναι Σύνοδος
Νὰ, Σύνοδος ἐγίνηκε ὁ Μακράκης·
Καὶ Μακράκης ἐγίνηκεν ἡ Σύνοδος.
Κάθε ποῦ μὰς μιλεῖ τώρα ὁ Μακράκης
Νὰ στοχασθοῦμε πῶς μιλεῖ καὶ ἡ Σύνοδος.
Τί Σύνοδος πληὰ τώρα, τί Μακράκης·
Ὅταν λέμε Μακράκης, λέμε Σύνοδος.
Ἀπὸ τώρα κ' ἐμπρὸς, τόπε ὁ Μακράκης;
Ὅλο τὸ ἴδιο 'σὰ νὰν τόπε ἡ Σύνοδος·
Καὶ πάλε, 'σὰ νὰν τάλεγε ὁ Μακράκης
Εἶν' ὅλα ἐκεῖνα ποῦ μᾶς λέει κ' ἡ Σύνοδος·
Ἐπειδὴ τώρα Σύνοδος-Μακράκης
Εἶναι τὸ ἴδιο 'σὰ Μακράκης-Σύνοδος.

(Ἕπεται συνέχεια)

ΑΝΔΡ. ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ ΗΠΕΙΡΩ

ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΟΛΕΩΣ ΔΩΔΩΝΗΣ

ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΑΝΤΕΙΟΥ ΑΥΤΗΣ.

—

§ ά. Οἱ πανάρχαιοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος, Πελασγοὶ, συνείθιζον, κατὰ Διονύσιον τὸν Ἁλικαρνασσέα,[1] νὰ κτίζωσι τὰς πόλεις αὐτῶν εἰς τὰ ὄρη, ὡς καὶ τὰ ἱερὰ αὐτῶν[2] οὕτως ἐθεμελιώθη ἡ ἐν Ἀρκαδίᾳ «*Λυκόσουρα*» εἰς τὰς κορυφὰς τοῦ Λυκαίου ὄρους, ἡ πετρήεσσα Πυθὼ εἰς τὰ ὕψη τοῦ Παρνασσοῦ καὶ ἡ Δωδώνη τῆς Ἠπείρου εἴς τινα κορυφὴν τοῦ ὄρους Τμάρου, καὶ διὰ τοῦτο ἡ μὲν Λυκόσουρα τῆς Ἀρκαδίας καλεῖται ὑπὸ τοῦ Παυσανίου ἀρχαιοτέρα τῶν ὅσων εἶδεν ὁ ἥλιος πόλεων[1], ἡ δὲ Πυθὼ (Δελφοὶ) ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου πετρήεσσα[2] καὶ ἡ Δωδώνη ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου αἰπύνωτος[3]. Ἐγγὺς δὲ τῶν πόλεων τούτων ἐπὶ λόφων ἀπόπτων καὶ διὰ τοῦτο χαρίεσσαν καὶ λίαν εὐάρεστον θέαν ἐχόντων, ἐκτίσθησαν καὶ τὰ πανάρχαια Πελασγικὰ ἱερὰ, ὡς τοῦ Λυκαίου Διὸς ἐν Λυκοσούροις, τοῦ Ποσειδῶνος ἐν Πυθοῖ, καὶ τοῦ Δωδωναίου Διὸς ἐν «*Ἑλλοῖς*», κορυφῇ τινι τοῦ Τομάρου οὕτω καλουμένῃ κλπ. Καὶ περὶ μὲν τοῦ ἐν Πυθοῖ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος, ἀντικατασταθέντος ὕστερον ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος δι' ἀνταλλαγῆς τοῦ Ταινάρου, οὐδεὶς ἡμῖν ἐνταῦθα λόγος, ἀποφεύγουσι τὰς παρεκβάσεις· περὶ δὲ τῶν ἄλλων δύο λέγομεν τὰ εἰκότα, διότι μεγίστη ἀναλογία καὶ ὁμοιότης ἐπιφαίνεται, εἰ ἐν ταῖς ἐπιστημονικαῖς ἡμῶν ἐρεύναις θελήσομεν ἐπισταμένως, ἵνα ἐπιχειρήσωμεν τὴν σύγκρισιν αὐτῶν καὶ παράθεσιν.

§ β'. Καὶ περὶ μὲν τοῦ ἐν Λυκοσούροις τῆς Ἀρκαδίας παναρχαίου Πελασγικοῦ ἱεροῦ τοῦ Λυκαίου Διὸς ὁ Παυσανίας λέγει τάδε· «Ἔστι δὲ ἐπὶ τῇ ἄκρᾳ, τῇ ἀνωτάτῳ τοῦ »ὄρους, Γῆς χῶμα, Διὸς τοῦ Λυκαίου βωμός, »καὶ ἡ Πελοπόννησος τὰ πολλὰ ἐστιν ἀπ' αὐ»τοῦ σύνοπτος· πρὸ δὲ τοῦ βωμοῦ *κίονες* »*δύο ὡς ἐπὶ ἀρίσχοντα ἑστήκασιν ἥλιον*· »ἀετοὶ δ' ἐπ' αὐτοῖς ἐπίχρυσοι, τάγε ἔτι »παλαιότερα, ἐπεποίηντο. Ἐπὶ τούτου τοῦ »βωμοῦ τῷ Λυκαίῳ Διΐ θύουσιν ἐν ἀπορρήτῳ· »πολυπραγμονῆσαι δὲ οὔμοι τὰ ἐς τὴν θυ»σίαν ἠδὺ ἦν· ἐχέτω δὲ, ὡς ἔχει, καὶ ὡς »ἔσχεν ἐξ ἀρχῆς.»[4] Περὶ δὲ τοῦ ἐν Δωδώνῃ τῆς Ἠπείρου, ὡσαύτως Πελασγικοῦ ἱεροῦ τοῦ Δωδωναίου Διὸς, ὁ μὲν Ἡρόδοτος λέγει, ὅτι ἦν τὸ ἀρχαιότατον πάντων τῶν ἐν Ἑλλάδι ἱερῶν[5]· ὁ δὲ Σοφοκλῆς διὰ τὸ εἶναι τοῦτο ἐπὶ πρωνός τινος τοῦ Τομάρου, ἀποκαλεῖ τοὺς ἱερεῖς αὐτοῦ «*ὀρείους*»[6]· ὁ δὲ λόφος, ἐφ' οὗ

[1] Διον. Ἁλικαρνασ. Ῥωμαϊκ. Ἀρχαιολογ. Βιβλ. Α'. Κεφ. 9 καὶ ἑξῆς.

[2] Μάξιμ. Τύριος λόγ. Η'. ἐκδ. Δούκα.—A. Maury hist. de relig. de la grece antiq. σελ. 50. chapitr. 11 ὑποσημ.

[1] Παυσαν. Ἀρκαδικ. Βιβλ. Η'. XXXVIII. 7.

[2] Ὁμηρ. Ἰλ. Β. 519. Ι. 405. Ὀδυσσ. Α. 581.

[3] Προμηθ. Δεσμώτ. στίχ. 830—831.

[4] Παυσαν. Ἀρκαδικ. βιβλ. Η'. XXXVIII, 7

[5] Ἡροδοτ. βιβλ. Β'. § 52.

[6] Σοφοκλ. Τραχιν. στίχ. 1165—1167.

τὸ ἱερὸν, ἐκαλεῖτο *Ἑλλά*[1]. Ἐπισφραγίζει δὲ τὸ κῦρος τούτων ὁ ἀθάνατος ἡμῶν ποιητὴς, Ὅμηρος, ἀποκαλῶν τὴν Δωδώνην «*δυσχείμερον*» καὶ τὸν Δία, «*Πελασγικὸν*», ὡς φαίνετ' ἐν τοῖς ἑξῆς.

»Ζεῦ, ἄνα, Δωδωναῖε, Πελασγικὲ, τηλόθι ναίων,
»Δωδώνης μεδέων δυσχειμέρου· ἀμφὶ δὲ [Σελλοὶ
»Σοὶ ναίουσ' ὑποφῆται, ἀνιπτόποδες, χαμαιεῦ[ναι»[2].

Ὡσαύτως «*Πελασγικὸν ἔδραον*» ὁ Ἡσίοδος τὴν Δωδώνην καὶ *Πελασγικὸν* καθίδρυμα τὸ Μαντεῖον αὐτῆς ὁ παρὰ Στράβωνι Ἔφορος παριστᾷ.[3] Καὶ Σκύμνος ὁ Χῖος «*ἵδρυμα Πελασγικὸν*» θεωρεῖ τὸ Μαντεῖον τῆς Δωδώνης,[4] ὥστε ἀμφιβολία δὲν μένει περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Πελασγῶν καθιδρύσεως αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁποία ἦν ἡ μορφὴ τῶν παναρχαίων τούτων Πελασγικῶν ἱερῶν;

§ γ'. Ὁ τῶν παναρχαίων ἱερῶν τύπος ἦν, καθ' ὃν δύο δοκοὶ ἐγκάρσιοι ἢ δύο στύλοι πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον τεινόντες ἀπετέλουν αὐτά[5] Οὕτω τὸ ἱερὸν τοῦ Λυκαίου Διὸς, κατὰ Παυσανίαν (ἔνθ' ἀνωτ.) συνίστατο ἐκ δύο κιόνων πρὸ βωμοῦ ἑστώτων ὡς ἐπὶ ἀνίσχοντα ἥλιον· ὁ δὲ βωμὸς Γῆς χῶμα ἦν ἄνευ λίθων, ὅπως ἦσαν ἐν ταῖς παναρχαίοις ἐποχαῖς οἱ βωμοὶ κατὰ τὸν σοφὸν τῆς Γαλλίας Ἀκαδημαϊκὸν Ἄλφρ. Μωρῦν[6] λέγοντα τάδε· «les autels n'étaient dans le principe, que les tertres, des mottes de gazon (cespites) (Servius ad Aen. XII, 119.), que l'on dressaient généralement dans les endroits élevés, de façon qu'on pût les découvrir de loin (voy. homer. hymn. III in Vener. v, 100). Téls s'offraient encore, au temps les plus florissants de la Gréce, l'autel de Zeus lycaeus en Arcadie (Paus. VIII. Arcad. XXXVIII, 7.) et celui le Zeus Klarios cher les Tégéates (Pausan. VIII, C. 53, § 9.) Ἀπαράλλακτα καὶ τὸ ἱερὸν τῆς Δωδώνης ἐκ δύο στύλων συνέκειτο *παραλλήλων καὶ παρεγγὺς ἀλλήλων*, κατὰ τὰς ἐν τοῖς Σχολίοις τοῦ Ὁμήρου διασωθείσας μαρτυρίας Δήμωνος, Πολέμωνος τοῦ περιηγητοῦ, *ἀκριβῶς τὴν Δωδώνην ἐπισταμένου*, καὶ Ἀριστείδου τοῦ τὰ τούτου μεταγεγραφότος κατὰ τὴν δευτέραν» κλ.[1] Ἦσαν δ' ἀμφότερα τὰ ἱερὰ ἐν ὄρεσι συνεστηκότα συνῳδὰ τοῖς τῶν πρωτογόνων ἀνθρώπων θρησκευτικοῖς ἀρχαιοτάτοις συστήμασι, καθ' ἃ ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων προσηύχοντο καὶ ἔθυον τοῖς θεοῖς οἱ πρῶτοι ἐκεῖνοι ἄνθρωποι τῆς γῆς πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον ἀφορῶντες· διὸ καὶ οἱ δύο κίονες τῶν παναρχαίων τούτων ἱερῶν πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον ἑστήκασι κλ. Μετέπειτα δὲ ἐγένοντο καὶ ἄλλαι οἰκοδομαὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς πολυτελεῖς, ἀφιερώματα τριπόδων, λεβήτων καὶ τῶν ὁμοίων. Τοιαύτη ζωηρὰ ὡς ἐκ τῆς ὀρεινῆς θέσεως ἀμφοτέρων τῶν ἱερῶν ὁμοιότης, εἰ παρετηρεῖτο ὑπὸ τοῦ σοφοῦ Ἀρνεθίου[2] ἀνάγκη νὰ καταφύγῃ εἰς Θρᾴκην πρὸς εὕρεσιν τοῦ ὀρεινοῦ ἱεροῦ τοῦ Διονύσου, ἔχοντος διὰ τοῦτο ὁμοιότητα τῷ τοῦ Δωδωναίου Διὸς ἱερῷ, δὲν ἐπαρουσιάζετο αὐτῷ.

§ δ'. Ἀλλ' οὐ μόνον αὕτη ἡ ὁμοιότης παρατηρεῖται μεταξὺ τοῦ Λυκαίου τῆς Ἀρκαδίας καὶ τοῦ Δωδωναίου Διὸς τῆς Ἠπείρου· ἐὰν ἐρευνήσῃ τις, εὑρίσκει καὶ ἄλλας πολλὰς· οὕτω π. χ. ὡς ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Δωδώνης καὶ ἐν γένει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἠπειρώταις ἡ *Δρῦς* ἐθεωρεῖτο ἱερὸν φυτὸν, ἀπαράλλακτα καὶ ἐν τῷ τοῦ Λυκαίου Διὸς καὶ ἐν γένει παρὰ τοῖς Ἀρκάσι, διότι, κατὰ Παυσανίαν, ὁσάκις ἐγίγνετο ξηρασία ἐν Ἀρκαδίᾳ ἤτοι ἀνομβρία, ὁ ἱερεὺς τοῦ Λυκαίου Διὸς μετὰ τὴν προσευχὴν ἔθετε κλάδον δρυὸς εἰς τὸ ὕδωρ ἐξ ἐπιπολῆς καὶ οὐκ ἐς βάθος, ἤτοι, ἐν ἄλλοις λόγοις, διὰ θρησκευτικοὺς λόγους καὶ τυπι-

[1] Ἡσύχ. ἐν λέξ. ἔκδοσ. Σμιτ. σελ. 511. Φαβωρῖν. ἐν λέξ. Δωδωναῖος, Ἕλλα καθέδρα κλ.—Pouqueville, Voyage de la Grèce· tome premier, livre 11. Chapitre. 1 σελ. 168—169.

[2] Ὁμηρ. Ἰλιαδ. Π. 233 κεξ.

[3] Στράβων. Γεωγραφ. βιβλ. Ζ'. § 7.

[4] Σκύμν. Χίου περιήγ, 446 κεξ.—Διονυσίου Οἰκουμένης περιήγησις σελ. 95—96. ὑποσημείωσ. 2. τοῦ αὐτοῦ οἰκουμ. περιηγ. σελ. 119 σημειώσεις 1. 2 ἔκδ. Βιέννης 1808 ὑπὸ Ν, Δούκα. τόμ. Β'.τῆς συλλογῆς τῶν ἐν ἐπιτομῇ τοῖς πάλαι γεωγραφηθέντων.

[5] Πλούταρχ. περὶ φιλαδελφ. 1.—Justin. 43, 3.—Λ. Ῥόσσ. ἱστ. τέχν. σελ. 107—108 κεξ.

[6] Alfred Maury histoir de relig. de la Gréce antiq. σελ. 176.

[1] Σχόλια Ἰλιάδ. Π. 233 κεξ. Δήμ. Πολέμ. καὶ καθεξ.—Στέφαν. Βυζάντιος ἐν λέξ.—Müller fragment historic. graec. livr. III, 17, 18.—Ἀρχαιολογ. λεξικ. Σμίθ. ἐν λέξ. μετάφρασ. Δ. Πανταζῆ σελ, 569.

[2] Arneth. ueber das taubenor. Βιέν. 1840.

κότητας ἐτίθετο κλάδος ἐκ τοῦ ἱεροῦ φυτοῦ εἰς τὸ ὕδωρ, ὅπως ἐπέλθῃ βροχή· ἰδοὺ ὅπως ἐκτίθησι τὰ περὶ τούτου ὁ Παυσανίας. «Ἦν »δὲ αὐχμὸς χρόνον ἐπέχῃ πολὺν καὶ ἤδη »σφίσι τὰ σπέρματα ἐν τῇ γῇ καὶ τὰ δέν»δρα αὐαίνηται, τηνικαῦτα ὁ ἱερεὺς τοῦ Λυ»καίου Διὸς *προσευξάμενος ἐς τὸ ὕδωρ* καὶ »θύσας ὁπόσα ἐστὶν αὐτῷ νόμος, καθίησι δρυὸς »κλάδον ἐπιπολῆς καὶ οὐκ ἐς βάθος τῆς πη»γῆς (τῆς Ἁγνοῦς καλουμένης ἐν τῷ Λυκαίῳ ὄρει)· ἀνακινηθέντος δὲ τοῦ ὕδατος ἄνει»σιν ἀχλὺς ἐοικυῖα ὀμίχλῃ· διαλιποῦσα δὲ »ὀλίγον γίνεται νέφος ἡ ἀχλὺς, καὶ ἐς αὐτὴν »ἄλλα ἐπαγομένη τῶν νεφῶν ὑετὸν τοῖς Ἀρ»κάσιν ἐς τὴν γῆν κατιέναι ποιεῖ»[1]. Ἐνταῦθα παρατηρεῖται, ὅτι ὁ ἱερεὺς τοῦ Λυκαίου Διὸς προσηύξατο ἐς τὸ ὕδωρ καὶ ἔθυσεν αὐτῷ, ὡς θεῷ, ὅπως καὶ ἐν τῷ Δωδωναίῳ ἱερῷ παρήγγελλον οἱ ἱερεῖς ἅπασι τοῖς προσερχομένοις εἰς τὸ Μαντεῖον «Ἀχελῴῳ *θύειν*», καλοῦντες κατὰ τὴν ἱερὰν γλῶσσαν τὸ ὕδωρ ἐν γένει ἀχελῷον καὶ μάλιστα ἐν ὅρκοις, εὐχαῖς καὶ θυσίαις.[2] Ἀλλ' ὁ σοφὸς Γερμανὸς Στὸλλ[3] εὑρίσκει μεγάλην ὁμοιότητα μεταξὺ τοῦ Λυκαίου Διὸς τῶν Ἀρκάδων καὶ τοῦ Λαφυστίου τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Βοιωτίᾳ Μινυῶν· διότι παρ' ἀμφοτέροις παρατηρεῖ σκυθρωπότητα καὶ ἀπαιτήσεις αἱματηρῶν ἀνθρωποθυσιῶν· ὁ σοφὸς ὅμως τῆς Γαλλίας Ἀκαδημαϊκὸς Μωρῦς φρονεῖ τἀναντία τούτῳ λέγων, ὅτι ὁ Ζεὺς τῶν Ἀρκάδων σχετίζεται μᾶλλον τῷ Διΐ τῆς Δωδώνης, ὅνπερ οἱ ἐξ Ἀσίας ἐλθόντες Πελασγοὶ ἐλάτρευον ὑπὸ τὸ σύμβολον τοῦ φωτὸς καὶ ἐν τῇ ὀνομασίᾳ «di», ἐξ οὗ deus, dieu, Ζεὺς, Δεὺς, σδεὺς κλ· διὸ καὶ Λύκαιος ἐπεκαλεῖτο. Ἀλλὰ παραχωρήσωμεν πρὸς στιγμὴν τῷ σοφῷ Γαλάτῃ τὸν λόγον πρὸς ἀκριβῆ παράστασιν τοῦ πράγματος ἐξηγουμένῳ ὧδε «le Zeus »d'Arcadie recevait le surnom de lycaeus, »(Λυκαῖος Παυσαν. VIII, C, 2. § 1. I, C, »38. § 5. Kallimach 4. in jovem v. 4.) l' »étymologie de ce nom est évidemment »empruntée au théme «*λύξ* lux», qui »s'est concervé dans le latin et a donné nais»sance au grec «*λευκὸς*» blanc, bril»lant· c' était donc un mot de la langue »pélasgique, qui signifiait lumiere»[1]. Τούτου ἕνεκα, κατὰ Μωρῦν, καὶ τῷ Ἀπόλλωνι, διανομεῖ τοῦ φωτὸς εἰς τὸ πᾶν, συσχετίζεται, καὶ ἴσως διὰ τοῦτο πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Λυκαίου, κατὰ Παυσανίαν[2], καὶ ἱερὸν Παρρασίου Ἀπόλλωνος παρέκειτο, παρ' ᾧ ἄγοντες ἑορτὴν κατ' ἔτος οἱ Ἀρκάδες ἔθυον κτλ. Τὸ ὄνομα «*Λύκαιος*» συσχετίζεται καὶ ἄλλοις ὀνόμασιν ἔχουσι τὴν ῥίζαν «*λύκ*» «lux», ὅπως καὶ τὸ ὄνομα «*Λύκος*»[3] οὗτινος ἡ ἀναλογία ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γέννησιν τοῦ μύθου, καθ' ὃν μετεμορφώθη ὁ Λυκάων, υἱὸς Πελασγοῦ, εἰς τὸ ἁρπακτικὸν ζῶον κτλ.[4], ὅπως λέγει ὁ σοφὸς Μωρῦς, καὶ οὐχὶ ἡ θυσία τοῦ τέκνου αὐτοῦ, ὅπως λέγει ὁ κ. Στόλλ (ἔνθ' ἀνώτ.)

§ έ. Ἡ τοῦ Λυκαίου καὶ Δωδωναίου Διὸς συσχέτισις ὑποστηρίζεται καὶ διὰ τοῦ ὀνόματος «*Ἑλλὰ*», οὗτινος ἡ ῥίζα «*ελ*» σημαίνει «*αἴγλην*» «*σέλας*»[5], ἐξ οὗ καὶ Σελλοὶ οἱ ἱερεῖς τοῦ Δωδωναίου μαντείου, κατὰ Βυζάντιον Σκαρλάτον λέγοντα τάδε· «ἐὰν »δ' ἀνατρέξωμεν εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς ἕλης πη»γὴν τὸν ἥλιον, θέλομεν εὕρει τὴν λέξιν εἰς

[1] Παυσαν. Ἀρκαδικ. VIII. XXXVIII, 4.

[2] Müller fragment. histor. graec. 1. 239—240

[3] Στόλλ Ἐγχειρίδ. Μυθολογ. Ἑλλην. κλ. μετάφρ. Ἰασεμίδου σελ. 40 καὶ 230—231. (Ἀργοναυτ. Μυθολ.)

[1] Ce radical lux, lyc, lynx, entre dans le nom de plusieurs personnages mythôlogiques, qui personnifient la lumiere· le dactyle idéen λιξ (Klem. Alex. stromat. 1, p, 75), le telchine Lycos qui éléva un temple à Apollon sur les bords du Xanthe (Diod. Sicel. v. 56.) Lycabas, pére de Minos κλ. κλ. (Maury hist. de relig. de la gr. antiq. κλ. σελ. 50—55—56 κεξ.— Cl. Lenormant· nouvelle galerie mythologie p. 25 rgg.—W. Baumlein, pelasgischer glaube und homers κλ. en zeitschrifft fur alterth 1839 t. iv στήλ 1193

[2] Ἀρκαδ. VIII. XXXVIII, 8.

[3] Πολλὰ καὶ διάφορα τῶν ζώων ἔλαβον τὴν ὀνομασίαν ἀπὸ τῆς στιλπνότητος, ὀξύτητος, καὶ δριμύτητος τῆς ὁράσεως αὐτῶν· οὕτω τὸ ὀξυδερκέστατον αὐτῶν «ἡ λύγξ» ἐκλήθη ἀπὸ τοῦ «λύκη», λατινιστὶ «lux», ἤτοι τὸ φῶς κλ. ὁ λύκος διὰ τὸν αὐτὸν λόγον κλ. Max-Müller nouvelle leçons sur la science du lang. tom. B'. σελ. 79. 86.

[4] Παυσ. Ἀρκαδ. VI. C. 8 § 2.

[5] Φιλίστορ. Περιοδ. Ἀθην. τόμ. Γ'. τεῦχ. B'. σελ. 104, παρ' ᾧ καὶ ἡ γνώμη τοῦ σοφοῦ Duncer φαίνεται σύμφωνος τῇ τοῦ Maury μᾶλλον ἢ τῇ τοῦ Στόλλ.

»τὴν Ἀσίαν, τὴν πηγὴν αὐτὴν τοῦ φωτὸς »καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ὅπου ὁ θεὸς «*βὴλ*» ἢ »Βῆλος τῶν Χαλδαίων, ὁ *Ἤλ* ἢ *Ἑλὰ* τῶν »Ἀσσυρίων, Φοινίκων καὶ Ἑβραίων· ὅθεν ὁ »Εὐφορίων κατὰ τὴν ἐπιτομὴν τοῦ Στράβω»νος, τὸν ἥλιον λέγει *ηλ*, μὲ τὸν ὁποῖον »συμφωνεῖ καὶ ὁ Σέρβιος (ad Virgil. Aen. 1, »696) solem colunt (Assyrii), qui ipho»rum lingua hêl (alii êl) dicitur, unde »et ἥλιος κλ.[1] Καὶ τῳόντι ὁ Βῆλος ἦν αὐτὸς »ὁ Ζεὺς, κατὰ Διόδωρον Σικελιώτην, λέγοντα. «Μετὰ δὲ ταῦτα ἐν μέσῃ τῇ πόλει »(Βαβυλῶνι) κατεσκεύασεν (ἡ Σεμίραμις) ἱε»ρὸν Διὸς, ὃν καλοῦσιν οἱ Βαβυλώνιοι, κα»θάπερ εἰρήκαμεν, «*Βῆλον*».[2] Τὸ δὲ *Βῆ»λος* ἐκ τοῦ *Βάαλ* ἴσως ἐγενετο, οἷον Βάαλ »*Βῆλ*»· ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο, ὡς γνωστὸν, ἐλατρεύετο ἐν Σαμαρείᾳ ὁ Ζεὺς, οὗτινος τοὺς ἱερεῖς κατέσφαξεν ὁ προφήτης Ἠλίας κλ. καὶ ἐν γένει τὰ πλεῖστα τῶν Ἀριανῶν τῆς Ἀσίας ἐθνῶν ἐσέβοντο τὸν Δία πολὺ, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐφεξῆς λόγων τοῦ Δαρείου, Βασιλέως τῶν Περσῶν, οὓς ἀνατείνας τὰς χεῖρας πρὸς οὐρανὸν ἐξεφώνησεν «Ἀλλ' ὦ »Ζεῦ βασιλεῦ, *ὅτῳ ἐπιτέτραπται νέμειν τὰ »βασιλέων πράγματα ἐν ἀνθρώποις*, σὺ νῦν »μάλιστα μὲν ἐμοὶ, φύλαξον Περσῶν τε καὶ »Μήδων τὴν ἀρχὴν, ὥσπερ οὖν καὶ ἔδωκας· »εἰ δὲ δὴ ἐγὼ οὐκέτι σοι βασιλεὺς τῆς Ἀσίας, »*σὺ δὲ μηδενὶ ἄλλῳ, ὅτι μὴ Ἀλεξάνδρῳ »παραδοῦναι τὸ ἐμὸν κράτος*»[3]. Ἀλλὰ διὰ τὸ μέγα τοῦτο σέβας τῶν Ἀριανῶν λαῶν οὐ προσεφέροντο αὐτῷ καὶ θυσίαι ἀνθρώπινοι, καὶ μάλιστα ἀπὸ μέρους τῶν Ἑλλήνων, τοῦ συμπαθητικωτάτου ἔθνους τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου ἀπετέλει τὸ ἔθνος τοῦτο μοναδικὴν ἐξαίρεσιν διὰ τὴν λεπτότητα τῶν αἰσθημάτων αὐτοῦ· ἂν δὲ καὶ εἰς λίαν ἐξαιρετικὰς περιστάσεις ἠναγκάζοντο οἱ Ἕλληνες δι' ἄλλους λόγους νὰ προσφέρωσιν εἰς τοὺς θεοὺς θυσίαν τινὰ ἀνθρωπίνην, δὲν ἐβράδυνον νὰ φέρωσιν ἐνδείξεις ζωηροτάτας τῆς ἑαυτῶν ἀπαρεσκείας καὶ μεταμέλειαν πικροτάτην, ὡς ὁ Ἀριστόδημος, ὁ βασιλεὺς τῶν Μεσσηνίων, διὰ τὴν θυσίαν τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ· ὁσάκις δ' αἱ περιστάσεις ἐπέτρεπον, ἐπέβαλλον μάλιστα οἱ Ἕλληνες εἰς τοὺς Φοίνικας καὶ Καρχηδονίους τὴν παῦσιν τῶν ἀνθρωποθυσιῶν· οὕτως ἔπραξεν ὁ φιλάνθρωπος βασιλεὺς Γέλων ἐξαναγκάσας τοὺς Καρχηδονίους νὰ παραδεχθῶσιν ἐν ταῖς συνθήκαις νὰ μὴ θύωσιν ἀσπλάγχνως τὰ ἑαυτῶν τέκνα τῷ Κρόνῳ, ὡς μαρτυρεῖ Πλούταρχος ἐν τοῖς ἀποφθέγμασιν αὐτοῦ. Τέλος πάντων παρὰ τοῖς Ὁμηρικοῖς ἔπεσι, τοῖς μόνοις λειψάνοις τοῦ παναρχαίου κόσμου, ἐξ ὧν καὶ μόνων δυνάμεθα νὰ μάθωμέν τι ἀληθὲς περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς καταστάσεως ἐκείνων τῶν παναρχαίων ἐποχῶν, δὲν εὑρίσκομεν ἐνδείξεις περὶ ἀνθρωποθυσιῶν, οὐσῶν ἐν χρήσει παρὰ τῷ Λαφυστίῳ Διΐ τῆς Βοιωτίας καὶ Θεσσαλίας, ὅπως λέγει ὁ κ. Στόλλ (ἔνθ' ἀνωτ.) Καὶ τὰς δύο ταύτας χώρας περιγράφει ὁ θεῖος ποιητὴς ἐν ἐκτάσει, ὅπως καὶ τὰ τούτων ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ ὑπάρχοντα ἱερὰ[1], Λαφυστίου ὅμως Διὸς ἱερὸν οὐδόλως μνημονεύεται ὑπ' αὐτοῦ, ὥστε δικαιοῦταί τις νὰ θεωρῇ τὰ περὶ Λαφυστίου Διὸς ὑπὸ Στόλλ λεγόμενα, ὡς ἀνήκοντα εἰς πολὺ μεταγενεστέρας ἐποχάς· τὸ δὲ ὄνομα τοῦ Λυκαίου Διὸς ὡς μὴ προελθὸν ἐκ τῆς εἰς λύκον μεταμορφώσεως τοῦ Λυκάονος διὰ τὴν θυσίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἀλλ' ἔκ τινος πολὺ ὑψηλοτέρας ἀρχῆς ὅπως τὸ ὄνομα Λυκόσουρα[2] καὶ Λυκώρεια κλ. Ἐκ πάντων τούτων συνάγεται ὅτι στενοτέρα σχέσις ἐπιφαίνεται μεταξὺ τοῦ Δωδωναίου Διὸς τῆς Ἠπείρου καὶ τοῦ Λυκαίου τῆς Ἀρκαδίας, παρὰ μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ Λαφυστίου τῆς Βοιωτίας, ὥστε ὁ σοφὸς Στόλλ φαίνεται μὴ ἔχων δίκαιον ἐνταῦθα.

§ στ'. Τὸ δὲ περιεργότερον καὶ ἀξιολογώτερον πάντων εἶναι, ὅτι ὁ ἀρχαιόμορφος τρόπος τῆς λατρείας τοῦ θείου, ὃν συνείθιζον οἱ Πελασγοὶ κατὰ τὰς παναρχαίους ἐποχὰς, ἐφυλάχθη μέχρι τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἡροδότου ἐν Δωδώνῃ καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν τοῦ Παυσανίου ἐν Ἀρκαδίᾳ[3]· ἐννοεῖται δὲ ὅτι καὶ μετὰ ταῦτα δὲν διεκόπη τὸ νῆμα τῶν ἀρχαιοτάτων θρησκευτικῶν παραδόσεων ἔν τε τῇ Ἑλλοπίᾳ τῆς Ἠπείρου, καὶ ἐν τῇ Ἀρκαδίᾳ, μά-

[1] Λεξικὸν Σκαρλ. Βυζαντ. προλεγόμ. σελ. ά-ί-ιβ'.

[2] Διοδ. Σικελ. βιβλ. Α'. κεφ. θ'. σελ. 188 ἐκδ. Λειψ. 1829.

[3] Ἀρριαν. Ἀλεξ. Ἀνάβ. βιβλ. Δ'. ἐκδ. Ν. Δούκα.

[1] Ὁμήρ. Ἰλιαδ. β'. στίχ. 494—740.

[2] A. Maury hist. de relig. de la Grèce antiquit. 50—55 κεξ.

[3] Ἀρκαδ. VIII. XLIV 5, 6. Ἡροδ. βιβλ. β'. § 52

λιστα δὲ συνετηροῦντο φανατικῶς καὶ ἕως Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου ἐπικαλουμένου, ὅτε οὗτος ἀνεζωπύρησε τὰ μυστήρια τῶν ἀρχαίων θρησκευτικῶν συστημάτων, ἅτινα μετὰ ταῦτα κατηργήθησαν ὡς γνωστὸν ἐπικρατήσαντος τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κόσμῳ. Ἀλλὰ τὶς ὁ ἀρχαιόμορφος οὗτος τρόπος τῆς λατρείας ὅἜν τε τῇ Δωδώνῃ καὶ τῷ Παλλαντίῳ ἰδίᾳ συντηρούμενος ἕως ἐσχάτων; ὁ Ἡρόδοτος παραδίδωσιν ἡμῖν ἔννοιαν ἀρκετὰ σαφῆ, ὡς καὶ ὁ Παυσανίας, περὶ τῆς ἀρχαιομόρφου λατρείας τῶν ἐν Ἠπείρῳ καὶ Ἀρκαδίᾳ Πελασγῶν. Καὶ ὁ μὲν Ἡρόδοτος λέγει, ὅτι ἐν Δωδώνῃ ὑπὸ τῶν Πελασγῶν ἐγίγνοντο αἱ λατρεῖαι ἄνευ ἐπικλήσεως ὀνομάτων θεῶν τινων, διότι δὲν ἐγνώριζον τὰ ὀνόματα αὐτῶν, οὐδὲ εἶχον ἀκούσει αὐτὰ ἐν τῇ ἐξ Ἀσίας ἀναχωρήσει αὐτῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα[1]· ἰδοὺ αὐτοὶ οἱ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου λόγοι τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας «Ἔθυον δὲ πάντα πρότερον οἱ Πελασγοὶ θεοῖσιν ἐπευχόμενοι, ὡς ἐγὼ ἐν Δωδώνῃ οἶδα ἀκούσας. Ἐπωνυμὴν δ' οὐδ' οὔνομα ἐποιεῦντο οὐδενὶ αὐτέων οὐ γὰρ ἀκηκόεσάν κω»[2]. Οὐδενὶ αὐτῶν (τῶν θεῶν) ἐποιοῦντο χρῆσιν. οὔτε τοῖς ὀνόμασιν, οὔτε ταῖς ἐπωνυμίαις· διὰ τί; διότι οὐκ ἀκηκόεσάν κω· πότε λοιπὸν ἤκουσαν, καί πότε ἔμαθον τὰ ὀνόματα καὶ τὰς ἐπωνυμίας τῶν θεῶν; αὐτὸς ὁ Ἡρόδοτος μᾶς διδάσκει, ὅτι πολὺ ἀργότερον ἐδιδάχθησαν αὐτὰς ἔκ τε τῶν Αἰγυπτίων καὶ Φοινίκων[3], ὅτε οἱ Ἕλληνες συνέδεσαν σχέσεις μετ' αὐτῶν διὰ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας. Πρὶν ἢ ὅμως γένῃ τοῦτο ὁποίαν εὐχὴν καὶ ὁποῖον ὕμνον ἐξεφώνουν ἐν Δωδώνῃ πρὸς τὸν Θεόν; ὁ Παυσανίας διεφύλαξεν ἡμῖν τὸν πανάρχαιον τῆς Δωδώνης ὕμνον, ὅς ἐστιν ὁ ἀκόλουθος·

«Ζεὺς ἦν, Ζεύς ἐστι, Ζεὺς ἔσσεται· ὦ μεγάλε Ζεῦ·
«Γᾶ καρποὺς ἀνίες, διὸ κλῄζετε ματέρα γαῖαν.[4]

Τὸν ὕμνον τοῦτον, ὡς μαρτυρεῖ ὁ αὐτὸς

[1] A. Maury hist de relig. de la Gréce antiq. chapitre. II σελ. 50—51—52 κεξ.—Φιλίστορ. τόμ. γ'. τεῦχ. ϛ'. 1862 μετάφρ. ἐκ τῶν τοῦ σοφοῦ Duncer Βιρολῖν. 1856 καὶ τόμ. ά. τοῦ αὐτοῦ σελ. 291.—Φιλολογ. Σύλλογ. Κων/πόλεως τόμ. ά. σελ. 67.

[2] Ἡρόδ. βιβλ. ϛ'. § 52.

[3] Ἡροδ. ἔνθ' ἀνωτέρ.

[4] Παυσαν. Φωκικ. X. 10.

ἀρχαῖος περιηγητὴς, πρῶται ἐν Δωδώνῃ ἔφαλον αἱ περίφημοι τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς πέρειαι, αἳ καλούμεναι πέλειαι καὶ πελειάδες κατὰ τὴν τῶν ἀρχαίων Θεσπρωτῶν γλῶσσαν[1], πρότεραι τῆς Φημονόης τῶν Δελφῶν ὑπάρξασαι· ἀλλὰ περὶ αὐτῶν παρακατιοῦσιν ἡμῖν ὁ λόγος ἔσται ἐπὶ τὸ ἐκτενέστερον, ὡς καὶ περὶ τῶν Σελλῶν, ὑποφητῶν τοῦ Μαντείου, ὡς γνωστόν. Καὶ ἐν τῷ Παλλαντίῳ τῆς Ἀρκαδίας ὡσαύτως ἐγίγνετο ἡ λατρεία ἄνευ ἐπικλήσεως ὀνομάτων θεῶν· διότι δὲν ἐγνώριζον ὀνόματα, τὸ δὲ κυριώτερον ὅτι καὶ ἂν ἐγνώριζον δὲν ἤθελον νὰ ἐξαγορεύσωσιν αὐτά· ἰδοὺ οἱ λόγοι τοῦ Παυσανίου οἱ τοσοῦτον περίεργοι· «Ἐν δὲ Παλλαντίῳ ναός τε καὶ ἀγάλματα λίθου Πάλλαντος, «τὸ δ' ἕτερόν »ἐστιν Εὐάνδρου· καὶ κόρης τε τῆς Δήμητρος »ἱερὸν, καὶ οὐ πολὺ ἀπωτέρω Πολυβίου σφί»σιν ἀνδριάς ἐστι· τῷ λόφῳ δὲ τῷ ὑπὲρ τῆς »πόλεως ὅσα ἀκροπόλει τὸ ἀρχαῖον ἐχρῶντο· »λείπεται δὲ καὶ ἐς ἡμᾶς ἔτι ἐπὶ κορυφῇ τοῦ »λόφου θεῶν ἱερόν· ἐπίκλησις μὲν δὴ ἐστιν »αὐτοῖς *καθαροί*, περὶ μεγίστων δὲ αὐτόθι »καθεστήκασιν οἱ ὅρκοι. *Καὶ ὀνόματα μὲν* »*τῶν Θεῶν οὐκ ἴσασιν, ἢ καὶ εἰδότες οὐ θέ*»*λουσιν ἐξαγορεύειν*. Καθαροὺς δὲ ἐπὶ τοιῷδε »ἄν τις κληθῆναι τεκμαίροιτο, ὅτι αὐτοῖς οὐ »κατὰ ταὐτὰ ὁ Πάλλας ἐθυσε, καθὰ καὶ ὁ »πατὴρ οἱ τῷ Λυκαίῳ Διΐ»[2]. Ἐγὼ δὲ νομίζω ὅτι καθαροὶ ὠνομάζοντο οὐ διὰ τὸ κατὰ ταὐτὰ μὴ θύειν, ἀλλὰ διὰ λόγους μυστικοὺς γνωστοὺς μόνοις τοῖς περὶ τὰ τοιαῦτα μεμυημένοις, οἵτινες καί τοι εἰδότες, οὐκ ἤθελον ἐξαγορεύειν τὰ ὀνόματα, οὐδ' ἀνεμίγνυον ταῖς λατρείαις τὰ ὕστερα τῶν ὀνομάτων, φυλάττοντες καθαρὰν τὴν πανάρχαιον λατρείαν· διὸ καὶ καθαροὶ ἐκαλοῦντο· ἄλλως τὶ σημαίνει ἡ φράσις «*ἢ καὶ εἰδότες οὐ θέλουσιν ἐξαγορεύειν*;» τίνος ἕνεκα οὐκ ἤθελον ἐξαγορεύειν τὰ τῶν θεῶν ὀνόματα οἱ ἱερεῖς τοῦ ἐν Παλλαντίῳ ναοῦ; Βεβαίως οὐχὶ δι' ἄλλο, εἰμὴ διότι ἐτήρουν μυστικῶς τὸ Πελασγικὸν τῆς θρησκείας σύστημα, τὸ ἀρχαιότροπον, καθ' ὃ *ὀνόματα θεῶν οὐκ ἐπεκαλεῖντο* καθ' Ἡρόδοτον (ἔνθ' ἀνωτ.), *οὐδ' ἐπωνυμὴν* ἀκόμη, ἢ ἄλλο τι σύμβολον αὐτῶν ὑπαινιτ-

[1] Στράβων· Γεωγραφ. Χρηστομαθ. ἔκδ. N. Δούκα σελ. 698—699.—Ἡσύχ. ἐν λέξ.

[2] VIII. XXXVIII 7.

τόμενοι, ὥστε ἄκρα αὐστηρότης περὶ τὰ τοιαῦτα παρετηρεῖτο καὶ ἐπομένως καθαρότης τῆς ἀρχαίας λατρείας ἐπιφαίνεται εἰς τὰς δύο Πελασγικὰς ἑστίας, Ἑλλοπίαν τῆς Ἠπείρου καὶ Ἀρκαδίαν. Ἀπέναντι τοιαύτης ὁμοιότητος καὶ ταυτότητος λατρείας ἀρχαιομόρφου μεταξὺ τοῦ Δωδωναίου καὶ Ἀρκαδικοῦ ἱεροῦ, ὁ ἐπιστήμων ἐρευνητὴς δὲν δύναται εἰμὴ νὰ παραδεχθῇ ὅτι λόγοι ὑψηλοὶ προὐκάλουν τὴν τοιαύτην ὁμοιότητα τῆς ἀρχαιομόρφου λατρείας.

§ ζ'. Ὅπως λοιπὸν τὰ πανάρχαια Ἱερὰ τῶν Ἀρκάδων Πελασγῶν ἦσαν ἐπὶ τῶν ὀρέων, οὕτω καὶ τὰ τῶν ἐν Ἠπείρῳ ὁμοφύλων αὐτῶν ἐπὶ τῶν ὀρέων καὶ μάλιστα εἰς πρῶνας καθιστάνοντο· ὁ Παυσανίας πλεῖστα ὅσα τοιαῦτα παριστᾷ ἐν λόφοις, μικρὸν ἀπέχουσι τῶν πόλεων, καθιδρυμένα, οἷον, τοῦ Τροφωνίου ἐν Λεβαδείᾳ[1] τῆς Κραναίας Ἀθηνᾶς ἐν Ἐλατείᾳ[2] καὶ ἄλλα πολλὰ, περὶ ὧν παραπέρπεται ὁ ἀναγνώστης εἰς αὐτὸ τὸ σοφὸν πόνημα τοῦ Παυσανίου, τὸ τοσούτους θησαυροὺς τῆς ἀρχαιότητος ἐμπεριέχον· ἀλλ' οὐ μόνον ὁ σοφὸς οὗτος τοιοῦτα ἐκτίθησι τὰ πανάρχαια ἱερὰ, καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ἔτι, ὡς Πολύβιος,[3] Μάξιμος Τύριος,[4] Στράβων[5] κτλ. Τούτων δὲ πάντων προΐσταται ὁ ἀθάνατος ποιητὴς Ὅμηρος[6] ἐν κορυφαῖς τῶν ὀρέων τὰ πρώτιστα τοῦ Διὸς ἱερὰ παριστῶν· ὥστε τὸ ἱερὸν τοῦ Δωδωναίου Διὸς, ἀρχαιότατον πάντων τῶν ἐν Ἑλλάδι ὄν, καθ' Ἡρόδοτον (ἔνθ. ἀνωτ.), δὲν δύναται νὰ ἐξαιρεθῇ τοῦ ἀρχαιοτάτου τούτου συστήματος τῆς ἐπὶ τῶν πρώνων τῶν ὀρέων καθιδρύσεως τῶν ἱερῶν. Ἆρα ἐπὶ πρωνὸς τινος τοῦ Τομάρου, *Ἑλλὰ* καλουμένου, ἔκειτο τὸ Δωδωναῖον Μαντεῖον, καὶ οὐχὶ ἐφ' ἑλῶν ἐξ ὕδατος, ὅπως λέγει ὁ Ἀπολλόδωρος[7] ὁ μυθογράφος, κατ' ἐσφαλμένην βεβαίως εἰκασίαν, ἐξαγομένην ἴσως ἐκ τοῦ ὀνόματος *Ἑλλὰ*, ὅπερ ἄλλο τι σημαίνει ἢ ἕλη ὑδάτων, μὴ δυνάμενα νὰ ὑπάρχωσιν ἐπὶ ὀρέων κατωφερῶν, ὅπως ὁ Τόμαρος· οὐδὲ τοὔνομα Ἑλλοπία, ἧς τῇ ἐσχατιᾷ πεπόλισται ἡ Δωδώνη[8] προῆλθεν ἐκ τῶν πολλῶν παρ' αὐτῇ ἑλῶν· διότι Ἑλλοπίαι παρὰ τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ ὑπῆρχον πολλαὶ, ὡς ἐν Εὐβοίᾳ,[2] ἐν Αἰτωλίᾳ[3] καὶ ἄλλαχοῦ, ὧν τὰ ὀνόματα οὐκ ἐξ ἑλῶν, ἀλλὰ ἐκ λόγων μυθολογικῶν προῆλθον, ὡς τῆς ἐν Εὐβοίᾳ Ἑλλοπίας τοὔνομα προῆλθεν ἐκ τοῦ Ἕλλοπος, υἱοῦ τοῦ Ἴωνος, κατὰ Στέφανον τὸν Βυζάντιον[4], καὶ τῶν ἄλλων παρομοίως. Ἄλλως Ἕλλοπες οἱ κάτοικοι ἐνοοῦντο *ὀρεῖοι*[5]— ὀρεινοὶ, ἤτοι εἶχον σημασίαν ὀρεινῶν· ὅπερ λίαν περίεργον. Πιθανὸν ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς πεδινῆς Ἑλλοπίας τῆς Ἠπείρου νὰ ὑπῆρχον ἕλη τινὰ,[6] ὡς συμβαίνει πανταχοῦ ἐν πεδιάσι καὶ κοιλάσιν ἐκτεταμέναις, οἷα ἦν ἡ τῆς Ἠπείρου, ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα ἕλη ὑπῆρχον μακρὰν τῆς Δωδώνης, τῆς κειμένης ἐν τῇ ἐσχατιᾷ τῆς Ἑλλοπίας, ὡς εἴδομεν, παρ' ἣν ἀνήρχετο ὁ Τόμαρος, ἐφ' οὗ τὸ ἱερὸν καθίδρυτο· ὅτι δὲ ἦσαν μακρὰν ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ μύθου τοῦ Φιλοξένου[7], ὅς τις παριστᾷ ποιμένα βόσκοντα πρόβατα εἰς τὰ ἕλη κτλ. ἀλλὰ λειμῶνες εἰς μέρη, πλήρη οἰκοδομῶν καὶ διαφόρων ἄλλων κτιρίων, ἐν αἷς θαμίζουσιν ἄνθρωποι ἐξ ἁπασῶν τῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ λοιποῦ κόσμου, εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῶσιν ὅτι ὑπάρχουσιν, καὶ μάλιστα πλησίον πόλεων; Πασίγνωστον ὑπάρχει, ὅτι τὰ λειβάδια εἶναι μακρὰν τῶν πόλεων, τοὐλάχιστον δύο τρεῖς ὥρας, καὶ τότε εἰσὶν ἁρμόδια πρὸς διαμονὴν προβάτων καὶ βοσκὴν αὐτῶν, καὶ δύνανται νὰ τρέφωσι ποίμνια πολυπληθῆ, ὡς εἴθισται. Λογικὸν λοιπὸν φαίνεται καὶ πολὺ ὀρθὸν, ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπῆρχον πολὺ μακρὰν τῆς Δωδώνης τά τε λειβάδια καὶ τὰ ποίμνια, κάτω

[1] Παυσαν. Βοιωτικ. IX. XXXIX 2-5-6.

[2] Φωκικ. X. XXXIV 4.

[3] Βιβλ. IX. VII, 6, 9.

[4] Ἐν. λογ. ἡ. ἔκδ. Δούκα.

[5] Πολλαχοῦ τῶν Γεωγραφ. ἐν οἷς, περιγράφει ἱερά.—Maury hist de relig. de la Gérc. antiq σελ. 50 κεξ. chapitr. II ἐν ὑποσημ.—Εὐγεν. Βουλγάρεως αἱ καθ' Ὅμηρον Ἀρχαιότ. σελ. 14.

[6] Ἰλιαδ. X. 170.—Ἰλ. Γ. 276.

[7] Στράβων. Βιβλ. ἡ. Τόμ. II. σελ. 328.

[1] Σχολιαστ. Τραχιν. Σοφοκλ. στίχ. 1174 ἔκδ. Δινδόρφ. 1825.

[2] Στράβ. Βιβλ. I. σελ. 445. καὶ Στέφαν. Βυζάντ. ἐν λέξ.

[3] Πολύβ. Fragm. (H. res graecor. 3). Βιβλ. X.

[4] Στέφ. Βυζ. ἐν. λέξ.

[5] Στράβ. Βιβλ. I. σελ. 231. ἔκδ Κορ.

[6] Φιλόξ. . . .

[7] Φιλόξ. . . . .

εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Ἑλλοπίας εἰς τὰ ἄλλα ἄκρα αὐτῆς· κάτω τῶν κορυφῶν τοῦ Τομάρου πολὺ μακρὰν τοῦ Μαντείου ἦσαν τὰ λιμνάζοντα ὕδατα τὰ ἐκ τῶν ὀρέων καταβαίνοντα καὶ διέξοδον μὴ ἔχοντα, καὶ σχηματίζοντα οὕτω τὰ ἕλη, ἐὰν ὑποθέσωμεν ὡς ἀληθεῖς τοὺς μύθους τοῦ Φιλοξένου καὶ Ἀπολλοδώρου. Ἀλλὰ πῶς νὰ παραδεχθῶμεν ὡς ἀληθεῖς τοὺς μύθους τούτων καὶ νὰ ἀπορρίψωμεν τὰς μαρτυρίας Ὁμήρου, Ἡσιόδου, Σχολιαστῶν, Σοφοκλέους, Αἰσχύλου καὶ τοσούτων ἄλλων Συγγραφέων, οἵτινες ἀναφανδὸν, οὕτως εἰπεῖν, ἐστιθέασι τὴν Δωδώνην ὀρεινὴν οὖσαν; μόνος ὁ Ἀπολλόδωρος παριστᾷ τὸ Μαντεῖον εἰς τὰ ἕλη καὶ τοῦτο ὑπὸ μυθολογικὴν ἄποψιν, καὶ ἐκ τούτου ὁ Εὐστάθιος, ὁ τοῦ Ὁμήρου σοφὸς Σχολιαστὴς[1] παρέλαβεν ἴσως τὴν περὶ τοῦ μαντείου εἴδησιν ταύτην. Ἀλλ' ἡ εἴδησις αὕτη ἀντιβαίνει εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, ὡς ἀπεδείχθη ἀνωτέρω· ἀντιβαίνει εἰς μαρτυρίας βαρυτίμους, οἷαι αἱ ἄνω εἰρημέναι· ἀντιβαίνει εἰς τὰς μαρτυρίας ἀρχαίων Λατίνων Συγγραφέων, καὶ ἰδίᾳ τοῦ Πλινίου, λέγοντος «Chaonias serobes et fatidicos specus[2]» ἀντιβαίνει εἰς πολλὰς καὶ ἐπιστημονικὰς ὀρθὰς παρατηρήσεις, ὥστε ἡ εἴδησις τοῦ Ἀπολλοδώρου πίπτει ἀφ' ἑαυτῆς, μὴ δυναμένη νὰ ὑποστῇ τὴν ἀνατομικὴν ἐγχείρησιν τοῦ ἐπιστήμονος κριτικοῦ.

§ η'. Ἐὰν θελήσωμεν νὰ συμβιβάσωμεν τοὺς ἀρχαίους, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν τὴν μὲν Δωδώνην ἐν ἐσχατιᾷ τῆς Ἑλλοπίας ἐπὶ τοῦ ὄρους κειμένην Τομάρου, ὡς ἅπασαι αἱ πανάρχαιοι Πελασγικαὶ πόλεις, τὰ δὲ ἕλη μακρὰν τοῦ Μαντείου, ὡς φαίνεται λογικῶς παραδεκτόν. Ἀλλὰ ποῦ τῆς Ἠπείρου ἦσαν ἕλη μεγάλα; ὡς μαρτυρεῖ Πλίνιος ἐν Θεσπρωτίᾳ ὑπῆρχον τόσον μεγάλα ἕλη, ὥστε ἐπ' αὐτῶν ἦν γέφυρα 1,000 ποδῶν τὸ μῆκος ἔχουσα παρὰ τῷ Ἀχέροντι.[3] Ἀλλὰ ταῦτα ἀγνοοῦμεν· εἰ ἦσαν παρὰ τὴν ἱερὰν χώραν Ἑλλοπίαν, καὶ εἴποτε εἶχον τὴν τιμὴν νὰ ἔχωσι παρ' ἑαυτοῖς τοὺς Ἕλλους, ἢ Σελλούς· ἀλλ' Ἕλλοι ἢ Σελλοὶ ἦσαν ἱερεῖς τοῦ Μαντείου, καὶ οὐχὶ κάτοικοι πόλεως ἢ χώρας ἑλώδους· ἑλλοὶ δ' οἱ ἱερεῖς οὗτοι ὠνομάσθησαν διὰ τὸ παρὰ τὴν *Ἑλλὰ* ἤτοι καθέδραν του Δωδωναίου Διὸς διατρίβειν, ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ σημασία, ἣν παραδίδωσιν ἡμῖν Ἡσύχιος[1] καὶ Φαβωρῖνος[2]· ἐὰν δὲ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὑπῆρξε πόλις Ἑλλὰ καλουμένη, τότε ὁ κάτοικος δέον νὰ ὀνομασθῇ, *Ἑλλαῖος*, καθ' ὃν τύπον διεφύλαξεν ἡμῖν ὁ Πολύβιος λόγον ποιησάμενος περὶ ἄλλου ἐν Ἀσίᾳ συνωνύμου χωρίου, ὡς ἑξῆς· «Ἕλλα, χωρίον Ἀσίας, Ἀττάλου βασιλέως ἐμπόριον. Πολύβιος ἑκκαιδεκάτῳ· *τὸ ἐθνικὸν Ἑλλαῖος*»[3]· ἐπειδὴ ὅμως τοιαύτη πόλις φαίνεται μὴ ὑπάρχουσα ἐν Ἑλλοπίᾳ τῆς Ἠπείρου, λογικωτέρα ἀποδεικνύεται ἡ ἀνωτέρω συνεκδοχὴ τοῦ ὀνόματος. Ἔχοντες δ' ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ παρὰ τοῖς ἕλεσιν ἁπανταχοῦ τῆς γῆς τῆς Ἑλλάδος διατρίβοντες δύνανται νὰ ὀνομασθῶσιν ἕλλοι, δὲν εὑρίσκομεν τὸν τῆς διακρίσεως λόγον, καθ' ὃν ἰδίᾳ οἱ ἐν τοῖς ἕλεσι τῆς Θεσπρωτίας παροικοῦντες ἔλαβον τὸ ὄνομα τοῦτο κατὰ προτίμησιν, καὶ διατὶ ἔπειτα ἦλθεν εἰς χρῆσιν καὶ τὸ ὄνομα Ἕλλοπες ὡσανεὶ μὴ ἐξήρκει τὸ ἑλλοί. Ἆρα τὸ ὄνομα τοῦτο προῆλθεν ἐκ τοῦ *ἑλὰ* σημαίνοντος τὸν θεὸν, ὡς εἴδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν· μηδενὸς δ' ἄλλου θεοῦ ἐν ἀπάσῃ τῇ Ἑλλάδι ἡ ἕδρα ἐτιμᾶτο διὰ τῆς ἱερᾶς ταύτης καὶ πανάρχαιου Πελασγικῆς ὀνομασίας, ἐκτὸς τοῦ Δωδωναίου Διός, ὃς ἦν ἡ ἀρχὴ, τὸ κέντρον τῆς ἀρχαίας θρησκείας, καὶ ὁ ἔφορος πάντων τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐφεξῆς συστηθέντων θρησκευτικῶν Καθιδρυμάτων, ὡς θέλομεν ἀποδείξει παρακατιόντες.

§ θ'. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἀνεγείρεται τὸ ζήτημα, τὸ ἀπασχολῆσαν τοσούτους σοφοὺς, καὶ ἀπασχολοῦν ἤδη· Αὐτὸς ὁ μέγας Ζεὺς τῆς Δωδώνης τῳόντι ἦν Πελασγικός; αἱ ἀρχαὶ τοῦ τοσοῦτον σεβαστοῦ ἱεροῦ τῆς Δωδώνης καὶ οἱ στήμονες τῆς συστάσεως αὐτοῦ δὲν συγκρατοῦνται ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων; Αὐτὸς ὁ Ἡρόδοτος οὐ διδάσκει ἡμᾶς ὅτι αἱ ἀρχαὶ τῆς συστάσεως τοῦ Μαντείου ὀφείλονται εἰς ἱέρειαν τῶν Θηβῶν τῆς Αἰγύπτου; Ταῦτα πάντα δέον νὰ βάλωμεν εἰς τὴν κρησάραν τῆς κριτικῆς ὅπως ἴδωμεν τί ἀληθῶς ἐναπομένει ἡμῖν· ἀλλ' ἵνα πράξωμεν τοῦτο, ὡς πρέπει, κατὰ πρῶτον παραθέσωμεν ὁλόκληρον τὸ περὶ τούτου χωρίον τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας, καὶ ἔπειτα προβῶμεν ἐπιστημένως εἰς τὴν ὡς οἷόν τε ἀκριβῆ ἔρευναν τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας. Ἰδοὺ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος χωρίον· «Ἔφασαν οἱ ἱερεῖς τοῦ Θηβαιέος Διὸς δύο γυναῖκας ἱερείας ἐκ Θηβαιέων »ἐξαχθείσας ὑπὸ Φοινίκων, καὶ τὴν μὲν αὐ»τέων πυθέσθαι εἰς Λιβύην πρηθεῖσαν, τὴν »δὲ εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ταύτας δὲ τὰς γυ»ναῖκας εἶναι τὰς ἱδρυσαμένας τὰ μαντήϊα »πρώτας ἐν τοῖσι εἰρημένοισι ἔθνεσι· εἰρο»μένου δέ μιν, ὁκόθεν οὕτω ἀτρεκέως ἐπι»στάμενοι λέγουσι: ἔφασαν πρὸς ταῦτα· ζήτησιν μεγάλην ἀπὸ σφέων γενέσθαι τῶν »γυναικῶν τούτων, καὶ ἀνευρεῖν μὲν σφέας »οὐ δυνατοὶ γενέσθαι, πυθέσθαι δὲ ὕστερον »ταῦτα περὶ αὐτέων, τάπερ δὴ ἔλεγον. Ταῦτα »μὲν νῦν τῶν ἐν Θήβῃσι ἱερέων ἤκουον. Τάδε »Δωδωναίων φασὶ αἱ προμάντιες· δύο πε»λειάδας μελαίνας τὴν μὲν αὐτέων εἰς Λι»βύην, τὴν δὲ παρὰ σφέας ἀπικέσθαι. ἵζο»μένην δέ μιν ἐπὶ φηγὸν αὐδάξασθαι φωνῇ »ἀνθρωπηΐῃ, ὡς χρεὼν εἴη μαντήϊον αὐτόθι »Διὸς γενέσθαι, καὶ αὐτοὺς ὑπολαβεῖν θεῖον »εἶναι τὸ ἐπαγγελλόμενον αὐτοῖσι, καὶ σφέας »ἐκ τούτου ποιῆσαι» κλ[1]. Ἐν πρώτοις παρατηροῦμεν ὅτι εἰς τὸ χωρίον τοῦτο συμπεριλαμβάνονται δύο παραδόσεις: μία τῶν ἱερέων τοῦ Θηβαιέος Διὸς ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ ἡ ἄλλη τῶν προμάντεων τοῦ Δωδωναίου Διὸς ἐν Ἠπείρῳ· ἀμφότεραι δ' ἔχουσι πηγὴν «*Κληρικὴν*», καὶ διὰ τοῦτο ἐλαττοῦνται τῆς ἀξίας, ἣν ἀκριβολόγος κριτικὴ δύναται ἀποδοῦναι αὐταῖς, σκοπούσαις τὸ ὑλικὸν συμφέρον τῶν ἱερέων ἀμφοτέρων τῶν ἱερῶν. Καὶ ἡ μὲν πρώτη αὐστηρῶς ἐξεταζομένη εὑρίσκεται ἐν τῇ ἀναλύσει αὐτῆς τῶν χειρῶν τοῦ *Κριτικοῦ* διαφεύγουσα διὰ τῶν δακτύλων, τὸ δὴ λεγόμενον, ὡς πομφόλυξ σάπωνος μηδὲν ἐγκαταλείπουσα: Διότι Φοίνικες νὰ μεταβῶσιν εἰς Θήβας τῆς Αἰγύπτου ἐπὶ σκοπῷ γυναικῶν ἁρπαγῆς, καὶ μάλιστα *Ἱρειῶν* ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Θηβαιέος Διὸς εἶναι λίαν δύσκολον, ἂν μὴ ὅλως ἀδύνατον.

Ἀλλὰ καὶ ἡ δι' ἀπάτης ὁποιασοῦν ἐξαγωγὴ ἐκ τοῦ ἱεροῦ φαίνεται ἔχουσα μεγάλας δυσκολίας· ἐπειδὴ καὶ ἡ προσπέλασις ξένων παρὰ τοῖς ἱεροῖς τῶν Αἰγυπτίων ἦν σχεδὸν ἄπορος, καὶ ἡ ἀναχώρησις τῶν ἱερειῶν ἀπέκτα δυσχερείας σχεδὸν ἀνυπερβλήτους ἐν τῷ διαστήματι τῆς ἀποδράσεως, καὶ διά τε τὰς τοπικὰς ἀποστάσεις, ὧν ἐν μέσῳ ἐγιγνώσκοντ' ἂν σὺν ὅλαις ταῖς τυχὸν μεταμφιέσεσι καὶ τροπολογίαις, αἷς οἱ ἀπαγωγεῖς συνήθως χρῶνται εἰς τοιαύτας περιστάσεις, καὶ διὰ τὰς ἐρεύνας, αἵτινες προὐκαλοῦντο ἅμα τῇ ἀποδράσει ἀναποφεύκτως· ἄλλος δὲ λόγος, εἴπερ αἱ Θῆβαι τῆς Αἰγύπτου ἦσαν παράλιοι, διότι οἱ Φοίνικες τότε, ὡς ὄντες οἱ ναυτίλοι τοῦ παναρχαίου κόσμου, ἠδύναντο, διαμένοντες ἐν τῷ λιμένι τῆς πόλεως ἢ ἐν τοῖς ἐγγὺς παραλίοις, νὰ κατορθώσωσι διὰ πολλῶν καὶ ποικίλων τρόπων τὴν ἀπαγωγὴν τῶν δύο ἐκείνων ἱερειῶν· ἀλλ' αἱ Θῆβαι ἦσαν μεσογειότεραι· ἡ δ' εἰς τὰ μεσογειότερα τῆς Αἰγύπτου κατ' ἐκείνους τοὺς αἰῶνας προσπέλασις ξένων καὶ μάλιστα ἐπὶ τοιούτῳ σκοπῷ, θεωρεῖται ὅλως ἀπίθανος· ἐὰν δὲ μάλιστα λάβωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ὅλως ἀκοινώνητον τῶν Αἰγυπτίων πρὸς τοὺς ξένους καὶ ἄσχετον, ὅπερ διετηρήθη καὶ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ὕστερον, ὡς γνωστὸν, ἔτι μᾶλλον δυνάμεθα νὰ διατρανώσωμεν τὸ ἀπίθανον τῆς ἁρπαγῆς τῶν Ἱερειῶν κατ' ἐκείνας τὰς ἐποχὰς τῶν μισοξενίας τῶν Αἰγυπτίων· ὥστε αἴρεται ἐκ τοῦ μέσου ἡ πρώτη Αἰγυπτιακὴ παράδοσις, ὡς μὴ στριζομένη ἐπὶ λόγων ἀληθείας, ἀλλ' ἐπὶ ψευδολογιῶν καὶ θωπειῶν, συνήθων τοῖς ἱερεῦσι· διότι ὡς ἔλεγον πρὸς Ἡρόδοτον οἱ ἱερεῖς τοῦ Θηβαιέος Διὸς «*τάπερ δὴ ἔλεγον*», ἦσαν ὅλα μηχανεύματα αὐτῶν σκοπίμως τῷ πατρὶ τῆς ἱστορίας ἀνακοινούμενα. Καὶ ἰδοὺ ἡ ἀπόδειξις· ὅτε γὰρ οὗτος ἠρώτησε τοὺς ἱερεῖς «*ὁκόθεν οὕτω ἀτρεκέως ἐπιστάμενοι λέγουσιν*»[1], ἔλαβεν ἀπάντησιν, ὡς συνήθως, λοξοδρομικήν· διότι οἱ πανοῦργοι συναισθανόμενοι τὴν στενοχωρίαν τῆς ἀληθοῦς ἀπαντήσεως, καὶ φοβούμενοι μὴ ἐξελεγχθῶσιν

[1] Εὐσταθ. Σχολ. Ἰλιάδ. Π. 233. — Pouqueville voyage de la Gréce. livre II, Chapitre 4, σελ. 129. deuxieme edition. tome premiere Paris 1826. τοῦ αὐτοῦ συγγράμματ. σελ. 187—188.—Κωνσταντ. Οἰκονόμ. περὶ προφορᾶς τῆς ἀρχ. ἑλλην. τμῆμ. Α'. Κεφ. Β'. σελ. 41.

[2] Βιβλ. 4. 95.

[3] Historia natur. IV. 4. — Ἀρχαιολ. λεξ. Σμίθ. τάφρ. Δ. Παυσανίᾳ σελ. 171 ἐν λέξ. Γεφυρ.

[1] Ἐν λέξ. ἑλλά.

[2] Ἐν λέξ. ἑλλά.

[3] Πολυδ. fragm. minora, 4, 5, βιβλ. XVI,

[1] Ἡροδότ. Βιβλ. Β'. § 52—58.

[1] Ἡροδ. Βιβλ. Β'. § 52—58.

ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ψευδόμενοι, ἀπέφευγον νὰ ἀποφανθῶσιν ὁριστικῶς, ἀλλ' ἀόριστά τινα εἶπον. Ἰδοὺ οἱ λόγοι αὐτῶν· «*ἔφασαν πρὸς »ταῦτα ζήτησιν μεγάλην ἀπὸ σφέων γενέ»σθαι τῶν γυναικῶν τούτων, καὶ ἀνευρεῖν »μὲν σφέας οὐ δυνατὸν γενέσθαι, πυθέ»σθαι δὲ ὕστερον ταῦτα περὶ αὐτέων, τά»περ δὴ ἔλεγον*»[1]. Τουτέστιν οἱ καλοὶ ἱερεῖς ἔμαθον παρ' ἄλλων ταῦτα, ἅπερ δὴ ἔλεγον πρὸς Ἡρόδοτον ὕστερον, καὶ οἱ ἄλλοι ἐκεῖνοι πάλιν ἀπὸ ἄλλους ἔμαθον, ὥστε ἔχομεν σειρὰν λόγων ἄλλων ἀπὸ ἄλλους, καὶ ἑπομένως ἄνθρακες ἡμῖν ὁ θησαυρὸς ὁ πολλὰ διερευνώμενος. Ἄλλως δὲ ἡ πανουργία τῶν Αἰγυπτίων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἦν λίαν γνωστή, ἔχουσι τὴν ἐξῆς παροιμίαν «*δεινοὶ πλέκειν τὰς μηχανὰς Αἰγύπτιοι*»[2]. Ἡ δεινότης δ' αὕτη τῶν ψευδολογιῶν ἔφερεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἀλαζονείαν νὰ οἰκειοποιῶνται τὰ πάντα· οὕτω π. χ. οἰκειοποιοῦνται τὰ περὶ Ἑλένης τοῦ Μενελάου[3], τὴν σύστασιν, ὡς εἴδομεν ἐν τοῖς ἀνωτέρω, τοῦ πρώτου ἐν Ἑλλάδι θρησκευτικοῦ Καθιδρύματος τῆς Δωδώνης, καὶ ἐν γένει πάντα τὰ παρ' Ἕλλησι σεβαστὰ Αἰγυπτιόθεν ἔσχον τὴν ἀρχήν, ὡς διὰ μακρῶν ἐξιστορεῖ τὴν οἰκειοποίησιν ταύτην Διόδωρος ὁ Σικελιώτης[4]. Σκοπὸς ἡμῶν ἐνταῦθα δὲν εἶναι νὰ ἀναιρέσωμεν ἐν γένει τὰς οἰκειοποιήσεις ταύτας τῶν ἱερέων τῆς Αἰγύπτου τὰς ἐπὶ ἀλαζονείας στηριζομένας· οὐδὲ τὴν ὑπεράσπισιν αὐτῶν ὑπό τινων σοφῶν Εὐρωπαίων. Τὸ τοιοῦτον θέλομεν πράξειν ἄλλοτε· νῦν μόνον ἐρευνῶμεν καὶ ἀναλύομεν τὰς περὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς Δωδώνης παραδόσεις, ὡς ὑπεσχέθημεν.

§ ι'. Ἀλλὰ καὶ ἡ δευτέρα τῶν παραδόσεων, ἣν αἱ προμάντιες τοῦ Δωδωναίου Διὸς παρέστησαν τῷ Ἡροδότῳ, οὐ πολὺ διαφέρει τῆς πρώτης, οὐδὲ πλείονα τὴν ἀξίαν ἔχει· διότι κατ' αὐτὴν πελειὰς μέλαινα ἀφιχθεῖσα παρὰ Δωδωναίοις κὐδάξατο ἐπὶ φηγοῦ φωνῇ ἀνθρωπηΐῃ, ὡς εἴη χρεὼν μαντεῖον τοῦ Διὸς αὐτόσε ἵνα γένῃ, καὶ οὕτως ἐγένετο τὸ ἱερόν Πρὶν ἢ ὅμως ἐκφέρωμεν τὴν ἡμετέραν γνώμην, ἐκρίναμεν καλὸν ἵνα προτάξωμεν τὴν αὐτοῦ τοῦ πατρὸς τῆς Ἱστορίας, ὅστις φαίνεται καὶ αὐτὸς διστάζων ἐπ' αὐταῖς καὶ διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὸ δοκοῦν αὐτῷ προσφεύγει· ἐξηγεῖται δὲ διὰ τῶν ἑξῆς λέξεων· «*Ἐγὼ δ' ἔγω περὶ αὐτέων γνώμην τήνδε· εἰ ἀλη»θέως οἱ Φοίνικες ἐξήγαγον τὰς ἱρὰς γυ»ναῖκας, καὶ τὴν μὲν αὐτέων εἰς Λιβύην, »τὴν δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπέδοντο, δοκέει »ἐμοί, ἡ γυνὴ αὕτη, τῆς νῦν Ἑλλάδος πρό»τερον δὲ Πελασγίης καλεμένης τῆς αὐτῆς »ταύτης, πρηθῆναι εἰς Θεσπρωτούς, ἔπει»τεν δουλεύουσα αὐτόθι ἱδρύσασθαι ὑπὸ φηγῷ »περυκυίῃ Διὸς ἱερὸν, ὥσπερ ἦν εἰκὸς ἀμφι»πολεύουσαν ἐν Θήβῃσιν ἱρὸν Διὸς, ἔνθα »ἀπίκετο, ἐνταῦθα μνήμην αὐτοῦ ἔχειν. Ἐκ »δὲ τούτου χρηστήριον κατηγήσατο, ἐπεί τε »συνέλαβε τὴν Ἑλλάδα γλῶσσαν κλ.... »Πελειάδες δέ μοι δοκέουσι κληθῆναι πρὸς »Δωδωναίων ἐπὶ τοῦδε αἱ γυναῖκες· διότι »βάρβαροι ἦσαν, ἐδόκεον δέ σφι ὁμοίως »ὄρνισι φθέγγεσθαι· μετὰ δὲ χρόνον τὴν πε»λειάδα ἀνθρωπηΐῃ φωνῇ αὐδάξασθαι λέ»γουσι, ἐπεί τε τὰ συνετά σφι ἠΰδα ἡ γυνή. »ἕως δὲ ἐβαρβάριζε,, ὄρνιθος τρόπον ἐδόκεέ »σφι φθέγγεσθαι· ἐπεὶ τέῳ τρόπῳ ἂν πελειὰς »γε ἀνθρωπηΐῃ φωνῇ φθέγξαιτο; μέλαιναν »δὲ λέγοντες εἶναι τὴν πελειάδα σημαίνουσι »ὅτι Αἰγυπτίη ἦν ἡ γυνή.*» Ἡ γνώμη τοῦ Ἡροδότου ἐνταῦθα ἀνάγεται εἰς δύο· εἴς τε τὴν ἐξέτασιν τῶν παραδόσεων, καὶ εἰς τὴν ὀνομασίαν τῶν ἱερῶν γυναικῶν (πελειῶν). Ἀλλ' εἰς μὲν τὰς παραδόσεις φαίνεται καὶ αὐτὸς ἀπιστῶν λίαν, διότι λέγει, «*εἰ ἀλη»θέως οἱ Φοίνικες ἐξήγαγον τὰς ἱρὰς γυ»ναῖκας*·» ἕνεκα δὲ τῆς ἐμφαινομένης ἐνταῦθα ἀμφιβολίας προσφεύγει εἰς τὸ δοκοῦν αὐτῷ, «*δοκέει ἐμοὶ*» προσθέτοντι. Ἐὰν δ' ἐπίστευε ταῖς παραδόσεσιν, ἦν ὅλως περιττὸν τὸ δοκοῦν καὶ ἡ ἐξήγησις αὐτοῦ. Ἄλλως τε δὲ καὶ τὸ δοκοῦν, ἐὰν μὲν φανῇ ἐπιτυχὲς εἰς τὴν εὕρεσιν τῆς ἀληθείας, εἶναι ἐκ τῶν εὐτυχῶν συμπτώσεων, ἐν αἷς ἔλαχε τὸ τοῦ ἀνθρώπου πνεῦμα· εἰ δὲ τοὐναντίον ὅλους σχοίνους ἀποκλίνας τῆς φιλτάτης ἀληθείας, ὥστε τὸ δοκοῦν ἐπιδέχεται ἀμφιβολίας καὶ δισταγμούς. Ἐπειδὴ δὲ τοιαύτη εἶναι ἡ φύσις αὐτοῦ ἐπὶ παρόντων, πολλῷ δὲ μᾶλλον ἐπὶ παρελθόντων λίαν ἀπομεμακρυσμένων καὶ ἐν σκότει μυθικῷ διατελούντων, διὰ τοῦτο οἱ συντάττοντες ἐλαττοῦνται περὶ τὰ τοιαῦτα, κατὰ Διόδωρον τὸν Σικελιώτην λέγοντα· «οὐκ ἀγνοοῦμεν ὅτι τοῖς τὰς παλαιὰς μυθολογίας συνταττομένοις *συμβαίνει κατὰ τὴν »γραφὴν ἐν πολλοῖς ἐλασσοῦσθαι. Ἡ μὲν »γὰρ τῶν ἀναγραφομένων ἀρχαιότης δυσεύ»ρετος οὖσα πολλὴν ἀπορίαν παρέχεται τοῖς »γράφουσιν· ἡ δὲ τῶν χρόνων ἀπαγγελία τὸν »ἀκριβέστατον ἔλεγχον οὐ προσδεχομένη κα»ταφρονεῖν ποιεῖ τῆς ἱστορίας τοὺς ἀναγινώ»σκοντας*»[1]. Ἐκ τούτων λοιπὸν λίαν πιθανὸν φαίνεται, ὅτι καὶ τῷ Ἡροδότῳ συμβαίνει, πᾶν ὅ,τι καὶ τοῖς ἄλλοις τι τὰς παλαιὰς μυθολογίας συνταττομένοις· καὶ ὅπως οἱ ἄλλοι διὰ τὸ δυσεύρετον τῆς ἀρχαιότητος ἐλασσοῦνται κατὰ τὰς συντάξεις τῶν παλαιῶν μυθολογιῶν, οὕτω καὶ ὁ Ἡρόδοτος διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐλασσοῦται κατὰ τὴν γραφὴν τῶν Αἰγυπτίων παραδόσεων, αἵτινες, καθὰ ἐν τοῖς ἄνω προεῖπον, ἐπιδεκτικαί εἰσι πολλῶν ἀμφιβολιῶν καὶ δισταγμῶν ἐν τῇ παραδοχῇ. Εἰς δὲ τὴν ἐξήγησιν τῆς ὀνομασίας τῶν ἱερειῶν προσφεύγει ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας εἰς τὴν ἀλληγορίαν, τὴν φίλην ταύτην τῆς μυθολογίας καὶ τῆς δημώδους ἀναστροφῆς, καθ' ἣν τὰ δένδρα καὶ οἱ λίθοι συγκινοῦνται, τὰ δὲ ζῶα ἀνθρωπηΐῃ φωνῇ αὐδάζουσιν ἐνίοτε κλ. Τοιαῦται ἰδέαι καὶ σήμερον ἔτι ἀπαντῶσιν εἰς τὰ δημώδη ἡμῶν ᾄσματα, καθ' ἃ αἰετοὶ πρὸς ἀλλήλους ὁμιλοῦσι, λίθοι συγκρούονται ἵπποι συνδιαλέγονται μετὰ τῶν κυρίων αὐτῶν καὶ τὰ παρόμοια.

Ἀλλὰ καιρὸς ἤδη, ὅπως καὶ τὴν ἡμετέραν γνώμην ἐκφέρωμεν.

ΑΘΑΝ. ΠΕΤΡΙΔΗΣ
ἐκ Δωδώνης τῆς Ἠπείρου.

---

[1] Ἡροδ. ἐνθ' ἀνωτ.

[2] Θ. Μανούσου, Καθηγ. τοῦ Ἐθν. Πανεπιστημίου περὶ Παροιμ. σελ. 1253. Ἀρχαιολ. Λεξικ. Σμὶθ μεταφρ. Πανταζῆ.

[3] Ἡροδ. Βιβλ. Β'. 120. — ὁ αὐτ. βιβλ. Β'. 143.

[4] Διόδ. Σικελ. Βιβλιοθηκ. Βιβλ. Α'. κεφ. 96—97—98 καὶ καθεξῆς. — Τοῖς τοῦ Διοδώρου φαίνεται σύμφωνος λόγοις καὶ ὁ περίφημος Ἀκαδημαϊκὸς τῆς Γαλλίας, Egger, γράψας πραγματείαν περὶ τούτου, ἣν ὁ σοφὸς ἐν τῷ Ἐθν. Πανεπιστημ. Καθηγ. Κ. Σαρίπολος ἐξελληνίσατο (ἴδε Φιλολογ. Συνεκδήμ. φυλλάδ. ιστ'. σελ. 179 καὶ καθεξῆς.)

[1] Δ. Σικελ. ἱστορ. βιβλ. δ'. τόμ. β'. σελ. 3 ἐκδ. Δειψ. 1829.

Η ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ.

Φοῖβος, ὁ καλὸς Θεὸς τοῦ φωτὸς καὶ τῆς ποιήσεως, ἀπὸ πολλοῦ ἠγάπα τὴν μοῦσαν τῆς ἱστορίας. Ἀλλ' ἡ παρθένος ἀπέκρουε τὴν μνηστείαν του μετὰ σεμνῆς σοβαρότητος καὶ ἀξιοπρεπείας εὐγενοῦς, καὶ ὅσῳ ζωηρότερον ἡ πρὸς αὐτὴν κλίσις του ἐξεδηλοῦτο, τόσῳ περισσότερον ἡ μοῦσα προσεπάθει νὰ τὸν ὑπεκφύγῃ· καὶ μονήρης περιεπλανᾶτο μακρὰν τῶν ἀδελφῶν της, εἰς τὰς ἀκρωρείας, ὁπόθεν διὰ βλέμματος τοῦ διαυγοῦς της ὀφθαλμοῦ εἰς μακρὰς ἐκτάσεις τὴν γῆν κατασκοποῦσα, τὰς πολυτύρβους ἀνεγνώριζεν ἀσχολίας τῶν βροτῶν, καὶ διὰ τῆς σιδηρᾶς γραφίδος της ἐνεχάραττέ τινας αὐτῶν εἰς τοὺς μαρμαρίνους πίνακάς της.

Μίαν τῶν ἡμερῶν ἐκάθητο, ὑπὸ ῥοδοπορφύρου νεφέλης κεκαλυμμένη, καὶ κατώπτευε τὴν Γῆν, ἀλλ' οὐδὲν τὸ ὄμμα της ἐνεύρισκεν ἀξιοσημείωτον, καὶ περίλυπος τὸ βλέμμα κατεβίβασε καὶ ἐσυλλογίζετο. Ἀναβλέψασα δὲ εἶδεν ἐνώπιόν της ἱστάμενον πλήρη νεότητος καὶ θεῖον κάλλος ἀπαστράπτοντα τὸν Φοῖβον, καὶ μειλίχια οὗτος ἔπη στοργῆς τῇ ἐψιθύριζε, πρὸς ἅπερ πλέον μάτην κατεβίβαζε τὸν ὀφθαλμόν· διότι παραχρῆμα ἠναγκάσθη νὰ τὸν ἀνατείνῃ, καὶ τότε ὑπὸ λεπτοῦ ἐρυθήματος κοσμουμένη τῷ εἶπε: «Τί ζητεῖς τὸν ἔρωτά μου, ἐν ᾧ τὴν ἐκλογήν σου τόσα καὶ τῶν οὐρανίων καὶ τῶν ἐπιγείων κάλλη προσδοκῶσιν; Ἀλλ' ἂν ὁ Παντοκράτωρ Πατὴρ συγκατανεύῃ εἰς τὴν ἕνωσιν ἡμῶν, τότε δὲν ἐναντιοῦμαι πλέον.»

Καὶ ὑπὸ τῆς χαρᾶς ἐπτερωμένος ἀνέπτη ὁ Φοῖβος ἐκεῖσε, ἐν ᾧ, ὑπὸ τῆς χειρός του κρατουμένη, τὸν ἠκολούθει ἡ μοῦσα κάτω νεύουσα τὴν κεφαλήν, καὶ παρουσιασθεῖς εἰς τὸν Πατέρα τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν Θεῶν, τῷ εἶπεν ἱκετεύων· «Δός μοι σύζυγον αὐτὴν ἀπολύων τοῦ ὅρκου τῆς αἰωνίου Παρθενίας, ὅνπερ ἔχει καὶ πρὸς σὲ καὶ πρὸς ἑαυτὴν ὀμόσει.» Μειδιῶν δὲ ὁ Παντοκράτωρ τῷ ἀπήντησε: «Τὴν ἕνωσιν ὑμῶν ἀπὸ πολλοῦ προεῖδον ἤδη καὶ ηὐχήθην κ' ἐπεδοκίμασα. Ζῆτε ἡνωμένοι τοῦ λοιποῦ!» Καὶ ταῦτα λέγων τοὺς ηὐλόγησε.

Τὸν γάμον αὐτῶν ἑώρτασαν καὶ θεοὶ καὶ

ωποι, καὶ τὸ ἄλλως τόσον σοβαρὸν ἐκεῖνο πρόσωπον τῆς θεᾶς ἀνέλαμπ' ἔκτοτ' ἐν ἱλαρωτέρᾳ ὀσημέραι λάμψει, καὶ τοὺς πίνακάς της δὲν ἐπλήρου πλέον μόνον πράξεων ἡρωϊκῶν καὶ μαχῶν καὶ ἐπαναστάσεων, ἀλλ' ἐνεχάραττεν εἰς αὐτοὺς καὶ τῶν ἀρίστων καλλιτεχνῶν καὶ ἐπιστημόνων τὰ ἔργα, ἐμβλέπουσα μάλιστα καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐνδότατα τῶν ταπεινῶν καλυβῶν καὶ ζωγραφοῦσα τὸν γαλήνιον κ' εὐδαίμονα οἰκιακὸν βίον, καὶ ὑπὸ τῶν χειρῶν τοῦ προσφιλοῦς συζύγου ὡδηγεῖτο διὰ τῶν ἐκτεταμένων τῆς Γῆς χωρῶν, ἀκριβῶς παρατηροῦσα ὅ,τι νὰ εὐδαιμονίζῃ δύναται καὶ ν' ἀνυψοῖ τὸ πνεῦμα τῶν γηγενῶν. Ἀλλ' ἡ τερπνοτάτη αὐτῆς διαμονὴ ἦσαν διηνεκῶς τὰ ὑψηλὰ βουνά, ἅπερ ὅμως δὲν διήρχετο πλέον, ὡς ἄλλοτε, ἀπὸ κορυφῆς εἰς κορυφήν, τὰ κάτω ἐπισκοποῦσα, ἀλλ' ὁλοκλήρους ἡμέρας διέτριβεν εἰς τὰς καλύβας, ἐπὶ τῶν ἡλιοφωτίστων στίβων καὶ τῶν ἠρεμούσων κοιλάδων.

Ἐκεῖ ἀπέκτησε χάριεν καὶ ἀγαπητὸν θυγάτριον, τὴν Μυθολογίαν, καὶ οἱ ὀρεῖται περιεποιοῦντο αὐτὸ μετ' ἐγκαρδιωτάτης στοργῆς, καὶ οὕτως ηὔξανε καὶ ἡλικιοῦτο τὸ μικρὸν, ὅλως γινόμενον πιστὸν τῆς μητρός του ἀπεικόνισμα κατὰ τὴν ἐμβρίθειαν τοῦ ἤθους, καὶ ἀπεικόνισμα τοῦ πατρός του κατὰ τοὺς φαεινοὺς καὶ ἀκτινοβόλους ὀφθαλμούς. Καὶ τὸ παιδίον ἐσκίρτα καὶ ἔπαιζε μετὰ τῶν ἄλλων ἀρρένων τέκνων καὶ κορασίων τῶν ὀρειτῶν, συνέπλεκε στεφάνους ἐκ σπανίων ἀνθέων, συνέλεγε ποικιλόχροα λιθάρια καὶ τὰ διένεμεν ὡς δῶρα, διὸ καὶ ὑπὸ πάντων τῶν παιδίων ἠγαπᾶτο. Ἀλλὰ μάλιστα τερπόμενα ἔμενον πλησίον της ὁσάκις ἤρχιζε νὰ τοῖς διηγῆται τι, καὶ ὡσὰν κρουνοὶ μαργαριτῶν ἐξανέβλυζον τοῦ χαριτοβρύτου της στόματος οἱ λόγοι.

Ἀφοῦ ἡ Μυθολογία ηὔξησεν εἰς πολυθέλγητρον καὶ ἐρασμιωτάτην παρθένον, ἀπέφευγε πλέον τὸν κύκλον τῶν συντρόφων καὶ συμπαικτῶν της, καὶ μονήρης ἐπλανᾶτο εἰς τὰ ὕψη. Καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διέτριβεν ἐκεῖ, ὅπου ἐγεννήθη, καὶ ὁ πατήρ της τῇ ἔκτισε λαμπρὸν ἀνάκτορον εἰς τὰ βάθη τῶν βουνῶν, καὶ κατεκόσμησεν αὐτὸ διὰ παντὸς ὅ,τι πολύτιμον τὰ ὄρη ἐνέκρυπτον ἐντὸς τῶν κόλπων των εἰς εὐγενῆ μέταλλα καὶ λιθάρια, διὰ παντὸς, ὅ,τι παρ' ἄλση καὶ πηγὰς καὶ βράχους τοῦ Ἡλίου τὸ φῶς εἰς εὔθυμον καλεῖ ζωήν· διὰ φυτῶν καὶ χόρτων καὶ μεγάλων κυανῶν καὶ πορφυρῶν ἀνθέων καὶ παντὸς εἴδους κοχλιῶν.

Καὶ οὕτως ἡ Μυθολογία κατέστη ἡ προστάτις θεὰ ἐν γένει τοῦ ἐπὶ τῶν ὀρέων εὑρισκομένου κόσμου, καὶ ἐξακολουθεῖ διηνεκῶς ἔχουσα τὸ ἀξίωμα τοῦτο. Ἐκ τῆς ἐξαισίας τοῦ θαυμαστοῦ ἀνακτόρου της περιοχῆς βλαστάνουσιν αἱ ῥίζαι τῶν ἰαματικῶν ὀρεινῶν βοτανίων, ἅπερ ὑγείαν φέρουσιν εἰς τοὺς νοσοῦντας, καὶ ἡ Μυθολογία περιποιεῖται τὰς ῥίζας ἐμφυσσῶσα εἰς αὐτὰς ῥωστικὰς καὶ ζωογόνους δυνάμεις. Ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ ἀνακτόρου της ἀναβλύζουσιν αἱ πηγαὶ, αἵτινες καὶ ἀνθρώπους καὶ ζῶα διὰ τοῦ ἀναψυκτικοῦ των νάματος εὐφραίνουσι, καὶ ἐξ ὧν τὰ ἄνθη ζωὴν ἀντλοῦντα πίνουσιν δμοῦ καὶ σπένδουσι. Καὶ τὰς ὀρεινὰς αἶγας αὐτὴ περιθάλπει καὶ τοὺς ἀετοὺς καὶ τὰς ἐλάφους καὶ τὰς δορκάδας καὶ τοῦ δάσους τὰς κίχλας, καὶ συνάγει πάντα, ὅταν βαρὺς ὁ χειμὼν κατὰ τῆς χώρας ἐπέρχηται, εἰς ἀπόκρυφα σπήλαια, καὶ πάλιν τοῖς ἀνοίγει τὴν φιλόξενον πύλην, ὅταν πλησιάζῃ τὸ ἔαρ.

Εἰς ὀλίγους μόνον εὐτυχεῖς ἐπετράπη τέως πρόσωπον πρὸς πρόσωπον νὰ ἴδωσι τὴν ὡραίαν παρθένον καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἀφέλειαν καὶ χάριτα. Καὶ οὗτοι διηγοῦνται ὅτι τὴν ἑσπέραν, ὁπόταν ὁ Ἥλιος δύῃ ὀπίσω τῶν ὑψίστων ἀκρωρειῶν, καὶ τὸ γλυκὺ καὶ ἱλαρὸν τῆς δείλης λυκόφως τὰ πάντα διὰ τῆς ποικιλοχρόου ἀνταυγείας του περιβάλλῃ, μετέωρος τότε φέρεται ἡ παρθένος ἐκ τῶν ῥωγμῶν περιφύτου καὶ ἀνθοστεφοῦς βραχώδους πέτρας, ὡσὰν ἐκ τῶν σπλάγχνων τῆς Γῆς, εἰς τὰ ὕψη ἀναβαίνουσα. Ἡ ξανθὴ κόμη της κυμαίνει λυτὴ καὶ περικεχυμένη εἰς τοὺς ὤμους, ἐν ᾧ ἐπὶ τῆς κορυφῆς της διὰ στέμματος ἐξ ἀνθέων τῶν ἀκρωρειῶν ἀναδεδεμένη συγκρατεῖται. Ἡ πλουσία εἰς πτυχὰς ἐσθής της, ἡ τὸ ῥαδινὸν σῶμα περιβάλλουσα, συνέχετ' ἐπὶ τοῦ ὤμου της ὑπὸ μεγάλου περιχρύσου λυχνίτου, καὶ ἡ περὶ τὴν ὀσφύν της ζώνη συνίστατ' ἐκ σειρᾶς ὀπαλλίων λαμπρῶν, στιλβόντων ὡς στίλβει τὸ οὐράνιον τόξον. Διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς κρατεῖ πολύχορδον, ἐν ᾧ διὰ τῆς δεξιᾶς χρυσῆν καὶ ἀδαμαντοκόλλητον γραφίδα. Οὕτως ἀνίπταται ἀπὸ τοῦ βράχου, ῥίπτει βλέμμα εἰς τὰ πέριξ, καὶ παραχρῆμα φύονται μὴ θεαθέντα πώποτε φυτὰ καὶ ἄνθη κάλλιστα πρὸ τῶν ποδῶν αὐτῆς, καὶ ἀνυψούμενα περιελίσσουσι διὰ τῶν φυλλίνων καὶ ἀνθίνων στεμμάτων τὸ χαριτόβρυτον τῆς μούσης σῶμα, καὶ ἐκ τῶν καλύκων τῶν ἀνθυλλίων ἀναθρώσκουσι κυαναῦ καὶ χρυσοκίτρινα φλογὸς γλῶσσαι, αἵτινες ἡδίστης τὸν ἀέρα καταπληροῦσιν εὐωδίας. Καὶ ὅταν διὰ τοῦ χρυσοῦ της πλήκτρου θίγῃ τοῦ ὀργάνου τὰς χορδὰς, προχέει' ἐξ αὐτῶν χείμαρρος ἡδίστων τόνων. Τότε πάντα τ' ἄλγη ἀποκοιμίζονται βαυκαλώμενα, πᾶσα χαρὰ ἐξεγείρεται εἰς τὸ στῆθος ἑκάστου ἀνθρώπου, καὶ ἅπαντῶσι πέριξ ἀντηχοῦντα δάση καὶ βράχοι, καὶ πάντα, πάντα ζῶσι καὶ κινοῦνται. Τὰ δένδρα κλίνουσι τὰς κορυφάς των, τὰ φύλλα ὑποφρίσσουσιν ἄσματα ψιθυρίζοντα, καὶ ἐγγύθεν καὶ μακρόθεν προσέρχονται ἄγρια καὶ ἥμερα ζῶα καὶ κατακλίνονται πρὸ τῶν ποδῶν τῆς παρθένου καὶ κατακηλοῦνται ἀκροώμενα τῆς μουσικῆς αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ μοῦσα ἵστατ' ἐν τῷ μέσῳ, πρὸς τ' ἄνω τεταμένην ἔχουσα τὴν κεφαλὴν, καὶ ἔνθους φαίνεται καὶ ἔξαλλος ἐξ ἄλλου κόσμου τοὺς ἐμμελεστάτους τόνους της καλοῦσα.

ΦΙΛΙΠΠΟΣ Α. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ.

(Ἐλευθέρως ἐκ τοῦ γερμανικοῦ τοῦ J. M. STOELL).

ΛΟΠΕ ΔΕ ΒΕΓΑ.

(Συνέχεια.)

Ἐπανελθὼν ἀπὸ τῆς ἀτυχοῦς ἐκείνης ἐκστρατείας, ἐζήτησεν ἠρεμίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν βίου ἐν τῇ πατρίδι του. Τότε καὶ ἡ Δωροθέα, γήρα ἤδη, καὶ ἐλευθέρα παντὸς δεσμοῦ τρέφουσα δὲ εἰσέτι ἐν τῇ καρδίᾳ τὸν φλογώδη πρὸς τὸν Λόπε ἔρωτα, τῷ προέτεινε τὴν χεῖρά της· ἀλλ' ἐκεῖνος ἐνθυμούμενος βεβαίως ὅσα ἕνεκεν αὐτῆς ὑπέστη, τὸν ἕνεκεν αὐτῆς καὶ μόνης τῆς Ἰσαβέλλης του θάνατον, ἠρνήθη νὰ συνάψῃ τοιοῦτον δεσμόν. Ἀλλ' ἐνυμφεύθη τῷ 1592, τριακοντούτης ἤδη, τὴν Δόναν Ἰωάνναν de Guardio, νεαρὰν γυναῖκα, συνενοῦσαν τὸ ἐξαίσιον τῆς μορφῆς κάλλος μὲ πολλὰ ἠθικὰ προτερήματα. Μετὰ τοσαύτας θυέλλας, ὁ τοῦ Λόπε βίος, ἤρχισεν ἤδη νὰ ῥέῃ τερπνὸς καὶ γαλήνιος, ὡς ἡ εὐτυχία· δὲν ἐπλανᾶτο πλέον ἐξόριστος, ἔζη ἐν τῇ πατρίδι του, μετὰ γλυκείας καὶ ἐναρέτου συντρόφου· τὸ μέλλον ἠνοίγετο εὐρὺ καὶ λαμπρὸν ἐνώπιόν του, ἡ δόξα τῷ προσεμειδία, ἦτο ἐλεύθερος νὰ ἀκολουθήσῃ τὰς ἐμπνεύσεις του.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἤρξατο νὰ ἐργάζηται σπουδαίως ἐν τῇ φιλολογίᾳ. Ἡ θαυμασία τοῦ πνεύματός του γονιμότης δὲν ἠδύνατο νὰ περιορισθῇ εἰς ἓν εἶδος συνθέσεως, ἀλλὰ συμβουλευθεὶς ἑαυτὸν, εἶδεν ὅτι τὸ θέατρον ἦτο ὁ ἀληθής του προορισμὸς, καὶ ὅτι ἐκεῖθεν ἔμελλε νὰ πηγάσῃ ἡ περιβαλοῦσα αὐτὸν δόξα. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τὸ θέατρον εἶχε καταστῇ ἐν Ἱσπανίᾳ ἡ εὐγενεστέρα καὶ δημοτικωτέρα τῶν διασκεδάσεων. Αἵ τε ὑψηλαὶ τάξεις καὶ ὁ λαὸς μεγάλα εὗρισκον θέλγητρα εἰς τὰ τοιούτου εἴδους θεάματα. Τεσσαράκοντα δραματικαὶ ἑταιρίαι διέτρεχον τὰς πόλεις, ἓξ δὲ ὑπῆρχον ἐν Μαδρίτῃ, ἔνθα δύο μεγαλοπρεπεῖς αἴθουσαι προσφάτως εἶχον ἐγερθῇ πρὸς παράστασιν πλειοτέρων δραμάτων. Οἱ ποιηταὶ πρόθυμον εὗρισκον τήν τε ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν ἀμοιβήν. Ἀλλὰ μόλις ὁ Λόπε, ἐφάνη ἐσβέσθησαν ὡς πρὸ τοῦ ἡλίου, πάντες οἱ ἄλλοι ἀμυδροὶ τοῦ θεάτρου ἀστέρες. Ἡ μεγάλη αὐτοῦ ἐν ταῖς κωμῳδίαις ἐπιτυχία, ἡ ἀνεξάντλητος καὶ ὑπερφυσικὴ τοῦ πνεύματός του γονιμότης, μεγάλην τῷ ἐνεποίησαν φήμην. Αἱ δὲ κωμῳδίαι αὐτοῦ ἐπαίζοντο ὄχι μόνον ἐφ' ὅλων τῶν θεάτρων τῆς Ἱσπανίας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα ἄλλων ἐθνῶν θέατρα.

Ὁ Λόπε, διὰ τοῦ διδακτικοῦ ποιήματος τοῦ ἐπιγραφομένου *ἡ νέα δραματικὴ τέχνη*, ὅπερ ἐποίησε κατ' αἴτησιν τῆς ἐν Μαδρίτῃ ὑπαρχούσης τότε ποιητικῆς ἀκαδημίας, διέγραψε τοὺς κανόνας, οὓς ἐτήρει ἐν ταῖς κωμῳδίαις του. Οἱ πρὸ αὐτοῦ γράψαντες, τῶν ὁποίων πρωτεύει ὁ Κερβάντης, ἐπάλαιον ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου τῆς τέχνης τύπου, καὶ τοῦ νεωτέρου. Ἀλλὰ πρῶτος ὁ Λόπε διὰ τῶν ἀρχῶν του, τῆς θεωρίας του, καὶ τῶν πολυπληθῶν δραμάτων του, ἐθεμελίωσε τὸ νέον τῆς τέχνης εἶδος. Καθ'

ἦν δὲ ἐποχὴν ὁ Λόπε διέγραφε τοὺς κανόνας τῆς Ἱσπανικῆς κωμῳδίας, ὁ Σαίξπηρ ἐδημιούργει τὸ δράμα αὐτοῦ, ἀποτινάσσων καὶ αὐτὸς, ὡς ὁ Λόπε, τὰ δεσμὰ τῆς στενῆς ἑνότητος τοῦ τε χρόνου καὶ τοῦ τόπου· οἱ τοῦ νέου θεάτρου θεμελιωταὶ, ἐκ γενικωτέρας ἀντλοῦντες πηγῆς τὰ ἑαυτῶν δράματα, συμπλέκοντες ἐκεῖ τὰ εὐγενέστερα ὡς καὶ τὰ ταπεινότερα πάθη, τὰς ὑψηλοτέρας τῶν ἀνθρώπων τάξεις μὲ τὰς πλέον χυδαίας, ὡς ἐκ τούτου δὲ, πλειότερα ἀναπτύσσοντες συμβάντα, πλειοτέρας περιγράφοντες περιπετείας, δικαίως εὐρύτερον ἔπρεπε νὰ ἔχωσι τὸ πεδίον τῆς δράσεως, μακρότερον τὸν χρόνον αὐτῆς. Ὁ Λόπε, νομίζων πρὸς τούτοις ὅτι ἡ αἴσθησις *δύναται νὰ μεταβάλῃ τοὺς κανόνας, ὡς ὁ συρμὸς* τὰ ἐνδύματα καὶ ὁ χρόνος τὰς συνηθείας, ὡς ὁ ἴδιος ἔν τινι προλόγῳ του ἐξέφρασε, καὶ ὅτι *ἡ μεγαλοφυΐα δὲν ὀφείλει νὰ ὑποκύπτῃ εἰμὴ εἰς τοὺς ἰδίους νόμους, ἡ δὲ δόξα δὲν ἀνήκει εἰμὴ εἰς τὰ πρωτότυπα πνεύματα, ὡς ἐν τῇ νέᾳ δραματικῇ του τέχνῃ* διδάσκει, ἔθεσεν εἰς ἐνέργειαν καὶ ἐπραγματοποίησε τὰς θεωρίας του. Πάντες οἵ τε σύγχρονοι αὐτῷ καὶ μεταγενέστεροι δραματικοὶ τῆς Ἱσπανίας ποιηταὶ ἀνεγνώρισαν τὸν Λόπε, ὡς ἀρχηγόν των καὶ διδάσκαλον. Ὄχι δὲ μόνον ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τοιαύτην ἔσχεν ἐπιρροὴν ἡ τοῦ Λόπε τέχνη, ἀλλὰ καὶ τὴν ξένην φιλολογίαν μεγάλως ὠφέλησε. Λίαν δὲ εὐστόχως ὁ Ἄγγλος αὐτοῦ βιογράφος lord Holand λέγει ὅτι, ἐὰν ὁ Λόπε δὲν ἔγραφε, τὰ ἀριστουργήματα τοῦ Κορνηλίου καὶ τοῦ Μολλιέρου δὲν ἤθελον ἀναφανῆ. Γνωρίζομεν δὲ, τὶ σημαίνουσι τὰ ὀνόματα ταῦτα ἐν τῇ Γαλλικῇ φιλολογίᾳ.

Αἱ κωμῳδίαι τοῦ Λόπε εἶναι ἀληθεῖς καὶ ζωηραὶ εἰκόνες τοῦ χαρακτῆρος, τῶν ἠθῶν καὶ τῶν ἐθίμων τῶν Ἱσπανῶν τοῦ τε μεσαιῶνος καὶ τῶν μετέπειτα χρόνων. Πᾶσα τῆς ἐποχῆς του ἡ κοινωνία παρίσταται ἐκεῖ ζῶσα καὶ ἐνεργοῦσα. Βασιλεῖς, πρίγκιπες, μεγάλοι κύριοι, μεγάλαι κυρίαι, σπουδασταί, στρατιῶται, πάντες οὗτοι χαριέστατα εἰκονίζονται. Λίαν δικαίως δύναταί τις νὰ εἴπῃ, κατάτινα βιογράφον, εἰς τὸν ἐπιθυμοῦντα νὰ γνωρίζῃ τὰ ἤθη, τὰς ἰδέας, τὰς προλήψεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἥτις ὁ *χρυσοῦς τῆς Ἱσπανίας αἰὼν* ἐπεκλήθη, ὅτι πρὸς τοῦτο ἤρκει νὰ ἀναγνώσῃ τοὺς μυθιστοριογράφους, τὸν Κερβάντην, καὶ τὸν Λόπε δὲ Βέγα.

Ἡ κωμῳδία αὐτοῦ δὲν εἶναι σατυρικὴ, ὡς ἡ τοῦ Ἀριστοφάνους, ἐν αὐτῇ ἀνελίσσονται τὰ εὐγενέστερα τῆς ψυχῆς πάθη, ὁ ἔρως ἡ φιλία, ἡ εὐγνωμοσύνη, καὶ πᾶν γενναῖον αἴσθημα δυνάμενον νὰ κινήσῃ εἰς παλμοὺς τὴν καρδίαν· εἰσάγει δὲ λίαν εὐστόχως καὶ χαριέντως τὸ κωμικόν. Ὁ αὐτὸς, ὅστις τὰ περιπαθῆ αἰσθήματα εἰκονίζει, ἔχει συγχρόνως τὴν τερπνοτέραν φαιδρότητα, καὶ, ἐνῷ δύναται νὰ φέρῃ τὸ δάκρυ εἰς τὸ ὄμμα, διὰ μιᾶς πάλιν εὐφυοῦς καὶ κωμικῆς ἰδέας, δύναται νὰ σταματήσῃ αὐτὸ, καὶ νὰ φέρῃ τὸν γέλωτα ἐπὶ τοῦ χείλους.

Παρὰ τοῖς φιλοπολέμοις καὶ ῥωμαντικοῖς συμπολίταις του, δὲν ἠδύνατο ἄλλο δράματος εἶδος νὰ τύχῃ ἐπικροτήσεως. Τὰ ἱπποτικὰ ἐκεῖνα αἰσθήματα, αἱ ὡραῖαι ἐρωτικαὶ περιπέτειαι, αἱ γενναῖαι μονομαχίαι, πάντα ταῦτα τοσοῦτον ζωηρῶς, ὡσεὶ ὑπὸ χειρὸς ζωγράφου, παριστανόμενα, πολλὴν ἐξήσκουν τὴν γοητείαν ἐν ταῖς καρδίαις τῶν Ἱσπανῶν.

Τὰ θέλγητρα ταῦτα τῶν κωμῳδιῶν τοῦ Λόπε καὶ ἡ ἐκπληκτικὴ γονιμότης του εἶχον ἀναβιβάσει αὐτὸν εἰς τὰς ὑψηλοτέρας τῆς δόξης βαθμίδας· οὐδεὶς ἐκ τοῦ μεγάλου τῶν ποιητῶν τοῦ κόσμου ὁμίλου ἐπροικίσθη ποτὲ ὑπὸ τῆς φύσεως, διὰ τοιαύτης εὐχερείας καὶ γονιμότητος πνεύματος. Ὁ Λόπε εἰς πάντα τῆς ποιήσεως τὰ εἴδη πολυπληθῆ ἀφῆκεν ἔργα· πολλοὶ δὲ ἀριθμοὶ τῶν κωμῳδιῶν αὐτοῦ ἀναφέρονται, ἀλλ' ὁ πιθανώτερος εἶναι ὁ τῶν 1500· ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν ὅτι πρὸς σύνθεσιν μιᾶς κωμῳδίας τῷ ἤρκει πολλάκις μία ἡμέρα, καὶ ὅτι πλειοτέρας ἴσως τῶν ἑκατὸν οὕτω ἐποίησε, βλέπομεν ἐν τῷ ποιητῇ τούτῳ φύσιν παράδοξον καὶ ὑπεράνθρωπον, δύναμιν πνεύματος θαυμασίαν, καὶ πειθόμεθα ὅτι οὗτος ἦτο ἓν τῶν λαμπρῶν ἐκείνων μετεώρων, ἅπερ τοσοῦτο σπανίως ἐν τῷ πνευματικῷ ἀναφαίνονται ὁρίζοντι, καὶ πρὸ τῶν ὁποίων γαίνουσαι ὕστανται αἵ τε σύγχρονοι καὶ αἱ ἐπερχόμεναι μάλιστα γενεαί.

Ἀλλ' ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ θαυμασίᾳ πνευματικῇ δυνάμει, εὗρόν τινες ἐπιχειρήματα ἵνα πολεμήσωσι καὶ περιστείλωσι τὴν τοῦ Λόπε φήμην, προτείνοντες ὅτι ὁ πολλὰ ποιῶν οὐδὲν δύναται καλὸν καὶ τέλειον νὰ ποιήσῃ. Καὶ ζῶντος ἔτι τοῦ Λόπε, πολλαὶ ἐκ φθόνου κινούμεναι μετριότητες, ἐζήτουν διὰ τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου νὰ ἐπισκοτίσωσι τὴν τοῦ Λόπε λάμψιν· ἀλλ' οὗτος μετὰ τοῦ ἰδιάζοντος αὐτῷ πνεύματος, ἰδοὺ τὶ πρὸς τούτους ἀπαντᾷ· «Τί δύνανται νὰ εἴπωσι πάλιν οἱ ποιηταὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες διὰ μιᾶς στροφῆς μελετηθείσης τὸ ἔαρ, γραφείσης τὸ θέρος, διορθωθείσης τὸ φθινόπωρον, καὶ ἀντιγραφείσης τὸν χειμῶνα, ζητοῦσι νὰ ἐπισκοτίσωσι τὰ ἄπειρα τῶν ἄλλων ἔργα, ἔργα τὰ ὁποῖα ἐκμηδενίζουσι ἐνῷ συγχρόνως τὰ μιμοῦνται; Λέγουσιν ὅτι τὸ πολὺ εἶναι κακὸν, ἐνῷ τὸ ὀλίγον εἶναι ἀλανθάστως τέλειον, ὡς διεβεβαίου ὁ ποιητὴς ἐκεῖνος, ὅστις εἰς τρεῖς ἡμέρας τρεῖς συνέθεσε στίχους· ἀλλ' ἀπατῶνται· καὶ δύνανται παρὰ τῶν σοφῶν νὰ διδαχθῶσιν ὅτι ἡ αὐτὴ Πρόνοια, ἥτις ἐποίησε τὰς γονίμους γαίας, ἐποίησε καὶ τὰς στείρας, καὶ ὅτι ὁ Φοῖνιξ, ὅστις ἐν Ἀφρικῇ παράγει βαλάνους, ἐν Ἱσπανίᾳ δὲν παράγει εἰμὴ φύλλα.»

Ἀλλ' ἐνῷ ἡ δόξα περιέθαλπεν ἐν τῇ ἀγκάλῃ της τὸν ποιητὴν, καὶ ἡ ἀκολουθοῦσα τὰ βήματά του δυστυχία δὲν ἐλησμόνει αὐτόν. Πολλάκις ὁ ἄνθρωπος συλλαμβάνει καὶ κλείει ἐν τῇ ἀγκάλῃ τὴν εὐτυχίαν, ἀλλὰ ταχέως αὕτη ὀλισθαίνουσα τῷ διαφεύγει, ἀφίνουσα μόνον εἰς τὰς χεῖράς του ῥάκος τῆς ἐσθῆτός της. Τὸ ῥάκος τοῦτο εἶναι ἡ ἀνάμνησις . . . Οὕτω καὶ ὁ Λόπε ἐνόμισεν ἤδη ὅτι ἐκράτει αὐτὴν, ἀλλ' αἴφνης εὑρέθη μὲ κενὰς τὰς ἀγκάλας· εἰς τὰ στήθη του ἠνοίγη χάσμα, καὶ ἐκεῖ βαθέως ὁ πόνος ἐνῴκησε.

Θαυμαζόμενος ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του, ἀγαπώμενος ὑπὸ τῆς νεαρᾶς αὐτοῦ συζύγου, ἔχων ἐν τῷ οἴκῳ του δύο ἀφρόντιδα καὶ φλύαρα πτηνὰ, δύο μικροὺς υἱοὺς τὸν Κάρολον καὶ τὸν Λόπε, ἦτο λίαν εὐδαίμων, καὶ τὴν εὐδαιμονίαν του ταύτην ἰδοὺ πῶς ἔν τινι πρὸς φίλον ἐπιστολῇ περιέγραφεν· «Αἱ τριακυμίαι τοῦ ἔρωτος εἶχον ἐπὶ τέλους κατευναθῆ, δὲν ἐφοβούμην τὴν μανίαν του. Ἑκάστην πρωΐαν, μὲ τὸ λυκαυγὲς, ἔβλεπον νὰ ἐγείρηται πλησίον μου ἡ ἐράσμιος καὶ χαρίεσσα μορφὴ τῆς γλυκείας συζύγου μου. Μὲ παρειὰς ἀνταναπλώσας τὴν λάμψιν τοῦ κρίνου καὶ τοῦ ῥόδου, ὁ μικρός μου Κάρολος κατέθελγε τὴν ψυχήν μου διὰ τῆς χάριτος τῆς παιδικῆς του γλώσσης, καὶ ἐλησμονούμην βλέπων αὐτὸν παίζοντα καὶ σκιρτῶντα, ὡς μικρὸν πρόβατον, ἐπὶ τῆς χλόης. Ἕκαστος λόγος ψελλιζόμενος ὑπὸ τῆς εἰσέτι ἀνεπιτηδείας ἐκείνης γλώσσης ἦτο δι' ἡμᾶς χρησμὸς, καὶ διεφιλονεικοῦμεν τὰ προσφιλῆ ἐκεῖνα χείλη τὰ ὁποῖα ἐπρόφερον αὐτόν. Ἐνεδυόμην βραδέως, εὐχαριστούμην τὴν αἰωνίαν Πρόνοιαν διὰ τὰ ἀγαθὰ τὰ ὁποῖα μοὶ εἶχε παραχωρήσει, καὶ μεμαγευμένος ἀπὸ τοιαύτας πρωΐας, διαδεχθείσας τόσῳ σκοτεινὰς νύκτας, ἐθρήνουν πολλάκις διὰ τὰς ἀποπλανήσεις τοῦ βίου μου . . . Ἔπειτα ἀπεχώρουν διὰ νὰ συμβουλευθῶ τὰ βιβλία μου καὶ διὰ νὰ γράψω. Συχνάκις, ὅταν ἤρχετο ἡ ὥρα τοῦ γεύματος, καὶ μὲ ἐκάλουν πρὸς τοῦτο, ἀπεκρινόμην μετὰ θυμοῦ νὰ μὲ ἀφήσωσιν ἥσυχον, τόσον ἡ μελέτη εἶναι ἰσχυρὰ, τόσον ἰσχυρῶς μᾶς αἰχμαλωτίζει. Ἀλλὰ τότε, ὅλος ἀδάμαντες καὶ ἄνθη, ἐφαίνετο ὁ Κάρολός μου διὰ νὰ μὲ καλέσῃ καὶ αὐτός. Φωτίζων με διὰ τῶν βλεμμάτων του, καὶ περιβάλλων με διὰ τῶν βραχιόνων του, μὲ εἵλκυεν ἀπὸ τῆς χειρὸς, καὶ ἐγὼ μὲ τὴν ψυχὴν πλήρη ἡδονῆς, τὸν ἠκολούθουν μέχρι τῆς ἕδρας, ὅπου μὲ ἐτοποθέτει, πλησίον τῆς μητρός του.» Αἱ γραμμαὶ αὗται ζωηρῶς παριστάνουσι τὴν ἡρεμίαν τῆς τοῦ Λόπε καρδίας, καὶ τὸν πλήρη ἀγνῶν τέρψεων βίον του. Ἡ πρὸς τὰ τέκνα του στοργὴ ἐπλημύρει τὰ στήθη του· ἔζη περικυκλούμενος ὑπὸ δόξης καὶ ἔρωτος. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ζωὴ δὲν ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολύ.

Ὀλίγος παρῆλθε χρόνος, καὶ οἱ λάμποντες τοῦ ὀκταετοῦς Καρόλου του ὀφθαλμοὶ ἐκλείσθησαν ἵνα μὴ ἀνοιγῶσι πλέον, καὶ τὸ λεπτὸν ἐκεῖνο χεῖλος τοῦ ὁποίου οἱ λόγοι τοσοῦτον ἔθελγον τὴν καρδίαν τοῦ Λόπε, ἔμεινε βωβὸν καὶ παγετῶδες. Τίς δύναται νὰ ἐκφράσῃ τὴν ὀδύνην τοῦ ποιητοῦ; . . . Καὶ ἐν τούτοις αὕτη ἦτο λίαν μικρὰ, διότι ἄλλη βαθυτέρα τὸν ἀνέμενε πληγή. Ἡ γλυκεῖα σύντροφος ἥτις ἐπαρηγόρει αὐτὸν σπογγίζουσα διὰ τῶν χειλέων τὰ διὰ τὸν Κάρολον δάκρυα, μετ' ὀλίγον ποθήσασα τὸ τέκνον της, ἀπῆλθεν ἵνα τὸ ἐπανίδῃ. Ὦ γλυκεῖα τῆς ἀθανασίας ἐλπίς! ὁποῖον εἰς τὰ στήθη τῶν θνητῶν ἐγχύνεις βάλσαμον! . . . Ἀλλ' εἶναι

ἆρά γε ἀληθὲς, ὅτι ἀπελθόντες ἐντεῦθεν, θὰ ἴδωμεν πάλιν ἀλλαχοῦ τὰ προσφιλῆ ἡμῖν ὄντα; θὰ ἔχῃ ἐκεῖ ὁ υἱὸς τὴν μητέρα του, ἡ μήτηρ τὸ τέκνον της, ὁ ἀδελφὸς τὴν ἀδελφήν; Ὦ ὄνειρα χρυσᾶ καὶ παρήγορα! . . .

Αἱ νέαι αὗται καὶ βαρύτεραι πάσης ἄλλης συμφοραὶ, μεγάλως ἐπέδρασαν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ποιητοῦ. Ὅτε αἱ πρῶται τὸν ἔπληξαν συμφοραὶ, ἦτο νέος· τὰ ὄνειρα τοῦ μέλλοντος ἐβαυκάλουν αὐτὸν, καὶ ἐπλήρουν τὰ στήθη του ἐλπίδων· ἀλλ' ἤδη τὴν μέσην ἡλικίαν ὑπερβὰς, ἔβαινε πρὸς τὸ τέρμα τοῦ βίου του, οὐδὲν εἶχεν ἀπὸ τοῦ μέλλοντος νὰ ἐλπίσῃ. Ἔστρεψε τότε τὸ ἔνδακρυ βλέμμα πρὸς τὸν οὐρανὸν, τὴν τελευταίαν τοῦ θνητοῦ ἐλπίδα, καὶ εἶδεν ἐκεῖ τῆς θρησκείας τὴν χεῖρα καλοῦσαν αὐτόν. Ἓν ἔτος μετὰ τὸν θάνατον τῆς συζύγου του, ὁ Λόπε ἦτο ἱερεύς. Μετὰ πόσου ζήλου ἀφιερώθη τότε εἰς τὰ νέα του καθήκοντα! Εἶχε κατασκευάσει ἐν τῇ οἰκίᾳ του προσευκτήριον, καὶ ἐκεῖ ἑκάστην πρωΐαν ἐλειτούργει. Τὰ δάκρυα ἔλαμπον εἰς τοὺς ὀφθαλμούς του, καὶ βαθείας ἠσθάνετο συγκινήσεις ὅτε προσηύχετο ὁ εὐσεβὴς ποιητής. Ἐγένετο μέλος τοῦ συλλόγου τῶν ἐν Μαδρίτῃ γεννηθέντων ἱερέων, καὶ μετὰ θαυμαστῆς ἀκριβείας ἐξεπλήρου τὰ καθήκοντα, ἅτινα ὁ σύλλογος ἐκεῖνος εἶχεν ἀναλάβει. Ἐπεσκέπτετο τὰ νοσοκομεῖα, ἠλέει τοὺς πτωχοὺς, ἐπεριποιεῖτο τοὺς ἀσθενοῦντας ἱερεῖς, συνώδευεν αὐτοὺς μέχρι τῆς τελευταίας των κατοικίας. Ἡ δὲ ἀνατροφὴ τῶν τέκνων του, καὶ ἡ καλλιέργεια μικροῦ κήπου παρὰ τῇ οἰκίᾳ του, ἀπετέλουν τὰς τέρψεις αὐτοῦ. Καὶ τὸν μικρὸν τοῦτον κῆπον ἡ εἰσέτι ζωηρὰ τοῦ ποιητοῦ φαντασία ἐκόσμει διὰ καλλονῶν ἀνυπάρκτων· γράφων πρὸς φίλον του, ἰδοὺ πῶς αὐτὸν περιγράφει. «Ἴδε, λέγει, τοὺς ἀναπηδῶντας ἐκείνους κρουνοὺς, τοὺς μεγαλοπρεπεῖς ὀβελίσκους, τὴν λίμνην ἐκείνην ἐπὶ τῆς ὁποίας πολυπληθεῖς λέμβοι τρέχουσι μὲ ἀνοικτὰ τὰ ἱστία, ὡς κύκνοι οἵτινες πλέουσι μὲ τεταμένας τὰς πτέρυγας· τὰς σειρὰς ταύτας τῶν πλατάνων, ὅπου ἡ ὅρασις βυθίζεται καὶ χάνεται, καὶ εἰς τὰς ἄκρας αὐτῶν τὰ ἀγάλματα τῶν μεγάλων ἀνδρῶν πάσης χώρας καὶ ἐποχῆς...» Οὕτω ἐξακολουθεῖ μεγαλοπρεπῶς περιγράφων τὸν φαντασιώδη κῆπόν του, καὶ περαίνει διὰ τῶν λόγων τούτων· «καὶ σὺ, Φραγκῖσκε, σὺ, ὅστις γνωρίζεις τὴν πτωχίαν μου, βεβαίως ἀναγινώσκων με θὰ μείνῃς ἐνεὸς, καὶ θὰ μὲ ἐρωτήσῃς τί πρᾶγμα εἶναι αὐτὸς ὁ κῆπός μου· ὁ κῆπος οὗτος εἶναι μῦθος, ἁπλοῦς μῦθος· ὀλίγα ἄνθη, δύο σκιάδες, μία πορτοκαλλέα, μία ῥοδῆ, καὶ δύο δένδρα κατοικούμενα ὑπὸ δύο μικρῶν ἀηδόνων, ἰδοὺ ὁ ἀληθὴς κῆπός μου· καὶ ἐν τούτοις προτιμῶ αὐτὸν ἀπὸ τοὺς κρεμαστοὺς κήπους.»

Ἀλλὰ μήτις ὑποθέσῃ ὅτι ὁ Λόπε στραφεὶς ὅλως πρὸς τὰς νέας αὐτοῦ ἀσχολίας, καὶ ἀφιερώσας τὴν ψυχήν του εἰς μόνον τὸν Θεὸν, ἔπαυσε πλέον τοῦ νὰ ἦναι ὁ μέγας τῆς Ἱσπανίας δραματουργός· διότι ἡ κεφαλὴ ἐκείνου μέχρις ἐσχάτου γήρως δὲν ἔπαυσε νὰ παράγῃ· λέγεται δὲ, ὅτι τὰ δύο τρίτα τῶν δραμάτων του, ἱερεὺς ὤν, ἐποίησε.

Ὡς ἀνακούφισις δὲ ἀπὸ τῶν τοσούτων μόχθων, καὶ τῆς δυστυχοῦς αὐτοῦ ζωῆς γηράσκοντι ἤδη, τῷ ἐπεδαψιλεύθησαν τιμαὶ, ἃς οὐδεὶς ἴσως ἄλλος τῶν ποιητῶν ἀπήλαυσε. Λέγεται ὅτι ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ βασίλισσα τῆς Ἱσπανίας, ὅτε κατὰ τύχην διαβαίνοντες ἀπήντων τὸν γέροντα Λόπε, διέττατον τὸν ἡνίοχόν των νὰ σταματήσῃ, ἵνα θαυμάσωσι τὸν ἔνδοξον ποιητήν· ἡ εἰκών του ἐκόσμει τοὺς τοίχους ὅλων τῶν οἰκιῶν, καὶ τὸ ὄνομά του ἐπεῖχε τόπον ἐπαίνου· εἶναι «τοῦ Λόπε» ἔλεγον, θαυμάζοντες πρᾶγμά τι. Ὁσάκις ἐφαίνετο εἰς τὰς ὁδοὺς, τὸ πλῆθος συνωθεῖτο περὶ αὐτὸν, καὶ πάντες ἐδείκνυον πρὸς ἀλλήλους μετ' ἀγάπης καὶ ὑπερηφανείας τὸν ποιητὴν τῆς πατρίδος των, ὅστις διὰ τῆς δόξης του εἶχεν αὐξήσει τὴν δόξαν τοῦ ἔθνους.

Ἀλλ' ἡ ἑστεμμένη ἐκείνη κεφαλὴ ἔπρεπε τέλος μετὰ τοσαύτας θυέλλας νὰ εὕρῃ ἀνάπαυσιν αἰωνίαν. Περὶ τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς του ἔτη, δύο ἀκόμη φοβερὰ τῆς δυστυχίας κτυπήματα ἦλθον νὰ προσθέσωσι νέας πληγὰς εἰς τὴν αἱμάσσουσαν ἐκείνην καρδίαν. Περὶ τούτων οὐδὲν σαφὲς γνωρίζομεν. Ὁ δὲ Montalvan, ἀναφέρει μόνον, ὅτι τὸ ἓν ἐξ αὐτῶν ἠδύνατο νὰ καταβάλῃ καὶ τὸ μέγιστον θάρρος. Ἔκτοτε βαθεῖα μελαγχολία κατέλαβε τὴν ψυχήν του, συχνάκις δὲ ἔλεγε πρὸς τοὺς φίλους του, ὅτι ὁ θάνατος ἦτο ὁ μόνος πόθος του. Μετὰ ἐπίμοχθον ἡμέραν, ποθητὴ καθίσταται ἡ νὺξ ἡ φέρουσα τὴν ἠρεμίαν καὶ τὸν ὕπνον. Ἡ τοῦ πόθου τούτου ἀπόλαυσις δὲν ἔμελλε νὰ βραδύνῃ.

Ἀλλὰ μέχρι τῶν τελευταίων τοῦ βίου του στιγμῶν διετήρει τὸ σθένος τῆς ψυχῆς, καὶ ἐξεπλήρου μετ' ἀκριβείας τὰ ἑαυτοῦ καθήκοντα. Μίαν ἑσπέραν, παρευρίσκετο εἴς τινα σύλλογον, καὶ ἐκεῖ ἠσθάνθη ἑαυτὸν ἐξαντλούμενον. Τὸν ὡδήγησαν εἰς τὴν οἰκίαν του. Τὴν ἑπομένην ἡμέραν πρὸς τὸ ἑσπέρας, ἐζήτησε νὰ μεταλάβῃ τῶν θείων μυστηρίων. Ἠσπάσθη τοὺς φίλους του, ἐζήτησε τὴν κόρην του τὴν ὁποίαν ηὐλόγησε, καὶ μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς τοὺς πάντας ἐδίδασκε συνιστῶν αὐτοῖς τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην, τὴν εἰρήνην, τὸ ἔλεος. Εἷς ἱερεὺς ἐδέετο ὑπὲρ τοῦ ἀποθνήσκοντος· οἱ δὲ ἄλλοι γονυκλινεῖς ἔκλαιον καὶ συνῴδευον κατὰ νοῦν τὴν δέησιν. Ὁ Λόπε, ἔχων τεταμένα πρὸς οὐρανοὺς τὰ ὄμματα, τὰ χείλη προσηλωμένα ἐπὶ σταυροῦ, προσέβλεπεν ἠρέμα προσερχόμενον τὸν θάνατον. Τὴν 21 τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1635 ὁ Λόπε δὲ Βέγα δὲν ἔζη πλέον.

Ἡ κηδεία του ὑπῆρξε μεγαλοπρεπής. Ἅπασα ἡ ὑψηλὴ κοινωνία, ἅπασαι τοῦ λαοῦ αἱ τάξεις, ὡδήγουν τὸν νεκρὸν εἰς τὴν κατοικίαν του. Τὸ ἀκολουθοῦν πλῆθος ἐξεπλοῦτο ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἕτερον τῆς πόλεως ἄκρον. Ὅτε δὲ κατεβίβασαν αὐτὸν εἰς τὸν τάφον, μεγάλη ἀκούσθη βοὴ, ὡσεὶ ὁμόφωνος χιλιάδων στεναγμός. Ἡ Ἱσπανία ἐθρήνει τὸν ποιητήν της.

ΤΙΜ. Ε. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ.

ΦΡΑΓΚΙΣΚΗ Η ΕΞ ΑΡΙΜΙΝΙΟΥ.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ.

(Συνέχεια καὶ τέλος.)

VII

Ἔτη πολλὰ εἶχον παρέλθει, ἀφ' ἧς ἡ Θεία Κωμῳδία ἐγράφη. Ἡ κόνις τῆς Φραγκίσκης καὶ τοῦ Παύλου δὲν εἶχε ταραχθῆ. Ἡ θεομηνία εἶχε πέσει ἐπὶ τῆς οἰκογενείας τοῦ Γουΐδου, ὡς ἐπ' ἐκείνης ἄλλοτε τοῦ Λαΐου. Ἡ ἱστορία ὁλόκληρος τῆς δυναστείας ταύτης, ἀρξάσης ἐπὶ δύω αἰῶνας, εἶναι μακρὰ σειρὰ κακουργημάτων καὶ βιαιοπραγιῶν, διαπραχθεισῶν παρὰ τῶν δυναστῶν πρὸς ἀλλήλους.

Ὁ υἱὸς τοῦ Γουΐδου Ὀστάκιος ἐφονεύθη παρὰ τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Ραμβέρτου, καταλαβόντος τὴν ἀρχήν. Ὁ διάδοχος τούτου Βερναρδῖνος ἐφυλακίσθη παρὰ τῶν στασιασάντων ἀδελφῶν του Πανδόλφου καὶ Λαμβέρτου, καὶ οὗτοι πάλιν ἐφονεύθησαν ὑπ' ἐκείνου ἀναλαβόντος τὴν ἀρχήν. Γουΐδος ὁ τρίτος ἐξεθρονίσθη ὑπὸ τῶν τριῶν υἱῶν του καὶ ἐβλήθη ἐν φυλακῇ ὅπου ἀπέθανε. Καὶ ὁ τελευταῖος τῆς δυναστείας ταύτης Ὀστάκιος Γ' πολεμήσας πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς, ἠχμαλωτίσθη, μετηνέχθη τῇ διαταγῇ τοῦ Δόγου μετὰ τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων του εἰς Κρήτην καὶ ἐκεῖ ἀπέθανε. Τὸ αἷμα λοιπὸν τοῦ Γουΐδου εἶχε παντελῶς ἐκλείψει καὶ ἡ μνήμη αὐτὴ τῆς Φραγκίσκης, ὅτε εὐγενής τις τυμβωρύχος ἦλθε νὰ ταράξῃ ἐκ νέου τὴν κόνιν τῶν δύο ἐραστῶν. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος ὁ Σίλβιος Πέλλικος ἔγραφε τὴν τραγῳδίαν του «Φραγκίσκα ἡ ἐξ Ἀριμίνου.» Συνέγραψε τὴν τραγῳδίαν ταύτην, τὴν δοξάσασαν αὐτὸν, ὁ Πέλλικος ἐμπνεόμενος ὑπὸ τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ Δάντου. Τοῦτο μαρτυρεῖ ἡ οἰκονομία καὶ ἡ πλοκὴ τοῦ δράματος, στηριζόμενα κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν διήγησιν τῆς Φραγκίσκης, καὶ πολλοὶ ἔτι σίχοι, οὓς ἐν τῇ ζέσει του ὁ Πέλλικος ἀφῆκεν ἀκεραίους ὡς ἔχουσιν ἐν τῷ ῥηθέντι ἐπεισοδίῳ. Λέγουσι πρὸς τούτοις ὅτι καὶ ἄλλο τι αἴτιον ὑποκεκρυμμένον παρεκίνησε τὸν Πέλλικον εἰς τὴν συγγραφὴν τῆς τραγῳδίας ταύτης· ὁ ἔρως αὐτοῦ δηλαδὴ πρὸς νεάνιδα ὀνομαζομένην Φραγκίσκαν. Τῆς τραγῳδίας ταύτης, ἥτις εἶνε μία τῶν διαπρεπεστέρων τοῦ κλασικοῦ Ἰταλικοῦ θεάτρου καὶ μόνη ἤρκεσε ν' ἀποθανατίσῃ τὸν συγγραφέα, παρεντιθέμεθα ἐνταῦθα βραχεῖαν ἀνάλυσιν.

Πρόσωπα τῆς τραγῳδίας ταύτης εἰσὶ τέσσαρα· ὁ Λαντζιῶτος δηλονότι, ὁ Παῦλος ἀδελφός του, ἡ Φραγκίσκα καὶ ὁ πατὴρ αὐτῆς Γουΐδος. Ἡ δὲ σκηνὴ ὑποτίθεται ἐν Ἀριμίνῳ εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Λαντζιώτου. Ἐν τῇ πρώτῃ σκηνῇ ὁ Γουΐδος συνομιλεῖ μετὰ τοῦ Λαντζιώτου καὶ οὗτος διηγεῖται πρὸς τὸν πρῶτον, ἐλθόντα νὰ ἴδῃ τὴν θυγατέρα του καὶ νὰ τὴν παραλάβῃ κατὰ τὴν θέλησίν της διά τινα καιρὸν εἰς Ῥάβενναν, τὴν με-

τατροπὴν τοῦ χαρακτῆρος αὐτῆς ἀπὸ εὐθύμου εἰς σύννουν καὶ μελαγχολικόν. Ἐνῷ δ' ἐκείνος ἀπορεῖ, τῷ λέγει ὅτι ζῇ ἀπομεμονωμένη, θρηνοῦσα τὸν ἐν τῷ πολέμῳ ἀποθανόντα ἀδελφὸν καὶ μισοῦσα τὸν φονέα. Ἰστέον ὅτι ὁ Πέλλικος, πρὸς δραματικωτέραν σύγκρουσιν τῶν παθῶν, πλάττει τὸν Παῦλον φονέα (ἐν τῇ μάχῃ) τοῦ ἀδελφοῦ τῆς Φραγκίσκης. «Τὸ ὄνομα, λέγει, τοῦ Παύλου »τὴν ἐνοχλεῖ καὶ μόλις ἔμαθεν ὅτι ἐπιστρέ»φει ἐνταῦθα, ἀφῆκε κραυγὴν καὶ, ἐπιστρέ»φει! ἀνέκραξε τρέμουσα· καὶ ὅτε τὴν ἐνό»μισα νεκρὰν ὡρκίσθην παράφορος νὰ τὴν »ἐκδικηθῶ καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ ἀδελφοῦ μου.» «Ἀλλ' ἡ Φραγκίσκα, ἐξακολουθεῖ, ἀκούσασα »τοῦτο ἐξορκίζει αὐτὸν νὰ τὸν ἀγαπᾷ, διότι »εἶνε ὁ μόνος του φίλος.»

Ἐνῷ δὲ τῷ διηγεῖται τὰς προσπαθείας του ὅπως ἀποδιώξῃ ἐκ τῆς Φραγκίσκης τὴν καρδιοβόρον μελαγχολίαν, ἐξ ὧν καταφαίνεται ἡ σφοδρότης τοῦ ἔρωτος αὐτοῦ, εἰσέρχεται ἡ Φραγκίσκα καὶ ἐναγκαλίζεται τὸν πατέρα της· ὅτε δὲ ἐν τῷ διαλόγῳ ἡ Φραγκίσκα τῷ ὑπομιμνήσκει ὅτι ὑπείκουσα εἰς τὸ θέλημά του ἀφῆκε τὴν πρόθεσίν της τοῦ νὰ κλεισθῇ εἰς μοναστήριον διὰ νὰ γείνῃ νύμφη καὶ ἀκολούθως στρεφομένη πρὸς τὸν σύζυγον λέγει ὅτι ζῶσα τὸν λυπεῖ, ἀλλὰ θανοῦσα θὰ τὸν ἐλύπει περισσότερον καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἀποθνήσκει, ὁ Λαντζιῶτος ἀποκρίνεται. Λύπει με, δηλητηρίαζε ὅλας τὰς ὥρας τῆς ζωῆς μου, ἀλλὰ ζῆθι. — Τὴν ὑποψίαν τοῦ Λαντσιώτου περὶ ἀκουσίου ἔρωτος ἀποκρούει μετ' ἀγανακτήσεως ἡ Φραγκίσκα, καὶ ἐπὶ τέλους ὁ Λαντζιῶτος συγκατανεύει ν' ἀναχωρήσῃ διὰ Ῥάβενναν ἡ σύζυγός του.

Ὁδηγεῖ ἡ Φραγκίσκα τὸν Γουΐλδον εἰς τὰ δώματά του καὶ' ἀκόλουθός τις ἀναγγέλλει τὴν ἄφιξιν νέου τινὸς ἱππότου. Εἶνε ὁ Παῦλος ὁ πρὸ καιροῦ ἀπὼν τῆς Ἰταλίας. Οἱ δύο ἀδελφοὶ ἐπαναβλέπουσιν ἀλλήλους μετ' εὐχαριστήσεως. Ἡ φιλοπατρία τοῦ Πελλίκου τίθησιν εἰς τὸ στόμα τοῦ Παύλου τοὺς ἑξῆς στίχους.

«Διά σὲ, διὰ σὲ τὴν τρέφουσαν γενναίους πολίτας θὰ πολεμήσω, ὦ Ἰταλία μου, ἐὰν προσβολήν τινα κινήσῃ κατὰ σοῦ ὁ φθόνος. Δὲν εἶσαι σὺ τὸ εὐγενέστερον ἔδαφος ἐξ ὅσων θερμαίνει ὁ ἥλιος; Πάσης ὡραίας τέχνης δὲν εἶσαι μήτηρ, ὦ Ἰταλία! Κόνις ἡρώων δὲν εἶνε τὸ χῶμά σου;»

Ὁ Λαντζιῶτος ζητεῖ παρηγορίαν εἰς τὴν ἀγκάλην τοῦ ἀδελφοῦ καὶ διηγεῖται αὐτῷ τὸν μετὰ τῆς Φραγκίσκης γάμον του ὃν φαίνεται ὅτι ἠγνόει, καὶ τὴν λύπην ἣν αἰσθάνεται διὰ τὴν ἀλλαγὴν τοῦ χαρακτῆρος καὶ διὰ τὴν ἀποστροφὴν, ἣν δεικνύει πρὸς τὸν φονέα τοῦ ἀδελφοῦ της, ὅστις εἶνε αὐτὸς ὁ Παῦλος. Ὁ Παῦλος τότε ταράσσεται καὶ λέγει τῷ ἀδελφῷ του, ὅτι ἀναχωρεῖ ἐκ νέου, μὴ θέλων νὰ γείνῃ πρόσκομμα ἡ παρουσία του εἰς τὴν εὐτυχῆ των συμβίωσιν. Ἀνταλλάσσει τὸ ξίφος του μετὰ τοῦ Λαντζιώτου καὶ ζητεῖ νὰ φύγῃ ἐλπίζων, ὡς λέγει, ὁ καιρὸς νὰ μεταβάλῃ τὸ πρὸς αὐτὸν μῖσος τῆς Φραγκίσκης. — Κλαίεις; τὸν ἐρωτᾷ ὁ Λαντζιῶτος.—Διότι ἠγάπησα, ἀπαντᾷ ὁ Παῦλος, νεάνιδά τινα, τὴν μόνην ἐν τῷ κόσμῳ, ἥτις δὲν μὲ ἐμίσει, καὶ τώρα μοὶ τὴν ἥρπασεν ὁ Θεός. Μάτην ἐκλιπαρεῖ αὐτὸν ὁ Λαντζιῶτος νὰ ὑπάγουν πρὸς τὴν Φραγκίσκαν, ἐλπίζων ὅτι διὰ τῶν εὐγενῶν τρόπων του δὲν ἤθελε δυνηθῆ νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὸ μῖσος.—Ἐνώπιόν της, λέγει ὁ Παῦλος, δὲν θὰ ἐμφανισθῶ ποτε.

Ἐν τῇ δευτέρᾳ πράξει ἡ Φραγκίσκα μαθοῦσα τὴν ἔλευσιν τοῦ Παύλου καὶ ἐμμανῶς ἐρῶσα αὐτοῦ, φοβεῖται μήπως ἡ ἀσθενὴς της καρδία ἐνδώσῃ εἰς τὸ κυριεῦον αὐτὴν πάθος καὶ παραβῇ τὰ συζυγικά της καθήκοντα, καὶ διὰ λόγων ὑποκεκρυμμένων ἐκδηλοῖ εἰς τὸν πατέρα της τὸ πάθος, καὶ τῷ λέγει ὅτι δὲν ἐπρόδωκε μὲν τὸν σύζυγον, ἀλλ' ὅτι ἐρᾶται ἀκουσίως, καὶ ὅτι ἐκεῖνος οὗ ἐρᾶται εὑρίσκεται ἐν Ἀριμίνῳ, τῷ λέγει δὲ τοῦτο ζητοῦσα νὰ εὕρῃ ἐν αὐτῷ παραμυθίαν καὶ στήριγμα. Ὁ Γουΐλδος ταράσσεται ἐπὶ τῇ ἐξομολογήσει τῆς θυγατρὸς, καὶ διατάσσει αὐτὴν νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ εἰς Ῥάβενναν. Ἐν τῷ μεταξὺ εἰσέρχεται ὁ Λαντζιῶτος, καὶ, εὑρὼν τὴν Φραγκίσκαν μόνην, τῇ ἀγγέλει ὅτι εἶνε περιττὴ ἡ φυγή της· διότι ὁ Παῦλος ἀναχωρεῖ ἐκ νέου, ἀλλ' ὅτι πρὶν φύγῃ ζητεῖ νὰ ἴδῃ αὐτὴν ἐπὶ μίαν στιγμήν. Ἡ Φραγκίσκα φοβεῖται μήπως ἡ συνέντευξις αὕτη κλονήσῃ τὸ καταρρέον ἤδη θάρρος της, προβάλλει προφάσεις ἀρνήσεως, ἀλλ' ὁ Λαντζιῶτος μὴ προσέχων εἰσάγει ταυτοχρόνως τὸν Παῦλον εἰς τὴν σκηνήν. Ἡ Φραγκίσκα κρύπτεται εἰς τὰς

ἀγκάλας τοῦ συζύγου της, καὶ τότε μόνον ἐγείρει τοὺς ὀφθαλμούς, ὅτε ἀκούει θρηνοῦντα τὸν Παῦλον διηγούμενον τὸν ἀκούσιον φόνον τοῦ ἀδελφοῦ της, ὃν διέπραξε.

— Τίς κλαίει; ἐρωτᾷ—Ἐγὼ, Φραγκίσκα ἀποκρίνεται ὁ Παῦλος· ἀπώλεσα, λέγει, τὴν γυναῖκα, ἣν ἠγάπων· δὲν ἀρκεῖ ἀπόλλυμι τώρα τὸν ἀδελφὸν καὶ τὴν πατρίδα.—Μεῖνε, τῷ λέγει ἐκείνη, ἐγὼ μόνη ἀναχωρῶ. Ὁ ἀδελφός σου ἔχει ἀνάγκην σοῦ.—Ὦ! τὸν ἀγαπᾷς! ἀνακράζει, καὶ ἐγὼ τὸν ἀγαπῶ, καὶ ὅταν μαχόμενος ἔσωζα ἀπὸ τὰ ἄγρια στίφη τὰς συζύγους καὶ τὰς παρθένους καὶ μ' ἀπεκάλουν ὅλοι ἰσχυρὸν ἀλλὰ καὶ γενναῖον πολεμιστὴν, ἠγαλλόμην σκεπτόμενος ὅτι ὁ ἀδελφός μου θὰ μ' ἐπανέβλεπε μίαν ἡμέραν μετ' εὐγενοῦς ὑπερηφανείας.

Εἰς τὸ ἄκουσμα τῆς γενναιοψυχίας τοῦ Παύλου ἡ Φραγκίσκα συγκινεῖται, καὶ ἀναμιμνήσκεται τῆς γυναικὸς, ἣν εἶπεν ὁ Παῦλος ὅτι ἠγάπησεν, ἀλλὰ ταὐτοχρόνως ἐπανερχομένη εἰς ἑαυτὴν,— Σὲ μισῶ, τῷ λέγει. Ὁ Παῦλος φεύγει παράφορος, ἡ δὲ Φραγκίσκα ἐκφέρει κραυγὴν πόνου. Ἀλλ' ὁ Λαντζιῶτος, ἀγωνιῶν μάρτυς τῆς σκηνῆς αὐτῆς. — Πῶς, ἀνακράζει, δεικνύει οἶκτον ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ ὅμως προσποιεῖσαι! Ἐβαρύνθην νὰ ὑποφέρω τὴν παράφορον διαγωγήν σου καὶ ζητῶ νὰ μάθω τὴν αἰτίαν.—Καὶ ἐγὼ, ἀπαντᾷ ἡ Φραγκίσκα, ἐβαρύνθην νὰ ὑποφέρω τὰς ἀδίκους ὑπονοίας σου καὶ θὰ ἀπολαύσω τὴν γαλήνην ὅταν δὲν θὰ βλέπω πλέον ..... τὸν κόσμον.

Ἡ τρίτη πρᾶξις ἀποτελεῖται σχεδὸν ὅλη ἐκ τῆς σκηνῆς τῆς συναντήσεως τοῦ Παύλου μετὰ τῆς Φραγκίσκης καὶ τῆς ἐκμυστηρεύσεως πρὸς ἀλλήλους τοῦ πάθους των. Ἡ σκηνὴ αὕτη εἶνε τὸ ὡραιότερον καὶ τὸ παθητικώτερον μέρος τῆς τραγῳδίας, ἡ πάλη μεταξὺ τοῦ ἔρωτος καὶ τοῦ καθήκοντος εἰς ἀμφότερα τὰ δρῶντα πρόσωπα, ἰδίως δὲ ἐν τῇ Φραγκίσκῃ, εἶνε ζωηρότατα καὶ πιστότατα διαγεγραμμένα. Ἐκ τῆς σκηνῆς ταύτης παραθέτομεν ἐνταῦθα μέρη τινὰ ἐν μεταφράσει.

Ὁ Παῦλος εἰσέρχεται εἰς τὴν σκηνὴν ζητῶν νὰ ἴδῃ τελευταίαν φορὰν τὴν Φραγκίσκην. Τετρωμένος τὴν καρδίαν ἐκ τοῦ ἔρωτος ὀργίζεται κατὰ τοῦ ἁρπάσαντος, ἀλλ' ὀπισθοχωρεῖ ἀναλογιζόμενος ὅτι ὁ ἅρπαξ εἶνε ὁ ἀδελφός του. Ἡ Φραγκίσκα, χωρὶς νὰ ἴδῃ τὸν Παῦλον, ἔρχεται ζητοῦσα τὸν πατέρα της, ἐνῷ δὲ σκέπτεται ν' ἀναχωρήσῃ ὅπως ὑπάγῃ εἰς τὸ εὐκτήριον καὶ ἐκεῖ προσευχηθῇ εἰς τὸν Θεὸν καὶ ζητήσῃ συγγνώμην τῶν παραπτωμάτων της, τὴν πλησιάζει ὁ Παῦλος.

ΠΑΥΛΟΣ (προχωρεῖ)

ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ.

Ὦ Θεέ!.., κύριε,.... τί ζητεῖτε;

ΠΑΥΛΟΣ.

Νὰ σοὶ ὁμιλήσω ἀκόμη

ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ.

Νὰ μοὶ ὁμιλήσῃς;... Φεῦ! εἶμαι μόνη.. Μόνην μὲ ἀφῆκες πάτερ; πάτερ ποῦ εἶσαι; Βοήθησον τὴν θυγατέρα σου. Θὰ ἔχω τὴν δύναμιν νὰ φύγω.

ΠΑΥΛΟΣ.

Ποῦ;

ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ.

Κύριε! μὴ μὲ ἀκολουθήσῃς. Σεβάσθητι τὴν θέλησίν μου. Ἀποσύρομαι εἰς τὸ εὐκτήριον τῆς οἰκίας μου. Ἔχουσιν ἀνάγκην τοῦ οὐρανοῦ οἱ δυστυχεῖς.

ΠΑΥΛΟΣ.

Εἰς τὸ εὐκτήριον τῶν πατέρων μου θὰ ἔλθω καὶ ἐγὼ μετὰ σοῦ. Τίς εἶνε δυστυχέστερος ἐμοῦ; ὦ γύναι, σὺ θὰ αἰτήσῃς τὸν θάνατόν μου, τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρὸς, ὃν ἀποστρέφεσαι· ἐγὼ θὰ παρακαλέσω τὸν οὐρανὸν νὰ εἰσακούσῃ τὰς εὐχάς σου, νὰ συγχωρήσῃ τὸ μῖσός σου, νὰ σοὶ δωρήσῃ τὴν ἱλαρότητα καὶ νὰ διαφυλάττῃ ἐπὶ μακρὸν τὴν νεότητα καὶ τὸ κάλλος ἐπὶ τῆς μορφῆς σου· νὰ σοὶ παράσχῃ πᾶν ὅ,τι ἐπιθυμεῖς... πᾶν ὅ,τι... ὡς καὶ τὸν ἔρωτα τοῦ συζύγου σου... καὶ τέκνα ἐξ αὐτοῦ εὐδαίμονα.

ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ.

Παῦλε! φεῦ! τί λέγω;... ὄχι, μὴ κλαῖτε, τὸν θάνατόν σου δὲν ζητῶ.

ΠΑΥΛΟΣ.

Ὅμως μὲ ἀποστρέφεσαι...

ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ.

Καὶ τί σὲ μέλει, ἐὰν ὀφείλω νὰ σ' ἀποστρέφωμαι;.. Τὴν ὕπαρξίν σου δὲν ἐνοχλῶ.. Αὔριον δὲν θὰ εἶμαι ἐδῶ πλέον. Θὰ ἦσαι σὺ συμπαθὴς σύντροφος τοῦ ἀδελφοῦ σου. Σὺ παρηγόρει τον διὰ τὴν στέρησίν μου. Θὰ κλαύσῃ βεβαίως... ὤ; εἰς Ἀρίμινον μόνος αὐτὸς θὰ

κλαύσῃ, ὅταν θὰ γείνῃ γνωςόν... Ἄκουσον· Μὴ τῷ εἴπῃς πρὸς τὸ παρόν... πλὴν μάθε ὅτι εἰς Ἀρίμινον δὲν θέλω πλέον ἐπιστρέψει. Ἡ λύπη θὰ μὲ φονεύσῃ. Ὅταν γνωστὸν γείνῃ τοῦτο τῷ συζύγῳ μου, σὺ παρηγορησέ τον... καὶ σὺ ἀκόμη... χάριν αὐτοῦ... χύσε ἓν δάκρυ.

ΠΑΥΛΟΣ.

Φραγκίσκα, τί μὲ μέλει ἂν μ' ἀποστρέφεσαι· καὶ τί ζητεῖς; Τὸ μῖσός σου λέγεις δὲν ἐνοχλεῖ τὴν ὕπαρξίν μου; Καὶ οἱ ἀπαίσιοι αὐτοὶ λόγοι σου;... Ὡραία ὡς ἄγγελος, ὃν πλάττει ὁ Θεὸς κατὰ τὴν θερμοτέραν παραφορὰν τοῦ ἔρωτός του... προσφιλὴς εἰς ὅλους... σύζυγος εὐτυχής... καὶ τολμᾷς νὰ ὁμιλῇς περὶ θανάτου; Εἰς ἐμὲ τοῦτο ἁρμόζει, ὅστις χάριν ματαίας δόξης παρεφέρθην μακρὰν τῆς πατρίδος μου καὶ ἀπώλεσα, οἴμοι! ἀπώλεσα ἕνα γεννήτορα. Ἤλπιζον πάντοτε ὅτι θὰ τὸν ἐνηγκαλιζόμην πάλιν. Αὐτὸς δὲν θὰ μὲ καθίστα δυστυχῆ, ἂν τῷ ἐδείκνυον γυμνὴν τὴν καρδίαν μου.... καὶ ἤθελε μοὶ δώσει ἴσως ἐκείνην.... ἐκείνην, ἣν ἀπώλεσα διὰ παντός.

ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ.

Τί ἐννοεῖς; περὶ γυναικὸς, ἣν ἠγάπησας, ὁμιλεῖς; Καὶ ἄνευ αὐτῆς ζῇς τοσοῦτον δυστυχής; τοσοῦτον ἰσχυρὸς εἶνε εἰς τὸ στῆθός Σου ὁ ἔρως; Μόνον φλὸξ τοῦ ἔρωτος δὲν πρέπει νὰ φλογίζῃ τὸ στῆθος τοῦ ἀνδρείου ἱππότου. Τὸ ξίφος καὶ ἡ φήμη εἶνε ἐπίσης προσφιλῆ εἰς αὐτόν. Εἶνε ἔξοχα αἰσθήματα καὶ ταῦτα· ἀκολούθησέ τα, ἂς μὴ σὲ ἀποθαρρύνῃ ὁ ἔρως.

ΠΑΥΛΟΣ.

Ὁποῖος λόγος! Αἰσθάνεσαι οἶκτον δι' ἐμέ; Ἤθελες παύσει τοῦ νὰ μὲ μισῇς, ἂν ἤθελον ἀποκτήσει διὰ τοῦ ξίφους μου μείζονα φήμην; Μία προσταγὴ σου ἀρκεῖ. Ὅρισε τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον. Εἰς τὸν μᾶλλον ἀπομεμακρυσμένον τόπον θέλω διευθυνθῆ· ὅσον κινδυνωδέστερα, τόσῳ μᾶλλον προσφιλῆ θὰ μοὶ εἶνε τὰ κατορθώματά μου, ἀφοῦ ἡ Φραγκίσκα μοὶ τὰ ἐπέβαλε. Ἡ δόξα καὶ τὸ θάρρος καθιστῶσιν ἰσχυρὸν τὸν βραχίονά μου, ἀλλ' ἰσχυρότερον θὰ τὸν καταστήσῃ τὸ λατρευτὸν ὄνομά σου. Ἡ φήμη μου δὲν θὰ κηλιδωθῇ ἀπὸ σκοποὺς τυραννικοὺς καὶ φιλοδόξους. Ἄλλο στέμμα δὲν θέλω ἐπιθυμήσει, ἢ ἁπλοῦν στέμμα δάφνης, ἀλλὰ πεπλεγμένον ὑπὸ τῶν χειρῶν σου. Μίαν σου μόνην ἐπευφημίαν, ἕνα λόγον, ἓν μειδίαμα, ἓν βλέμμα...

ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ.

Ὕψιστε Θεέ! Τί εἶνε τοῦτο ἆρά γε!

ΠΑΥΛΟΣ.

Σὲ ἀγαπῶ, Φραγκίσκα, σὲ ἀγαπῶ καὶ ἀπηλπισμένος εἶνε ὁ ἔρως μου.

ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ.

Τί ἀκούω! Παραφρονῶ ἴσως;.. Τί εἶπες;

ΠΑΥΛΟΣ.

Σὲ ἀγαπῶ.

ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ.

Τί! Τολμᾷς;.. Ὦ σίγα... Δυνατὸν νὰ ἀκούσωσι... Μ' ἀγαπᾷς; Τόσον εὐμετάβολον εἶνε τὸ πάθος σου; Ἀγνοεῖς ὅτι εἶμαι σύζυγος τοῦ ἀδελφοῦ σου; Τοσοῦτον εὐκόλως δύνασαι νὰ λησμονήσῃς τὴν ἀπωλεσθεῖσαν ἐρωμένην σου; Δυστυχὴς ἐγώ!.. Τὴν χεῖρα ταύτην, φεῦ! ἄφες. Ἔγκλημα εἶνε οἱ ἀσπασμοί σου.

ΠΑΥΛΟΣ.

Εὐμετάβολον δὲν εἶνε τὸ πάθος μου. Ἀπώλεσα μίαν γυναῖκα καὶ αὕτη εἶσαι σύ· διὰ σὲ ὠμίλουν, διὰ σὲ ἐθρήνουν, σὲ ἠγάπων, σὲ ἀγαπῶ πάντοτε, σὲ θ' ἀγαπῶ μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς... καὶ ἂν διὰ τὸν ἀνόσιον αὐτὸν ἔρωτα αἰωνίαν μέλλω νὰ ὑποφέρω τιμωρίαν ὑπὸ τὴν γῆν, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον θὰ σ' ἀγαπῶ.

ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ.

Ἀληθῶς; Μὲ ἀγαπᾷς;

ΠΑΥΛΟΣ.

Τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ἔφθασα εἰς Ῥάβενναν πρεσβευτὴς τοῦ πατρός μου, σὲ εἶδον διερχομένην δι' ἑνὸς θαλάμου μετὰ νεκρικῆς ἀκολουθίας τεθλιμμένων γυναικῶν καὶ σταθεῖσαν ἐνώπιον εὐσεβοῦς μνημείου, γονυπετοῦσαν ἐκεῖ εὐλαβῶς καὶ ἀνατείνουσαν ἡνωμένας τὰς χεῖρας πρὸς τὸν οὐρανὸν μετὰ σιγηλοῦ ἀλλ' ἀκαταπαύστου κλαυθμοῦ. Τίς εἶνε; ἠρώτησα. — Ἡ θυγάτηρ τοῦ Γουΐδου, μοὶ ἀπήντησαν. — Καὶ τὸ μνῆμα ἐκεῖνο;—Τῆς μητρός της τὸ μνῆμα.—Ὦ πόσον οἶκτον ᾐσθάνθη ἡ καρδία μου πρὸς τὴν τεθλιμμένην ἐκείνην θυγατέρα, ὦ πόσους ἀορίστους παλμούς!... Κεκαλυμμένη ἦσο, ὦ Φραγκίσκα, τοὺς ὀφθαλμούς σου δὲν εἶδον κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν, καὶ ὅμως σὲ ἠγάπησα ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης.

ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ.

Σὺ... ὦ παῦσε... μὲ ἠγάπας;

ΠΑΥΛΟΣ.

Ἐπί τινα καιρὸν ἔκρυψα τὴν φλόγα μου ταύτην· ἀλλ' ἡμέραν τινὰ μοὶ ἐφάνη ὅτι ἀνέγνωσας εἰς τὴν καρδίαν μου. Ἔφερες τὸν πόδα ἀπὸ τοῦ παρθενικοῦ θαλάμου εἰς τὸν ἀπόκρυφον κῆπον· καὶ πλησίον τῆς λίμνης ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀνθέων κεκρυμμένος, στένων ἠτένιζα τὰ δώματά σου καὶ εἰς τὴν ἔλευσίν σου ἠγέρθην τρέμων. Οἱ ὀφθαλμοί σου προσηλωμένοι ἐπί τινος βιβλίου δὲν μὲ ἔβλεπον· ἐν δάκρυ σου ἔπιπτεν ἐπὶ τοῦ βιβλίου... Συγκεκινημένος σ' ἐπλησίασα.... Ἀσυνάρτητοι ἦσαν οἱ λόγοι μου, ἀλλὰ περιπεπλεγμένοι καὶ οἱ ἰδικοί σου. Μοὶ προσήνεγκες τὸ βιβλίον ἐκεῖνο καὶ ἀνέγνωμεν. Ἀνέγνωμεν ὁμοῦ περὶ τοῦ Λανσιλώτου, πῶς τὸν ἐκυρίευσεν ὁ ἔρως· εἴμεθα μόνοι καὶ χωρὶς καμμίαν ὑποψίαν... Τὰ βλέμματά μας συνηντήθησαν... τὸ πρόσωπόν μου ὠχρίασε... σὺ ἔτρεμες.... καὶ παράφορος ἀπεμακρύνθης.

ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ.

Ὦ! ὁποία ἡμέρα! Εἰς σὲ ἔμεινε τὸ βιβλίον ἐκεῖνο....

ΠΑΥΛΟΣ.

Κεῖται ἀκόμη ἐπὶ τῆς καρδίας μου. Εὐτυχῆ μὲ καθιστᾷ κατὰ τὴν ἀπουσίαν μου. Ἰδού, βλέπεις τὰς σελίδας ἃς ἀνέγνωμεν, βλέπεις τὸ δάκρυ, ὅπερ ἔπεσεν ἀπὸ τοὺς ὀφθαλμούς σου κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν;

ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ.

Ὕπαγε, σὲ ἐξορκίζω... ἄλλο τι δὲν πρέπει νὰ ἐνθυμῶμαι ἢ τὸν φονευθέντα ἀδελφόν μου.

ΠΑΥΛΟΣ.

Δὲν εἶχα χύσει ἀκόμη τὸ αἷμα ἐκεῖνο. Ὦ ὀλέθριοι ἐμφύλιοι πόλεμοι! Ἀφοῦ ἔχυσα τὸ αἷμα αὐτὸ ἀπεθαρρύνθην. Δὲν ἐζήτησα τὴν χεῖρά σου. Καὶ ἐστράφην πρὸς τὴν Ἀσίαν πολεμῶν. Ἤλπιζα νὰ ἐπιστρέψω ταχέως καὶ νὰ σ' εὕρω παρηγορημένην καὶ νὰ σὲ συζευχθῶ. Νὰ σὲ συζευχθῶ εἶχον ἐλπίδας, τὰ ὁμολογῶ.

ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ.

Οἴμοι! σὲ ἱκετεύω, ὕπαγε! Τὴν λύπην μου, τὴν ἀρετήν μου σεβάσθητι. Τίς θὰ μοὶ δώσῃ δύναμιν νὰ ἀντιστῶ;

ΠΑΥΛΟΣ.

Ἄ; ἔσφιγξας τὴν χεῖρά μου! Ὦ χαρά! εἰπέ μου, διατί ἔσφιγξας τὴν χεῖρά μου.

ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ.

Παῦλε!

ΠΑΥΛΟΣ.

Δὲν μὲ μισεῖς; δὲν μὲ μισεῖς;

ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ.

Πρέπει νὰ σὲ μισῶ.

ΠΑΥΛΟΣ.

Καὶ δύνασαι;

ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ.

Δὲν δύναμαι.

ΠΑΥΛΟΣ.

Ὁποία λέξις! Ἐπανάλαβέ το, γύναι. Δὲν μὲ μισεῖς;

ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ.

Πολλὰ σοὶ εἶπον. Ὦ σκληρὲ, δὲν σὲ ἀρκοῦσιν. Ὕπαγε! ἄφες με!

ΠΑΥΛΟΣ.

Τελείωσον.... δὲν σὲ ἀφίνω, ἂν πρῶτον δὲν μοὶ εἴπῃς τὰ πάντα.

ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ.

Καὶ δὲν σοὶ τὸ εἶπον... ὅτι σὲ ἀγαπῶ; Φεῦ! ἐκ τῶν χειλέων μου ἐξῆλθεν ὁ ἀπαίσιος λόγος!.. Σὲ ἀγαπῶ... ἀποθνήσκω ἐκ τοῦ πρὸς σὲ ἔρωτος... Θέλω ν' ἀποθάνω ἀθῶα... Λάβε οἶκτον.

ΠΑΥΛΟΣ.

Μὲ ἀγαπᾷς; σύ; Βλέπεις τὴν φοβερὰν θλῖψίν μου. Εἶμαι ἀπηλπισμένος. Ἀλλ' ἡ χαρὰ, ἣν αἰσθάνομαι ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀπελπισίας καὶ τῆς παραφορᾶς, εἶνε τόσον μεγάλη, ὥστε δὲν δύναμαι νὰ τὴν ἐκφράσω. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι μὲ ἀγαπᾷς... καὶ σὲ ἀπώλεσα!...

ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ.

Σὺ μόνος μ' ἐγκατέλιπες, Παῦλε... Δὲν ἠδυνάμην νὰ πιστεύσω ὅτι ἠγαπώμην παρὰ σοῦ! Ὕπαγε! Ἔστω αὕτη ἡ τελευταία φορά.

ΠΑΥΛΟΣ.

Νὰ σὲ ἐγκαταλίπω πλέον δὲν εἶναι δυνατόν. Νὰ βλεπώμεθα τοὐλάχιστον καθ' ἑκάστην.

ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ.

Καὶ νὰ προδοθῶμεν... Καὶ νὰ ἐγείρωμεν εἰς τὸν σύζυγόν μου ἀτιμωτικὰς ὑποψίας; καὶ νὰ προσαφθῇ κηλὶς εἰς τὸ ὄνομά μου; Παῦλε, ἂν μ' ἀγαπᾷς, φύγε μακράν.

ΠΑΥΛΟΣ.

Ὦ τύχη ἀνεπανόρθωτος! Νὰ προσάψω στίγμα εἰς τὸ ὄνομά σου. Οὐχί. Σύζυγος ἄλλου εἶσαι σύ. Ἐγὼ πρέπει ν' ἀποθάνω. Ἀποδίωξον ἐκ τοῦ στήθους σου τὴν ἀνάμνησίν μου. Ζῆθι ἐν εἰρήνῃ. Νὰ παράξω ἐγὼ τὴν γαλήνην σου! Σύγγνωθι! Φεῦ! μὴ κλαῖε! Μὴ ἀγάπα με. Οἴμοι! τί λέγω; Ἀγάπα με, ναί, κλαῖε διὰ τὴν ἀθλίαν τύχην μου... Ἀκούω τὸν Λαντζιῶτον. Ὦ Θεέ! δός μοι σὺ δύναμιν· (κράζων αὐτόν.) Ἀδελφὲ, ἐδῶ!

Καὶ ἐνταῦθα περαίνει ἡ σκηνὴ, ἡ ὡραιοτέρα τῆς τραγῳδίας καὶ μία τῶν ἀρίστων, ὅσαι ἐγράφησαν ἐν τῇ τραγικῇ ποιήσει. Δὲν ἀφῃρέσαμεν τίποτε ἐξ αὐτῆς, ἀλλ' ὁλόκληρον αὐτὴν παρέθημεν, διότι ἐφοβήθημεν μήπως κολοβώσωμεν τὸ ἀριστούργημα, ἀφοῦ οὐδὲ λέξις ἐν αὐτῇ, μακρᾷ ἄλλως τε οὔσῃ, περισσεύει, καὶ λίαν καταλλήλως ἐστὶ τετοποθετημένη. Ἐξακολουθοῦμεν δὲ μεταφράζοντες καὶ τὰς ἑπομένας δύο σκηνὰς, βραχυτάτας οὔσας, μεθ' ἃς περαίνει ἡ πρᾶξις.

ΣΚΗΝΗ Γ'

ΛΑΝΤΖΙΩΤΟΣ, ΓΟΥΙΔΟΣ, καὶ οἱ ἑπθέντες.

ΠΑΥΛΟΣ.

Ἐναγκαλίσθητί με ὕστατον.

ΛΑΝΤΖΙΩΤΟΣ.

Καὶ ματαίως...

ΠΑΥΛΟΣ.

Οὐδὲ λέξιν μὴ ἀντιθέσῃς εἰς τὴν θέλησίν μου. Ἔχω ἀπαισίους οἰωνούς. Ἀλλοίμονον ἐάν....

ΛΑΝΤΖΙΩΤΟΣ.

Τί λέγεις; Ἡ ὀργὴ ἀστράπτει εἰς τὰ ὄμματά σου.

ΠΑΥΛΟΣ.

Φεῦ! ἡμεῖς ὄχι, τὸ πεπρωμένον πταίει. Χαῖρε, Φραγκίσκα.

ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ

(σχεδὸν παραφρονοῦσα, μετὰ κραυγῆς ἐπιληπτικῆς).

Παῦλε... στῆθι!...

ΛΑΝΤΖΙΩΤΟΣ.

Ὁποία φωνή!

ΓΟΥΙΔΟΣ

(κρατῶν τὴν θυγατέρα του).

Οἴμοι! τῇ λείπει ἡ πνοή!

ΠΑΥΛΟΣ.

Φραγκίσκα! (κινούμενος ν' ἀναχωρήσῃ).

ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ.

Ἀναχωρεῖ... ἀποθνήσκω (μένει λυπόθυμος εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ Γουΐδου).

ΠΑΥΛΟΣ.

Φραγκίσκα!... ὤ θεὲ!... βοήθεια...

ΓΟΥΙΔΟΣ.

Θύγατερ... (ἡ Φραγκίσκα μεταφέρεται εἰς τὰ δώματά της).

ΣΚΗΝΗ Δ'.

ΛΑΝΤΖΙΩΤΟΣ καὶ ΠΑΥΛΟΣ.

ΛΑΝΤΖΙΩΤΟΣ.

Παῦλε! τί ἀκούω! Ἀπαισία ἀστραπὴ π(ρᾷ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου.

ΠΑΥΛΟΣ.

Βάρβαρε, χαῖρε, ἐξέπνευσεν... Ἄφες με νὰ ἀποθάνω. Φύγε με. (φεύγει).

ΣΚΗΝΗ Ε'.

ΛΑΝΤΖΙΩΤΟΣ.

Εἶνε ἀληθές; τὸν ἀγαπᾷ αὐτή; Καὶ ὑπεκρίνετο;... Ὄχι;... ἐκ τοῦ Ἅδου μοὶ ἔρχεται ὁ λογισμὸς αὐτός... Ὅμως... Ἂς ἐμποδισθῇ νὰ ἐξέλθῃ ὁ Παῦλος ἐκ τῶν ἀνακτόρων... διὰ τῆς βίας ἂς ἐμποδισθῇ. Ὦ κάλυμμα ἀπαίσιον! σχίσθητι.

Ἐν τῇ ἑπομένῃ πράξει ὁ Λαντζιῶτος, ὑποπτευθεὶς ἐκ τῶν ἔμπροσθεν αὐτοῦ λαβόντων χώραν γεγονότων τὸν ἀθέμιτον ἔρωτα τῆς Φραγκίσκης πρὸς τὸν Παῦλον, ζητεῖ νὰ ἴδῃ ἀμφοτέρους τούτους καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν φυγήν των. — Ὁ Γουΐδος παρίσταται πρὸς τὸν ὠργισμένον σύζυγον, ἵνα πείσῃ αὐτὸν περὶ τῆς ἀθωότητος τῆς θυγατρός του. — Ἔθηκα, λέγει, τὸ ἐγχειρίδιον εἰς τὸν λαιμόν της ἕτοιμος νὰ τὴν πλήξω, ὡς ἔνοχον, ἀλλ' αὐτὴ μοὶ ὡμολόγησεν ὅτι εἶνε ἀθῶα καὶ μοι ὤρμοσεν, ἔσφιγξα τότε αὐτὴν εἰς τὸ στῆθός μου, διότι εἶμαι ἀτυχὴς πατὴρ καὶ προσβεβλημένος, ἀλλὰ πατήρ. — Ὁ Λαντζιῶτος ὅμως δὲν πείθεται καὶ ζητεῖ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν φυγὴν εἰς Ῥάβενναν τῆς Φραγκίσκης. Λαμβάνει χώραν ἀκολούθως ἡ μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ Παύλου ἐξήγησις. Εὐπροσήγορος κατ' ἀρχὰς ὁ Λαντζιῶτος ἐκτίθησι τῷ ἀδελφῷ τὴν φοβερὰν θέσιν του· τῷ λέγει ὅτι ὑποπτεύεται ὅτι ἡ ἀγαπωμένη παρ' αὐτοῦ μέχρι λατρείας γυνὴ τὸν δολιεύεται, τὸν προδίδει καὶ ἀγαπᾷ ἄλλον, καὶ

φέρει εἰς θέσιν τὸν Παῦλον ν' ἀνακράξῃ ὅτι, καὶ ἂν ἀδελφὸς ἀκόμη ἤθελεν εἶσθαι ὁ ἀντεραστὴς, δὲν ἤθελε τὸν θεωρεῖ ὡς ἀδελφὸν, ἀλλ' ὡς προσβολέα καὶ μέγιστον ἐχθρόν. Ἀλλ' ὅταν παράφορος ἐκ τῆς ὀργῆς, σὺ, λέγει πρὸς τὸν Παῦλον, εἶσαι ὁ διαφθορεὺς, ἀκούει μετ' ἐκπλήξεως τοῦτον ὁμολογοῦντα τὸν μετὰ τῆς Φραγκίσκης ἔρωτά του. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀναίδεια, ὡς λέγει ὁ Λαντζιῶτος Ὁ Παῦλος ἀποκρούει τὸ ἔγκλημα, ἀλλὰ δὲν ἀρνεῖται ὅτι ἀγαπᾷ μὲ ἁγνὸν καὶ ἅγιον ἔρωτα. — Ἐγὼ νὰ διαφθείρω, λέγει, τὸν ἄγγελον τοῦ οὐρανοῦ; Μὴ γένοιτο! Ὅστις τῆς Φραγκίσκης εἶνε ἐραστὴς, δειλὸς δὲν εἶνε. Ἐπειδὴ τὴν ἀγαπῶ, λέγει, σεμνύνομαι ὅτι εἶμαι φιλάνθρωπος, εὐσεβὴς καὶ γενναῖος. Ἀλλ' ἡ δικαιολόγησις δὲν πείθει, ὡς εἰκὸς, τὸν τυφλώττοντα Λαντζιῶτον, ὅστις ἔξαλλος ὁρμᾷ κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ του μὲ τὸ ξίφος εἰς χεῖρας, ὅτε εἰσερχομένη ἡ Φραγκίσκα καὶ ὁ Γουΐδος τὸν ἐμποδίζουσιν. Ἀλλ' ὁ Λαντζιῶτος μαίνεται ἐκ τῆς ὀργῆς. — Εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ πατρός σου προφυλάχθητι, ἔνοχος γυνὴ, λέγει τῇ συζύγῳ του, διότι δὲν ἐγγυῶμαι περὶ τοῦ θυμοῦ μου. — Εἶναι σκληρόταται αἱ ὕβριστικαὶ λέξεις, ὅσας ἀπευθύνει εἰς αὐτὴν, ἀλλ' ἑκάστη τούτων εἶνε σταγὼν ἀναλελυμένου μολύβδου εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀτυχοῦς ζηλοτύπου. — Εἰς τὴν λέξιν «τιμὴ» δὲν ἔχει ὅρια ἡ παραφορά του. — Τί ὁμιλῶ, λέγει, περὶ τιμῆς; Μήπως σοὶ εἶνε ἄρα γε γνωστὸν τὸ ὄνομα τοῦτο; — Μάτην πειρᾶται ν' ἀπολογηθῇ ἡ Φραγκίσκα· ὅτε ἱκετεύει αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ Παύλου, ἡ ζηλοτυπία του τότε ἐξάπτεται. — Σὺ θὰ φύγῃς, τῇ λέγει, ἀλλ' ὁ ἐραστής σου θὰ μείνῃ ἐδῶ, τὸ διατάσσω. Καὶ ὁ Παῦλος μὲ ὅλας τὰς προσπαθείας του συλλαμβάνεται καὶ ἀφοπλίζεται, ὁ δὲ Γουΐδος ἀπάγει τὴν Φραγκίσκην.

Τὸ φοβερὸν τέλος προσεγγίζει. Ὁ Γουΐδος ἀγγέλλει τῇ Φραγκίσκῃ ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ τελευταίᾳ πράξει ὅτι διὰ τῶν λόγων του ὁ εἰς ἐλεεινὴν θέσιν εὑρισκόμενος Λαντζιῶτος ἱλαρύνθη κἄπως καὶ ὅτι τὴν ἐσυγχώρησε καὶ ὑπεσχέθη καὶ τὸν ἀδελφόν του νὰ συγχωρήσῃ, βιάζει δ' αὐτὴν ν' ἀναχωρήσωσι, χωρὶς νὰ ἴδῃ τὸν σύζυγόν της· ἀλλ' ἐκείνη πείθει τὸν πατέρα της νὰ τῇ ὁδηγήσῃ αὐτὸν ἐκεῖ διὰ νὰ τῷ ὁμιλήσῃ ὕστατον. Ἐνῷ δὲ αὐτὸς πορεύεται πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἐπιθυμίας της, καὶ, μείνασα αὐτὴ μόνη, ἀποχαιρετᾷ τοὺς τόπους, οὓς διὰ τελευταίαν φορὰν βλέπει, εἰσέρχεται ὁ Παῦλος μὲ ξίφος γυμνὸν εἰς τὴν χεῖρα, ὅστις εἶχε διαφθείρει διὰ χρυσοῦ τοὺς φύλακάς του. Ὁ Παῦλος εἶναι ἔξω φρενῶν ἐκ τοῦ πάθους, ὀλέθρια ὄνειρα καὶ ἀπαίσια προαισθήματα τῷ κατασπαράττουσι τὰ σπλάγχνα· ἀγνοεῖ ὅτι ὁ Λαντζιῶτος ἐσυγχώρησε τὴν Φραγκίσκαν καὶ ἔρχεται νὰ τὴν ὑπερασπισθῇ διὰ τοῦ αἵματός του. Ὅταν μανθάνῃ τοῦτο, ἐρωτᾷ τὴν Φραγκίσκαν πότε θὰ τὴν ἐπανίδῃ. Ἀλλ' ἐδῶ ἡ σωφροσύνη τῆς Φραγκίσκης ἀρχίζει νὰ ἀναπτερῶται. Ἀγαπᾷ ἀκόμη τὸν Παῦλον, ἀλλὰ, μεταμελομένη τρόπον τινὰ διὰ τὴν ἀτερίσκεπτον ὁμολογίαν της, ζητεῖ διὰ τῆς καρτερίας νὰ ἐξαγνίσῃ ἑαυτήν.— Δὲν δύναμαι, λέγει, νὰ προδώσω τὸν σύζυγόν μου· καὶ ἂν αὐτὸς ἀποθάνῃ πρὸ ἐμοῦ, θὰ ἐνδυθῶ τὰ ἱμάτια τῆς χηρείας καὶ θὰ μείνῳ πιστὴ εἰς τὴν μνήμην του.—Ὁ Παῦλος ὅμως δὲν ἀκούει τὸν λόγον της. Ζητεῖ νὰ ζήσῃ καὶ νὰ τὸν ἀγαπᾷ κἂν ἐν σιγῇ. Φοβουμένη τὴν παραφορὰν τοῦ Παύλου ἡ Φραγκίσκα, καλεῖ εἰς βοήθειαν τὸν πατέρα της· ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐξάπτει τὸ πάθος τοῦ ἐραστοῦ. Αὐτὸς σ' ἐθυσίασε, κράζει. Αὐτὸς ἔθαψεν εἰς τὸν θρῆνον τὸ ἄνθος τῶν νεανικῶν σου χρόνων!

Ἀκούεται ταυτοχρόνως ταραχὴ, καὶ ὁ Παῦλος σφίγγει τὴν Φραγκίσκαν εἰς τὰς ἀγκάλας του, κραυγάζων. — Οὐδεμία δύναμις ἀνθρωπίνη δύναται νὰ σὲ ἁρπάσῃ ἀπὸ τοὺς βραχίονάς μου.— Τότε φθάνει ὁ Λαντζιῶτος ὁδηγούμενος ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ Γουΐδου κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Φραγκίσκης. Βλέπει τὸν ἀδελφόν του ἐλεύθερον καὶ τὴν σύζυγόν του εἰς τὰς ἀγκάλας του. Μία μόνη ἰδέα τῷ διέρχεται διὰ τοῦ νοῦ, τὴν ὁποίαν δεικνύουσι δυστυχῶς ὡς ἀληθῆ τὰ φαινόμενα, ὅτι ἠπατᾶτο καὶ ὡδηγήθη ἐκεῖ πρὸς ἐμπαιγμόν του. Ἡ καταπραϋνθεῖσα πρὸς στιγμὴν ζηλοτυπία του ἐξάπτεται μὲ φοβερὰν ὁρμὴν, καὶ σύρει τὸ ξίφος. Καί αὐτὸς ὁ Γουΐδος, ἀγνοῶν τὰ γενόμενα, εἶνε ἕτοιμος νὰ καταρασθῇ τὴν θυγατέρα του, ἥτις ῥίπτεται μεταξὺ τῶν διαμαχομένων ἀδελφῶν. Ὁ Λαντζιῶτος τὴν πλήττει διὰ τοῦ ξίφους, ὁ δὲ Παῦλος ἰδὼν πίπτουσαν τὴν Φραγκίσκαν, ῥίπτει τὸ ξίφος,

δι' οὗ ὑπερησπίζετο καὶ ἀφίνει νὰ πληγῇ ὑπὸ τοῦ Λαντζιώτου.

Ἡ Φραγκίσκα πίπτουσα λέγει πρὸς τὸν πατέρα της.—Πάτερ μὲ κατηράσθης! Ὁ δὲ ἀτυχὴς Γουΐδος τὴν συγχωρεῖ.—Συγχώρησόν με, κράζει καὶ ὁ θανασίμως τετρωμένος Παῦλος, Φραγκίσκα, συγχώρησόν με· ἐγὼ εἶμαι ἡ τοῦ θανάτου σου αἰτία.

Ἡ Φραγκίσκα, φοβουμένη τώρα τὴν αἰωνίαν βάσανον ἥτις τοὺς περιμένει, ἐκπνέει· ἰδὼν δὲ ταύτην ἀποθνήσκουσαν ὁ Παῦλος, ἐκπνέει καὶ αὐτός. Ὁ Λαντζιῶτος μεταμελόμενος ἤδη διὰ τὸν διπλοῦν φόνον, ὃν διέπραξε, στρέφει τὸ ξίφος (τὸ δωρηθὲν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Παύλου,) κατὰ τοῦ ἑαυτοῦ του, τὸν ἐμποδίζει ὅμως ὁ Γουΐδος, καὶ ἡ τραγῳδία οὕτω τελευτᾷ.

VIII

Τοιοῦτον εἶνε τὸ ὡραῖον τοῦτο δράμα τοῦ Σιλβίου Πελλίκου. Ὀλίγα ἔργα ὡς αὐτὸ ἔσχον τοιαύτην εὐμενῆ ὑποδεξίωσιν, καὶ ὀλίγα ἐδόξασαν ὅσον τοῦτο τὸν συγγραφέα. Ὁ Σίλβιος ἔγραψε πολλὰ δράματα. Δύο ἄλλαι ἐκ τῶν τραγῳδιῶν, ἃς ἔγραψεν (Eufemio di Messina καὶ Tommaso Moro), δὲν ἔχουσι μεγάλην ἀξίαν. Καὶ ὅμως ὁ Πέλλικος διὰ μόνην τὴν τραγῳδίαν ταύτην ἐκτιμᾶται πολὺ ὡς τραγικὸς καὶ τίθεται ἐν ἴσῃ μοίρᾳ μετὰ τῶν κορυφαίων τοῦ Ἰταλικοῦ θεάτρου, τοῦ Μόντη καὶ τοῦ Ἀλφιέρη. Τὸ πᾶν ἐν αὐτῷ ἀποπνέει χάριν, εὐαισθησίαν, ἀλλὰ καὶ φιλοσοφίαν καὶ γνῶσιν πολλὴν τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Ἡ ὡραία φύσει ἰταλικὴ γλῶσσα ἀποκαθίσταται ὡραιοτέρα καὶ γλαφυρωτέρα ὑπὸ τὸν γόητα κάλαμόν του. Ὁ μῦθος τῆς τραγῳδίας εἶνε ἁπλοῦς καὶ δὲν παραλλάσσει τῆς ἱστορίας.—Ὁ Παῦλος μόνον παρίσταται ὡς φονεὺς τοῦ ἀδελφοῦ τῆς Φραγκίσκης διὰ τὸ δραματικώτερον, καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Γουΐδου φέρεται ἐκ Ῥαβέννης καὶ δρᾷ πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ὀχληρᾶς μονοτονίας ἂν τὰ τρία μόνον πρόσωπα παρίσταντο ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Ἡ ἠθογραφία εἶνε ἀρίστη καὶ ἐπιτυχεστάτη. Ἡ ἡρωΐς τοῦ δράματος Φραγκίσκα εἶνε γυνὴ σώφρων, μεγαλόψυχος, ἀνεπτυγμένη, ἐρᾶται μέχρι παραφορᾶς τοῦ Παύλου, καὶ ὅμως, λαβοῦσα σύζυγον τὸν Λαντζιῶτον, ἵνα ὑπακούσῃ εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ πατρός της, παλαίει καὶ ἀνθίσταται πρὸς τὸν ἔρωτα τοῦτον. Ἐπιστιγμὴν ἡ ζηλοτυπία (ὅτε ὁ Παῦλος αἰνιγματωδῶς τῇ λέγει ὅτι ἠγάπησε γυναῖκά τινα ἣν ἀπώλεσε), τὴν παραφέρει καὶ τὴν βιάζει νὰ ὁμολογήσῃ τὸ κρύφιον πάθος της, ἀλλ' ἐννοοῦσα τὸ σφάλμα, ζητεῖ νὰ τὸ ἀποπλύνῃ διὰ τῆς μετανοίας καὶ φοβουμένη τὸν πειρασμὸν τῆς παρουσίας τοῦ Παύλου, διότι τὸν ἔρωτα αὐτῆς τὸν ἀθέμιτον δὲν δύναται οὐδ' αὐτὴ νὰ ἀποδιώξῃ ἐκ τῆς καρδίας της, ζητεῖ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ῥάβενναν καὶ βιώσῃ ἐκεῖ ἐν ἡσυχίᾳ, λαμβάνουσα πρῶτον συγχώρησιν παρὰ τοῦ συζύγου της. Φονεύεται ἀδίκως, καὶ ὅμως οὐδὲν παράπονον ἐκφέρει κατὰ τοῦ φονέως της· αἱ τελευταῖαι δὲ λέξεις, ἃς προφέρει καὶ ἃς ἔθηκεν ὁ ποιητὴς εἰς τὸ στόμα της, ἔχων ὑπ' ὄψιν τὸ Ε'. ᾆσμα τῆς Κολάσεως τοῦ Δάντου, ἀριδήλως δεικνύουν ὅτι ἡ Φραγκίσκα ἀναγνωρίζει ἑαυτὴν ἔνοχον καὶ φοβεῖται τὴν αἰωνίαν τιμωρίαν. Ἓν μόνον δὲν ἠννοήσαμεν, πῶς δηλαδὴ ὁ Πέλλικος δὲν περιέπλεξεν εἰς τὸν μῦθον καὶ τὸν θρυλλούμενον δόλον, ὃν μετεχειρίσθησαν, ἵνα ἀπατήσωσι τὴν Φραγκίσκαν.

Ἀλλ' ὅσον ἡ Φραγκίσκα πειρᾶται νὰ περιορίσῃ τὸν ἔρωτά της, τόσον τοῦ Παύλου τὸ πάθος εἶνε ἀκράτητον. Ὁ ἔρως του εἶνε τὸ ὁμοίωμα τοῦ ἐξημμένου καὶ ἀλόγου ἔρωτος, ὁ ὁποῖος πρὸς οὐδὲν λογίζεται θείους καὶ ἀνθρωπίνους νόμους, προκειμένου περὶ ἐκπληρώσεως τοῦ ἀλόγου πόθου του.

Ὁ Παῦλος εἶναι ἱππότης γενναῖος, ἀνδρεῖος καὶ εἰλικρινής· εἶνε ἐκλεκτὴ καρδία· ἀγαπᾷ τὸν ἀδελφόν του, τὸ πάθος του ὅμως πρὸς τὴν Φραγκίσκαν τὸν τυφλόνει. Ἀλλὰ καὶ τὸ παράφορον αὐτοῦ πάθος δὲν εἶνε κοινόν, δὲν εἶνε ταπεινὸς καὶ χυδαῖος ἔρως, εἶνε ἔρως συγχεόμενος μὲ τὴν λατρείαν· εἶνε ἡ ὑψίστη κορυφὴ τοῦ παγκοσμίου αὐτοῦ αἰσθήματος· εἶνε τὸ αἴσθημα τὸ ὁποῖον ἐφαντάσθη καὶ ἐφ' οὗ ἐφιλοσόφησεν ὁ δαιμόνιος μαθητὴς τοῦ Σωκράτους. Οἱ ἐν τῇ Δ'. σκηνῇ τῆς Δ'. πράξεως λόγοι του πιστοποιοῦσι τὰ λεγόμενά μας. Μὴ γένοιτο, λέγει, νὰ διαφθείρω τὸν ἀγνότατον ἄγγελον τοῦ οὐρανοῦ. Ὅστις τῆς Φραγκίσκας εἶνε ἐραστής, δειλὸς δὲν εἶνε· ἐὰν ὑπῆρξε πρότερον, πλέον δὲν ἤθελεν εἶσθαι, ἀγαπῶν αὐτήν. Καὶ ἀκολούθως· ἐὰν βέβηλος ἦτο ὁ ἔρως μου, ἤθελα

σιωπήσειν· ἀλλ' εἶνε ἁγνός, ὅσον καὶ ἄπειρος. Ἐπεθύμουν νὰ ἀποθάνω μυριάκις κάλλιον ἢ νὰ τὸν κηλιδώσω.

Τοὺς λόγους τούτους δὲν προσφέρει εὐκόλως ὁ ἐραστὴς ὁ ἀγόμενος ὑπὸ κτηνώδους μόνον ὁρμῆς. Καὶ πιθανὸν μὲν ταῦτα νὰ μὴ ὦσι σύμφωνα πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἡ τραγικὴ σεμνότης δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἀπὸ σκηνῆς παράστασιν παθῶν φερόντων μᾶλλον ἀκόλαστον χαρακτῆρα. Ὅ,τι εἶνε ἄξιον μνείας εἶνε ὁ χαρακτὴρ οὗτος τοῦ Παύλου. Καὶ εἰς ὅσα λέγει καὶ εἰς ὅσα δρᾷ ὁ Παῦλος φαίνεται ἔξοχος καὶ εὐγενὴς χαρακτήρ· ἡ οὕτωσι δὲ διάπλασις τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ δὲν εἶνε ἄσκοπος, διότι ἐν τοῖς τοιούτοις ἀθεμίτοις ἔρωσι, τόσῳ μᾶλλον εὐμενῶς διακείμεθα πρὸς τὸν ἔνοχον, ὅσον ὑψηλότερον καὶ εὐγενέστερον εἶνε τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀγάπης του. Καὶ ἡ Φραγκίσκα παραβαίνει μὲν τὰ συζυγικά της καθήκοντα ὅπως ἐρασθῇ ἄλλου, πλὴν δὲν ἐρᾶται κοινοῦ καὶ τυχαίου τινός, ἀλλὰ τοῦ Παύλου.

Ὁ τοῦ Λαντζιώτου χαρακτὴρ εἶνε λίαν ἐπιτυχής· ἡ ζηλοτυπία συζύγου ἐρῶντος μέχρι παραφορᾶς δὲν δύναται κάλλιον νὰ περιγραφῇ· τὸ δὲ πάθος τῆς ἐκδικήσεως ζωηρότατον καὶ ἀληθές. Καὶ ἐνταῦθα ἀνεμνήσθημεν τὴν ἀλήθειαν τῶν λόγων τῆς Κυρίας Στάελ, (De la litterature Chap. X. Lit. Italienne et Espagnole) εἰποῦσης ὅτι, «ἡ ἐκδί»κησις εἶνε τὸ πάθος τὸ ζωηρότερον περι»γραφόμενον ἐν ταῖς ἰταλικαῖς τραγῳδίαις. »Εἶνε ἴδιον τοῦ χαρακτῆρός των ν' ἀνασκιρ»τῶσιν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν, ἕνεκεν τοῦ »αἰσθήματος τούτου, ἐκ τῆς συνήθους ῥαστώ»νης τῆς ζωῆς των. Ζωγραφοῦσι τὸ αἴσθημα »τοῦτο μὲ τὰ φυσικά του χρώματα, διότι »πραγματικῶς τὸ αἰσθάνονται.»

Καὶ αὐτὸς τοῦ Γουΐδου ὁ χαρακτὴρ ἔλαττον μὲν τῶν λοιπῶν ἐνδιαφέρων, εἶνε οὐχ ἧττον πιστὸς καὶ ἀληθής· ἐν αὐτῷ ἡ αὐστηρότης τοῦ πατρὸς κάμπτεται ὑπὸ τῆς στοργῆς, ἢ, μᾶλλον εἰπεῖν, τοῦ οἴκτου.

Οὕτως ἐξετραγῴδησε τὴν τύχην τῆς Φραγκίσκας ὁ Σίλβιος Πέλλικος. Ἡ διήγησις τῆς ἐν Ἅιδου κολαζομένης γυναικὸς συνεκίνησε τὴν εὐγενῆ του καρδίαν. Ὁ ποιητὴς ἠννόησε τὸν ποιητήν. Ὁ Πέλλικος ἠννόησε τὴν πρόθεσιν τοῦ Δάντου καὶ ἐπεραίωσε τὸ ἔργον του. Ἐπλάτυνε τὰ στενὰ ὅρια τῆς διηγήσεως, ὑπέδυσε τοὺς δρῶντας τὸν κόθορνον καὶ ἀνεβίβασεν αὐτοὺς ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Ἐκρυψε τὸ ἔγκλημα καὶ ἐφανέρωσε μόνον τὸ αἴτιόν του, τὸν ἔρωτα· ἀλλὰ καὶ οὗτος εἶνε ἔγκλημα καὶ ἡ Φραγκίσκα ἀποθνήσκουσα φοβεῖται τὴν αἰωνίαν βάσανον, διότι ἠράσθη, καὶ ἡ ἠθικὴ διδασκαλία ἐκφέρεται διὰ τοῦ στίχου τούτου. Ἡ θέσις ὅμως αὐτῆς, ἡ τύχη της, ὁ ἔρως της, δὲν καθιστῶσιν ἀνηλεῆ τὸν δραματουργόν. Συμπαθὴς κριτὴς ὁ Πέλλικος, ὡς ὁ Δάντης, κατεδίκασεν, ἀλλ' ᾤκτειρεν ἐν ταὐτῷ.

IX.

Τοιαύτη εἶνε ἡ ἱστορία Φραγκίσκης τῆς ἐξ Ἀριμίνου καὶ τοῦ Παύλου Μαλατέστα. Ἡ ποίησις ἐν τῇ καταδίκῃ της τὴν ἀνύψωσε καὶ εὐνοϊκῶς καὶ συμπαθῶς ἐθρήνησε τὴν τύχην της. Ἡμεῖς, ἱστάμενοι πρὸ τοῦ τάφου τοῦ περικλείοντος τὴν κόνιν τῶν δύο ἐραστῶν, ποίαν κρίσιν δυνάμεθα νὰ ἐξενέγκωμεν; Ἡ Φραγκίσκα εἶνε ἔνοχος, διότι ἠγάπησεν, ὕπανδρος οὖσα, καὶ μάλιστα τὸν ἀνδράδελφόν της· ἀλλ' ὁ ἔρως της ἦτο τόσον μέγας, ἀλλ' ἡ θυσία της τοῦ νὰ ὑπανδρευθῇ παρὰ τὴν θέλησίν της τὸν Λαντζιῶτον, καὶ μετὰ διαπραχθέντα δόλον μάλιστα, ἦτο ἐπίσης τόσον μεγάλη, ἀλλ' ὁ χαρακτὴρ τοῦ Παύλου ἦτο τόσον εὐγενὴς, τόσον μέγας, ὥστε ὅλα ταῦτα συντρέχουσιν εἰς τὸ νὰ ἐλαττώσωσι τὴν βαρύτητα τοῦ ἐγκλήματος. Καὶ ὅμως ἐπάλαισεν ἀλλ' ἡττήθη. Ἡ Φραγκίσκα εἶνε ἐνώπιον ἡμῶν, (τηρουμένης πάντοτε ἀναλογίας,) ὅ,τι ἐνώπιον τοῦ νόμου ὁ κλέπτης, οὐχὶ ἐκ φυσικῆς ῥοπῆς πρὸς τὸ κακούργημα, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης. Καὶ ἐκ τοῦ συλλογισμοῦ ὁρμώμενοι θὰ φανῶμεν πρὸς αὐτὴν ἐπιεικεῖς, καὶ ἴσως μᾶλλον αὐτοῦ τοῦ Δάντου καὶ τοῦ Πελλίκου.

Ὁ περικλεὴς Λαμαρτῖνος, ὁμιλῶν ἔν τινι αὐτοῦ συγγράματι[1] περὶ τῆς περιφανοῦς δολοφόνου Καρλόττης Corday καὶ εὑρισκόμενος εἰς τὴν αὐτὴν μὲ ἡμᾶς δύσκολον θέσιν ἐκφράζει μίαν ἰδέαν. Τὴν ἰδέαν ταύτην λίαν προσφυῶς ἁρμόζουσαν, ἃς μᾶς ἐπιτραπῇ ν' ἀνενέγκωμεν ἐνταῦθα. «Εἶνε, λέγει, πράγματά τινα τὰ ὁ-

[1] Histoire des Girondins. Tome V. Livre 44. ch. XXXVIII.

»ποῖα ὁ ἄνθρωπος δὲν ὀφείλει νὰ κρίνῃ, καὶ »τὰ ὁποῖα, ἄνευ τῆς μεσολαβήσεώς τινος καὶ »ἀπρόσκλητα, ἀναβαίνουσιν εἰς τὸ ἀνώτα»τον δικαστήριον τοῦ Θεοῦ. Εἶνε πράξεις τι»νὲς ἀνθρώπινοι, ἐν αἷς τοσοῦτον εἶνε συγ»κεχυμένη ἡ δύναμις μετὰ τῆς ἀδυναμίας, »ὁ ἁγνὸς σκοπὸς μετὰ τοῦ ἐνόχου μέσου, ἡ »φρίκη μετὰ τῆς ἀληθείας, ὁ φόνος μετὰ »τοῦ μαρτυρίου, ὥστε ἀδύνατον νὰ ὀνομα»σθῶσι μὲ μίαν μόνην λέξιν, καὶ ἀγνοεῖ τις »ἂν πρέπει ν' ἀποκαλέσῃ αὐτὰς κρίμα ἢ »ἀρετήν.»

Τὴν ἰδέαν ταύτην ἀσπαζόμενοι δὲν ἐκφέρομεν καὶ ἡμεῖς κρίσιν ἐπὶ τοῦ ἐγκλήματος τῆς Φραγκίσκης. Ἓν μόνον αἴσθημα δυνάμεθα νὰ αἰσθανθῶμεν ἐπ' αὐτῷ, τὸν οἶκτον, ἀναφωνοῦντες τοὺς στίχους τοῦ Δάντου, ὧν πολλάκις ἐμνήσθημεν ἐν τῇ παρούσῃ διατριβῇ:

... Francesca, i tuoi martiri
A lagrimar mi fanno tristo e pio.

Κεφαλληνία τὴν 13 Ὀκτωβρίου 1873.

ΧΑΡ. ΑΝΝΙΝΟΣ.

Ο ΜΙΛΤΩΝ ΩΣ ΠΟΙΗΤΗΣ.

ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΔΙΑΣΗΜΟΝ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΜΑΚΩΛΕΫ.

(Συνέχεια καὶ τέλος.)

Ἡ ἀλλόκοτος ἐκείνη ἰδιότης τοῦ Μίλτωνος οὐδαμοῦ καταφαίνεται τοσοῦτον ἐναργῶς, ὅσον εἰς τὰ ποιήματα «Alleyro» καὶ «Penseroso». Τοσοῦτον λεπτῶς ἐπεξειργασμένη ὑπάρχει ἡ λέξις, τοσοῦτον τεχνηέντως συνεπτυγμένη ἡ οὐσία τῶν δύο τούτων καλλιτεχνημάτων, ὥστε δὲν ἔπρεπε τῇ ἀληθείᾳ νὰ ὀνομάζωνται ποιήματα, ἀλλὰ μᾶλλον συλλογαὶ λέξεων, ὧν ἑκάστη παρέχει τῷ ἀναγνώστῃ ὕλην δι' ὁλόκληρον ποίημα.

Ὁ «Κῶμος» καὶ ὁ «Σαμψὼν Ἀγωνιστὴς» εἰσὶν ἔργα διαφόρου μὲν ἀξίας, δυνάμενα ὅμως νὰ συγκριθῶσι, καθὸ ἀμφότερα ὄντα λυρικὰ ποιήματα ὑπὸ δραματικὸν σχῆμα. Δράμα καὶ λυρικὴ ποίησίς εἰσι πράγματα μηδεμίαν ἢ ἐλαχίστην ἔχοντα ὁμοιότητα. Δραματοποιοῦ ἔργον ἐστὶ τὸ δημιουργεῖν χαρακτῆρας ὅλως ἀσχέτους πρὸς τὸν ἴδιον χαρακτῆρα. Ἅμα τῳόντι οὗτος ἀντλήσῃ ἐκ τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς τὰ ἀντικείμενα τοῦ δράματός του, ἐξαφανίζεται τὸ θέλγητρον τῆς δραματικῆς τέχνης. Ὁ δὲ ἀναγνώστης δυσανασχετεῖ τότε, ὅπως ὅταν ἀκούῃ τὴν φωνὴν τοῦ ὑποβολέως, ἢ βλέπῃ τὸν ἐπισάτην τῆς σκηνῆς, καθ' ὃν χρόνον διδάσκεται τὸ δράμα. Διὰ τοῦτον ἰδίως τὸν λόγον ἀπέτυχον τὰ δράματα τοῦ δαιμονίου Βύρωνος. Ὁ Βύρων δὲν ἐδημιούργησε χαρακτῆρας· ἀλλ' ὅμως εἰς τὰς παιδαριώδεις ἐκείνας εἰκόνας, μία καὶ ἡ αὐτὴ κεφαλὴ μετατοπιζομένη σχηματίζει εἴκοσι διάφορα πρόσωπα, τὴν αὐτήν, ὡς εἰκός, ἔχοντα φυσιογνωμίαν· τοιουτοτρόπως καὶ τοὺς Βυρωνείους χαρακτῆρας ἡ αὐτὴ πάντοτε ἐπισκιάζει χλευαστικὴ συνοφρύωσις τοῦ Χαρόλδου. Καὶ ὅμως ὁ «ἐγωϊσμὸς» οὗτος, ὁ τοσοῦτον ὀλέθριος εἰς τὸ δράμα, εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς ᾠδῆς. Εἰς μόνον ἄρα τὸν λυρικὸν ἀοιδὸν δέδοται τὸ ἐξαντλεῖν ἐκ τῆς ἰδίας ψυχῆς, καὶ ἐξεικονίζειν τὰ ἴδια αἰσθήματα.

Πολλοὶ ἐπειράθησαν νὰ συγχωνεύσωσι τὰ δύο ἀντίθετα ταῦτα στοιχεῖα, ἀλλ' οὐδεὶς ἐπέτυχε καθ' ὁλοκληρίαν. Τὸ ἑλληνικὸν δράμα, ὅπερ ἐχρησίμευσεν ὡς ὑπογραμμὸς εἰς τὸν ποιητὴν τοῦ «Σαμψῶνος», ὑπῆρξε τῆς ᾠδῆς ἀπόρροια καὶ ἀπαύγασμα. Εἰς τὰς λυρικὰς τοῦ χοροῦ στροφὰς προσετέθησαν οἱ διάλογοι, καὶ ἰδοὺ ἐσχηματίσθη ὁ πρῶτος δραματικὸς συνδυασμός. Μέγα μὲν συνεβάλετο εἰς τὸν μικτὸν τοῦτον σχηματισμὸν τῆς ἑλληνικῆς τραγῳδίας ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ λυρικωτάτου Αἰσχύλου. Ἀλλ' οὐ σμικρὸν εἰς τοῦτο συνέτεινε καὶ ἡ τῆς Ἑλλάδος ἐπιμιξία μετὰ τῆς Ἀνατολῆς, ἥτις, καίπερ καθ' ἑαυτὴν ἀσήμαντος, ὑπῆρχεν ὅμως μεγαλειτέρα ἐπὶ Αἰσχύλου ἢ ἐπὶ Ὁμήρου. Καὶ δὲν διετηρήθη μὲν αὕτη ἐπὶ μακρὸν χρόνον, ἀλλ' ἀπεμαράνθη καὶ διεκόπη μίαν περίπου γενεὰν μετὰ τὸν Αἰσχύλον, καθ' ὃν δηλαδὴ χρόνους τὸ πολεμικόν, ἐπιστημονικόν, καὶ καλλιτεχνικὸν μεγαλεῖον τοῦ Ἕλληνος ἐνέπλησεν αὐτὸν ὑπερηφανείας καὶ περιφρονήσεως πρὸς πᾶν ἐξ Ἀσίας προερχόμενον. Ἀλλ' αἱ τοῦ Ἡροδότου ἀφηγήσεις ἀρκούντως πείθουσιν ἡμᾶς ὅτι οἱ σύγχρονοί του τοὐλάχιστον ὑπέτρεφον σεβασμόν τινα μαθητοῦ πρὸς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Ἀσσυρίαν.

Οὐδὲν ἄρα παράδοξον ἂν ἡ ἑλληνικὴ φιλολογία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης προσέλαβεν ἀσιατικήν τινα χροιάν. Τῆς ἀνατολικῆς ταύτης ἐπιστιλβώσεως καθαρώτατα ἴχνη φέρουσι, καθ' ἡμᾶς, τὰ ἔργα τοῦ Πινδάρου καὶ τοῦ Αἰσχύλου, οὗτινος δράματά τινα π. χ. ἔχουσι πολλὴν τὴν ἀναλογίαν πρὸς τὸ βιβλίον τοῦ Ἰώβ, κατά τε τὸ ὕφος καὶ τὸ λεκτικόν.

Ὡς δράματα θεωρούμενα τὰ Αἰσχύλεια ἔργα εἰσὶ παράδοξα. Ὡς χοροὶ ὅμως, παντὸς θαυμασμοῦ ἀνώτερα. Ἐὰν ἐξετάσωμεν κατὰ τοὺς κανόνας τῆς δραματικῆς τέχνης τὴν προσφώνησιν ἐκείνην τοῦ Ἀγαμέμνονος πρὸς τὴν Ἠλέκτραν, ἢ τὴν περιγραφὴν τῶν ἑπτὰ Ἀργείων ἀρχηγῶν, θέλομεν ἀποκαλέσει αὐτοὺς τερατώδεις. Ἐὰν ὅμως, ἐς κόρακας πέμποντες τοὺς δραματικοὺς κανόνας, προσβλέψωμεν πρὸς μόνην τὴν *ποίησιν*, θέλομεν ἀνακαλύψει δύναμιν καὶ μεγαλοπρέπειαν ἀπαράμιλλον. Εἰς τὸν Σοφοκλέα ἀπέκειτο νὰ ἀναπλάσῃ τὴν λυρικὴν ἐκείνην τραγῳδίαν ἐπὶ τὸ δραματικώτερον. Καὶ ὑπάρχει μὲν ὁμοιότης τις καὶ εἰς τούτου τὰ πρόσωπα, ἀλλ' εἶναι ὁμοιότης ἀναγλύφων μᾶλλον ἢ εἰκόνων. Προξενοῦσα μὲν δυσχερῆ ἐνίοτε τὴν διάκρισιν, ἀλλ' οὐδέποτε δυσκατόρθωτον. Ὁ εὐλογημένος Εὐριπίδης ἠθέλησε νὰ προβῇ ἔτι πρόσω. Τὸ ἔργον ὅμως ἦν τοσοῦτον ὑπέρτερον τῶν δυνάμεών του, καὶ ἴσως τῶν δυνάμεων παντὸς ἄλλου συγχρόνου του, ὥστε ἀντὶ τοῦ διορθῶσαι τὰ κακῶς ἔχοντα, διέφθειρε τὰ καλὰ καὶ ἐκλεκτά. Καὶ τὰς καλὰς ᾠδὰς ἀντικατέστησε διὰ κακῶν διδαχῶν.

Καλῶς γιγνώσκομεν ὅτι ὁ Εὐριπίδης ἐθαυμάζετο εἰς ἄκρον ὑπὸ τοῦ Μίλτωνος· τὸ καθ' ἡμᾶς ἐθαυμάζετο πέρα τοῦ δέοντος. Βλέπων τις τὰς θωπείας ἃς ὁ Ἄγγλος ποιητὴς ἐπεδαψίλευε πρὸς τὸν «ἄθυμον ἀοιδὸν τῆς Ἠλέκτρας» ἐνθυμεῖται τῇ ἀληθείᾳ τὴν Σαιξπήρειον Βασιλίδα τῶν Νηρηίδων καταφιλοῦσαν τὰ μακρὰ ὦτα τοῦ Μπότομ. Ἀδιάφορον ὅμως, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ πρὸς τὸν Ἀθηναῖον ὑπερβολικὸς ἐκεῖνος θαυμασμὸς ἔβλαψε καιρίως τὸν «Σαμψῶνα Ἀγωνιστήν». Ἐὰν ὁ Μίλτων ἐλάμβανεν ὡς ὑπογραμμὸν τὸν Αἰσχύλον θὰ παρεδίδετο εἰς τὰς λυρικάς του ἐμπνεύσεις, καὶ οἱ θησαυροὶ τῆς διανοίας του θὰ ἐξεχέοντο ἀγνοὶ καὶ ἐλεύθεροι τῶν ἀτελῶν καὶ βεβιασμένων ἐκείνων δραματικῶν ἐπιτριμμάτων. Ἀλλ' ἐπειράθη καὶ οὗτος νὰ συμβιβάσῃ τὰ ἀσυμβίβαστα, καὶ ἀπέτυχεν ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι· καὶ οὔτε τοὺς χαρακτῆράς του δύναται, οὕτως εἰπεῖν, νὰ ἐγκολπωθῇ ἡ διάνοια, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰ καλὰ δράματα, οὔτε μετὰ τοῦ ποιητοῦ νὰ συναναὐξωθῇ ἡ φαντασία, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς καλὰς ᾠδάς.

Οὐδόλως προτιθέμεθα νὰ καταβιβάσωμεν τὴν ἀξίαν τοῦ πολυθρυλλήτου τούτου δράματος· οὐδὲ τὸ σοβαρὸν ὕψος τοῦ ὕφους του οὐδὲ ἡ χαρίεσσα καὶ παθητικὴ σεμνότης τῶν προσφωνήσεών του, οὐδὲ ἡ τῶν χορῶν του ἀγρία καὶ βαρβαρίζουσά πως μελῳδία διέλαθον ἡμᾶς. Φρονοῦμεν ὅμως ὅτι πάντων τῶν προϊόντων τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Μίλτωνος τοῦτο ἐπέτυχε ἥκιστα.

Ὁ «Κῶμος» ἐστὶ δράμα καταρτισθὲν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Ἰταλικῆς *μάσκας*, ὅπως δὴ ὁ «Σαμψὼν Ἀγωνιστὴς» ἔσχεν ὡς πρότυπον τὴν ἑλληνικὴν τραγῳδίαν. Εἶναι δὲ ἀναντιρρήτως τὸ κάλλιστον τῶν δραματικῶν ἔργων τῆς τάξεως ταύτης. Ὑπερέχει τῆς «πιστῆς ποιμενίδος» ὅσον αὕτη ὑπερτερεῖ τοῦ «Ἀμύντα» καὶ πάλιν, ὅσον οὗτος ὑπερτερεῖ τοῦ «Pastor Fido». Εὐτυχὴς ὑπῆρξεν ὁ Μίλτων, ὅτι δὲν εἶχεν ἐνταῦθα Εὐριπίδην τινά, ὅστις νὰ ἀποπλανήσῃ αὐτόν. Ὁ Μίλτων καὶ ἠννόει καὶ ἠγάπα θερμῶς τὴν Ἰταλικὴν φιλολογίαν. Μὴ αἰσθανόμενος ὅμως πρὸς ταύτην τὸν βαθὺν καὶ θρησκευτικὸν ἐκεῖνον σεβασμόν, ὃν ἔτρεφε πρὸς τὰ κειμήλια τῆς Ῥωμαϊκῆς καὶ Ἑλληνικῆς ποιήσεως, ἠδύνατο σαφέστερον νὰ διακρίνῃ, καὶ προσεκτικώτερον ν' ἀποφεύγῃ τὰ φιλολογικὰ πλημμελήματα τῶν Ἰταλῶν προκατόχων του· διότι ἠδύνατο μὲν νὰ ἀνεχθῇ ὕφος ἄχαρι καὶ γυμνόν· πρὸς τὴν ψευδῆ ὅμως καὶ ἐκθαμβοῦσαν λαμπρότητα ἔτρεφεν ἀδιάλλακτον μῖσος. Δὲν ἀπηξίου τὴν ἀφελῆ χωρικὴν ἐσθῆτα ἡ μοῦσά του. Περιεφρόνει ὅμως καὶ ἐβδελύσσετο ἐκ συστήματος πᾶσαν εὐτελῆ καὶ ἀπειρόκαλον διασκευήν. Πάνθ' ὅσα φέρει στολίσματα ἡ τοῦ Μίλτωνος μοῦσά εἰσιν ἐκ χρυσοῦ βαρέως καὶ καθαροῦ, οὐ μόνον στίλβοντος καὶ καλοῦ τὴν ὄψιν, ἀλλὰ καὶ τὴν φύσιν γνησίου, καὶ τοῦ ἰσχυροτέρου χωνευτηρίου τὴν βάσανον ὑπομένοντος.

Ὅ,τι ὁ Μίλτων παρεῖδεν ἐν τῷ «Σαμψῶνι», ταῦτα ἐπιμελῶς διεφύλαξεν ἐν τῷ

«Κώμῳ». Ἔδωκε δηλονότι ὅσον ἔνεστι λυρικώτερον χαρακτῆρα εἰς τὸ ποίημα τοῦτο, καὶ μόνον ἐξωτερικά τινα προσόντα τοῦ δράματος διετήρησεν ἐν αὐτῷ· δὲν ἐπεχείρησε μάταιον ἀγῶνα κατ' ἐλαττώματος φύσει ἐνυπάρχοντος τοῖς τοιούτοις ποιήμασι, καὶ φυσικῷ τῷ λόγῳ ἐπέτυχεν, ὅπου ἡ ἐπιτυχία ἦν ἐφικτή. Ὅστις θέλει νὰ ἴδῃ καὶ θαυμάσῃ εὐγλωττίαν, ἁρμονίαν καὶ ὕψος, ἂς ἀναγνώσῃ τὰς ὁμιλίας τοῦ ποιήματος τούτου ὡς ἁπλᾶς μονολογίας· διότι κατὰ τὰς διακοπὰς τοῦ διαλόγου ἐπιπολάζει βία τις καὶ γυμνότης—ἀναπόφευκτον ἀποτέλεσμα τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ ἔργου — ἥτις ἐμποιεῖ ψυχράν τινα ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἀναγνώστην. Τὰ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους μένοντα λυρικὰ χωρία εἰσὶ τὰ κάλλιστα. «Πολὺ θὰ ἐπῄνουν, λέγει ὁ Wotton ἕν τινι πρὸς τὸν Μίλτωνα ἐπιστολῇ του, πολὺ θὰ ἐπῄνουν τὰ τραγικὰ τοῦ ποιήματος προσόντα, ἐὰν μὴ κατεθελγόμην ὑπὸ τῶν λυρικῶν αὐτοῦ χωρίων, ὧν ἡ δωρικὴ λεπτότης καθιστᾷ αὐτά, σοὶ ὁμολογῶ εἰλικρινῶς, ἀπαράμιλλα ἐν τῇ Ἀγγλικῇ φιλολογίᾳ». Καὶ ὀρθῶς ἔκρινε, διότι μόνον ὅταν διαφεύγῃ ὁ Μίλτων τὰ δεσμὰ τῶν διαλόγων, μόνον ὅταν ἀπαλάττηται τοῦ κοπώδους ἔργου τῆς συναρμογῆς δύο λεκτικῶν δυσαρμόστων, μόνον ὅταν ἀφίηται ἐλεύθερος εἰς τὸν λυρικὸν αὐτοῦ οἶστρον, τότε ἀναφαίνεται ἡ θεσπεσία ὑπεροχή του. Καὶ ὡς θεῖόν τι πνεῦμα ἀνίπταται ἐκ τῶν ταπεινῶν καὶ παρίσταται ἐν μέσῳ φωτὸς οὐρανίου καλλονῆς καὶ ἐλευθερίας, καὶ σκιρτᾷ ἐν αὐτῷ ὡσανεὶ ἐρθέγγετο γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ:

«Now my task is smoothly done,
«I can fly or I can run.»

Δύναμαι ἢ ποδάνεμος νὰ ὀρχῶμαι ἐπὶ τῆς γῆς, ἢ νὰ διασχίζω τὰ νέφη, ἢ νὰ λούωμαι ἐν τῇ θείᾳ δρόσῳ τῆς Ἴριδος ἢ ν' ἀναπνέω τὰ εὐώδη ἀρώματα τοῦ νάρδου καὶ τῆς κασσίας, ἅπερ κοῦφοι ζέφυροι διαχέουσιν ἐντὸς τῶν ἀμφιλαφῶν κεδρώνων τῶν ἑσπερίδων.

Πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα ὑπάρχουσι Μιλτώνεια ἔργα ἄτινα προθύμως θ' ἀνελύομεν ἐν ὀλίγοις. Ἀλλὰ προθυμότερον θὰ ἐπεχειριζόμεθα τὴν ἀνάλυσιν τοῦ θαυμασίου ἐκείνου ποιήματος, τοῦ «Ἀνακτηθέντος Παραδείσου» ὅπερ, παράδοξον εἰπεῖν, μόνον μνημονεύεται τὴν σήμερον ὡς δεῖγμα τῆς τυρλῆς στοργῆς, ἣν τινα τρέφουσι πολλοὶ τῶν λογίων πρὸς τὰ πνευματικὰ αὐτῶν τεκνία. Καὶ παραδεχόμεθα μὲν ὅτι ἐπλανᾶτο ὁ Μίλτων θεωρῶν τοῦτο τὸ ἔπος ὑπέρτερον τοῦ Ἀπολωλότος Παραδείσου. Ἀλλ' οὐχ ἧττον φρονοῦμεν ὅτι τοσοῦτο μόνον ὑπερέχει ὁ Ἀπολωλὼς Παράδεισος τοῦ Ἀνακτηθέντος, ὅσον οὗτος ὑπερτερεῖ παντὸς ἄλλου εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον ἐμφανισθέντος ἔπους.

Ἀλλ' ὅπως μὴ ἐξαντλήσωμεν πολύτιμον χρόνον καὶ τόπον διὰ τῆς ἀναλύσεως ζητημάτων ἀναγομένων εἰς τὴν λεπτοτέραν Κριτικήν, σπεύδομεν τέλος πρὸς τὸ περίπυστον ἔργον ὅπερ ἡ τῶν Κριτῶν χορεία ὁμοθυμαδὸν κατέταξεν εἰς τὴν ὑψίστην βαθμίδα τῆς φιλολογικῆς κλίμακος.

Ἓν μόνον ὑπάρχει νεώτερον ἔπος δυνάμενον νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν Ἀπολωλότα Παράδεισον τ. ἔ. ἡ θεία κωμῳδία τῆς Ἰταλικῆς μούσης. Ὅπως δὲ σαφέστερον παραστήσωμεν τὴν περὶ τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ γνώμην, ἀντιπαραβάλωμεν τοὺς δύο τούτους πατέρας τῆς νέας ἐποποιΐας.

Ἡ ποίησις τοῦ Μίλτωνος διαφέρει τῆς τοῦ Δάντου, ὅσον ἡ ἱερογλυφικὴ γραφὴ τῆς Αἰγύπτου διαφέρει τῆς εἰκονικῆς γραφῆς τοῦ Μεξικοῦ. Αἱ μὲν εἰκόνες τοῦ Δάντου ἑρμηνεύουσιν αὐταὶ ἑαυτάς· αἱ δὲ τοῦ Μίλτωνος εἰς μόνον τοὺς μεμυημένους ἀποκαλύπτονται· διότι ἡ ἀξία αὐτῶν δὲν συνίσταται εἰς ὅ,τι ἀμέσως ἐκφράζουσιν, ἀλλὰ εἰς ὅ,τι ἐμμέσως καὶ ἀμυδρῶς ὑπαινίσσονται.

Ὅσον δήποτε παράδοξος ἢ ἀποτρόπαιος καὶ ἂν ᾖ ἡ εἰκὼν τοῦ Δάντου, φροντίζει νὰ περιβάλῃ αὐτὴν μὲ σχῆμα, χρῶμα, ἦχον καὶ ὀσμήν· καὶ ὡς τις ὁδοιπόρος περιγράφων τὰ τῆς ὁδοιπορίας του, ἀριθμεῖ μὲν τ' ἀριθμητικά, καταμετρᾷ δὲ τὰ μεγέθη. Αἱ τοῦ Δάντου εἰκόνες καὶ παρομοιώσεις δὲν ὁμοιάζουσι πρὸς τὰς τῶν ἄλλων ποιητῶν, πολλῷ δὲ ἧττον πρὸς τὰς τοῦ Μίλτωνος· διότι πρακτικῶς καὶ ἀφελῶς ἐκτίθησι ταύτας, οὐχὶ ὅπως καλλύνῃ τὸ ποίημα, ἀλλὰ μᾶλλον ὅπως σαφηνίσῃ τὴν ἰδέαν, καὶ παραστήσῃ αὐτὴν καθ' ὃν τρόπον αὐτὸς τὴν συνέλαβεν ἤτοι ἐναργῆ καὶ πραγματικήν. Τὰ ἐρείπια λόγου χάριν τοῦ βαράθρου ἐκείνου τοῦ φέροντος ἀπὸ τὴν ἕκτην εἰς τὴν ἑβδόμην κοιλάδα τῆς Κολάσεως, τί διαφέρουσι τῶν βράχων, οἵτινες ἐπ' ἐσχάτων κατεκρημνίσθησαν ἐντὸς τοῦ ποταμοῦ Ἀδίγη; Τίς δὲ ὁ μὴ εὑρίσκων ἀναλογίαν τινὰ τοῦ καταρράκτου τοῦ Φλεγέθοντος πρὸς τὸν τῆς μονῆς τοῦ ἁγ. Βενεδίκτου;

Ἀλλ' ἔλθωμεν εἰς τὰ καθέκαστα τῆς ἀντιπαραβολῆς. Οὐδέποτε ἐφαντάσθη ὁ ἄγγλος ἀοιδὸς νὰ καταμετρήσῃ τὸ ἀνάστημα τοῦ Σατανᾶ· ἀλλ' ὁσάκις ποιῆται μνείαν τοῦ διαβόλου, περιορίζεται εἰς ἀορίστους καὶ ἀμυδρὰς ἀχανοῦς ὄγκου περιγραφάς. Εἴς τι χωρίον παρίσταται πελώριος καὶ ὑπερμεγέθης, πολλὰ μὲν πλέθρα ἐπισκιάζων γῆς, μέχρι δὲ τῶν νεφελῶν ἀναφθάνων. Οἱ γηγενεῖς ἀντίπαλοι τοῦ Διός, ἢ τὸ κύτος ἐκεῖνο ὅπερ οἱ ναῦται ἐξελάμβανόν ποτε ὡς νῆσον, ταῦτα θὰ ἐφαίνοντο ὡς ἔντομα ἐνώπιόν του. Τοιοῦτος ὁ Σατανᾶς κατὰ Μίλτωνα. Ἴδωμεν πῶς ἐξεικονίζει ὁ Δάντης τὸ γιγανταῖον ἐκεῖνο φάσμα τοῦ Nimbrod. «Τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐφάνη μοι, λέγει, ἰσομέγεθες τῷ μεγάλῳ τρούλλῳ τοῦ ἁγίου Πέτρου τῆς Ῥώμης, κατά τε τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος. Ἀνάλογον δὲ εἶχον τὸ μέγεθος καὶ τἄλλα μέλη αὐτοῦ· καὶ ἐκρύπτετο μὲν ὄπισθεν λόφου μέχρις ὀσφύος· ἀλλὰ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ σώματός του τοσοῦτον ἦν μέγα, ὥστε τρεῖς μεγαλόσωμοι Γερμανοὶ δὲν θὰ ἤρκουν νὰ φθάσωσιν οὐδὲ τὴν κόμην αὐτοῦ.» Συναισθανόμεθα ὅτι παραμορφοῦμεν τὸ ἀξιάγαστον ὕφος τοῦ Φλωρεντινοῦ ποιητοῦ. Ὅσον ὅμως ἀτελὴς καὶ ἂν ᾖ ἡ μεθερμήνευσις ἱκανῶς διαφυλάσσει τὴν ἔννοιαν.

Παραβάλωμεν τὸ Λεπροκομεῖον τοῦ Ἀπολ. Παραδείσου πρὸς τὸν κοιτῶνα τοῦ Δαντείου «Malebolge», Ὁ Μίλτων, ἀποφεύγων τὰς φορτικὰς λεπτομερείας, καταφεύγει εἰς ἀσαφεῖς μὲν ἀλλὰ συγχρόνως καὶ σοβαρὰς καὶ φρικώδεις εἰκόνας. Παριστᾷ τὴν ἀπελπισίαν μεταβαίνουσαν ἀπὸ κλίνης εἰς κλίνην, καὶ μυκτηρίζουσαν τὰ ἐλεεινὰ θύματα· τὸν θάνατον σείοντα ἀπειλητικῶς τὸ βέλος του ὑπεράνωθεν, καὶ ὁλονὲν ἀναβάλλοντα τὴν βολήν, μεθ' ὅλας τὰς ἐπικλήσεις τῶν δεινῶς πασχόντων. Ἀντὶ τούτων, τί λέγει ὁ Δάντης; «Τοσοῦτος ὑπῆρχεν ἐκεῖσε γόος καὶ κλαυθμός, ὅσον θὰ ἐξέπεμπον σύμπαντες οἱ ἀσθενεῖς οἵτινες ἀπὸ Ἰουλίου μέχρι Σεπτεμβρίου πληροῦσι τὰ Νοσοκομεῖα τῆς Βαλδιχιάνης.... ἡ δὲ ἀποφορὰ ἦν τοσαύτη, ὥστε ἐνόμιζέ τις ὅτι μέλη σωμάτων ἐσήποντο»

Δὲν ἀναλαμβάνομεν ἐνταῦθα τὸ δυσχερέστατον ἔργον τοῦ κρίναι περὶ τοῦ πότερος ὁ πρωτεύων ποιητής. Ἑκάτερος οὐ μόνον ἀσύγκριτος ὑπάρχει εἰς ὃ πέφυκεν, ἀλλὰ καὶ θέμα ἁρμοδιώτατον ἐξελέξατο εἰς ἐπίδειξιν τῶν ἰδίων ἀρετῶν. Ἡ θεία κωμῳδία εἶναι προσωπική τις ἀφήγησις. Ὁ Δάντης εἶναι αὐτόπτης μάρτυς παντὸς ὅ,τι ἐξιστορεῖ. Αὐτὸς ἤκουσε τὰς οἰμωγὰς τῶν ταλαιπωρουμένων πνευμάτων, αὐτὸς ἀνέγνω τοὺς ζοφεροὺς χαρακτῆρας τοὺς ἐπὶ τῆς πύλης τῆς ἀγούσης εἰς τὴν ἀπόγνωσιν, αὐτὸς ἐφρικίασεν εἰς τὴν θέαν τῆς βλοσυρᾶς ἐκείνης Γοργῶνος, αὐτὸς διέφυγε τὰ τρομερὰ ἐκεῖνα ἄγκιστρα καὶ τὴν βράζουσαν πίσσαν, αὐταῖς χερσὶ περιεπτύξατο τὰς λασίους τοῦ Ἐωσφόρου πλευράς, αὐτοῖς ποσὶν ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ ὄρους τῆς ἐξιλεώσεως, ἔνθα δὴ ὁ ἐξαγνίζων ἄγγελος ἐτύπωσεν ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ τὸ σημεῖον τῆς σωτηρίας. Τοιούτους μύθους μετ' ἀηδίας θὰ ἔβλεπεν ἐντὸς βιβλίου ὁ ἀναγνώστης, ἂν ἡ ἀφελὴς εἰλικρίνεια, ἡ τρομερὰ σοβαρότης, καὶ ἡ μοναδικὴ περὶ τὰ καθέκαστα ἀκρίβεια μὴ παρέσυρον αὐτὸν μέχρις ἐκστάσεως.

Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην αἱ τοῦ Μίλτωνος ἀφηγήσεις διαφέρουσι τῶν τοῦ Δάντου, ὅσον δὴ ἡ ἱστορία τοῦ Amadis διαφέρει τῆς τοῦ Gulliver. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ Amadis θὰ διέστρεφε καὶ θὰ καθίστα γελοῖον τὸ πόνημά του, ἐὰν παρεγέμιζεν αὐτὸ μὲ τὰς λεπτομερείας αἵτινες διακοσμοῦσι τὸν Gulliver τοῦ Σουΐφτ.— .... Πάντων τῶν ποιητῶν οἵτινες ἐξεικόνισαν ὑπερφυσικὰ ὄντα, μηδὲ τοῦ Δάντου ἐξαιρουμένου, ὁ Μίλτων ἐπέτυχε μάλιστα· ἐπειδὴ δὲ πολλὰ καὶ σφαλερὰ ἐλέχθησαν περὶ τούτου, διατιθέμεθα ἐκτενέστερόν πως νὰ πραγματευθῶμεν τὸ ζήτημα. Μέγα καὶ σοβαρὸν ἁμάρτημά ἐστι τὸ κρίνειν τοὺς ποιητὰς φιλοσοφικῶς. Τὸν ἀσιωδέστατον ὅμως τοῦτον κανόνα ἀγνοοῦντες πολλοί, πολλάκις ἐκάκισαν τὸν Μίλτωνα ὡς ἀποδόντα τοῖς πνεύμασιν ἰδιότητας ὅλως ἀδυνάτους εἰς τὴν φύσιν των. Ἀλλὰ δεῦτ' ἐξετάσωμεν τί ἐστι πνεῦμα· Τί ἐστι νοῦς, τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ πνεύματος ὅπερ καλλιον πάντων τῶν ἄλλων γινώσκομεν;

Παρατηροῦμεν φαινόμενά τινα, θέλομεν νὰ ἀναγάγωμεν αὐτὰ εἰς φυσικοὺς νόμους,

καὶ δὲν δυνάμεθα· ἐξ ἀνάγκης ἐξάγομεν τότε ὅτι ἔστι τις δύναμις μὴ ὑλική· ἀλλ' ὁποία τις ἡ δύναμις αὕτη; ἀγνοοῦμεν καὶ θέλοντες μὲν νὰ ὁρίσωμεν αὐτὴν λέγομεν τί δὲν εἶναι, θέλοντες δὲ νὰ συζητήσωμεν μεταχειριζόμεθα σύμβολα. Ἔχομεν τὴν λέξιν, καὶ τὴν ἐκφράζομεν· δὲν ἔχομεν ὅμως εἰκόνα κατάλληλον διὰ τὸ ἐκφραζόμενον ἀντικείμενον. Ἡ δὲ ποίησις θέλει *εἰκόνας*, οὐχὶ λέξεις. Μεταχειρίζεται μὲν λέξεις ὁ ποιητὴς, ἀληθές. Ἀλλ' αὗται εἰσὶ τὰ *ὄργανα*, οὐχὶ τὰ ἀντικείμενα τῆς τέχνης του. Εἶναι ἡ ὕλη δι' ἧς προπαρασκευάζει τὰς *εἰκόνας* ἐκείνας, ἄνευ τῶν ὁποίων αἱ λέξεις μόναι θὰ ἦσαν ἐν τῇ ποιήσει, ὅ,τι τὸ κανναβόπανον καὶ τὰ χρώματα φύρδην μίγδην ἀνακυκώμενα θὰ ἦσαν ἐν τῇ ζωγραφικῇ.

Ὅσον καὶ ἂν κοπανίζωσιν οἱ τῆς λογικῆς ἥρωες τὰς ἀφηρημένας αὐτῶν θεωρίας, ὁ κόσμος θὰ ζητῇ εἰκόνας πάντοτε. Καὶ εἰς μόνην ταύτην τὴν ἔμφυτον τῶν λαῶν τάσιν πρέπει ν' ἀποδώσωμεν τὰς εἰδωλολατρικὰς ὀρέξεις, ἃς ἀνέκαθεν ἀνέπτυξαν. Ἐκ μιᾶς καὶ ἀδιαιρέτου θεότητος, ἣν οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ἐλάτρευον, ὡς ἔχομεν εὐλόγους ἀφορμὰς νὰ πιστεύωμεν, παρήγαγον χρόνου προϊόντος ἀναριθμήτους Θεοὺς καὶ Θεάς. Οὕτω καὶ εἰς Περσίαν, ἀσεβὲς ἐθεωρεῖτο καταρχὰς τὸ εἰκονίζειν τὸν Θεὸν ἀνθρωπίνως, μετ' οὐ πολὺ ὅμως ὅσας τιμὰς κατὰ θεωρίαν ὤφειλον εἰς τὸ ὑπέρτατον ὄν, πράγματι ἀπέδιδον εἰς τὸν Ἥλιον! Ἡ δὲ ἱστορία τῶν Ἰουδαίων τί ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἐξιστόρησις ἀδιαλείπτου ἀγῶνος μεταξὺ ἀγνοῦ θεϊσμοῦ καὶ εἰδωλολατρικῶν τάσεων; Ἐκ τῶν δευτερευόντων αἰτίων, εἰς ἅτινα ὁ Γίββων ἀποδίδει τὴν ἀστραπιαίαν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, οὐδὲν ἴσως ἐπενήργησε δραστικώτερον τῆς τάσεως ταύτης. Ὁ Θεὸς, ὁ ἄναρχος, ὁ ἀκατάληπτος, ὁ ἀδιαίρετος θεὸς, ὀλιγίστους, φεῦ, λάτρας ἠδυνήθη νὰ προσελκύσῃ; Ἐφαίνετο μὲν ἐξαισία ἡ ἰδέα τοῦ μόνου θεοῦ εἰς τοὺς φιλοσόφους. Ἀλλ' ὁ ὄχλος ἔστρεφε τὰ νῶτα ἀπέναντι λέξεων, αἵτινες οὐδεμίαν παρίστανον εἰς τὸν νοῦν του εἰκόνα. Καὶ μόνον ὅταν ἡ θεότης ἐνεδύθη ἀνθρώπινον σχῆμα, καὶ συνεβάδισε μετὰ τῶν ἀνθρώπων, καὶ συνεμερίσθη τῶν ἀδυναμιῶν των, καὶ ἀνεπαύθη ἐν τοῖς κόλποις αὐτῶν, καὶ ἐθρήνησεν ἐπὶ τῶν τάφων αὐτῶν, καὶ ἐκοιμήθη ἐν φάτναις καὶ ἐν καλύβαις, καὶ ἔχυσε τὸ αἷμά του ἀπὸ τοῦ Σταυροῦ, τότε μόνον προσέπεσαν πρὸ αὐτῆς καὶ προσεκύνησαν, καὶ Συναγώγια, καὶ Στοαί, καὶ Ἀκαδημίαι, καὶ λεγεῶνες. Μόλις ὅμως ἐπερατώθη τὸ μέγα τοῦ χριστιανισμοῦ ἔργον, καὶ αὐτὴ ἐκείνη ἡ δύναμις ἥτις τὸ πρῶτον διηυκόλυνε τὴν διάδοσίν του, ἤρχισε νὰ τὸν νοθεύῃ καὶ νὰ τὸν διαστρέφῃ, καθιστῶσα αὐτὸν νέαν τινὰ εἰδωλολατρείαν, ἔχουσαν προστάτας ἁγίους ἀντὶ ἐφεστίων θεῶν. Ὁ μὲν Ἅγ. Γεώργιος ἀνεφάνη αἴφνης ἀντὶ τοῦ Ἄρεως, ὁ δὲ Ἅγ. Ἥλιος ἐπαρηγόρει τοὺς ναύτας, οἵτινες ἐθλίβοντο ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ Κάστορος καὶ τοῦ Πολυδεύκους. Τὴν Ἀφροδίτην καὶ τὰς Μούσας διεδέχθη ἡ Παρθενομήτωρ καὶ ἡ Σικελία. Ἡ γυναικεία καλλονὴ ἐσχετίσθη καὶ αὖθις πρὸς τὸ οὐράνιον μεγαλεῖον· ἡ δὲ τῆς θρησκείας ἀγνότης διεταράχθη διά τινος ἱπποτικῆς ἐμπνεύσεως καὶ φιλοδοξίας[1]. Ἠγωνίσθησαν μὲν ἐπανειλημμένως οἱ ἀναμορφωταὶ νὰ ἀναχαιτίσωσι τὸ χυδαῖον τοῦτο ῥεῦμα, ἀλλ' οὐδέποτε ἐπέτυχον καθ' ὁλοκληρίαν. Διέφθειραν μέν τινες τὰς εἰκόνας καὶ τὰ εἴδωλα τῶν ναῶν, ἀλλ' αἱ εἰκόνες αἱ ἐμπερικλειόμεναι ἐν αὐταῖς ταῖς διανοίαις τοῦ χύδην λαοῦ, ἔμειναν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀνέπαφοι. Τὰ αὐτὰ περίπου παρατηροῦμεν καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ ἱστορίᾳ.

Οὐδὲν οἱονδήποτε δόγμα δύναται νὰ διερεθίσῃ τὰ πλήθη, ἐὰν μὴ προσλάβῃ μόνιμόν τι καὶ ψηλαφητὸν σχῆμα. Σημεῖον δέ τι μηδαμινὸν ἡ λέξις ἀσήμαντος ἐπασχολεῖ τοὺς πολλοὺς ὅσον οὐδὲ ἡ ἐμβριθεστέρα τῶν φιλοσοφικῶν ἀρχῶν.

Ἐκ τῶν παρατηρήσεων τούτων ἐξάγομεν ὅτι πᾶς ποιητὴς ὑποκρινόμενος μεταφυσικὴν ἀκρίβειαν ἀποβάλλει τὸν ποιητικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα. Καὶ ὅμως ὁ Μίλτων κατεκρίθη, διότι δὲν ἠκολούθησε τοὺς κανόνας τῆς Μεταφυσικῆς!

Ὑπῆρχεν ὅμως καὶ ἑτέρα τις ὑπερβολὴ, ἣν ὤφειλε ν' ἀποφύγῃ ὁ Μίλτων. Ὡσεπιτοπλεῖστον ἡ φαντασία τοῦ ἀνθρώπου ἐπηρεάζεται ὑπὸ τῶν ἀτομικῶν αὐτοῦ ἰδεῶν. Ἅμα

[1] Περιττὸν νὰ ὑποδείξωμεν ὅτι ὁ διαμαρτυρόμενος συγγραφεὺς ὑπαινίσσεται τὰς μέχρι βλασφημίας εἰδωλολατρικὰς καταχρήσεις τῶν Ῥωμανοκαθολικῶν.

Μ.

ὡς εἰκών τις φανῇ εἰς τὴν διάνοιαν ἐκ πρώτης ὄψεως ἄτοπος καὶ παράλογος, οὐδὲ τὰ λαμπρότερα τῆς ποιητικῆς τέχνης χρώματα θὰ δυνηθῶσι τότε νὰ τὴν καταστήσωσιν ἀρκούντως δημώδη καὶ προσφιλῆ· τοῦτο δὲν ἠγνόει ὁ Μίλτων. Ἐπειδὴ δὲ ἔζη εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἐβασίλευεν ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ θεολογία, ἐῤῥόντιζε νὰ ἀναχαιτίζῃ πᾶσαν φαντασιώδη ὁρμὴν βαίνουσαν πέρα τῆς ἀντιλήψεως τῶν συγχρόνων του. Καὶ διὰ τοῦτο ἰδίως κατεκρίθη ἐπὶ ἀσαφείᾳ καὶ ἀσυνεπείᾳ· ὁ κριτικὸς Johnson παραδέχεται μὲν ὅτι ἦτο ἀπαραίτητον νὰ παρουσιασθῇ ἡ ἀϋλία ὑπὸ ὑλικήν τινα μορφὴν, «οὐχ ἧττον ὅμως, ἐπιφέρει, ποιητικῆς συνεπείας καὶ τέχνης ἴδιον ἐστὶ τὸ ἀφιέναι τὰ ἄϋλα ἐν τῷ κρυπτῷ καὶ μόνον διὰ νύξεων διεγείρειν τὴν ἰδέαν τῆς ἀϋλίας ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ ἀναγνώστου.» Καλὰ ταῦτα πάντα. Τί ὅμως ὤφειλε νὰ πράξῃ ὁ Μίλτων, ἀφοῦ εἶδεν ὅτι δὲν κατώρθου νὰ διεγείρῃ τὴν ἰδέαν τῆς ἀϋλίας ἐν τῇ διανοίᾳ τῶν ἀναγνωστῶν του; ὅτι τὰ πνεύματα ἐνεφοροῦντο ὑπὸ ἀντιθέτων ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων, πρὸς δὲ τὴν ποίησιν οὐδεμίαν ἔτρεφον συμπάθειαν; Τοιαύτη τις ἦν, τὸ καθ' ἡμᾶς, ἡ τοῦ ἀνδρὸς θέσις. Μὴ δυνάμενος καθ' ὁλοκληρίαν νὰ ἐγκολπωθῇ τὸ ἓν ἢ τὸ ἕτερον σύστημα, ἐξελέξατο τὸν διαφιλονεικούμενον χῶρον, καὶ κατέφυγεν εἰς τ' ἀμφίβολα. Ἐὰν δὲ ὑπὸ φιλοσοφικὴν ἔποψιν κακῶς ἔπραξεν, ὡς ποιητὴς ὅμως ἔδειξε περίνοιαν καὶ δεινότητα ὅλως μοναδικὴν διὰ τῆς ἐκλογῆς ταύτης. Τῳόντι ἔργον ὅπερ πᾶς ἄλλος ποιητὴς ἰλιγγιῶν θὰ ἀπέφευγεν, αὐτὸς οὐ μόνον ἀνέλαβεν, ἀλλὰ καὶ διεξήγαγεν. Εἴπομεν ἤδη ὅτι ἦτο ἀναπόφευκτος ἡ λογικὴ ἀσυνέπεια. Ἀλλὰ καὶ ταύτην κατώρθωσεν ὁ δαιμόνιος νὰ κολάσῃ, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς ἐνδελεχοῦς ἐκείνης καὶ περιστροφικῆς τῶν ἰδεῶν του ἀλληλουχίας, ἐξ ἄλλου δὲ διὰ τῆς ἀμιμήτου ἐκείνης τέχνης, δι' ἧς ὑπηννίσσετο πλείονα ἢ ὅσα ἐξέφραζε.

Πᾶσα ποίησις ἀντικείμενον ἔχουσα τὰ ὑπερφυσικὰ ὄντα, πρέπει νὰ ἦναι μυστηριώδης ἅμα καὶ γραφική. Ταύτας δὴ τὰς ἀρετὰς κέκτηται ἡ τοῦ Μίλτωνος ποίησις. Ἡ τοῦ Δάντου, εἶναι μὲν γραφικὴ μέχρι τελειότητος· ἀλλ' ἡ γραφικότης αὕτη ἀμοιρεῖ *μυστηρίου*. Δικαιολογεῖται μὲν τὸ σφάλμα τοῦτο, καθ' ὃ ἀμέσως σχετιζόμενον πρὸς τὴν ὅλην τοῦ ποιήματος φύσιν, ἐξ ἀνάγκης περιγραφικὴν οὖσαν. Ἀλλ' εἶναι σφάλμα πάντοτε. Κινοῦσι μὲν τὸ ἐνδιαφέρον τὰ ὑπερφυσικὰ τῆς θείας Κωμῳδίας ὄντα, ἀλλ' ἔχει τι λίαν ἀνθρώπινον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο. Συναισθάνεταί τις ὅτι ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ πρὸς τοὺς Δαντείους δαίμονας ἄνευ φόβου ἢ ὁἁσδήποτε ταραχῆς· νὰ καλέσῃ αὐτοὺς εἰς γεῦμα, καὶ νὰ συνευωχηθῇ μετ' αὐτῶν. Οἱ μὲν ἄγγελοι τοῦ Δάντου εἰσὶ καλοί τινες ἄνθρωποι φέροντες πτέρυγας· οἱ δὲ διάβολοί του ἄνθρωποι εἰδεχθεῖς καὶ διεστραμμένοι. Αἱ μεταξὺ τοῦ ποιητοῦ καὶ τῆς Φαρινάτας σκηναὶ ἐπαζίως διεφημίσθησαν. Καὶ ὅμως ἡ Φαρινάντα ἐν τῷ φλογώδει ἐκείνῳ τάφῳ εἶναι ἡ αὐτὴ ὡς θὰ ἦτο ἐπὶ ξυλίνης πυρᾶς. Οὐδὲν συγκινητικώτερον τῆς μεταξὺ Δάντου καὶ Βεατρίκης συνεντεύξεως· καὶ ὅμως τί ἄλλο εἶναι ἡ Βεατρίκη εἰμὴ ἐρατεινή τις γυνὴ, ἀνειδίζουσα διὰ γλυκείας ἅμα καὶ αὐστηρᾶς φωνῆς ἐραστὴν, οὗτινος τὸν μὲν ἔρωτα ἐκτιμᾷ καὶ ὑποροιπίζει, ἐξελέγχει δὲ τὰς κακίας;

Τὰ Μιλτώνεια πνεύματα ἔχουσιν ὅλως διάφορον φύσιν· τούτων δὲ τὰ παραδοξότερα εἰσὶν οἱ διάβολοι τοῦ Ἀπολ. Παραδείσου· διότι οὔτε πρὸς ἀνθρώπους μοχθηροὺς ὁμοιάζουσιν, οὔτε πρὸς κτήνη κακόμορφα. Οὔτε κέρατα ἔχουσιν, οὔτε οὐρὰς, οὔτε γαμψοὺς ὄνυχας, οὔτε ἄλλο τι τῶν κοσμημάτων δι' ὧν ὅτε Δάντης καὶ ὁ Κλόπστοκ ἐκαλλώπισαν αὐτόν· ἀλλὰ τοσοῦτον μόνον ἔχουσι τὸ ἀνθρώπινον, ὥστε νὰ γίνωνται *κατ' ἐληπτοί*. Μόλις ἀμυδρά τινα φέρουσιν ἴχνη ἀνθρωπίνου σχήματος, καὶ ταῦτα γιγανταίως παρατεταμένα, καὶ μυστηριώδει ζόφῳ περικεκαλυμμένα.

Μόνου τοῦ Αἰσχύλου οἱ Θεοὶ καὶ οἱ Δαίμονες ἔχουσί τι ἀνάλογον πρὸς τοὺς ἀγγέλους καὶ διαβόλους τοῦ Μίλτωνος. Παρετηρήσαμεν ἤδη ὅτι τὸ ὕφος τοῦ Ἀθηναίου ἔχει τι τὸ ἀπειροκαλον καὶ Ἀσιατικόν· ἐλλείπει αὐτῷ ἡ λεπτὴ ἐκείνη γλαφυρότης, ἣν ἀποπνέουσι πάντα τὰ προϊόντα τῆς Ἑλληνικῆς φαντασίας. Ἡ Αἰσχύλειος ποίησις εἶναι σκιὰ, τραχεῖα, καὶ κολοσσαία· δὲν λάμπει ὡς ἀπαύγασμα τοῦ ἡμερόωντος οὐρανοῦ καὶ τῶν καλλιδμήτων στοῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ μᾶλλον ἀναλογεῖ πρὸς τὰ ἀχανῆ ἐκεῖνα καὶ ἀποτρόπαια σπήλαια, ἐν οἷς ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ

Ἰνδοστάνη κατέκλειον τὰ τερατώδη αὐτῶν εἴδωλα. Τοὺς θεοὺς αὐτοῦ ἐλάμβανεν ὁ Αἰσχύλος ἐκ τῆς ἀρχαιοτέρας γενεᾶς, ἐκ τῶν γόνων τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, ἀπέναντι τῶν ὁποίων ὁ Ζεὺς ἦτο μικρὸν μειράκιον. Μᾶλλον ἠρέσκετο ἐκεῖνος εἰς Τιτάνας καὶ Ἐριννύας, ἢ εἰς Ἀφροδίτας καὶ Χάριτας. Ἐκ τῶν Θεῶν αὐτοῦ διαπρέπει τὰ μάλιστα ὁ Προμηθεὺς, ὁ διάβολος ἅμα καὶ σωτὴρ τοῦ κόσμου, ὁ φίλος τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἄσπονδος τοῦ οὐρανοῦ ἐχθρός. Ὁ Προμηθεὺς οὗτος ἔχει πολλὴν τὴν ἀναλογίαν πρὸς τὸν Σατανᾶν τοῦ Μίλτωνος· διότι ἀμφότεροι ἔχουσιν ἀνεξάρτητον πνεῦμα, ὁρμὴν ἀτίθασσον, καὶ ἀδάμαστον ὑπερηφάνειαν. Μειονεκτεῖ ὅμως ὁ Προμηθεὺς διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν εἶναι ἀρκούντως ὑπερφυσικὸς καὶ ὑπεράνθρωπος· διότι πάντοτε περὶ τῶν δεσμῶν του ὁμιλεῖ, καὶ περὶ τῆς δυσχεροῦς θέσεώς του. Ὑπὲρ τὸ δέον θλίβεται καὶ ταράσσεται· ὑπὲρ τὸ δέον παραδίδεται εἰς τὴν παρήγορον ἰδέαν ὅτι τοῦ μὲν τυράννου του ἡ τύχη ἐξ ἑαυτοῦ ἐξήρτηται, αὐτὸς δὲ τάχιον ἢ βράδιον θ' ἀπελευθερωθῇ.

Ἄλλου πλὴν κόσμου ὢν εἶναι ὁ Σατανᾶς. Οὗτος καθυποτάσσει πᾶσαν ὀδύνην· ἐν μέσῳ δὲ ἀγωνίας καὶ ἀτρύτων βασάνων, σκέπτεται, ἀποφασίζει, καὶ δὴ καὶ τέρπεται. Ἐνώπιον τοῦ ξίφους τοῦ Μιχαὴλ, ἐνώπιον τοῦ κεραυνοῦ τοῦ Ἰεχωβὰ, ἐνώπιον τῆς φλογώδους λίμνης, ἐνώπιον τῆς προκειμένης ἀενάου καὶ διηνεκοῦς ταλαιπωρίας, τὸ πνεῦμα αὐτοῦ μένει ἀτρόμητον, ἀδάμαστον, ἀείποτε ἐνεργὸν, οὐδεμίαν δὲ οὐδαμόθεν προσδοκᾷ ἀρωγὴν, οὐδὲ παρὰ τῆς Ἐλπίδος αὐτῆς.

Ἐπανέλθωμεν ἐπὶ στιγμὴν εἰς τὴν μεταξὺ Μίλτωνος καὶ Δάντου σύγκρισιν.

Ἀμφοτέρων τούτων ἡ ποίησίς ἐστιν ἀγνὴ ἀπόρροια τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν των· ὄχι ὅτι ἦσαν καὶ οὗτοι ἐγωϊσταί· ὄχι ὅτι προσεπάθησαν νὰ ἐμφυτεύσωσιν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀναγνώστου τὰς ἑαυτῶν ἰδιοσυγκρασίας. Πόρρω ἀπεῖχον τῶν νεωτέρων ἐκείνων ἐπαιτῶν τῆς φήμης οἵτινες σφετερίζονται τὴν συμπάθειαν τῶν ἀπείρων, διακωδωνίζοντες τὴν γυμνότητα καὶ τὰ ἕλκη τῆς διανοίας αὐτῶν· ὁ Μίλτων καὶ ὁ Δάντης δὲν ἦσαν τοιοῦτοι· καὶ ὅμως ὀλίγιστα ποιήματα φέρουσι τοσοῦτον πλήρημὲν, ἀλλ' ἅμα καὶ ἀβίαστον καὶ ἀφελῆ ἀπαυγὴν τῶν ἰδίων αἰσθημάτων.

Τὸν χαρακτῆρα τοῦ Μίλτωνος διέκρινεν ἰδίως *πνευματικὸν ὕψος*· τὸν τοῦ Δάντου, *βαθύτης αἰσθήματος*. Πᾶσα ὄντως γραμμὴ τῆς θείας Κωμῳδίας ἐμπεριέχει τὴν δριμύτητα ἐκείνην, ἣν μόνη ἡ μεταξὺ ὑπερηφανείας καὶ ἐλεεινότητος σφοδρὰ διαμάχη δύναται ν' ἀναπτύξῃ καὶ ὑποθάλψῃ. Οὐδὲν ἴσως ὑπάρχει ἄλλο ποίημα τοσοῦτον θλιβερὸν ἐπὶ γῆς. Ἡ τοῦ Δάντου μελαγχολία οὔτε φαντασιώδης ἦτο ἰδιοτροπία, οὔτε ἐξ ἐξωτερικῶν προήρχετο περιστάσεων, ἀλλὰ προήρχετο *ἔσωθεν*. Οὔτε ὁ ἔρως, οὔτε ἡ δόξα, οὔτε ἡ ἐπὶ γῆς πάλη, οὔτ' αἱ οὐρανόθεν ἐλπίδες ἠδύναντο νὰ τὴν διασκεδάσωσι. Τὰ πάντα ἐμορφοῦντο κατὰ τὴν φύσιν ἐκείνης, διότι ὡμοίαζε τὸ βλαβερὸν ἐκεῖνο ἔδαφος τῆς Σαρδινίας οὗτινος ἡ φύσις πικρὰ οὖσα, καὶ αὐτὸ τὸ μέλι διεπέρα. Ἡ διάνοια τοῦ Δάντου ἦν γῆ σκότους, ὡς τὸ σκότος αὐτὸ, καὶ ἔνθα τὸ φῶς ἦν σκότος. Ὁ ζοφώδης αὐτοῦ χαρακτὴρ ἐπισκιάζει πάντα τ' ἀνθρώπινα πάθη, πᾶσαν τὴν φύσιν· ὡς καὶ τοῦ παραδείσου τὰ ἄνθη, ὡς καὶ τοῦ ἀϊδίου θρόνου τὴν γεραρὰν αἴγλην ἐπηρεάζει καὶ ἀμαυρόνει ἡ πελιδνή του χροιά.

Τὰς αὐτὰς ἐμποιεῖ ἐντυπώσεις καὶ ἡ εἰκὼν αὐτὴ τοῦ ἀνδρός· οὐδεὶς ἀτενίζει πρὸς τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκεῖνα τὰ εὐγενῆ μέχρι τραχύτητος, οὐδὲ πρὸς τὰς ῥυτίδας τῶν παρειῶν, οὐδὲ πρὸς τὸ βλοσυρὸν καὶ περιαλγὲς βλέμμα, οὐδὲ πρὸς τὸ κατηφὲς καὶ ὑπεροπτικὸν χεῖλος, χωρὶς νὰ ἐννοήσῃ ἐν ἀκαρεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος εἶναι δυστυχὴς, καὶ δυστυχὴς μόνον διότι εἶναι ὑπερήφανος καὶ εὐαίσθητος.

Ὅπως ὁ Δάντης, οὕτω καὶ ὁ Μίλτων ὑπῆρξε πολιτικὸς ἅμα καὶ ἐραστής· ὅπως δὲ ὁ Δάντης οὕτω καὶ ὁ Μίλτων ἀπέτυχε καὶ εἰς τὴν φιλοδοξίαν καὶ εἰς τὸν ἔρωτα. Ἐδυστύχησεν· ἀπώλεσε τὴν ὑγείαν του, τὴν ὅρασίν του, τὸ εἶναί του, τοὺς φίλους του. Ἐκ τῶν ἀνδρῶν οἵτινες τὰ μάλιστα συνετέλεσαν εἰς ἐδραίωσιν τῆς δόξης του, ἄλλοι μὲν ἀπεβίωσαν ἀπαλλαχθέντες τῶν ἐπικειμένων δεινῶν, ἄλλοι δὲ βαρέως ταῦτα φέροντες ἀπεδήμησαν εἰς τὴν ἀλλοτρίαν, ἄλλοι ἐστέναζον ἐν ταῖς φυλακαῖς, καὶ ἄλλοι ἐξέπνεον ἐπὶ τοῦ ἱκριώματος. Ἀργυρώνητοι καὶ ἀκόλαστοι ἀγύρται ἦσαν τότε οἱ μόνοι ὑπὸ τοῦ Μονάρχου εὐνοούμενοι Συγγραφεῖς. Ἀγέλη ἀχρεία, σωρὸς ἀποτροπαίων τεράτων, πλείονος μετεχόντων κτηνωδίας ἢ ἀνθρωπισμοῦ. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀκολασίας, τῆς χαυνότητος καὶ τῆς διαφθορᾶς ἐκείνης περιεπλανᾶτο ἡ γλυκεῖα Μοῦσα τοῦ Μίλτωνος, ἡ ὑψιγενὴς, ἡ ἄμωμος, ἡ γαλήνιος ἐκείνη Θεότης, ἵνα καταλοιδορῆται καὶ ἐμπαίζηται ὑπὸ ἀναιδῶν καὶ διεστραμμένων Σατύρων. Ἠδύνατο νὰ περιέλθῃ εἰς ἀπόγνωσιν, νὰ προσενεχθῇ αὐτοῖς τραχέως καὶ ἀποτόμως· ἀλλ' οὐδὲν τούτων ἔπραξεν. Ἡ ῥώμη τοῦ Μιλτωνείου πνεύματος ἦν πάσης συμφορᾶς ὑπερτέρα. Οὔτε τύφλωσις, οὔτε ποδάγρα, οὔτε πενία, οὔτε γῆρας, οὔτε οἰκιακαὶ θλίψεις, οὔτε πολιτικαὶ δυστυχίαι ἠδυνήθησαν νὰ παρασαλεύσωσι τὴν γαλήνιον καὶ μεγαλοπρεπῆ ὑπομονὴν τοῦ ἀνδρός. Τὸ ἦθος αὐτοῦ περιχαρὲς μὲν καὶ γελόεν δὲν ἦτο, μᾶλλον δὲ σπουδαῖον καὶ σοβαρόν. Ἀλλ' οὐδέποτε συνοφρυωμένον, οὐδὲ σκυθρωπάζον. Διετηρεῖτο δὲ ἀμετάβλητον ὡς ὁ ἥλιος· καὶ ὅπως ἀπηύγαζε κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν μεγάλων ἐκείνων γεγονότων, ὅτε εἶχεν ἐπανακάμψει ἐκ τῆς ἀλλοτρίας, ἀκμαῖος μὲν ὢν τὴν ἡλικίαν, καλὸς δὲ καὶ ἀνδροπρεπὴς τὴν ὄψιν, φέρων ἀμαράντου δόξης στεφάνους, καὶ ἔμπλεως πατριωτικῶν ἐλπίδων, τοιοῦτος διετηρεῖτο καὶ ἀφοῦ, μετὰ παντοειδεῖς καὶ ἀλλεπαλλήλους συμφορὰς, γέρων, πένης, ἀόμματος καὶ ἐξηντελισμένος, ἀπεσύρθη ἐντὸς τῆς καλύβης του, ἵνα παραδώσῃ τὸ πνεῦμα.

Τούτου δὴ ἕνεκα, καί περ γράψας τὸν Ἀπολ. Παράδεισον ἐν ἡλικίᾳ καθ' ἣν ἐξαλείφονται συνήθως αἱ εἰκόνες τοῦ κάλλους καὶ τῆς εὐαισθησίας, ἠδυνήθη νὰ καλλωπίσῃ τὸ ποίημα διὰ πάντων τῶν ἀδαμάντων τοῦ τε αἰσθητοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου. Ἠγάπα μέχρι μανίας τὰς ἀκτῖνας, τὰ ἄνθη, τὰ ἄσματα τῶν ἀηδόνων, τὰ νάματα τῶν πηγῶν, τὰς καρποφόρους μηλέας. Αἱ ἐρωτικαὶ αὐτοῦ διαθέσεις ἦσαν γλυκύτατον κρᾶμα Ἀνατολικῆς ἡδυπαθείας καὶ ἱπποτικοῦ φρονήματος· ἐζωογονεῖτο δὲ καὶ ὑπεθάλπετο ὑπὸ τῆς γαληνίου καὶ ἀγνῆς ἐκείνης στοργῆς, ἥτις παρὰ μόνην τὴν ἀγγλικὴν ἑστίαν ὑφίσταται.

Ἡ ποίησις τοῦ δαιμονίου τούτου ἀνδρὸς μᾶς ὑπενθυμίζει τὰ θαυμάσια τῶν Ἀλπείων ὀρέων, ὧν αἱ ὑψηλότεραι ἀκρώρειαι ἐμπεριέχουσι τάφρους τινας καὶ χαράδρας, ἐν αἷς, παρ' αὐτὰ τὰ κράσπεδα τῶν Χιονωδῶν σωρῶν, ἀνθεῖ μὲν τὸ ῥόδον, φύεται δὲ ἡ τρυφερὰ μύρτος.

Ἡ πολιτικὴ τοῦ Μίλτωνος διαγωγὴ οὐδόλως ἦν ὑποδεεστέρα τοῦ ὑψηλόφρονος καὶ μεγαλοφυοῦς χαρακτῆρος του. Ἡ δὲ ἐποχὴ καθ' ἣν ἔζη εἶναι λίαν ἀξιομνημόνευτος· διότι τότε ἐτελεῖτο ὁ μέγας ἐκεῖνος ἀγὼν μεταξὺ δεσποζόντων καὶ δεσποζομένων, μεταξὺ ὀρθοῦ λόγου καὶ προλήψεως· ὁ ἀγὼν ἐκεῖνος, ὅστις οὔτε διὰ μίαν γενεὰν ἐτελεῖτο, οὔτε διὰ μίαν ἀποκλειστικῶς χώραν. Ἡ ἐδραίωσις τῆς ἐλευθερίας τοῦ Ἀγγλικοῦ λαοῦ ἦν χαρμόσυνον ὄντως προάγγελμα τοῦ προορισμοῦ ἁπάσης τῆς ἀνθρωπότητος. Αἱ πανίσχυροι ἐκεῖναι ἀρχαὶ αἵτινες τότε πρῶτον διέχυσαν τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, δὲν περιωρίσθησαν ἐπὶ τῆς σμικρᾶς ταύτης χώρας· ἀλλὰ διέσχυσαν μὲν ἀστραπηδὸν τὰ Ἀμερικανικὰ δάση ἠλέκτρισαν δὲ καὶ ἀφύπνισαν τὴν Ἑλλάδα ἐκ τοῦ μακροῦ ὕπνου, ἀνέφλεξαν δὲ ἀπ' ἄκρου ἕως ἄκρου τὴν Εὐρώπην δι' ἀσβέστου καὶ ἀδαμάστου πυρὸς, ὅπερ ὅσον ἐζωογόνει τοὺς τυραννουμένους, τοσοῦτον ἐξεχαύνου τοὺς δυναστεύοντας βασιλεῖς.

Ἐν Μαγκεστρίᾳ Αὔγουστος 1874.

ΚΛΕΑΝΘΗΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ.

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΟΥ ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥ

ὑπὸ ΣΧΙΛΛΕΡΟΥ.

(Συνέχεια· ἴδε φυλ. ε΄.).

§ 6. Ἡ κατάργησις ξένης δικαστικῆς ἐξουσίας ἐν ταῖς ἑαυτῶν χώραις, ἡ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὑπερτάτη ἰσχὺς, ἡ τοῦ χρυσοῦ εἰς Ῥώμην εἰσροὴ, αἱ πλούσιαι τῶν μοναστηρίων λεῖαι ἐλογίζοντο ἐπαγωγὰ διὰ πάντα ἡγεμόνα πλεονεκτήματα ἀλλ' ὅμως δύναταί τις νὰ ἐρωτήσῃ διατὶ ταῦτα δὲν ἐπέδρασαν καὶ ἐπὶ τῶν Αὐστριακῶν ἡγεμόνων; τί ἄραγε παρεκώλυσε τὴν δύναμιν ταύτην καὶ ἰδίως τὸν Γερμανικὸν αὐτῆς κλάδον νὰ εἰσακούσῃ τὰς ἐπιμόνους πλείστων της ὑπηκόων ἀξιώσεις καὶ μιμουμένη τὰς ἄλλας νὰ αὐξηθῇ δα-

πάνῃ ἀόπλου ἱερατείου; Ἀδυνατοῦμεν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἡ περὶ τοῦ ἀλανθάστου τῆς Ῥωμαϊκῆς ἕδρας πεποίθησις ἐρρύθμισε τὴν εὐσεβῆ εὐστάθειαν τοῦ οἴκου τούτου (τοῦ Αὐστριακοῦ), ὡς δὲν πιστεύομεν ὅτι ἡ περὶ τοῦ ἐναντίου πεποίθησις ἐπροξένησε τὴν ἀποστασίαν τῶν διαμαρτυρομένων ἡγεμόνων. Ἀλλ' ἄλλοι πολλοὶ λόγοι συνηνώθησαν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι τοὺς Αὐστριακοὺς ἡγεμόνας τοῦ παπισμοῦ ὑπερμάχους. Ἡ Ἱσπανία καὶ ἡ Ἰταλία, ἐξ ὧν ἡ Αὐστρία σπουδαίας ἤντλει δυνάμεις ἦσαν τυφλῶς ἀφωσιωμέναι εἰς τὸ Βατικανὸν, καὶ ἡ ἀφοσίωσις αὕτη διέκρινε μάλιστα τοὺς Ἱσπανοὺς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἱεροκρατίας. Ἡ ἐλαχίστη προσέγγισις εἰς τὰ βδελυρὰ τοῦ Λουθήρου καὶ Καλβίνου δόγματα θὰ ἐστέρει ἀνεπιστρεπτεὶ τὸν Ἱσπανὸν βασιλέα τῆς ἀγάπης τῶν ὑπηκόων του, ἐν ᾧ ἡ ἀπὸ τοῦ Παπισμοῦ ἀποστασία ἠδύνατο νὰ τοῦ ἀφαιρέσῃ καὶ αὐτὸ τὸ στέμμα, ὥστε ὁ Ἱσπανὸς βασιλεὺς ὤφειλεν ἢ νὰ εἶναι καθολικὸς ἢ νὰ καταβῇ ἀπὸ τὸν θρόνον. Τὴν αὐτὴν ἀνάγκην ἐπέβαλλον εἰς τὸν Αὐστριακὸν ἡγεμόνα καὶ αἱ ἐν Ἰταλίᾳ κτήσεις του, ἃς ὤφειλε νὰ περιποιηθῇ ἐξίσου μὲ τὰς ἐν Ἱσπανίᾳ, διότι ἐκεῖναι βαρέως ἔφερον τὸν ξένον ζυγὸν, ὃν εὐχερῶς ἠδύναντο νὰ ἀποτινάξωσιν. Ἐκ τούτου συνέβη, ὥστε αἱ χῶραι αὗται παρέσχον τῷ Α. ἡγεμόνι τὴν μὲν Γαλλίαν συνεπιθυμητὴν, τὸν δὲ παπισμὸν γείτονα· σοβαρὰ αἴτια ἐμποδίζοντα αὐτὸν νὰ κηρυχθῇ ὑπὲρ μερίδος καταφρονούσης τὸν Πάπαν, καὶ ὑποχρεοῦντα ἵνα μὲ δραστηριότητα καὶ ζῆλον τὴν παλαιὰν ἐγκολπωθῇ θρησκείαν.

§ 7. Τὰ γενικὰ ταῦτα αἴτια, ἄτινα δι' ἕκαστον Ἱσπανὸν μονάρχην εἶχον τὴν αὐτὴν ἰσχὺν, ἦσαν ἀκόμη ἰσχυρότερα διὰ Κάρολον τὸν 5ον.— Κάρολος ὁ 5ος εἶχεν ἐν Ἰταλίᾳ ἐπικίνδυνον ἀντίπαλον τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας, εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ ὁποίου θὰ ἐρρίπτετο ἡ χώρα ἐκείνη, εὐθὺς ἅμα ὁ Κάρολος ἐγίνετο ὕποπτος νεωτερισμῶν· προσέτι δὲ κωλύματα θὰ παρενέβαλλον εἰς τοὺς φιλοδόξους του σκοποὺς, οὓς μετὰ σφοδρᾶς ζέσεως ἐπεδίωκεν, ἡ τῶν καθολικῶν δυσπιστία καὶ ἡ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἔρις. Ὅταν λοιπὸν Κάρολος ὁ 5ος περιῆλθεν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ τῶν δύο θρησκευτικῶν μερίδων, ἡ νέα θρησκεία δὲν εἶχεν εἰσέτι δυνηθῇ νὰ προσελκύσῃ τὸν σεβασμόν του καὶ πιθανότητες πολλαὶ ἐγέννων τὴν ἐλπίδα φιλικοῦ συμβιβασμοῦ ἀμφοτέρων τῶν ἐκκλησιῶν. Ὁ υἱός του καὶ διάδοχος Φίλιππος ὁ 2ος πρὸς τῇ διαπαιδαγωγήσει, ἧς ἔτυχε παρά τινι μοναχῷ, ἐνῶν χαρακτῆρα σκαιοῦ δεσποτισμοῦ, ἔτρεφεν ἀκατάσβεστον μῖσος κατὰ παντὸς νεωτερισμοῦ τῆς πίστεως, ὅπερ ἀνέπτυσσε καὶ ὑπέθαλπεν ἡ σύμπτωσις, ὅτι οἱ ἐπιφοβώτεροι πολιτικοί του ἀντίπαλοι ἐτύγχανον πολέμιοι τῆς θρησκείας του. Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἐν Εὐρώπῃ κτήσεις του εἰς διάφορα διεσπαρμέναι κράτη ἦσαν ἐκτεθειμέναι εἰς τὴν εἰσβολὴν τῶν νέων ἰδεῶν, δὲν ἠδύνατο νὰ βλέπῃ ἡσύχως τὰς ἐν ταῖς ἄλλαις χώραις προόδους τῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ τὸ ἰδιαίτερόν του πολιτικὸν συμφέρον ἀπήτει ἵνα ἐπὶ κεφαλῆς ταχθῇ τῆς παλαιᾶς ἐκκλησίας, ὅπως ἀποξηράνῃ τὰς μιασματικὰς πηγὰς τῶν βδελυρῶν νεωτερισμῶν. Ἡ φυσικὴ λοιπὸν τῶν πραγμάτων πορεία καθίστα τὸν εἰρημένον ἡγεμόνα ἀρχηγὸν τῶν καθολικῶν καὶ τῆς συμμαχίας, ἣν οἱ παπισταὶ κατὰ τῶν μεταρρυθμιστῶν συνῆψαν. Ὅ,τι δὲ ἐγένετο ἐπὶ τῆς μακρᾶς καὶ μεγαλουργοῦ βασιλείας τοῦ Καρόλου 5ου καὶ Φιλίππου 2ου κατέστη νόμος διὰ τοὺς μεταγενεστέρους καὶ τὸ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ῥῆγμα τόσῳ μᾶλλον ηὐρύνετο, ὅσῳ στενώτερον ὤφειλεν ἡ Ἱσπανία νὰ προσηλωθῇ εἰς τὸν καθολικισμόν.

§ 8. Τῶν μνημονευθέντων κωλυμάτων ἀπηλλαγμένος ἐφαίνετο ὁ Γερμανικὸς κλάδος τοῦ Αὐστριακοῦ οἴκου, πλὴν ἐδεσμεύετο καὶ οὗτος ἐξ ἄλλων ὑποχρεώσεων. Τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα, οὗ ἡ κτῆσις ἀνέφυκτος ἀπέβαινεν εἰς τὴν κεφαλὴν διαμαρτυρομένου ἡγεμόνος (διότι πῶς ἠδύνατο ὁ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἀποστάτης νὰ φέρῃ τὸ Ῥωμαϊκὸν αὐτοκρατορικὸν διάδημα;) συνέδεε τοὺς διαδόχους Φερδινάνδου τοῦ πρώτου πρὸς τὴν Παπικὴν ἕδραν, εἰς ἣν καὶ αὐτὸς ὁ Φερδινάνδος ἦτο ἀφωσιωμένος μὲ ἀληθῆ συνειδήσεως εὐλάβειαν καὶ ἐκ πεποιθήσεως. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου οἱ Γερμανοαυστριακοὶ ἡγεμόνες δὲν ἦσαν ἱκανῶς ἰσχυροὶ, ὥστε νὰ μὴ χρήζωσι τῆς συνδρομῆς τῆς Ἱσπανίας, ἥτις ἄλλως ἀσπαζομένη τὴν νέαν θρησκείαν θὰ κατεστρέφετο. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα ὑπεχρέου τούτους νὰ ὑποστηρίζωσι

τὸ Γερμανικὸν τῆς βασιλείας σύστημα δι' οὗ αὐτοὶ οὗτοι ἀνεδεικνύοντο αὐτοκράτορες καὶ ὅπερ οἱ διαμαρτυρόμενοι νὰ συντρίψωσιν ἠγωνίζοντο. Ἐὰν δὲ προστεθῶσιν εἰς ταῦτα ἡ τῶν διαμαρτυρομένων ἀναλγησία πρὸς τὰ παθήματα τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τοὺς κοινοὺς τοῦ βασιλείου κινδύνους, αἱ ἄδικοι εἰς τὰ κοσμικὰ τῆς ἐκκλησίας ἐπεμβάσεις καὶ αἱ ἐχθροπραξίαι των εἰς ἃ μέρη ἠσθάνοντο ἑαυτοὺς ἰσχυροτέρους, ἐννοεῖ τις πόσα δραστικὰ αἴτια ὤθουν τοὺς αὐτοκράτορας πρὸς τὸν παπισμὸν, οὗ τὰ πολυειδῆ συμφέροντα συνεταυτίζοντο ἀκριβέστατα μὲ τὰ τῶν αὐτοκρατόρων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τύχη τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὰς θελήσεις καὶ ἀποφάσεις τοῦ Αὐστριακοῦ οἴκου, εὐλόγως ὑπελαμβάνοντο καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην οἱ Αὐστριακοὶ ἡγεμόνες ὡς στηρίγματα τοῦ παπισμοῦ, τὸ δὲ πρὸς τοῦτον μῖσος τῶν διαμαρτυρομένων ἐστράφη κατὰ συνέπειαν ὁμοθύμως ἐναντίον τῆς Αὐστρίας καὶ συνέχυσαν βαθμηδὸν τὰ πρόσωπα τῶν ὑποστηρικτῶν μὲ τὰς ἀρχὰς, ἃς ὑπεστήριζον.

§ 9. Ὁ Αὐστριακὸς ὅμως οἶκος δὲν ἦτο μόνον ἀμείλικτος τῆς μεταρρυθμίσεως διώκτης, ἀλλ' ἕνεκα τῶν φιλοδόξων σκοπῶν, οὓς μὲ δραστηριότητα ἐπεδίωκεν, ἐπηπείλει καὶ διεκινδύνευε τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν καὶ ἰδίως τῶν Γερμανικῶν χωρῶν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐξήγειρε τὴν μέριμναν τῶν ἐν λόγῳ χωρῶν πρὸς ἰδίαν ἀσφάλειαν καὶ ἄμυναν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ συνήθη τῆς ὑπερασπίσεως μέσα ἀνεπαρκῆ ἐκρίνοντο πρὸς ἀπόκρουσιν τόσον φοβερᾶς δυνάμεως, ἐφίστατο ἀνάγκη ἐκτάκτους νὰ ἀπαιτήσωσι πόρους ἀπὸ τοὺς ὑπηκόους των, καὶ ἐν ἀνεπαρκείᾳ νὰ προσλάβωσι δυνάμεις ἀπὸ τοὺς γείτονας καὶ συμμαχοῦντες δυσκαταγώνιστον νὰ συγκροτήσωσι δύναμιν.

§ 10. Ἀλλὰ τὰ σπουδαῖα πολιτικὰ συμφέροντα, τὰ ὁποῖα εἶχον οἱ βασιλεῖς εἰς τὸ νὰ ἀνακόψωσι τὰς προόδους τῆς Αὐστρίας, δὲν εἶχον καὶ οἱ ὑπήκοοί των, οὓς, ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μόνον παρὸν ὄφελος ἢ ἐνεστῶσα ζημία διεγείρουσι. Ταῦτα ὅμως δὲν πρέπει ν' ἀναμένῃ σοφὴ πολιτική. Πόσον λοιπὸν δεινὸν θὰ ἦτο διὰ τοὺς ἡγεμόνας ἂν οὐδὲν τελεσιουργὸν ἐλατήριον ὑπῆρχεν, ἵνα παροξύνῃ τὸ ἔθνος καὶ ἐξάπτῃ ἐν αὐτῷ τὸν ἐνθουσιασμὸν ἐκεῖνον τὸν δυνάμενον ν' ἀντιμετωπίσῃ τοὺς πολιτικοὺς κινδύνους! Εὐτυχῶς τὸ ἐλατήριον τοῦτο ὑπῆρχε καὶ ἦτο τὸ κεκηρυγμένον μῖσος ἐναντίον θρησκείας, ἣν ὑπερήσπιζε καὶ ὑπεστήριζεν ὁ Αὐστριακὸς οἶκος, ἡ ἄκρατος τῶν λαῶν πίστις εἰς δόγμα, ὅπερ ὁ οἶκος οὗτος διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου προσεπάθει νὰ ἐξαφανίσῃ.— Ὅσῳ διάπυρος ἦτο ἡ πίστις αὕτη, τόσῳ ἀδάμαστον ἀφ' ἑτέρου τὸ μῖσος ἐκεῖνο.—Ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς πτοεῖται ἀπὸ ἀοράτους κινδύνους, ἐν ᾧ ὁ ἐνθουσιασμὸς οὐδόλως συλλογίζεται τὰς θυσίας, εἰς ἃς ὑποβάλλεται. — Ὅ,τι ἐπικείμενος κίνδυνος τοῦ κράτους δὲν θὰ κατώρθου ἐπὶ τῶν πολιτῶν, τοῦτο ἐξετέλεσεν ὁ θρησκευτικὸς ἐνθουσιασμός. Ὑπὲρ τοῦ κράτους, ὑπὲρ τοῦ ἡγεμόνος ὀλίγοι μόνον θὰ ὡπλίζοντο προθύμως, ἐν ᾧ ὑπὲρ τῆς θρησκείας ἔδραζαν τὰ ὅπλα καὶ ὁ ἔμπορος καὶ ὁ καλλιτέχνης καὶ ὁ γεωργός. — Ὑπὲρ τοῦ ἔθνους ἢ τοῦ βασιλέως οὐδὲ τὸν ἐλάχιστον κατέβαλον φόρον, ἐν ᾧ ὑπὲρ τῆς θρησκείας προσήνεγκον καὶ περιουσίαν καὶ αἷμα καὶ ὅλας των τὰς κοσμικὰς ἐλπίδας. Ἀμύθητα ποσὰ ἐχύνοντο ἤδη εἰς τὰ θησαυροφυλάκια τῶν ἡγεμόνων, ἀπειράριθμοι δὲ στρατιαὶ ἤλαυνον ὑπὸ τὰς σημαίας των. Εἰς τὸν σφοδρὸν κλονισμὸν, ὃν ἐνέβαλεν εἰς ὅλων τὰς συνειδήσεις ὁ ἐπικρεμάμενος τῆς θρησκείας κίνδυνος, οὐδεὶς ἠσθάνετο τὰ ὑπέρμετρα βάρη, τοὺς καταθλιπτικοὺς μόχθους, ὑφ' ὧν ἐξηντλημένος θὰ κατεποντίζετο ἐν ἠρέμῳ πραγμάτων καταστάσει. Ὁ φόβος τῆς ἐν Ἱσπανίᾳ ἱερᾶς ἐξετάσεως, ὁ τρόμος τῆς Νυκτὸς τοῦ Ἁγίου Βαρθολομαίου ἤνοιξεν εἰς τὸν ἡγεμόνα τῆς Ὀρανίας, εἰς τὸν ναύαρχον Κολιγνὺν, εἰς τὴν βασίλισσαν τῆς Ἀγγλίας Ἐλισάβετ, εἰς τοὺς διαμαρτυρομένους τῆς Γερμανίας ἡγεμόνας παρὰ τοῖς λαοῖς των πόρους τόσον ἀφθόνους, ὥστε ἔτι καὶ νῦν εἰσὶν ἀκατάληπτοι.

§ 11. Ἀλλ' ὅσον πλούσιοι καὶ ἂν ἦσαν οἱ ἰδιαίτεροι οὗτοι πόροι, δὲν ἐπήρκουν κατὰ δυνάμεως κραταιᾶς καὶ ὑπερτέρας πάσης ἄλλης μεμονωμένης. Καθ' ὅσον ἡ διπλωματικὴ ἐπιστήμη ἦτο ἀρτιγεννὴς, μόνον τυχαῖα γεγονότα ἠδύναντο νὰ πείσωσιν ἀπομεμακρυσμένα κράτη εἰς ἀμοιβαίαν βοήθειαν, εἰς συμμαχίαν. Ἡ διαφορὰ τοῦ ὀργανισμοῦ

τῶν νόμων, τῆς γλώσσης, τῶν ἐθίμων, τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος, ἥτις τὰ ἔθνη καὶ τὰς πόλεις ἀπ' ἀλλήλων ἐχώριζε καὶ διάφραγμα ὑψηλὸν ἀνὰ μέσον αὐτῶν ἤγειρεν, οὐ μόνον καθίστα τὰ μὲν ἀνάλγητα πρὸς τὰ παθήματα τῶν δὲ, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐχθρικὴν ὥθει πολλάκις χαιρεκακίαν.—Τὸ διάφραγμα τοῦτο κατέρριψεν ἡ Μεταρρύθμισις καὶ συμφέρον πολυτιμώτερον, δεσμὸς ἑδραιότερος παρὰ τὸν ἐθνισμὸν ἢ τὸν πατριωτισμὸν ὅλως ἄσχετον πρὸς ἀτομικοὺς ὑπολογισμοὺς ἤρχισε νὰ ἐμψυχώνῃ τοὺς ἰδιώτας κατὰ πρῶτον καὶ ὁλόκληρα κράτη ὕστερον. Τὸ συμφέρον τοῦτο ἴσχυε νὰ συνενώσῃ πρὸς ἄλληλα καὶ τὰ ἀπώτατα ἔθνη, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἠδύνατο νὰ διαχωρίζῃ κατοίκους τῆς αὐτῆς πόλεως. Τοιουτοτρόπως ὁ Γάλλος Καλβινιστὴς εἶχε πολλὰ κοινὰ μὲ τὸν Μεταρρυθμιστὴν Γενουάτην ἢ Ἄγγλον, Γερμανὸν ἢ Ὁλλανδὸν, ἐν ᾧ μὲ τὸν Καθολικὸν συμπολίτην του εἰς οὐδὲν συνηντᾶτο σημεῖον. Προφανῶς λοιπὸν ἔπαυσεν ὢν πολίτης ἑνὸς μόνου κράτους, περιορίζων τὴν προσοχὴν καὶ τὴν συμπάθειάν του εἰς μόνον τὸ ἔθνος του. Ἐπλάτυνε τὸν κύκλον τῆς ἐνεργείας του καὶ ἤρξατο ἐκ τῆς τύχης τῶν ξένων ὁμοδόξων χωρῶν προοιωνιζόμενος περὶ τῆς ἰδίας καὶ τὰ συμφέροντα ἐκείνων ἴδια ποιῶν. Τώρα δὲ κατὰ πρώτην φορὰν ἐτόλμησαν οἱ βασιλεῖς νὰ φέρωσι τὰ πράγματα τῶν ξένων ἐθνῶν ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας τοῦ λαοῦ των, καὶ τώρα πρῶτον ἤλπισαν εὐμενεῖς οὓς καὶ ταχεῖαν βοήθειαν νὰ ἐπιτύχωσι. Τὰ ξένα δὲ ταῦτα πράγματα κατέστησαν οἰκεῖα καὶ εὐχαρίστως ἔτεινον ἀρωγὸν χεῖρα οὐ μόνον εἰς τοὺς ὁμοδόξους γείτονας, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς μᾶλλον ἀπῳκισμένους ἀλλοδαπούς. Τώρα κατὰ πρώτην φορὰν ἐγκαταλιμπάνει ὁ Παλατινεὺς τὴν πατρίδα του, ἵνα ὑπὲρ τοῦ Γάλλου ὁμοπίστου του πολεμήσῃ ἐναντίον τοῦ κοινοῦ τῆς θρησκείας ἐχθροῦ, ὁ Γάλλος ἀφ' ἑτέρου ἕλκει τὸ ξίφος κατὰ τῆς ἀπωθούσης αὐτὸν πατρίδος καὶ σπεύδει νὰ πέσῃ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Ὁλλανδίας. Τώρα κατὰ πρώτην φορὰν μάχονται Σουηδοὶ κατὰ Σουηδῶν, Γερμανοὶ κατὰ Γερμανῶν διὰ νὰ λύσωσιν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Λείγηρος καὶ τοῦ Σηκουάνα τὸ περὶ διαδοχῆς τοῦ θρόνου ἐν Γαλλίᾳ ζήτημα. Τώρα κατὰ πρώτην φορὰν ὁ Δανὸς ὑπερβαίνει τὸν Eider, (Ἕδερον), ὁ Σουηδὸς διαπερᾷ τὴν Βαλτικὴν, ἵνα συντρίψωσι τὰς ἀλύσσεις, ἃς σφυρηλατοῦσι διὰ τὴν Γερμανίαν.

§ 12. Δύσκολον εἶναι νὰ ἀποφανθῶμεν τί θὰ ἐγίνετο ἡ Μεταρρύθμισις, τί θὰ ἐγίνετο ἡ ἐλευθερία τοῦ Γερμανικοῦ βασιλείου, ἂν δὲν παρετάττετο κατ' αὐτῶν ὁ φοβερὸς Αὐστριακὸς οἶκος. Πολλὰ ὅμως ἐνδεικνύουσιν, ὅτι οὐδὲν ἄλλο θὰ ἀνεχαίτιζε τὰς πρὸς τὴν παγκόσμιον μοναρχίαν ὁρμὰς τῶν Αὐστριακῶν ἡγεμόνων παρὰ τὸν πείσμονα πόλεμον, τὸν ὁποῖον ἐκίνησαν οὗτοι κατὰ τῶν νέων ἰδεῶν (τῆς μεταρρυθμίσεως). Ἕνεκα τοῦ πολέμου αὐτοῦ ἠδυνήθησαν οἱ ἀσθενεῖς ἡγεμόνες νὰ ἐκβιάσωσιν ἀπὸ τῶν χωρῶν των ἐκτάκτους πόρους, δι' ὧν ἀντετάχθησαν εἰς τὴν Αὐστριακὴν αὐτοκρατορίαν καὶ ἕνεκα τοῦ πολέμου αὐτοῦ ἐπετελέσθη ἡ κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ ὁμαιχμία Κρατῶν διαφόρων.

§ 13. Οὐδέποτε ἡ Αὐστρία ὑπῆρξε τόσῳ περιφανὴς καὶ ἰσχυρὰ, ὅσον μετὰ τὴν νίκην τοῦ Καρόλου 5ου πλησίον τῆς Μουλβέργης, ἔνθα κατετρόπωσε τοὺς Γερμανούς. Ἡ Γερμανικὴ ἐλευθερία καταπεσοῦσα ἐκεῖ ἐφαίνοντο συνταφεῖσα μετὰ τῆς Σμολκαδικῆς συμμαχίας· ἀλλ' ἀνέστησε καὶ ἐζωογόνησεν αὐτὴν ὁ Μαυρίκιος τῆς Σαξωνίας, ὁ ἐπίφοβος τῶν Αὐστριακῶν ἐχθρός. Ὅλοι οἱ καρποὶ τῆς παρὰ τῇ Μουλβέργῃ νίκης ἐξηφανίσθησαν ἐνώπιον τῆς Συνόδου τῆς Passau καὶ ἐνώπιον τῆς Διαίτης τῆς Αὐγούστης, ἔνθα πάντες οἱ πρὸς κοσμικὴν καὶ πνευματικὴν ἐπικράτησιν ἀγῶνες κατέληξαν εἰς ἐπιεικῆ καὶ εἰρηνευτικὴν συνθήκην.

§ 14. Διὰ τῆς Αὐγουσταίας ταύτης συνθήκης διῃρέθη ἡ Γερμανία εἰς δύο θρησκείας καὶ εἰς δύο πολιτικὰ συστήματα καθ' ὅσον τὸ πρὶν ἡ διαίρεσις δὲν ἦτο νομιμοποιημένη. Ἄχρι τοῦδε οἱ διαμαρτυρόμενοι ἐθεωροῦντο ὡς ἀποστάται, ἤδη ὅμως ἐξ ἀνάγκης ἂν μὴ ἐκ πεποιθήσεως μετεχειρίζοντο αὐτοὺς ὡς ἀδελφοὺς, καὶ ἡ ἐκκλησία τῶν διαμαρτυρομένων μὲ ἰσότιμα δίκαια ἐτέθη πλησίον τῆς τῶν Καθολικῶν. Εἰς ἑκάστην πόλιν ἀνεγνωρίσθη τὸ δικαίωμα νὰ κηρύξῃ ἐπὶ τοῦ ἰδίου της ἐδάφους τὴν ὑπ' αὐτῆς πρεσβευομένην θρησκείαν ὡς ἐπικρατοῦσαν καὶ ἀποκλειστικὴν, εἰς ἕκαστον δὲ ὑπήκοον ἐπετράπη νὰ

καταλιμπάνῃ τὴν χώραν, ἔνθα κατεπιέζετο ἡ θρησκεία του.

Ἤδη λοιπὸν κατὰ πρῶτον ἐκυρώθησαν ἐπισήμως τὰ δόγματα τοῦ Λουθήρου καὶ ἂν κατεπατοῦντο ἐν Βαυαρίᾳ ἢ τῇ Αὐστρίᾳ, ἐβασίλευον ὅμως, καὶ τοῦτο ἦτο παρήγορον, ἐν Σαξωνίᾳ καὶ Θουριγγίᾳ. Πλὴν ἀλλ' ὅμως μόνον εἰς τοὺς βασιλεῖς ἐδόθη τὸ δικαίωμα νὰ θεσπίζωσιν ἐν τῇ ἑαυτῶν ἐπικρατείᾳ τὴν λατρευομένην θρησκείαν, περὶ τῶν ὑπηκόων ὅμως, οἵτινες δὲν ἀντεπροσωπεύθησαν ἐν τῇ διαίτῃ τῆς Αὐγούστης, οὐδεμία ἐδόθη φροντὶς. Μόνον δὲ ἐν ταῖς ἱεροκρατουμέναις πολιτείαις, ἐν αἷς ἡ καθολικὴ θρησκεία διετέλει ἀποκλειστικῶς ἐπικρατοῦσα, ἐπετράπη εἰς τοὺς ἐκεῖ ὑπάρχοντας τότε διαμαρτυρομένους ὑπηκόους, ἡ ἐλευθέρα τῆς λατρείας τῶν ἐνάσκησις ἐπὶ τῇ ἁπλῇ ὅμως ὑποσχέσει τοῦ διαπεράναντος τὴν ἐν λόγῳ συνθήκην βασιλέως τῆς Ῥώμης Φερδινάνδου, ἡ δὲ ὑπόσχεσις αὕτη πολεμηθεῖσα ὑπὸ τῶν Καθολικῶν καὶ μετὰ τῶν ἀντιρρήσεων αὐτῶν ἐν τῇ συνθήκῃ καταχωρισθεῖσα οὐδέποτε ἔλαβε νόμου ἰσχύν.

§ 15. Ἂν μόνον θρησκευτικαὶ δοξασίαι διήρουν τοὺς ἀνθρώπους, ἡ διαίρεσις θὰ διενηργεῖτο ὁμαλῶς. Ἀλλὰ μὲ τὰς δοξασίας αὐτὰς ἦσαν συνδεδεμένα πλούτη, ἀξιώματα προνόμια ἀπείρως τὴν διαίρεσιν δυσχεραίνοντα. Ἂς ὑποθέσωμεν δύο ἀδελφοὺς κοινῶς νεμομένους τὴν πατρῴαν οὐσίαν, ὧν ὁ εἷς ἐγκαταλείπει τὸν πάτριον οἶκον καὶ ἐκ τῆς ἀνάγκης ὠθεῖται νὰ χωρίσῃ μὲ τὸν ὑπολειπόμενον ἀδελφόν. Ἐπειδὴ ὁ πατὴρ οὐδὲν ὥρισε περὶ τῆς διανομῆς ὡς μὴ προϊδὼν αὐτὴν, μεγάλαι θ' ἀναφυῶσι κατὰ τὸν χωρισμὸν δυσχέρειαι. Οὕτως ἐπὶ μίαν ἑκατονταετηρίδα συνέρρεεν ὁ πλοῦτος τῆς ἐκκλησίας ἐκ τῶν ἀγαθοεργῶν ἱδρυμάτων τῶν προγόνων· ἀλλ' οἱ πρόγονοι οὗτοί εἰσιν ἀνιόντες τῶν τε ἀπελθόντων καὶ τῶν ὑπολειπομένων. Ἐρωτᾶται λοιπὸν θὰ μείνῃ ἡ κληρονομία μόνον εἰς ἕνα ἢ θὰ διανεμηθῇ εἰς πάντας τοὺς νομίμους ἐξ αἵματος συγγενεῖς; Τὰ ἱδρύματα ἐγένοντο τῷ ὄντι διὰ τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν, ἅτε οὐδεμιᾶς ἄλλης ὑπαρχούσης διὰ τὸν πρωτότοκον υἱὸν, διότι ἐτύγχανεν ὢν μονογενής. Θὰ νομιμοποιηθῇ ἆραγε καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δίκαιον πρωτοτοκίας ὡς κατὰ τοὺς χρόνους τῶν εὐγενῶν; Θὰ ἰσχύωσι τὰ προνόμια μιᾶς μερίδος, μόνον καὶ μόνον διότι δὲν ὑπῆρχε τότε παρ' αὐτῇ ἄλλη; Δύνανται ἆραγε νὰ ἀποκλείσωσι τοὺς Λουθηρανοὺς ἀπὸ τὴν χρῆσιν τῶν ἱδρυμάτων αὐτῶν, εἰς ἃ συνήργησαν καὶ συνῳκοδόμησαν οἱ πρόγονοί των μόνον καὶ μόνον διότι κατὰ τὸν χρόνον τῆς κατασκευῆς οὐδεμία ὑφίσταται διαφορὰ μεταξὺ Λουθηρανῶν καὶ Καθολικῶν; Ἀμφότεραι αἱ θρησκευτικαὶ μερίδες προέτειναν καὶ προτείνουσιν ἐπὶ τῆς προκειμένης διαφορᾶς εὐλογοφανεῖς ἰσχυρισμοὺς, ἀλλὰ δέον ἀμφότεραι ν' ἀποδείξωσιν αὐτούς. Τὸ δίκαιον προϋποτίθησιν ἵνα ἀποφανθῇ συγκεκριμένας περιστάσεις, εἰς ἃς δὲν ὑπάγονται ἴσως αἱ περὶ ἐκκλησιαστικῶν ἱδρυμάτων ἔριδες, καὶ μάλιστα ὅταν αἱ προθέσεις τῶν ἱδρυτῶν εἶχον ἀφορμὰς τὰ δόγματα καὶ τὰ ἄρθρα τῆς πίστεως. Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ συστηθῇ αἰωνία καὶ ἀμετάκλητος δωρεὰ ὑπὲρ ἰδέας μεταβλητῆς καὶ ἐφημέρου;

§ 16. Ὅταν τὸ δίκαιον καθίσταται ἀδύνατον νὰ ἀποφανθῇ, τότε λύει τὴν ἀμφισβήτησιν ἡ βία καὶ οὕτω συνέβη ἐνταῦθα. Ἡ μὲν μία μερὶς κατέλαβεν ὅ,τι δὲν ἐδικαιοῦτο νὰ λάβῃ, ἡ δὲ ἄλλη ὑπερησπίζετο πᾶν ὅ,τι κατεῖχε. Πᾶσαι αἱ πρὸ τῆς εἰρήνης ἐκλαϊκευθεῖσαι ἀρχιεπισκοπαὶ καὶ ἐπισκοπαὶ διέμειναν εἰς τοὺς Διαμαρτυρομένους, ἀλλ' οἱ Παπισταὶ ἐπέμειναν ἀξιοῦντες, ὅτι οὐδεμία ἐπισκοπὴ εἰς τὸ μέλλον θὰ γίνῃ περιουσία τοῦ Κράτους, καὶ ὅτι πᾶς ὁ κατέχων ἐκκλησιαστικὸν ἵδρυμα ἀμέσως εἰς τὸ κράτος ὑποκείμενον, εἴτε ἐπίσκοπος, εἴτε ἀρχιεπίσκοπος, εἴτε καὶ ἐκλέκτωρ εἶναι, κηρύσσεται ἔκπτωτος τῶν μισθῶν του καὶ τοῦ ἀξιώματός του ἅμα πρὸς τὴν διαμαρτυρομένην ἀποστατήσῃ ἐκκλησίαν.

§ 17. Ἀμέσως δὲ ἔπρεπε νὰ παραχωρήσῃ τὰς κτήσεις του καὶ νὰ προβῶσιν εἰς νέαν ἐκλογὴν ὡς ἐν περιπτώσει θανάτου. Διὰ ταύτης τῆς σωτηριώδους ῥήτρας: τῆς θρησκευτικῆς ἐπιφυλάξεως: ἥτις σύμπασαν τὴν κοσμικὴν ὕπαρξιν καὶ ἰσχὺν ἑνὸς ἡγεμόνος ἀνήρτα ἐκ τῆς ὁμολογίας τῆς πίστεώς του, ἐκρατύνθη ὡς ἀπὸ ἀδιασαλεύτου ἀγκύρας μέχρι τοῦδε ἐν Γερμανίᾳ ἡ Καθολικὴ ἐκκλησία. Τί ὅμως θὰ ἐγίνετο, ἂν συνετρίβετο ἡ ἄγκυρα αὕτη; Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐπιφύλαξις σφοδρὰν ἀπήντησεν

ἀντίςασιν ὑπὸ τῶν διαμαρτυρομένων κρατῶν, ἅτινα ἐνέδωκαν μὲν ἵνα καταχωρισθῇ αὕτη ἐν τῇ Συνθήκῃ ἐπὶ τῇ ῥητῇ ὅμως προσθήκῃ, ὅτι ἀμφότερα τὰ μέρη διεφώνουν ἐπὶ τοῦ προκειμένου κεφαλαίου, ὥστε αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ δεσμεύσῃ τοὺς διαμαρτυρομένους πλειότερον, παρ' ὅ,τι ἠδύνατο νὰ δεσμεύσῃ τοὺς Καθολικοὺς ἡ χάριν τῶν μεταρρυθμιςῶν τῶν ἱεροκρατουμένων Κρατῶν ὑπόσχεσις τοῦ Φερδινάνδου. Δύο λοιπὸν ἀμφισβητούμενα κεφάλαια ἐνυπῆρχον ἐν τῇ Συνθήκῃ καὶ ἕνεκα τούτων ἐξερράγη ὁ πόλεμος.

§ 18 Ὡς εἶχον τὰ τῆς ἐλευθερίας τῆς Συνειδήσεως καὶ τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, ἐν παρομοίᾳ διετέλουν καταστάσει τὰ κοσμικὰ προνόμια καὶ τὰ ἀξιώματα. Ἡ Γερμανικὴ ὁμοσπονδία ἐρείδετο ἐπὶ μιᾶς καὶ μόνης θρησκείας, διότι αὕτη μόνον ὑπῆρχεν, ὅτε συνεκροτήθη. Ἀλλ' ὅταν ἡ ἐκκλησία διῃρέθη, ἡ δὲ ὁμοσπονδία εἰς δύο διεχωρίσθη θρησκευτικὰς μερίδας, πῶς ἦτο δυνατὸν ὁλόκληρον τὸ ἔθνος ν' ἀκολουθήσῃ τὰς ροπὰς μιᾶς μερίδος; Ὅλοι οἱ τέως αὐτοκράτορες ἦσαν πνευματικὰ τέκνα τῆς Ῥωμαϊκῆς ἕδρας, διότι ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία οὐδένα εἶχε μέχρι τοῦδε ἐν Γερμανίᾳ ἀντίπαλον. Ἀλλ' ἆραγε μόνον ἡ πρὸς τὴν Ῥώμην σχέσις καὶ ἀναφορά εἰσιν αἱ ἀναδεικνύουσαι τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας, ἢ καὶ αὐτὴ ἡ Γερμανία ἔπρεπε νὰ ἀντιπροσωπευθῇ ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ αὐτοκράτορος; Ἀλλ' εἰς τὴν Γερμανίαν δὲν ἀνήκει ἄραγε καὶ ἡ μερὶς τῶν διαμαρτυρομένων; καὶ πῶς ἠδύνατο αὕτη ν' ἀντιπροσωπεύηται εἰς ἀδιάκοπον σειρὰν Καθολικῶν αὐτοκρατόρων;—Ἐν τῷ ἀνωτάτῳ τῆς Διαίτης δικαστηρίῳ ἐδίκαζον αὐταὶ αἱ Γερμανικαὶ πόλεις, διότι αὐταὶ διώριζον τοὺς δικαστὰς καὶ τοιοῦτον μάλιστα ἦτο τὸ πνεῦμα τοῦ ὀργανισμοῦ της· νὰ δικάζωσιν αὐταὶ αὗται καὶ εἰς ἅπαντας νὰ ἀπονέμηται ἡ αὐτὴ δικαιοσύνη.—Ἀλλ' ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ πνεῦμα αὐτὸ ὅταν δὲν παρεδέχοντο καὶ τὰς δύο ἐκκλησίας; — Ὅτε ἡ Δίαιτα ἐσχηματίσθη μία μόνη κατὰ τύχην ὑπῆρχε θρησκεία· ὥστε οὐδὲν περὶ ἄλλης ἠδύνατο νὰ προϊδῃ, οὐσιαστικῶς ὅμως ἀπεσκόπησεν εἰς τὸ νὰ μὴ δύναται ἡ μία νὰ καταπιέζῃ τὴν ἑτέραν ἐν τῇ ὁδῷ τῆς νομιμότητος, ἀλλ' ὁ σκοπὸς οὗτος ματαιοῦται καὶ ἀποτυγχάνει, ὅταν ἡ μία θρησκευτικὴ μερὶς κέκτηται ἀποκλειστικῶς τὸ προνόμιον νὰ δικάζῃ τὴν ἄλλην, οὐδ' ἔπρεπεν ὁ σκοπὸς οὗτος νὰ θυσιασθῇ εἰς τὰς μεταβολὰς τῆς τύχης. Ἐπὶ τέλους διὰ μόχθων πολλῶν καὶ ἀγώνων κατέλαβον καὶ οἱ διαμαρτυρόμενοι ἡγεμόνες ἕδραν ἐν τῷ αὐτοκρατορικῷ συνεδρίῳ, πλὴν εἶχον ἀείποτε ἧττονα ψήφων ἀριθμὸν, ὥστε οὐδέποτε διαμαρτυρομένου κεφαλὴ ἠδύνατο νὰ περιβληθῇ μὲ τὸ αὐτοκρατορικὸν διάδημα.

§ 19. Ὅ,τι καὶ ἂν εἴπῃ τις περὶ τῆς ἰσότητος, ἣν ἵδρυσεν ἡ Αὐγουσταία Συνθήκη μεταξὺ τῶν δύο Γερμανικῶν ἐκκλησιῶν, εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ἡ Καθολικὴ ἐξῆλθε νικήτρια, διότι πᾶν ὅ,τι ἡ Λουθηρανὴ ἐκέρδησεν, εἶναι ἡ ἀνοχὴ ἐν ᾧ πᾶν ὅ,τι ἡ καθολικὴ παρεχώρησε τὸ ἔπραξεν ἐξ ἀνάγκης καὶ οὐχὶ ἐκ δικαιοσύνης. Δὲν ὑπῆρχε λοιπὸν συνθήκης εἰρήνη μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν φαινομένων ἰσοτίμων δυνάμεων, ἀλλ' οἱονεὶ ἀνακωχὴ μεταξὺ κυρίου καὶ ἀτιθάσσου ἀποςάτου. Ἐκ τῆς ἀρχῆς δὲ ταύτης ἀπορρέουσιν ὅλαι αἱ κατὰ τῶν διαμαρτυρομένων ἀποφάσεις τῆς Καθολικῆς ἐκκλησίας, ἥτις τὴν πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους ἀποσκίρτησιν δεινὸν ἐλόγιζεν ἔγκλημα μὲ ὑπερόγκους τιμωρούμενον στερήσεις, εἴτε ὑπὸ ἰδιώτου ἐπράττετο, εἴτε ὑπὸ ἡγεμόνος, καὶ εἰς τοὺς μετέπειτα δὲ χρόνους προὐτίμα ἡ Καθολικὴ ἐκκλησία τὰ πάντα διὰ τῆς βίας νὰ τῇ ἁρπάσωσι παρὰ ἐλάχιστόν τι ἑκουσίως νὰ παραχωρήσῃ διότι ἤλπιζε νὰ ἀνακτήσῃ τὸ ἁρπαγὲν, ἐν ᾧ πᾶσα πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους παραχώρησις δικαιώματος διέσειε τὰ θεμέλια τῆς Καθολικῆς ἐκκλησίας. Τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἶχον ὑπ' ὄψιν εἰς τὴν κατάρτισιν τῆς συνθήκης.— Πᾶσα λοιπὸν πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους γενομένη παραχώρησις οὐδὲν εἶχε τὸ ὁριστικὸν, ἀλλ' ἁπλῶς ἴσχυε μέχρι τῆς προσεχοῦς ἐκκλησιαστικῆς Συνόδου, ἥτις ἦτο ἐπιφορτισμένη νὰ ἑνώσῃ τὰς δύο ἐκκλησίας, ἐν περιπτώσει δ' ἀποτυχίας, ἐλάμβανεν ἡ συνθήκη πλήρη ἰσχύν. Τόσην ὅμως ἀσθενῆ εἶχον ἐλπίδα περὶ τῆς προκειμένης ἑνώσεως καὶ τόσον ἴσως ὀλιγώρουν, τόσα δ' ἀφ' ἑτέρου ἐκαρποῦντο ἐκ τῆς ἀνωτέρω ῥήτρας, ὥςε σκοπίμως διὰ ταύτης περιώρισαν τῆς συνθήκης τὴν ἐνέργειαν. (Ἕπεται συνέχεια).

Χ. Α. ΚΑΨΑΔΗΣ.

ΠΟΙΗΣΕΙΣ.

ΕΙΣ ΤΟ ΔΑΚΡΥ.

Ὦ δάκρυ! ἄφωνος κραυγὴ καρδίας αἱμασσούσης,
Ἐκχείλισις τοῦ πάθους μου, τῆς ψυχικῆς ὀδύνης,
Τοῦ ἔνδον πόνου ἔκφρασις, τὸν πόνον ἐλαφρύνεις
Καὶ εἶσαι ἀνακούφισις ψυχῆς μας τῆς ἀλγούσης.
Ποσάκις ἡ καρδία μου σκληρῶς πιεζομένη
Θὰ συνετρίβετο ἐάν .... ἂν δάκρυα δὲν εἶχον!
Ποσάκις πόνων ἔρμαιον κρυφίων, ἐνδομύχων,
Θῦμ' ἄωρον θὰ ἔπιπτον δακρύων στερουμένη!
Ὦ δάκρυ! σὺ ἀπέμεινες παρήγορός μου μόνος
Κ' εἰς σὲ εὑρίσκει βάλσαμον ὁμύχιός μου πόνος ...

—

Πόσον εὐγλώττως ὁμιλεῖς χωρὶς νὰ ὁμιλήσῃς!
Ὅ,τι ἡ γλῶσσ' ἀδυνατεῖ νὰ εἴπῃ σὺ ἐκφράζεις·
Καὶ ἔχεις τόσην δύναμιν, ὅταν θερμὸν σταλάζῃς,
Ὥστε κ' ἐκ λίθου δύνασαι ψυχὰς νὰ συγκινήσῃς.
Τίς βλέπει ῥέον δάκρυον χωρὶς νὰ σκυθρωπάσῃ!
Ἢ μᾶλλον ἔξαλλος χαρὰ δακρύοντα ἂν ἴδῃ,
Εἰς συμπαθείας αἴσθημα ὢ! αὐθωρεὶ ἐνδίδει,
Συμπάσχει, καὶ τὰ δάκρυα ἐκείνου ἀπομάσσει.
Ὦ δάκρυ! δῶρον ἅγιον, πολύτιμον καὶ θεῖον
Σὲ εὐλογεῖ τὸ στῆθός μου τοσοῦτον πόνον κλεῖον ...

—

Σὲ εὐλογεῖ! παραληρῶ .... κατάρατον νὰ μείνῃς ...
Εἰς τὰς πληγάς μας βάλσαμον ἂν χύνῃς στιγμιαῖον,
Τὸ ἄλγος μας ἂν πρὸς στιγμὴν κοιμίζῃς τὸ ἀρχαῖον,
Πλὴν ὑποσκάπτεις τὴν ζωὴν καὶ βαθμηδὸν τὴν σβύνεις.
Τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀποστερεῖς τὴν πρώτην λαμπηδόνα,
Καὶ ῥυτιδοῖ τὴν παρειὰν ἡ συνεχὴς ῥοή σου.
Φεῦ! ἴχνη ἀναξίτηλ' ἀφίν' ἡ διάβασίς σου
Καὶ εἶναι θάνατος βραδὺς τὰ δῶρά σου τὰ μόνα.
Σὲ καταρᾶται, δάκρυον, ἡ πάσχουσα ψυχή μου.
Οἱ διαυγεῖς ἐσβέσθησαν θρηνοῦντες ὀφθαλμοί μου.

ΦΩΤΕΙΝΗ Α. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΚΥΝΑ ΜΟΥ.*

Κύων μου, φίλτατε κύων, τῶν φίλων μου πρῶτε καὶ μόνε,
Πόσον, εἰπὲ, μ' ἀγαπᾷς; πόσον κ' ἐγὼ σ' ἀγαπῶ;
Γλῶσσαν, ἐὰν νὰ λαλήσῃς ἡ Φύσις σοὶ ἔδιδε, τλήμων,
Πόσην, ὤ, πόσην στοργὴν ἤθελες σὺ μ' ἐκλαλεῖ!
Πόσους, ὤ, πόσους ἀνθρώπους δὲν ἤθελες σὺ καταισχύνει,
Διεξηγῶν ἀληθῶς ζώου γενναίας ὁρμάς!
Ζώου αἰσθήματ' ἁγνὰ κ' εὐγενῆ εὐκρινῶς ἑρμηνεύων,
Ἅπερ ἀνθρώπων ψυχαὶ πλέον δὲν τρέφουσι νῦν!
Ποί' ἀδικία τῆς γλώσσης ἡ στέρησις, κύων μου, σ' εἶναι!
Πόσοι ἐνώπιον σοῦ ἔδει νὰ ἦναι βωβοί! . . .
Πόσοι δὲν ἤξιζε μᾶλλον, καλούμενοι ἄνθρωποι, κύνες,
Κύνες νὰ ἦσαν αὐτοὶ ἢ μήτε κύνες ἁπλοῖ!
Εὐγνωμοσύνη καὶ πίστις, στοργὴ ἀφελὴς καὶ βαθεῖα,
Αἱ ἀρεταί σου ἰδού, κύων, δι' ἃς σ' ἀγαπῶ.
Ἀδυνατῶν νὰ μ' ἐκφράσῃς αὐτὰς, περισαίνεις με, λείχεις,
Καὶ πρὸς ἐμὲ ἀνορμᾷς, μὲ περιπτύσσεις, φιλεῖς·
Κ' εἶναι τὸ φίλημ' αὐτό σου οὐχὶ τοῦ προδότου Ἰούδα·
Φίλημ' ἀθῶας στοργῆς, φίλημ' ἀδόλου ψυχῆς,
Ἥτις δὲν ἔχει μὲν γλῶσσαν, ἡ τλήμων, ἀλλ' ἔχει κἂν ὄμμα.
Βλέμμα νοῆμον, φαιδρὸν, ὅπερ τὸ πᾶν ἐκδηλοῖ.

ΦΙΛΙΠΠΟΣ Α. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ.

Ο ΠΑΛΜΟΣ ΜΟΥ.

Ἑλλάς μου πολυύμνητε, ἂν ἦσαι ἐλευθέρα,
Δὲν θὰ μεμφθῇς τὸν ἄκακον, Οὐράνιον Πατέρα.
Ἑλλάς μου πολυκύμαντε, τὴν λύραν δὲν ἀκούεις;
Πῶς αἱ Σειρῆνες ᾄδουσι . . . καὶ σὺ χορδὴν δὲν κρούεις;
Ἢ μήπως καὶ ἐπόθησας Ὀρφέα νὰ ἀκούσῃς
Καὶ τὰς χορδὰς τῆς λύρας σου τότε γλυκὰ νὰ κρούσῃς;
Ἐὰν ζητῇς πάλιν νὰ ἰδῇς τοῦ Παρνασσοῦ Ὀρφέα,
Πρέπει ν' ἀφήσῃς, Μῆτερ μου, τὰ ᾄσματα τὰ νέα,
Νὰ λησμονήσῃς τοῦ ζυγοῦ τὸν θρῆνον καὶ τοὺς πόνους,
Τὸν τάφον καὶ τὰ σάβανα, ποῦ εἶχες ἄλλους χρόνους . . .

Τὴν φυλακὴν, τὰς σιδηρᾶς ἀλύσεις, ποῦ ἐβαστοῦσες,
Ἐνῷ πικρὰ ἐστέναζες καὶ ἐμοιρολογοῦσες . . .
Ἐνῷ μὲ ἕνα στεναγμὸν ἐσπάραττες τοὺς λίθους
Καὶ ἄφινες τὰ ἔπη σου 'στοὺς ἱερούς σου μύθους . . .
Ἀλλὰ καὶ πῶς εἶσαι ὠχρὰ, παρθένος μαραμένη;
Μὴ δὲν ἀνθίζ' ἡ δάφνη σου μὲ ῥόδα 'στολισμένη;
Δὲν ψάλλουν αἱ ἀηδόνες σου τῆς Ἀττικῆς τὰ κάλλη;
Δὲν εἶναι' ἡ Ἱστορία σου τρισένδοξος, μεγάλη;
Ὁ οὐρανός σου εὔμορφος πρὸς σὲ ἐνατενίζει
Καὶ ἱλαρὸς μὲ τ' ἄστρα του Ἐσὲ φωτοστολίζει·
Φαιδρότατος μετέωρα ἐδῶ κ' ἐκεῖ σοὶ ῥίπτει,
Οἱ κόσμοι του ἀγάλλονται, καὶ τὴν χαρὰν δὲν κρύπτει·
Ἐντὸς τοῦ χάους τ' ἄστρα σου τὰς τύχας ἀνταλλάσσουν
Καὶ μὲ κομήτην* φαεινὸν τὸν δρόμον σου χαράσσουν.
Καὶ Σὺ, Ἑλλάς μου, θεωρεῖς χαρτία 'τυπωμένα
Κ' εἰς τοῦ ἀνέμου τὴν ῥιπὴν τὰ φύλλα πεταμένα; . . .
Τὰς νυκτερίδας νὰ πετοῦν ὁλόγυρα ἐμπρός σου
Νὰ προσπαθοῦν νὰ σβέσωσι συρίζουσαι τὸ φῶς σου;
Καὶ ὡς ὑφαντουργεῖα σου τὰ πιεστήριά σου
Ἐκδίδοντα ν' ἁπλώνωσι τὰ νέα σάβανά σου;
Ἀλλὰ τοιαῦτα σάβανα μία πνοὴ τὰ λύει,
Τοὺς νεκροθάπτας σου παντοῦ ὁ τάφος τοὺς ἐγκλείει . . .
Ὁ τύπος εἰς τὸ μνῆμά σου μελάνην δὲν θὰ χύσῃ
Μὲ ὅσα ἐπιγράμματα χρυσᾶ κἂν σοὶ ἀφήσῃ . . .
Καὶ ὅσα ἐπιτύμβια καὶ ἂν προετοιμάσῃ
Ὁ τάφος κενὸς πάντοτε θὰ χάσκῃ μὲς τὰ δάση.
Μὴ θεωρῇς τὰ σάβανα, Ἑλλάς μου! μὴ δακρύζῃς,
Ἰδὲ ψηλὰ τὴν σκέπην σου, ἐκείνην ν' ἀτενίζῃς.
Ἰδὲ ἐκεῖ τὸ στέμμά σου, οἱ κόσμοι τὸ στολίζουν,
Πλανῆται τὸ λαμπρύνουσι καὶ τὸ καθωραΐζουν.
Δὲν εἶναι στέμμ' ἀνθρώπινον, φθαρτὸν τῆς γῆς μνημεῖον,
Κομψὸν, καὶ κόκκαλ' ἄδοξα 'στὰ στέρνα του ἐγκλεῖον,
Ἀνάγκης ἀποκύημα, σκληρᾶς, ἀναποδράστου,
Ψευδόκοσμος μὲ στίγματα, σημεῖα τῆς χαρᾶς του.
Δὲν εἶναι πλέον μαγικὸς μαγνήτης τῆς δουλείας,
Ὁ προκαλῶν μειδίαμα ψευδοῦς, πλαστῆς φιλίας·
Δὲν εἶναι, ὄχι, ἡ Σκιὰ σ' ὁλόκλαυτον ἰτέαν
Ζητοῦσα τὸ φρικῶδες της εἰς ἄλλην χώραν νέαν
Μὲ ᾄσμα τόσῳ πένθιμον, εἰς τόσην θρηνῳδίαν

Ὅσην ἐγείρουν τὰ βουνὰ σ' Ἀρματωλοῦ κηδείαν!...
Δὲν εἶναι δάκρυ ἀφανὲς εἰς Διοσκούρων ὄμμα,
Οὐδὲ τῆς Λήδας ὁ καϋμὸς εἰς ἄψυχόν τι σῶμα...
Δὲν εἶναι τὸ κλαυθμύρισμα τῆς διοτόκου Ἴδης,
Ὅπερ ζητεῖ περιπαθῶς ὁ δοῦλος εὐπατρίδης...
Δὲν εἶναι, ὄχι, οἰμωγὴ τοῦ Ὀλύμπου ἢ τῆς Ὄσσης,
Οὐδ' ἔκφρασις τοῦ στόματος ἢ ψέλλισμα τῆς γλώσσης...
Εἶναι τὸ φῶς καὶ ἡ ζωὴ, ἡ χάρις κ' ἡ φαιδρότης,
Ὁ Οὐρανὸς, τὰ σύμπαντα, ἡ ἀληθὴς Θεότης.
Εἶναι τὸ στέμμα τῆς ψυχῆς, ἐλπὶς τῆς Μνημοσύνης,
Καὶ σύμβολον αἰώνιον μιᾶς δικαιοσύνης.
Δὲν εἶναι μόνον εἷς ἀστὴρ ἁγνῆς ἐλευθερίας
Ὁ τέρπων τὴν διάνοαν μ' ἀγγελικὰς χορείας,
Μ' ᾠδὰς, μὲ νεκρολούλουδα, μ' εὐσκίους κυπαρίσσους,
Μὲ ἴα, μὲ τριαντάφυλλα, μὲ δροσεροὺς ναρκίσσους...
Βαρύσκιος, ψηλόκλωνος, μὲ πράσινον τὸ χρῶμα
Ἡ νεκροφύλαξ, βλέπουσα τὸν οὐρανὸν ἀκόμα,
Μακρόλαιμος κυπάρισσος ἡ ἀνασειομένη,
Ὅταν φυσᾷ ὁ Ζέφυρος, δὲν φαίνεται κλαϋμένη...
Φαιδρύνεται, ὡς νἄλεγε «ἔχω κ' ἐγὼ ἓν βλέμμα
«Νὰ θεωρῶ ἐλπίζουσα τοῦ οὐρανοῦ τὸ στέμμα.»
Εἶναι ὡραῖον, ἄφθαρτον, τὰ ἄλση σου φωτίζει,
Κ' εἰς τοὺς τερπνούς σου ῥύακας, ὅπου τόσῳ λαμπυρίζει,
Ἐντὸς τοῦ σκότους, γράμματα οὐράνια χαράσσει
Καὶ λέγει πῶς ὁ Ὕψιστος ζητεῖ νὰ σ' ἀναπλάσσῃ.
Εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ Θεοῦ, τοῦ μόνου βασιλέως,
Ὑπάρχει τὸ σὸν ὄνομα, τὸ μέλλον καὶ τὸ κλέος.
Ἐκεῖ ὑπάρχεις ὑψηλὴ, καλλίῤῥυτος, μεγάλη...
Ἐστοῦ οὐρανοῦ σου, Μῆτερ μου, εὐφραίνομαι τὰ κάλλη,
Σοὶ ἀποστέλλω ἤρεμος τὸν υἱϊκὸν παλμόν μου,
Εἰς τοὺς γλαυκοὺς δ' αἰθέρας σου πετῶ τὸν στοχασμόν μου...
Καὶ ἂν εἰς τὰ ἡρῷά σου ὀστᾶ ἀνδρειωμένα
Ὑπάρχωσιν ὡς κόκκαλα γυμνὰ, ἐρημωμένα,
Ὅταν ἡ γῆ σου σείηται, τοὺς τάφους διασχίζῃ,
Τότε κι, αὐτὸ τὸ κόκκαλον τοῦ ἥρωός σου τρίζει,
Ἀσώματον δὲ, ἄσαρκον, πολύδακρυ, ὠϊμένα!
Ν' ἀνεγερθῇ, τὴν θείαν σου πνοὴν ζητεῖ, ἐσένα.

Ἐν Ἀργοστολίῳ Κεφαλληνίας, τῇ 20 Ἰουνίου 1874.

ΕΠΑΜΙΝΩΝΔΑΣ ΑΝΝΙΝΟΣ.